

zinsleer

begrip van de syntaxis

“Understanding Syntax” van Maggie Tallerman
voor het Nederlands bewerkt en vermeerderd
door

Jan-Wouter Zwart

versie 2.1
Groningen, juli 2011

Voorbericht

Deze syllabus bevat een bewerking voor het Nederlandse taalgebied van het boek *Understanding Syntax* van Maggie Tallerman, dat in 1998 bij Arnold (UK) is verschenen. Het voornaamste verschil met het oorspronkelijk werk is dat deze syllabus zich richt op een publiek van moedertaalsprekers van het Nederlands. Daartoe zijn vrijwel alle voorbeelden uit het Engels vervangen door voorbeelden uit het Nederlands, wat zeer vaak een andere presentatie van het materiaal met zich mee moest brengen. Ook zijn een aantal paragrafen omgewerkt of vervangen door andere, en zijn de nodige correcties aangebracht; hoofdstuk 8 en 9 zijn geheel nieuw. Voor haar medewerking bij het tot stand komen van deze bewerking mag ik de oorspronkelijke auteur van harte bedanken.

Dit boek beoogt een eerste inleiding in de syntaxis te geven, en veronderstelt — behalve elementaire beheersing van het Engels — geen enkele voorkennis. Het boek kan tevens gebruikt worden als een inleiding in de syntaxis van het Nederlands, met dien verstande dat de syntaxis van het Nederlands gepresenteerd wordt in het licht van de syntactische variatie die we door de talen heen aantreffen. Daarin wijkt het sterk af van de gebruikelijke benadering, die de syntaxis van het Nederlands presenteert in de context van het traditionele ontleden. Daarvan wordt hier dan ook geen beheersing verondersteld.

In vergelijking met eerdere versies zij opgemerkt dat nu voor het eerst het complete materiaal voor de cursus *Syntaxis 1: zinsleer* (LTX020P05) in de syllabus is opgenomen, inclusief opdrachten, tips voor verder lezen, bibliografie en index. Voor commentaar op eerdere versies van dit boek bedank ik de docenten en studenten die er mee gewerkt hebben. Dankzij hun aanwijzingen konden tal van correcties aangebracht worden. Verdere op- of aanmerkingen blijven van harte welkom op c.j.w.zwart@rug.nl.

Jan-Wouter Zwart

Groningen, 8 juli 2005

In deze jongste versie zijn enkele correcties aangebracht.

Groningen, 8 juli 2011

Inhoud

1. Wat is syntaxis?	1
1.1 Wat begrippen en misverstanden	1
1.1.1 Waar gaat het om bij de syntaxis?	1
1.1.2 Taalverandering	9
1.2 Voorbeeldzinnen gebruiken	15
1.2.1 Waarom niet gewoon alleen Nederlandse voorbeeldzinnen?	15
1.2.2 Hoe je voorbeeldzinnen moet lezen	17
1.2.2.1 De vormgeving van de voorbeeldzinnen	17
1.2.2.2 Lexicale en functionele informatie	19
1.2.2.3 De categorieën persoon en getal	21
1.2.2.4 Schriftsystemen en glossen	23
1.3 Waarom hebben talen syntaxis?	23
1.3.1 Woordvolgorde	23
1.3.2 Promotie en degradatie	27
1.3.3 Alle talen hebben structuur	29
2. Woordklassen	33
2.1 Woordklassen identificeren	33
2.1.1 Hoe weten we dat er verschillende woordklassen zijn?	33
2.1.2 De noodzaak van formele tests	35
2.1.3 Identificatie van woordklassen door sprekers in de praktijk	36
2.2 Distributie	40
2.2.1 Werkwoorden	40
2.2.1.1 Soorten werkwoorden	40
2.2.1.2 De positie van werkwoorden	42
2.2.2 De naamwoordgroep	44
2.2.2.1 Naamwoorden en de gesloten klasse van de determinatoren	44
2.2.2.2 Semantische en syntactische functies van de naamwoordgroep	47
2.2.3 De adjectiefgroep	52
2.2.3.1 Adjectieven en de gesloten klasse van de graadaanduiders	52
2.2.3.2 Positie en functie van de adjectiefgroep	53
2.2.3.3 Kunnen we zonder adjectieven?	54
2.2.4 De voorzetselgroep	55
2.2.4.1 De structuur van de voorzetselgroep	55
2.2.4.2 De functies van de voorzetselgroep	57
2.2.5 Adverbia	58
2.2.6 Conclusie	60
2.3 Vorm	60
2.3.1 Inleiding	61
2.3.2 De belangrijkste functionele categorieën	62
2.3.2.1 Functionele categorieën voor naamwoorden getal • geslacht • definitie • naamval	62
2.3.2.2 Functionele categorieën voor werkwoorden tijd en aspect • modus • actief/passief • agreement	65
2.3.2.3 Functionele categorieën voor adjectieven graad • agreement	72
2.3.2.4 Functionele categorieën voor voorzetsels	73
2.4 Samenvatting	73

3. Zinnen	75
3.1 Eenvoudige zinnen en de notie finietheid	75
3.1.1 Deelzinnen en eenvoudige zinnen	75
3.1.2 Finietheid en hulpwerkwoorden	78
modale hulpwerkwoorden • aspectuele hulpwerkwoorden • variatie tussen talen	
3.1.3 Niet-finiete werkwoorden	82
infinitieven • participia • variatie	
3.1.4 Samenvatting	84
3.2 Complexe zinnen	85
3.2.1 Definities en voorbeelden	85
3.2.2 Hoofd- en bijzinnen uit elkaar houden	88
3.3 Zinstypen door de talen heen	92
3.3.1 Talen zonder infinitiefzinnen	92
3.3.2 Infinitieven met verbuiging	93
3.3.3 De coördinatiestrategie	94
3.3.4 Nominalisatie	95
3.3.5 Werkwoordreeksen	96
3.3.6 Samenvatting	98
3.4 Relatieve zinnen	99
3.4.1 Voorbeelden en definities	99
3.4.2 Variatie door de talen heen	102
3.5 Samenvatting	104
4. Hoofden en woordgroepen	105
4.1 Hoofden en afhankelijke elementen	105
4.1.1 Eigenschappen van hoofden	105
4.1.1.1 Wat is een hoofd?	105
4.1.1.2 Wat hoofden met afhankelijke elementen doen	107
4.1.1.3 Samenvatting: de eigenschappen van hoofden	109
4.1.2 Meer over afhankelijke elementen	109
4.1.2.1 Adjuncten en complementen	109
4.1.2.2 Werkwoorden en hun complementen	112
4.1.2.3 Andere hoofden en hun complementen	115
4.1.2.4 Determinatoren en naamwoorden	116
4.1.2.5 Woordgroepen in woordgroepen in woordgroepen	118
4.1.3 Waar in de woordgroep staat het hoofd?	119
4.1.3.1 Hoofd-initiële talen	119
4.1.3.2 Hoofd-finale talen	120
4.1.3.3 Hoofd-initiële talen en hoofd-finale talen: een oefening	122
4.2 Talen met head-marking en talen met dependent-marking	123
4.2.1 Definities en illustraties	123
4.2.1.1 Syntactische relaties tussen hoofden en afhankelijke elementen	123
4.2.1.2 Een adpositie en zijn object-NP	125
4.2.1.3 Een werkwoord en zijn argumenten	127
4.2.1.4 Een naamwoord en zijn bezitter	128
4.2.1.5 Een naamwoord en zijn adjectief	129
4.2.1.6 Hoofd- en dependensmarkering: een oefening	130
4.2.2 Wat typologische verschillen tussen talen	132
4.2.3 Samenvatting	133

5. Hoe identificeer je constituenten?	135
5.1 De structuur van de zin ontdekken	135
5.1.1 Bewijs dat zinnen structuur hebben	135
5.1.2 Syntactische tests voor constituentschap	138
5.1.3 Notatie van de constituentstructuur in een 'boom'	144
5.1.4 Samenvatting	149
5.2 Boomdiagrammen en relaties in een boomstructuur	150
5.3 Zelf boomstructuren bouwen	153
5.3.1 Constituentschapstests toepassen	154
5.3.2 De coördinatietest	159
5.3.3 Asymmetrische structuur	162
5.3.4 Hebben alle talen dezelfde constituenten?	167
5.4 Samenvatting	168
6. Onderlinge relaties in de zin	169
6.1 Inleiding	169
6.2 Woordvolgorde	171
6.2.1 Basisvolgorde en afwijkende volgorde	171
6.2.2 Woordvolgordevariatie	173
6.2.3 Statistische patronen	174
6.3 Naamvalssystemen	176
6.3.1 Welke kern-NPs horen bij elkaar?	176
6.3.2 Illustratie van de belangrijkste naamvalssystemen	178
6.3.2.1 Nominatief/accusatief	178
6.3.2.2 Ergatief/absolutief	179
6.3.2.3 Mengvormen	181
6.3.2.4 Iets over gemarkeerde en ongemarkeerde vormen	183
6.4 Agreement	184
6.5 Grammaticale relaties	190
6.5.1 Inleiding	190
6.5.2 Subjecten	190
6.5.2.1 Typische eigenschappen van subjecten door de talen heen	191
6.5.2.2 Het subject in een paar concrete talen	195
6.5.2.2.1 IJslands • 6.5.2.2.2 Lezgisch • 6.5.2.2.3 Tagalog	
6.5.3 Objecten	202
6.6 Samenvatting	205
7. Syntactische processen	207
7.1 Passief en antipassief	207
7.1.1 De passieve constructie bij transitieve zinnen	207
7.1.2 De passieve constructie bij intransitieve zinnen	214
7.1.3 De antipassief	215
7.2 Andere processen die grammaticale relaties omgooien	217
7.2.1 De applicatief	217
7.2.2 De causatief	220
7.3 Syntactische processen die grammaticale relaties intact laten	225
7.3.1 Vraagwoordvragen	225
7.3.2 Andere vooropplaatsingen	227
7.4 Syntactische processen en constituentstructuur	228

8. Iets over het taalvermogen	231
8.1 Hoe maak je een zin ?	231
8.1.1 Het taalvermogen als kennis	232
8.1.2 Structuur	234
8.1.3 Binaire vertakking	236
8.1.4 X-bar-structuur	236
8.1.5 Recursie	238
8.2 Relaties in termen van structuur	240
8.2.1 Twee typen afhankelijke elementen	240
8.2.2 Twee typen relaties	242
8.2.3 Terug naar hoofd- vs. dependensmarkering	243
8.2.4 Een uitbreiding: de c-commandeer-relatie	246
8.3 De interpretatie van pronomina	252
8.3.1 Pronomina	252
8.3.2 Anaforen	254
8.3.3 C-commanderen	256
8.3.4 Binding	260
8.4 C-commanderen en syntactische processen	262
8.5 Conclusie	267
9. Besluit	269
Opdrachten	273
Hoofdstuk 1, Wat is syntaxis ?	273
Hoofdstuk 2, Woordklassen	276
Hoofdstuk 3, Zinnen	280
Hoofdstuk 4, Hoofden en woordgroepen	283
Hoofdstuk 5, Hoe identificeer je constituenten ?	285
Hoofdstuk 6, Onderlinge relaties in de zin	290
Hoofdstuk 7, Syntactische processen	295
Hoofdstuk 8, Iets over het taalvermogen	300
Lijst van talen	305
Verder lezen	309
Bibliografie	311
Index	319

Lijst van afkortingen van grammaticale termen

1	eerste persoon	INDIC	indicatief
2	tweede persoon	INF	infinitief
3	derde persoon	INTRANS	intransitief
1,7,9,10	geslachten in Bantutalen	IO	indirect object
A	transitief subject	MASC	mannelijk
A(P)	adjectief(groep)	N(P)	naamwoord(groep)
ABS	absolutief	NEG	negatief
ACC	accusatief	NOM	nominatief
Adv(P)	adverbium(groep)	NONPAST	niet-verleden tijd
APPL	applicatief	NTR	onzijdig
ASP	aspect	NONNTR	niet onzijdig, common gender
AUX	hulpwerkwoord	O	object
C(P)	voegwoord(groep)	OB	object
CAUS	causatief	P(P)	voorzetsel(groep)
CG	common gender	PASS	passief
COMP	voegwoord	PAST	verleden tijd
CONJ	nevenschikkend voegwoord	PART	participium
CTF	conjunctief	PERF	perfectum
D(P)	determinator(groep)	PL	meervoud
DAT	datief	POSS	possessief
DEF	bepaald	POT	potentialis
DEM	aanwijzend voornaamwoord	PRES	presens
DET	lidwoord	PROG	progressief
ERG	ergatief	PRT	partikel
EXC	exclusief	PUNC	punctueel
FEM	vrouwelijk	REL	relatief
FUT	toekomende tijd	S	intransitief subject
GEN	genitief	SG	enkelvoud
HAB	habitueel	SU	subject
IMPF	imperfectum	TRANS	transitief
INC	inclusief	V(P)	werkwoord(groep)
INDEF	onbepaald	X'	X-bar

1

Wat is syntaxis?

1.1 *Wat begrippen en misverstanden*

1.1.1 Waar gaat het om bij de syntaxis?

Dit boek behandelt een eigenschap van de menselijke taal die bekend staat onder de naam 'syntaxis'. 'Syntaxis' betekent 'zinsbouw': de manier waarop woorden samen woordgroepen en zinnen vormen. Syntaxis is een onderdeel van de GRAMMATICA. De grammatica van een taal bevat verder informatie over het klanksysteem, de vorm van de woorden, de betekenis, enzovoorts.

De term 'syntaxis' wordt ook gebruikt voor de *bestudering* van de syntactische eigenschappen van talen: net zoals 'stilistiek' gebruikt wordt voor de bestudering van literaire stijl. We zullen gaan bestuderen hoe talen hun zinsbouw organiseren; daaronder valt de indeling van de woorden in woordklassen, de volgorde van de woorden binnen woordgroepen en zinnen, de structuur van de woordgroepen en de zinnen, en de verschillende typen zinnen die in talen gebruikt worden. Wij willen je laten begrijpen hoe de syntaxis werkt, en daarvoor heb je een aantal belangrijke begrippen en technische termen nodig die we dus moeten introduceren. Daarom zullen we grammaticale termen tegenkomen zoals 'naamwoord', 'werkwoord', 'voorzetsel', 'relatiefzin', 'subject', 'nominatief', 'conjunctief', en 'passief'. Wij gaan er niet van uit dat je deze termen nu al kent. We geven ook niet altijd meteen een definitie van zo'n term, maar we proberen wel te laten zien wat hij betekent, zodat je het concept begrijpt en klaar bent voor de bespreking die dan volgt.

We gaan in dit boek voorbeelden bekijken van de zinsbouw van veel verschillende talen; sommige daarvan zijn verwant aan het Nederlands, maar lang niet allemaal. Syntaxis zit in alle talen, en 'primitieve' samenlevingen hebben net zo complexe talen als de meest 'geciviliseerde' industriële samenlevingen. Voor een taalkundige is dat duidelijk, omdat (zoals we zullen zien) dezelfde geavanceerde eigenschappen in allerlei talen terugkomen en omdat sprekers van alle talen dezelfde gedachten en begrippen

kunnen uitdrukken, dezelfde discussies kunnen voeren, en dezelfde ingewikkelde redeneringen kunnen opzetten. Zelfs de stapjes die kinderen zetten bij het leren van hun moedertaal zijn opmerkelijk gelijk van cultuur tot cultuur, en in alle culturen doen ze er ongeveer even lang over. Er is geen enkele taal die zo ingewikkeld is dat hij niet vloeiend gesproken wordt door iedere puber! Als kinderen alle talen even makkelijk kunnen leren, dan moeten alle talen even moeilijk zijn.

Nu zul je misschien tegenwerpen dat sommige talen beslist moeilijker zijn dan andere. Misschien was je op school goed in Engels, maar heb je nu grote problemen met je avondcursus Arabisch. Laten we eens kijken wat dat zegt. Heel belangrijk is dat, als het gaat om het leren van een taal, volwassenen erg in het nadeel zijn ten opzichte van kinderen. Tegen de tijd dat we de puberteit naderen raakt ons vermogen talen te leren in verval. Zelfs als we totaal ondergedompeld worden in een nieuwe cultuur blijft het leren van de taal een heel karwei. Misschien kunnen we hem op een gegeven moment vloeiend spreken, maar we worden toch nooit moedertaalsprekers — we hebben niet hetzelfde gevoel voor de taal als iemand die hem als kind heeft leren spreken.

Daarnaast is het altijd gemakkelijker om een taal te leren spreken die aan je eigen taal verwant is of die er *TYPOLOGISCH* op lijkt — dat wil zeggen, een taal die voor bepaalde kenmerken tot hetzelfde type behoort, bijvoorbeeld omdat hij dezelfde woordvolgorde heeft. Dus als je een taal moeilijk noemt, zeg je in feite dat die taal een aantal eigenschappen heeft waar je niet vertrouwd mee bent. Arabisch is niet intrinsiek moeilijk, net zo min als Swahili of Mohawk of enige andere taal, ook al zijn sommige eigenschappen beslist lastiger dan andere, ook voor kinderen die hem als hun moedertaal leren.

Om te laten zien wat de bestudering van de syntaxis eigenlijk is moeten we het eerst hebben over wat het *niet* is. Als je leest dat de 'syntaxis' een onderdeel is van de 'grammatica', dan denk je misschien aan bepaalde zaken die wij in dit boek niet voor ogen hebben. Ten eerste: ook al hebben we het over grammatica, dit is niet een *BESCHRIJVENDE GRAMMATICA* van het Nederlands of van enige andere taal. Zulke boeken bestaan ook (bijvoorbeeld de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* of *ANS*), maar gewoonlijk bespreken die de eigenaardigheden van *één* taal in plaats van de principes die verantwoordelijk zijn voor de organisatie van taal in zijn algemeenheid. Ten tweede: we gaan niet proberen je beheersing van de grammatica van het Nederlands te verbeteren. Een *PRESCRIPTIEVE GRAMMATICA* (één die voorschrijft hoe de auteurs menen dat je moet praten) zal je misschien proberen te vertellen wanneer je *hen* moet zeggen en wanneer *hun*; of dat je *heeft gelopen* moet schrijven en niet *gelopen heeft*; of dat het absoluut fout is om te zeggen *groter als* in plaats van *groter dan*; of dat passieve

werkwoorden zoveel mogelijk vermeden dienen te worden. Wij doen daar niet aan mee (dus als je niet weet hoe het hoort, maakt niet uit).

Taalkundigen zien het zo: iedere moedertaalspreker van het Nederlands kent de grammatica van het Nederlands perfect (maakt niet uit welk dialect je spreekt). En iedere moedertaalspreker van een andere taal kent de grammatica van die taal perfect. Daarmee bedoelen we niet dat je (bewust) een paar regeltjes kent, zoals die uit de vorige alinea, maar dat je (onbewust) de veel indrukwekkendere mentale grammatica kent van je eigen taal — zoals alle moedertaalsprekers. Die grammatica hebben we allemaal geleerd, maar het is kennis die ons nooit onderwezen is, en het is ook kennis die we er niet uit kunnen halen om te onderzoeken. Rond hun zevende jaar hebben kinderen een tamelijk complete kennis van de grammatica van hun moedertaal, en wat er daarna gebeurt is voornamelijk het uitbouwen van hun woordenschat. Een grammatica die volledig verworven is kan niet meer verbeterd worden. Het gaat net zo als bij het 'leren' lopen. Je kunt het lopen niet onderwijzen; we doen het allemaal vanzelf zodra we er klaar voor zijn. Zelfs als we volledig op de hoogte zijn van de spierbewegingen en hersenactiviteiten die er bij betrokken zijn, dan nog 'weten' we niet hoe we lopen. Het leren van je moedertaal is net zo: het gebeurt zonder tussenkomst van buitenaf, en de kennis die het oplevert blijft ontoegankelijk voor ons.

Maar, werp je dan misschien tegen, ik heb wel degelijk onderwijs gekregen in mijn moedertaal. Misschien denk je dat je ouders hem je geleerd hebben, of anders dat je het op school geleerd hebt. Maar dat is een misverstand. Alle normale kinderen in alle culturen leren hun moedertaal (of moedertalen) perfect zonder enig formeel onderricht. Het enige wat je nodig hebt is blootstelling aan normale menselijke interactie. Om dit te testen hoeven we maar te vragen of alle culturen hun kinderen 'grammatica' onderwijzen. Nee dus. Daarom mogen we concluderen dat alle kinderen in staat zijn een mentale grammatica van hun moedertaal te construeren zonder enige formele instructie. De meeste taalkundigen geloven inmiddels dat kinderen dit kunnen omdat ze voorgeprogrammeerd zijn voor het leren van taal, net zoals we voorgeprogrammeerd zijn om te leren lopen.

Maar als je de grammatica van je moedertaal niet van iemand geleerd hebt, wat probeerden ze je dan te leren toen je ouders zeiden dat je niet *Hij hep* of *Hun zeggen* moest zeggen, of toen je op school te horen kreeg dat *Hij schaamt z'n eigen* niet goed is? Denk opnieuw aan de parallel met het leren lopen. Kinderen leren dat perfect zonder ouderlijke instructie, maar hun ouders vinden het misschien maar niks dat hun kind zo slentert, of met zijn tenen over de grond sleept. Dan vertellen ze hun kind misschien wel dat hij rechtop moet lopen en zijn voeten op moet tillen. Dat wil niet zeggen dat het kind niet goed kan lopen, hooguit dat zijn manier van lopen niet past bij

bepaalde ideeën over esthetiek of stijl. Precies zo hebben sommige mensen het idee dat bepaalde taalvormen mooier of stijlvoller of gewoonweg correct zijn. Maar het idee dat sommige taalvormen beter dan andere zijn heeft geen taalkundige grondslag; het gaat in wezen om sociale factoren. Omdat we onze oordelen over mensen vaak baseren op hun accent of dialect, bestaat de neiging die oordelen over te dragen op hun taalvormen. Dan denken we al gauw dat bepaalde vormen onwenselijk zijn, dat sommige ‘goed’ zijn en andere ‘fout’. Maar voor een taalkundige is er geen enkele moedertaalspreker die ‘taalfouten’ produceert.

Wellicht werp je nu tegen dat SUBSTANDAARD Nederlands zoals de voorbeelden uit de vorige alinea of zoiets als *Heus echt waar niet* slordig taalgebruik zijn, of zelfs in strijd met de logica. Dit beroep op logica en exactheid wekt de indruk dat de prescriptieve grammatica zich beweegt in hogere sferen, en dat er meer aan de hand is dan alleen sociale vooringenomenheid. Laten we daarom het logica-argument nader onderzoeken en kijken of het overeind blijft. ‘Twee keer min is plus’, hoor je vaak zeggen, zodat zinnen als in (1) ‘eigenlijk’ betekenen *Ik heb altijd iets gedaan*:

(1) Ik heb nooit niks gedaan

Maar dat is natuurlijk niet zo. Ten eerste bedoelt een spreker die (1) zegt helemaal niet *Ik heb altijd iets gedaan*. Net zo min als iemand die (1) hoort denkt dat het betekent *Ik heb altijd iets gedaan*, ook al is hij nog zo gebrand op dubbele ontkenningen. Ten tweede zijn er talen, zoals het Frans en het Bretons, waarbij de dubbele ontkenning niet iets is van een dialect, maar van de STANDAARD, zoals geïllustreerd in (2).¹

(2) Je **ne** mange **jamais** de viande (Frans)
 ik NEGATIVE eet nooit van vlees
 ‘Ik eet nooit vlees.’

Voorbeeld (2) laat zien dat de ontkenning in het Standaard Frans twee onderdelen heeft: naast het kleine ontkenningswoordje *ne* is er nog een ander ontkenningswoord *jamais* ‘nooit’. Trouwens, het Middelnederlands (het Nederlands uit de jaren 1100-1500) had ook een dubbele ontkenning. Ironisch genoeg voor het ‘logica’-argument is de variëteit van het Frans die een dubbele ontkenning heeft juist de meest formele en

¹ Paragraaf 1.2.2.1 legt precies uit hoe je taalkundige voorbeelden dient te lezen. Je hoeft geen Frans te kennen om het punt te begrijpen dat aan de hand van voorbeeld (2) gemaakt wordt: de methode die je moet volgen is om eerst de Nederlandse vertaling te lezen, en dan de tweede regel, een letterlijke vertaling van de voorbeeldzin.

prestigieuze variëteit, terwijl in het gesproken Frans het kleine ontkenningwoordje meestal wegvalt.

Dialecten en andere vormen van gesproken Nederlands vertonen wel vaker trekken die voor de prescriptieve grammatica niet door de beugel kunnen. Een voorbeeld is geïllustreerd in (3):

(3) Wij gaan drie **maand** op vakantie

Hier gaat het logica-argument als volgt: het aantal maanden dat jullie op vakantie gaan is meer dan één, dus moet je de meervoudsvorm *maanden* gebruiken. Maar dit argument deugt niet. Ook in het algemeen Nederlands komt een constructie als (3) voor, alleen niet met *maand* maar met *uur* en *jaar*:

(4) a. Wij waren drie **uur** onderweg
b. Kim is al drie **jaar**

De standaardtaal is dus niet logischer dan het dialect, en de schrijftaal niet logischer dan de spreektaal. Variëteiten van een taal kunnen natuurlijk verschillen in de keuzes die ze maken: voor het standaard-Nederlands zijn *jaar* en *uur* anders dan *maand* en *dag*, voor de dialecten waar (3) mogelijk is hoort *maand* gewoon in het groepje van *uur* en *jaar*.

Het is dus duidelijk dat sociaal gestigmatiseerde taalvormen niet meer of minder logisch zijn dan het standaard Nederlands. Sprekers van substandaarddialecten volgen natuurlijk net zoals de sprekers van het meest prestigieuze dialect een verzameling mentale regels. Eigenlijk hebben de verschillende variëteiten van een taal de overgrote meerderheid van de regels van die taal gemeen, en verschillen ze maar op een paar puntjes, maar de mate waarin wordt overschat omdat de verschillen zulke sterke reacties oproepen. Kortom, sprekers van een prestige-dialect mogen dan wel denken dat zij de enige 'grammaticaal correcte' variëteit van het Nederlands spreken, die visie kan niet verdedigd worden met logische of taalkundige argumenten.

Aan de andere kant, stel dat een spreker van het Nederlands zinnen als (5) zou produceren.

(5) *Ik niets heb gedaan nooit.
*Nooit niets heb gedaan ik.

Dan zouden we met recht kunnen claimen dat zijn spraak ongrammaticaal is. Zulke voorbeelden gaan volledig tegen de mentale regels van alle dialecten van het Nederlands in. Daarover is iedereen het eens, en toch hebben sprekers van het Nederlands nooit te horen gekregen dat de zinnen in (5) fout zijn. Onze oordelen moeten daarom wel onderdeel uitmaken van de mentale grammatica van het Nederlands die we allemaal gemeen hebben.

De meeste regels van deze mentale grammatica kom je nooit tegen in prescriptieve grammatica's of schoolgrammatica's. Bijvoorbeeld, geen enkele grammatica van het Nederlands zou ooit de moeite nemen uit te leggen dat we wel (6a) en (6b) kunnen zeggen, maar niet een vraag als (7).

- (6) a. Wat eten ze?
 b. Ze eten eieren en frites.

- (7) *Wat eten ze eieren en ____ ?

De regels die (7) onmogelijk maken zijn zo onveranderlijk en fundamenteel dat ze nauwelijks voor bespreking in aanmerking lijken te komen. Voorbeelden als (7) zijn niet alleen ongrammaticaal in het Nederlands (d.w.z., moedertaalsprekers vinden ze onmogelijk), maar ook in het Welsh, zoals in (8).²

- (8) *Beth maen nhw yn bwyta wyau a ____ ?
 wat zijn zij in eten eieren en
 ['*]Wat eten zij eieren en ____ ?

Het equivalent van (8) is zelfs in alle menselijke talen onmogelijk. Het lijkt er dan ook op dat veel van de regels van de mentale grammatica die we onbewust 'kennen' als sprekers van individuele talen als het Nederlands en het Welsh in feite UNIVERSEEL zijn — d.w.z. dat ze voor alle talen gelden.

Het feit dat bepaalde regels en principes die de taal vormgeven universeel zijn leidt voor veel taalkundigen tot de conclusie dat mensen een AANGEBOREN taalvermogen hebben. We kunnen de inhoud van dat taalvermogen niet rechtstreeks bestuderen, maar wel zijn output — namelijk de taalbouwsels. Door naar de syntaxis te kijken hopen we de eigenschappen te ontdekken die talen gemeen hebben, en uiteindelijk misschien zelfs iets te ontdekken over de manier waarop het menselijk brein werkt.

² Het sterretje tussen vierkante haakjes [*] gebruiken we wanneer de vertaling van de voorbeeldzin zelf (ook) ongrammaticaal is.

Naast absolute universele principes zijn taalkundigen ook geïnteresseerd in de vraag welke soorten constructies in de talen van de wereld mogelijk (en onmogelijk) zijn. We zijn op zoek naar terugkerende patronen, en vaak vinden we constructies die op een verbazend eendere manier optreden in talen die in het geheel niet verwant zijn. Daarvan geven wij in de volgende alinea een voorbeeld waarin het Nederlands en het Indonesisch vergeleken worden. Je hoeft niets te weten over het Indonesisch om het punt dat gemaakt wordt te begrijpen, maar als het idee om zo nauwgezet naar een exotische taal te kijken je op dit moment niet aantrekt, lees dan eerst sectie 1.2 voordat je naar de voorbeelden kijkt. De rij >>> pijltjes geeft aan dat er een stukje tekst komt waarin de lezer uitgenodigd wordt iets uit te zoeken; de <<< pijltjes sluiten dat stukje weer af, waar nodig gevolgd door het antwoord dat ons voor ogen stond. In dit geval hoef je enkel de zinnen te bestuderen en te proberen de redenering te volgen.

[illegible]

In het Nederlands kunnen we (9a) of (9b) zeggen — de keus is vrij. In (9b) staat het woord *Hasan* wat verder naar voren; laten we zeggen dat *Hasan* in (9b) GEPROMOVEERD is:

- (9) a. Ali stuurde de brief naar Hasan op
b. Ali stuurde Hasan de brief op

In het Indonesisch vinden we dezelfde keuzemogelijkheid, kijk maar naar (10). Als je nog niet gelezen hebt hoe je taalvoorbeelden moet gebruiken (in paragraaf 1.2), hou dan in de gaten dat in alle voorbeeldzinnen de tweede regel het belangrijkste is: daar staat de letterlijke vertaling. Het enige ‘vreemde’ in (10) is *surat itu* ‘brief de’ waar het Nederlands de volgorde ‘de brief’ heeft; voor de rest is de volgorde in de Indonesische voorbeelden dezelfde als die in de twee Nederlandse voorbeelden in (9):

- (10) a. Ali meng-kirim surat itu kepada Hasan
Ali sturen brief de naar Hasan
'Ali stuurde de brief naar Hasan.'
- b. Ali meng-kirim-**kan** Hasan surat itu
Ali sturen Hasan brief de
'Ali stuurde Hasan de brief.'

In (10b) zien we een uitgang *-kan* aan het woord voor ‘sturen’ vastzitten: deze uitgang geeft aan dat het woord *Hasan* gepromoveerd is — het Nederlands gebruikt geen uitgang om dat aan te geven.

Nu gaan we terug naar (9). Als *Hasan* gepromoveerd is zoals in (9b) kunnen we het nog verder promoveren naar de voorste plaats in de zin:

(11) Hasan kreeg van Ali ___ de brief opgestuurd

De plek waar *Hasan* vandaan komt geven we aan met een liggend streepje (___). In (11) is *opsturen* veranderd in *opgestuurd krijgen*, een signaal dat aangeeft dat *Hasan* gepromoveerd is. Dat zo'n signaal nuttig is wordt duidelijk als je even nadenkt over het verschil in betekenis tussen *Hasan heeft de brief opgestuurd* en *Hasan kreeg de brief opgestuurd*.

Dezelfde promotie van *Hasan*, uitgaande van (9a), waar *Hasan* nog niet eerder gepromoveerd is, zou (12) opleveren: we geven de positie waar *Hasan* vandaan komt weer aan met een liggend streepje. Maar (12) is geen mogelijke Nederlandse zin (zoals het sterretje aangeeft):

(12) *Hasan kreeg van Ali de brief naar ___ opgestuurd

Dus als het woord *Hasan* al gepromoveerd is, kan het nog verder opschuiven, maar zo niet, dan is verdere promotie onmogelijk.

Misschien denk je dat dat komt doordat er in (12) *naar* staat: als we *naar* schrappen is de zin weer goed. Maar als we kijken naar (13) en (14), de Indonesische tegenhangers van (11) en (12), krijgen we een sterke aanwijzing dat het daar niet aan ligt (de verandering van *meng-kirim* in (10) in *di-kirim* in (13) en (14) is vergelijkbaar met de verandering van *opsturen* naar *opgestuurd krijgen*):

(13) Hasan di-kirim-**kan** surat itu oleh Ali
 Hasan kreeg gestuurd brief de door Ali
 'Hasan kreeg van Ali de brief opgestuurd.'

(14) *Hasan di-kirim surat itu (kepada) oleh Ali
 Hasan kreeg opgestuurd brief de naar door Ali
 * 'Hasan kreeg de brief van Ali naar opgestuurd.'

Net als in het Nederlands is de ene zin prima, en de andere onmogelijk. Wat is het verschil? Aan het Indonesisch kunnen we zien dat het niets te maken heeft met het woord voor 'naar' (*kepada*), want (14) is onmogelijk met of zonder dat woord — de haakjes betekenen dat het niet uitmaakt of het woord er nu wel of niet staat, de zin blijft ongrammaticaal. De reden dat alleen (13) acceptabel is, is dat we moeten beginnen

met (10b) om er überhaupt te komen — de versie dus waarin *Hasan* al een keer gepromoveerd is. En we weten dat (13) inderdaad afgeleid is van (10b) omdat het woord dat ‘kreeg opgestuurd’ betekent, *di-kirim-kan*, die uitgang *-kan* heeft waaraan je kunt zien dat *Hasan* gepromoveerd is — terwijl *di-kirim* in (14) die niet heeft. Dat betekent dat we mogen veronderstellen dat het Nederlands waarschijnlijk net zo werkt; alhoewel er in (11) niets staat dat de eerste promotie van *Hasan* verraaft, is het toch aannemelijk dat, net zoals in het Indonesisch, juist die promotie het onderscheid maakt tussen de goede en de slechte zin in (11) en (12). Misschien overtuigt de verklaring je niet helemaal, maar het voorbeeld laat hopelijk wel zien dat twee talen die geen familie van elkaar zijn op syntactisch gebied opmerkelijke overeenkomsten kunnen vertonen.

[illegible]

1.1.2 Taalverandering

Spreekers van officieel erkende talen als het Nederlands hebben het vaak niet op veranderingen in hun taal, omdat ze menen dat verandering gelijk staat aan verloedering. Maar verandering van de grammatica is iets wat in alle talen gebeurt, en pogingen van columnisten en koninklijke academies om dat te voorkomen zijn tot mislukken gedoemd. In deze paragraaf bespreken we een aantal voorbeelden van veranderingen uit de geschiedenis van het Nederlands, maar we zullen ook zien dat lang niet alle nieuwigheden veranderingen van de *grammatica* betekenen.

Een vrij spectaculaire ontwikkeling in de geschiedenis van het Nederlands (alook in veel andere talen) is te zien aan de uitdrukking van de ontkenning (NEGATIE). In het Middelnederlands (gesproken ruwweg tussen 1100 en 1500) luidt de ontkenning niet *niet* maar *ne* of *en*:

- (15) a. Si **ne** weten wat best doen
'Ze weten **niet** wat ze het beste kunnen doen.'
- b. Mine bliscap es so groot dat ict geseegghen **en** mach
'Mijn blijdschap is zo groot dat ik het **niet** kan zeggen.'

Het element *ne/en* is nog duidelijk herkenbaar in *niet* (ontstaan uit *ne-iet* 'niet wat'), *niets*, *niemand*, *nooit*, *nergens*, en zo voorts. Deze negatieve woordjes kwamen ook *samen* met *ne* voor, een vorm van dubbele ontkenning die we in (2) al zagen in het Frans:

- (16) a. **Niemand** en spaerde anderen daer
 ‘**Niemand** spaerde daar de ander.’
- b. Dit **en** is **niet** geloghen
 ‘Dit is **niet** gelogen.’

Omdat negatie hier dubbel uitgedrukt werd kon het zwakke element *en/ne* vervolgens verdwijnen, althans in het algemeen Nederlands. In sommige dialecten bleef het element *ne/en* als negatie in stand (bijvoorbeeld het Westvlaams). Een dergelijke ontwikkelingsgang in de uitdrukking van de ontkenning is in veel talen waargenomen. Het is blijkbaar een natuurlijke gang van zaken, en het is niet duidelijk in welke zin het Nederlands er beter of slechter op geworden is.

Een ander voorbeeld van een ontwikkeling in de grammatica van het Nederlands heeft betrekking op het grammaticaal GESLACHT (Latijn ‘genus’, Engels ‘gender’). Veel talen verdelen hun naamwoorden in klassen, die we ‘geslachten’ noemen. Die term heeft waarschijnlijk hiermee te maken dat de woorden voor ‘man’ en ‘vrouw’ vaak in verschillende woordklassen zitten, maar het is van belang om in het oog te houden dat biologisch geslacht (‘sexe’, Latijn ‘sexus’) er niets mee te maken heeft. Het aantal geslachten kan in de loop van de geschiedenis van een taal veranderen. Zo had het Middelnederlands drie geslachten (mannelijk, vrouwelijk, en onzijdig), en heeft het huidige Nederlands er maar twee (mannelijk/vrouwelijk enerzijds en onzijdig anderzijds).

Misschien ben je gewend te denken dat ook het Nederlands van nu drie geslachten heeft. In de woordenboeken staat immers nog steeds een aanduiding ‘m’, ‘v’, of ‘onz’ voor ‘mannelijk’, ‘vrouwelijk’ en ‘onzijdig’. Maar dat is helaas een hardnekkig archaïsme dat niets te maken heeft met de grammatica van het Nederlands. Een aanwijzing daarvoor is dat niemand weet welke woorden precies mannelijk of vrouwelijk zijn (daarom moet het vermeld worden in het woordenboek!). Maar welke woorden onzijdig zijn weet iedereen precies. Dat laatste is de normale situatie bij geslachten. Moedertaalsprekers weten feilloos van welk geslacht de woorden van hun taal zijn, ook als de taal niet twee of drie maar wel zestien geslachten heeft, zoals de Bantu-talen. Dat Nederlanders zelfs niet bij benadering weten welke woorden mannelijk zijn en welke vrouwelijk geeft aan dat het onderscheid mannelijk-vrouwelijk in het Nederlands niet meer bestaat.

Hoe weet je nu bij welk geslacht een naamwoord hoort? Dat is eenvoudig vast te stellen aan de hand van de vorm van de woordjes die in de omgeving van dat naamwoord staan. Het Duits bijvoorbeeld heeft drie geslachten (mannelijk, vrouwelijk, en onzijdig), en dat is onmiddellijk af te lezen aan de vorm van de LIDWOORDEN die bij de

naamwoorden optreden (MASC = mannelijk, Engels 'masculine'; FEM = vrouwelijk, Engels 'feminine'; NTR = onzijdig, Engels 'neuter'):

- (17) a. **der** Mann
de:MASC man 'de man'
- b. **die** Frau
de:FEM vrouw 'de vrouw'
- c. **das** Kind
de:NTR kind 'het kind'

Hier verschillen de vormen van het lidwoord afhankelijk van het geslacht: *der* is voor naamwoorden van het mannelijk geslacht, *die* voor naamwoorden van het vrouwelijk geslacht, en *das* voor naamwoorden van het onzijdig geslacht. In het Nederlands hebben we maar twee lidwoorden, één voor het onzijdig (*het*) en één voor de rest (*de*), zoals in de vertaling van (17) te zien is.

Ook aan de vorm van adjectieven die bij het naamwoord optreden vallen de verschillende geslachten af te lezen. Dit zien we het beste wanneer de naamwoordgroepen INDEFINIET zijn, d.w.z. dat ze als lidwoord niet *de/het* hebben, maar *een*. Opnieuw zien we in het Duits dan drie verschillende vormen van het adjectief:

- (18) a. ein alt-**er** Mann
een oud-MASC man 'een oud-**e** man'
- b. ein-e alt-**e** Frau
een-FEM oud-FEM vrouw 'een oud-**e** vrouw'
- c. ein alt-**es** Kind
een oud-NTR kind 'een oud kind'

Zoals we in de Nederlandse vertaling in (18) kunnen zien is er één vorm voor het adjectief dat bij een onzijdig woord hoort, *oud*, en een andere vorm voor de rest, *oude*. Tenslotte zien we hetzelfde patroon bij de vorm van de RELATIEFPRONOMINA (betrekkelijk voornaamwoorden) die bij een naamwoord aansluiten. Dit zijn woordjes als *die* in *de man die ik zie*, die een bijzin inleiden die iets over het naamwoord zegt (een relatiefzin of betrekkelijke bijzin). Het Duits heeft opnieuw drie verschillende vormen, het Nederlands maar twee:

- (19) a. der Mann **der** das sagt
 de:MASC man REL:MASC dat zegt
 'de man **die** dat zegt'
- b. die Frau **die** das sagt
 de:FEM vrouw REL:FEM dat zegt
 'de vrouw **die** dat zegt'
- d. das Kind **das** das sagt
 de:NTR kind REL:NTR dat zegt
 'het kind **dat** dat zegt'

In het Nederlands is er één relatiefpronomen, *dat*, voor bij onzijdige naamwoorden, en een ander, *die*, voor bij mannelijke en vrouwelijke naamwoorden. Telkens zien we dat waar het Duits een indeling in drieën maakt, het Nederlands maar een indeling in tweeën gebruikt, en telkens vallen bij die indeling in tweeën de zgn. mannelijke en vrouwelijke woorden in één en dezelfde groep. Er is maar één verschijnsel in het Nederlands dat lijkt te wijzen op een onderscheid tussen mannelijke en vrouwelijke woorden, en dat is de vorm van een pronomen dat terugverwijst naar een naamwoord, zoals in *Kim en haar vriend*. Hier verwijst *haar* terug naar *Kim*, en omdat 'Kim' in al onze voorbeelden een meisje is, is het pronomen van het vrouwelijk geslacht, *haar*. Ook bij deze ANAFORISCHE pronomina zijn er maar twee vormen, *zijn* en *haar*, maar nu vallen de mannelijke en de onzijdige woorden samen, en staan de vrouwelijke naamwoorden apart:

- (20) a. de man en **zijn** vriend
 b. de vrouw en **haar** vriend
 c. het huis en **zijn** ligging

Maar de vorm van het anaforisch pronomen vertelt ons niets over het grammaticaal geslacht, maar over het biologisch geslacht. Dat blijkt uit het voorbeeld in (21): *meisje* en *jongetje* zijn allebei grammaticaal onzijdig, zoals je kunt zien aan het lidwoord *het*, maar biologisch respectievelijk vrouwelijk en mannelijk. Het anaforisch pronomen moet dan bij *meisje* vrouwelijk zijn, *haar*, en niet *zijn*, wat voor mannelijke en onzijdige naamwoorden wordt gebruikt:

- (21) a. Het meisje en **haar**/*zijn vriend
 b. Het jongetje en **zijn**/*haar vriend

Het Nederlands heeft dus in zijn huidige stadium maar twee geslachten, het onzijdig en wat we noemen het COMMON GENDER (gemeenschappelijk geslacht, ook wel ‘zijdig’ of ‘nonneuter’ genoemd). Maar dat is niet altijd zo geweest. In het Middel-Nederlands zijn er drie geslachten aan te wijzen, en ook deze situatie leeft in sommige dialecten nog altijd voort. In (22) staan de vormen van het lidwoord en het adjectief bij naamwoorden van de drie geslachten op een rijtje. Er is een aparte vorm voor de naamwoordgroep die als object gebruikt wordt (zoals ook het huidige Nederlands een aparte vorm van het persoonlijk voornaamwoord heeft dat als object gebruikt wordt, vgl. *Ik zie jou* en *Jij ziet mij*).

- (22) a. SUBJECT **die** goed-e gast
 OBJECT **die-n** goed-e-n gast
- b. SUBJECT **die** goed-e daet
 OBJECT **die** goed-e daet
- c. SUBJECT **dat** goed-e hof
 OBJECT **dat** goed-e hof

In de subjectvorm zijn er in het Middelnederlands, zoals in het huidige Nederlands, maar twee vormen te onderscheiden: *die* voor mannelijk *gast* en voor vrouwelijk *daet*, en *dat* voor onzijdig *hof*. Maar de objectsvorm ziet er voor het lidwoord bij mannelijke naamwoorden anders uit dan voor het lidwoord bij vrouwelijke naamwoorden: *dien* vs. *die*. Ook het adjectief heeft een extra uitgang *-n* bij mannelijke naamwoorden. Deze situatie lijkt dus meer op die van het huidige Duits dan op die van het huidige Nederlands. De objectsvorm raakte in het Nederlands — afgezien van de pronomina — al vrij snel buiten gebruik (behalve in de schrijftaal, waar hij pas in het midden van de twintigste eeuw afgeschaft werd), en het is duidelijk dat bij het wegvallen van de objectsvorm er een systeem ontstaat waarbij de mannelijke en vrouwelijke vormen identiek zijn.

De veranderingen in het Nederlands die we nu gezien hebben deden zich binnen een periode van enkele eeuwen voor. Het is moeilijk te zeggen dat het Nederlands door deze veranderingen verloederd is: zo’n term is als het gaat over taalverandering feitelijk niet gedefinieerd. Een taal schuift deels door toevallige omstandigheden op van het ene stadium naar het andere, maar elk stadium is een volwaardige taal die sprekers in staat stelt hun gedachten tot in de perfectie uit te drukken.

Ingrijpende veranderingen doen zich vaak voor onder invloed van contact met andere talen. Ook hier is niet duidelijk sprake van achteruitgang, maar de vrees dat contact met een vreemde taal de moedertaal besmet is er niet minder om. Hier is het goed om te weten dat taalcontact meestal alleen een uitwerking heeft op de woordenschat: het systeem van een taal, zijn grammatica, wordt alleen onder extreme omstandigheden aangetast. De huidige invloed van het Engels op het Nederlands heeft een stroom van nieuwe woorden opgeleverd, maar de syntaxis van het Nederlands is daardoor niet meer op die van het Engels gaan lijken. Om te waarderen hoe de syntaxis van het Nederlands en het Engels van elkaar verschillen moeten we eerst kennismaken met alle verschijnselen en processen in de syntaxis die we in dit boek zullen bespreken. Maar we kunnen al wel illustreren dat woorden die uit een andere taal ontleend worden in principe moeiteloos ingepast worden in het systeem van de taal. Zo heeft het Engels ons het woord *stewardess* gegeven, en wij maken daar een Nederlandse meervoudsvorm bij (*stewardessen* tegenover het Engelse *stewardesses*) en een Nederlandse verkleinvorm (*stewardessje*) die in het Engels niet bestaat. Ook als we een werkwoord aan het Engels ontleen, zoals *mailen*, geven we dat werkwoord Nederlandse uitgangen (*ik mail*, *jij/hij/zij mail-t*, *wij/jullie/zij mail-en*, *ik/jij/hij/zij mail-de*, *wij/jullie/zij mail-den*, *ik heb ge-mail-d*, *al mail-end*) die afwijken van de Engelse. Een leenwoord wordt dus in principe ingepast in het systeem van de Nederlandse grammatica. Pas wanneer sprekers in een gemeenschap intensief twee talen naast elkaar gebruiken, en de nieuwe taal duidelijk dominant is, kunnen we meer ingrijpende vormen van taalverandering door taalcontact verwachten. Maar ook dan is de term 'verloedering' niet op zijn plaats, omdat taalverandering iets is van alle talen en van alle eeuwen.

Samengevat, in paragraaf 1.1 hebben we betoogd dat alle moedertaalsprekers van een taal een interne grammatica gemeen hebben, waarvan ze de regels kennen zonder dat ze er les in gehad hebben. Dat wordt gesuggereerd door het feit dat we het in grote lijnen eens zijn over wat wel en niet een zin van onze taal kan zijn, ook al verschillen sprekers meestal wel in de mate waarin ze elementen van de gesproken taal en van dialecten accepteren. Bovendien hebben talen die niet aan elkaar verwant zijn veel eigenschappen en constructies gemeen, wat suggereert dat mensen een aangeboren taalvermogen hebben. We hebben ook beargumenteerd dat talen niet ingedeeld kunnen worden in 'moeilijke' en 'gemakkelijke' talen, omdat kinderen van elke taal de grammatica even gemakkelijk kunnen leren. Tenslotte hebben we gezien dat talen steeds veranderen, en hebben we een onderscheid gemaakt tussen ontlening, wat geen effect heeft op het grammaticale systeem, en verandering van het grammaticale systeem zelf. Nu gaan we laten zien hoe we om moeten gaan met voorbeelden uit andere talen.

1.2 Voorbeeldzinnen gebruiken

1.2.1 Waarom niet gewoon alleen Nederlandse voorbeelden?

In dit boek vind je voorbeelden uit een grote verscheidenheid aan talen, waaronder het Nederlands. Misschien vind je het in het begin lastig om voorbeelden uit exotische talen te analyseren en vraag je je af waarom we het niet gewoon bij Nederlandse voorbeelden laten. Er zijn twee belangrijke redenen om ook voorbeelden uit vreemde talen te gebruiken: zij leren ons enerzijds over de verschillen, en anderzijds over de overeenkomsten tussen talen.

Om te beginnen zien niet alle talen er hetzelfde uit, en als je alleen naar onze eigen taal en een paar nauw verwante talen kijkt, mis je de enorme verschillen die er tussen talen kunnen bestaan. Stel dat je naast het Nederlands alleen kennis gemaakt hebt met het Duits, een nauw verwante noordeuropese Germaanse taal. Voorbeeld (23), uit het Duits, is een woordelijke vertaling van het Nederlands.

(23)	der	schöne	Wasserfall	(Duits)
	de	mooie	waterval	

Je zou kunnen gaan denken dat deze woordgroep er in alle talen hetzelfde uitziet: eerst een woordje voor 'de', dan een woord voor 'mooie', en dan een woord voor 'waterval'. Maar zo is het niet. In het Spaans bijvoorbeeld krijgen we (24):

(24)	la cascada hermosa	(Spaans)
	de waterval mooie	
	'de mooie waterval'	

Hier verschilt de woordvolgorde op één punt: het woord voor 'mooie' komt na het woord voor 'waterval'. Voor de rest is het Spaans niet zo heel anders dan het Nederlands: het gebruikt precies dezelfde drie woorden en een woord voor 'de' in dezelfde positie. Dat is niet zo verrassend, want het Spaans is ook aan het Nederlands verwant, zij het minder nauw dan het Duits. Maar in andere talen komt het equivalent van 'de' helemaal achteraan, zoals geïllustreerd in (10), of is er helemaal geen equivalent voor 'de', zoals in het Japans en het Chinees, of zelfs geen directe vertaling voor het bijvoeglijk naamwoord 'mooie'.

De talen van de wereld bezitten veel interessante en belangrijke syntactische eigenschappen waar we graag willen dat jullie over weten. Het Nederlands heeft er daar

een paar van, maar lang niet allemaal, zodat je een hoop zou missen als we alleen maar naar het Nederlands keken. In (25) zien we één voorbeeld, uit het Spaans:

- (25) Es nuevo (Spaans)
is nieuw
'Het is nieuw.'

Voorbeeld (25) heeft geen woordje voor 'het'; letterlijk staat er 'Is nieuw' — een onmogelijke zin in het Nederlands. Veel talen hebben vergelijkbare voorbeelden, maar als we de discussie tot het Nederlands beperkt hielden zouden we daar nooit achter komen. In weer andere talen, zoals het Arabisch en het Indonesisch, wordt de zin van drie woorden *Het is nieuw* vertaald als *Het nieuw* (dit wordt geïllustreerd in hoofdstuk 2). Deze eenvoudige voorbeelden laten zien dat we er niet van uit kunnen gaan dat zinnen in andere talen woord-voor-woord vertalingen zijn van Nederlandse zinnen. Daarom bestuderen we andere talen om het hele scala van constructies en kenmerken te ontdekken — om meer te weten te komen over TAALDIVERSITEIT.

De tweede reden dat we naar voorbeelden van andere talen kijken is dat taalkundigen willen ontdekken welke eigenschappen talen gemeen hebben — hun HOMOGENITEIT of gelijkheid. Eén van de belangrijkste ontdekkingen van de moderne taalkunde is dat talen niet willekeurig van elkaar verschillen, maar opmerkelijke gelijkenissen vertonen. Sommige kenmerken komen in alle talen voor. Bijvoorbeeld, elke taal maakt onderscheid tussen de klasse van NAAMWOORDEN (zoals *boom*, *vloeistof*, *uitdrukking* en *student*) en de klasse van WERKWOORDEN (zoals *liquideren*, *leren*, *lijken* en *groeien*), ook al zijn er talen die geen verdere woordklassen hebben. (In hoofdstuk 2 gaan we nader op de woordklassen in.) Om dit soort informatie te achterhalen moeten taalkundigen naar een representatieve doorsnede van de talen van de wereld kijken, talen uit verschillende taalfamilies en uit verschillende delen van de wereld.

De meeste taalkundigen willen de kernpatronen ontdekken die alle talen gemeen hebben. Ook al zijn bepaalde constructies niet universeel (= van alle talen), talen gebruiken toch allemaal dezelfde grammaticale basiselementen. Elke taal heeft een woordenlijst of LEXICON die alle sprekers gemeen hebben, en die woordenlijst bevat altijd woorden van verschillende woordklassen. Alle talen combineren deze woorden tot woordgroepen en zinnen, en kunnen de volgorde van de woordgroepen voor verschillende doeleinden manipuleren — wellicht om vragen te stellen, of om verschillende onderdelen van de zin nadruk te geven, of om te laten zien wie wat met wie doet. Dat is syntaxis, en het vormt de stof van de hoofdstukken die voor ons liggen.

1.2.2 Hoe je voorbeeldzinnen moet lezen

1.2.2.1 De vormgeving van de voorbeeldzinnen

Het eerste wat je als syntacticus te doen staat is het leren gebruik maken van voorbeelden uit andere talen. Dit boek bevat voorbeelden uit ca. 80 verschillende talen. Uiteraard kunnen wij de meeste van die talen niet zelf spreken — we krijgen de voorbeelden van andere taalkundigen, of van moedertaalsprekers van de taal in kwestie (die soms zelf taalkundigen zijn). Maar we kunnen die voorbeelden gebruiken omdat taalkundigen ze presenteren op een speciale manier voor mensen die de taal niet spreken maar hem wel willen leren of onderzoeken.

Voorbeelden van die speciale vormgeving zagen we al in de Spaanse voorbeelden (24) en (25). Elk voorbeeld bestaat uit drie regels. De bovenste regel komt uit de taal waar we het over hebben. De onderste regel is een vertaling van de bovenste regel in het Nederlands. Die heb je nodig om te weten wat de oorspronkelijke voorbeeldzin betekent, maar het is niet het belangrijkste onderdeel van de presentatie van het voorbeeld, want hij zegt alleen maar iets over het Nederlands — hij zegt niets over de andere taal. De regel waar het om draait is de middelste, die we GLOSSE noemen. De glosse is een letterlijke vertaling van het oorspronkelijke voorbeeld; elk betekenisdragend onderdeel van het origineel wordt vertaald, of het nu precies met een Nederlands woord correspondeert of niet. Neem zin (2) er nog eens bij: het Franse woordje *ne* is eenvoudig GEGLOST (vertaald) als NEGATIEF omdat er geen Nederlands woord is dat er rechtstreeks mee correspondeert.³

Als je wilt weten waarom de glosse zo belangrijk is, kijk dan eens naar (26) en (27), uit het Japans en het Welsh. De regel met glossen hebben we weggelaten. De twee voorbeelden betekenen hetzelfde, in die zin dat ze dezelfde Nederlandse vertaling krijgen:

(26)	Sensei ga gakusei ni tegami o kaita
'De leraar schreef de student een brief.'	(Japans)
(27)	Sgwenodd yr athro lythyr at y myfyriwr
'De leraar schreef de student een brief.'	(Welsh)

³ De functionele informatie zullen we in de regel met de Engelse termen aangeven. Een lijst met afkortingen die we in de glossen gebruiken staat voor in dit boek.

- (30) e tagi ā te poki (Rapa Nui)
 NONPAST huil PROGRESSIVE de jongen
 ‘De jongen huilt.’

Afgezien van het verschil in woordvolgorde (net zoals in het Welsh staat het werkwoord ‘huilen’ (vrijwel) aan het begin van de zin), heeft het Rapa Nui nog verschillende andere interessante kenmerken. In het Nederlands geeft de uitgang *-t* in *huilt* aan dat het huilen nu plaatsvindt, d.w.z. niet in het verleden (anders zou het *huilde* zijn geweest); het Rapa Nui heeft zulke uitgangen niet en gebruikt een klein woordje, *e* om NONPAST aan te geven. Ten tweede heeft het Rapa Nui een apart woordje, *ā*, dat aangeeft dat de handeling voortduurt, d.w.z. de jongen is nog niet klaar met huilen. Het Nederlands drukt dat niet uit (of het zou gebruik moeten maken van een omschrijving als *is aan het huilen*). Aan de vertaling in (30) kun je die aspecten van het Rapa Nui natuurlijk niet aflezen. Daarom moet je altijd zorgvuldig de glossen lezen, waarbij je in je hoofd houdt waar we het op dat moment precies over hebben. Ga maar na: als je altijd alleen maar de onderste regel van een voorbeeld leest dan is de enige taal waar je iets over te weten komt het Nederlands!

1.2.2.2 Lexicale en functionele informatie

Glossen bevatten zowel LEXICALE als FUNCTIONELE informatie; de functionele informatie wordt in hoofdletters weergegeven.⁵ De lexicale informatie is niets anders dan een gewone vertaling (of parafrase) van de woorden van de oorspronkelijke taal. In (28) en (29) bevatten de glossen uitsluitend lexicale informatie. Maar het Rapa Nui-voorbeeld in (30) bevat twee elementen die geglost zijn als NONPAST en PROGRESSIVE. Deze informatie heeft betrekking op functionele categorieën zoals TIJD en ASPECT (waarover meer in hoofdstuk 2). Het punt is dat er in het Nederlands geen aparte woorden zijn — d.w.z. onderdelen van de Nederlandse woordenschat of LEXICON — die deze functionele informatie kunnen weergeven.

Functionele informatie vind je in alle talen. In (31) geven we een zo exact mogelijke glosse van een zin uit het Nederlands, alsof het een vreemde taal was, met de functionele informatie, zoals gebruikelijk, in het Engels en in hoofdletters.

⁵ De term ‘functioneel’ betekent hier: betrekking hebbend op de grammaticale functie; een equivalente term is dan ook ‘grammaticaal’. ‘Functioneel’ heeft dus hier niets te maken met de *functie* of het *gebruik* van taal.

- (31) De student vraag-t om die boek-en
 DEF student vragen-3SG om DEM:PL boek-PL
 'De student vraagt om die boeken.'

Aan de hand van dit voorbeeld kunnen we de taalkundige conventies illustreren. Sommige woorden zijn gewoon vertaald, zoals 'student', 'vragen', 'om', en 'boek', maar bijvoorbeeld *de* hebben we zo geglosst dat alleen de functionele informatie die het overbrengt weergegeven wordt: het is een bepaald ('DEFINIET') lidwoord en staat als zodanig tegenover het onbepaalde ('INDEFINITE') lidwoord *een*. We hadden dat ook anders kunnen doen, bijvoorbeeld door *de* gewoon te glossen als 'de', en meestal zullen we dat ook zo doen (zoals bijv. in (30) met *te*).

Naast de lexicale en functionele informatie staan er ook nog bepaalde tekens in de glossen: de dubbele punt (:) en het streepje (-). We hebben *die* geglosst als DEM:PL: *die* is een aanwijzend ('DEMONSTRATIEF') woordje, net als *dit*, *dat*, *deze*; het is ook meervoud ('PLURALIS'), en daarom kan het gebruikt worden in combinatie met een meervoudsvorm als *boeken*. De dubbele punt in de glosse DEM:PL betekent dat je binnen het woord niet iets kan aanwijzen wat 'meervoud' betekent: *die* is tegelijkertijd in zijn geheel 'aanwijzend' en 'meervoud'; sommige auteurs gebruiken hiervoor een plusteken (+) of een punt (.) in plaats van een dubbele punt.

Een streepje (-) voor of na een stukje functionele informatie in de glosse betekent dat die informatie aan het woord vastgeplakt zit; je kunt dan binnen het woord duidelijk aanwijzen waar de functionele informatie zich bevindt. Bijvoorbeeld, in *boeken*, geglosst als *boek-PL*, zit het element 'meervoud' hem in de uitgang *-en*. In *vraagt*, geglosst als *vraag-3SG*, brengt de uitgang *-t* over dat het werkwoord de kenmerken 'derde persoon enkelvoud (SINGULARIS)' heeft. We hebben het streepje in (31) ook gebruikt in de voorbeeldzin zelf, om aan te geven hoe in de oorspronkelijke taal de lexicale en de functionele elementen gescheiden kunnen worden, maar dat zullen we niet het hele boek door blijven doen.

Functionele informatie die aan het begin of het eind van een woord vastgeplakt zit noemen we een AFFIX. Meestal geeft een streepje dus aan dat er een affix staat, zoals bijvoorbeeld de meervoudsuitgang *-en*. Er zijn twee soorten grammaticale affixen: suffixen en prefixen. In het Nederlands zijn het element voor meervoud *-en* en het element voor 'derde persoon enkelvoud' SUFFIXEN: zij worden aan het eind van een woord vastgeplakt. Wordt iets aan het begin van een woord vastgeplakt dan noemen we dat een PREFIX: voorbeelden in het Nederlands zijn *on-* in *onecht* en *ge-* in *gedaan*.

1.2.2.3 De categorieën persoon en getal

In deze paragraaf bespreken we de standaardmethode om de functionele categorieën **PERSOON** (PERSON) en **GETAL** (NUMBER) weer te geven, aan de hand van voorbeelden uit het Frans en het Kwamera (een taal uit Vanuatu in de Stille Oceaan).

Als je ooit iets aan een vreemde taal gedaan hebt ken je waarschijnlijk wel die rijtjes met werkwoordsvormen zoals in (32), uit het Frans:

(32) Tegenwoordige tijd (presens) van *parler* ‘praten’

	enkelvoud (singularis)	meervoud (pluralis)
1e	je parle	nous parlons
2e	tu parles	vous parlez
3e	il/elle parle	ils/elles parlent

Zulke rijtjes, die **PARADIGMA’S** heten, laten zien welke vormen een bepaald woord kan aannemen. Het voorbeeld in (32) toont de tegenwoordige tijd (**PRESENTS**) van het werkwoord *parler* ‘praten’: de vormen betekenen, van boven naar beneden, in het eerste rijtje ‘ik praat, jij praat, hij/zij praat’ en in het tweede rijtje ‘wij praten, jullie praten, zij praten (resp. mannelijk en vrouwelijk)’. De labels 1e (**EERSTE**), 2e (**TWEEDE**), en 3e (**DERDE**) in de linkerkolom geven de functionele categorie **PERSOON** (PERSON) aan. Eerste persoon is de spreker, of een groep mensen waar de spreker bij hoort: de vormen met ‘ik’ en ‘wij’. Tweede persoon is de aangesprokene: de vormen met ‘jij’ en ‘jullie’. Derde persoon is een ‘derde’, een persoon of groep die noch spreker, noch aangesprokene is: de vormen met ‘hij/zij/het’ en ‘zij’.

De categorie **GETAL** (NUMBER) heeft betrekking op het onderscheid tussen enkelvoud (**SINGULARIS**, d.w.z. één persoon) en meervoud (**PLURALIS**, d.w.z. meer dan één persoon). In het Frans is het getal, net als in de meeste Europese talen, ofwel ‘enkelvoud’ ofwel ‘meervoud’. (Maar merk op dat de tweede persoon meervoud, *vous* ook gebruikt wordt als beleefdheidsvorm, ‘u’, en dan is de vorm van het werkwoord 2e persoon meervoud, hoewel de aangesproken persoon er maar één kan zijn.) Maar in sommige talen zijn er meer vormen van meervoud, bijvoorbeeld één die verwijst naar twee personen (**DUALIS**) (of drie, ‘trialis’), naast een normale meervoudsvorm die verwijst naar meer dan twee (of drie) personen. Bijvoorbeeld de Polynesische taal Kwamera heeft precies zo’n systeem.

Kwamera heeft meer PERSOONSONderscheidingen dan we kennen uit de Indo-Europese talen. Er zijn twee vormen voor de eerste persoon: INCLUSIEF en EXCLUSIEF. Deze maken onderscheid tussen ‘wij (=spreker + aangesprokene)’ en ‘wij (=spreker + derde, dus *niet* de aangesprokene)’. Stel, je zegt tegen iemand ‘We kunnen vanavond wel een filmpje gaan pakken’. Diegene kan dan antwoorden ‘Wij? Bedoel je ons (*inclusief* ‘wij’) of jullie (*exclusief* ‘wij’)?’ Het Nederlands heeft geen twee vormen voor ‘wij’ die die informatie geven, maar het Kwamera wel:

- (33) a. **sa-ha-akw** (Kwamera)
 1INC-PLURAL-opstappen
 ‘Wij stappen op.’ (inclusief ‘wij’)
 b. **ia-ha-vehe**
 1EXC-PLURAL-komen
 ‘Wij kwamen.’ (exclusief ‘wij’)

Het prefix *ia-* in (33b) betekent niet ‘ik’ of ‘wij’ maar gewoon eerste persoon: het wordt pas ‘wij’ wanneer het meervoudsaffix er achter staat. Daarom kan dezelfde vorm *ia-* ook ‘ik’ betekenen:

- (34) **ia-pkagkiari-mha**
 1EXC-praten-NEG
 ‘Ik heb niet gepraat.’

In de rest van het boek glossen we persoon en getal zoals in (35), tenzij de taal in kwestie speciale inclusieve en exclusieve vormen heeft zoals het Kwamera. De eerste twee rijtjes geven de glossen en hun betekenis — dit is de grammaticale informatie — en de derde kolom geeft de voornaamwoorden (PRONOMINA) die in het Nederlands met die grammaticale informatie overeenkomen, als geheugensteuntje.

- (35) Glossen voor persoon en getal

glosse	betekenis	Nederlands pronomen
1SG	eerste persoon enkelvoud	<i>ik</i>
2SG	tweede persoon enkelvoud	<i>jij</i>
3SG	derde persoon enkelvoud	<i>hij/zij</i>
1PL	eerste persoon meervoud	<i>wij</i>
2PL	tweede persoon meervoud	<i>jullie</i>
3PL	derde persoon meervoud	<i>zij</i>

Als de glosse alleen de persoon geeft, dus '1', '2', of '3', maar niet zegt of het enkel- of meervoud is, dan betekent dat dat het woord in kwestie geen onderscheid naar getal maakt.

1.2.2.4 *Schriftsystemen en glossen*

Niet alle talen gebruiken het romeinse alfabet (wat je nu leest). Bijvoorbeeld, het Russisch gebruikt het cyrillische alfabet, en het Chinees en het Japans gebruiken geen alfabet maar een schriftsysteem dat gebaseerd is op karakters. Maar meestal bestaan er afspraken over hoe die talen in het romeinse alfabet geschreven worden, en daardoor kunnen taalkundigen voorbeelden uit die talen ook gebruiken. We volgen op dat punt de publicaties waar we onze gegevens vandaan hebben, al passen we soms de glossen aan het hier gebruikte systeem aan. Daarnaast standaardiseren we de glossen die teveel of juist te weinig informatie geven. Hier en daar vereenvoudigen we door een bepaald element ongeglost te laten, met name als we de grammaticale term in kwestie nog niet gehad hebben. Tonen in voorbeelden uit talen als het Chinees laten we weg: ze hebben betrekking op de uitspraak en zijn niet van levensbelang voor de bespreking van de syntaxis. Tenslotte moet er op gewezen worden dat sommige talen helemaal geen schriftsysteem hebben, omdat ze nooit opgeschreven zijn. In dat geval geven taalkundigen in principe een fonetische representatie van de oorspronkelijke taal; het fonetische alfabet volgt niet de conventies van een schriftsysteem.

1.3 *Waarom hebben talen syntaxis?*

Wat voor zaken drukt de syntaxis uit? Deze paragraaf geeft een eerste indruk van de eigenschappen van talen die typisch te maken hebben met zinsbouw en toont aan dat talen werkelijk een syntactische structuur hebben.

1.3.1 **Woordvolgorde**

De bouw van een zin wordt in de eerste plaats zichtbaar in de woordvolgorde (hoewel we zullen zien, in hoofdstuk 5, dat zinnen strikt genomen niet opgebouwd zijn uit WOORDEN maar uit WOORDGROEPEN). Met de drie woorden *Teun*, *thee*, en *dronk* kunnen we, door de volgorde van de woorden te variëren, zes verschillende zinnen maken, die niet allemaal mogelijk zijn in het Nederlands:

- (36) a. *Teun thee dronk
 b. Teun dronk thee
 c. Dronk Teun thee
 d. *Thee Teun dronk
 e. Thee dronk Teun
 f. *Dronk thee Teun

De meest normale Nederlandse zin is (36b). (36c) en (36e) zijn alleen onder speciale omstandigheden mogelijk. Maar voor andere talen ligt dat anders. Elk van de zes volgordes kan in één of meer talen worden aangetroffen als de meest normale volgorde, hoewel sommige volgordes veel gebruikelijker zijn dan andere (zie hoofdstuk 6). De drie meest voorkomende 'neutrale volgordes' in andere talen dan het Nederlands zijn die in (36a)-(36c). We zagen al in paragraaf 1.2.2 dat het Japans als neutrale volgorde (36a) heeft, en het Welsh (36c). Het Malagasy, de taal van Madagascar, heeft (36f) als neutrale volgorde. De twee volgordes in (36d) en (36e) zijn het meest zeldzaam als neutrale volgorde, maar ze worden aangetroffen in de Carib-talen die gesproken worden in het Amazone-gebied: het Hixkaryana bijvoorbeeld heeft (36e) als neutrale volgorde.

We kunnen dus voor elk van de talen van de wereld een NEUTRALE VOLGORDE vaststellen. Maar talen verschillen ook enorm ten aanzien van de vrijheid die ze hebben om van hun neutrale volgorde af te wijken, en ten aanzien van de functie die zo'n afwijkende woordvolgorde heeft in het gebruik. In het Nederlands bijvoorbeeld is (36c) alleen mogelijk als een vraag, terwijl (36e) gebruikt kan worden om de nadruk (FOCUS) te leggen op wat Teun drinkt. In beide zinnen staat het woord *dronk* vóór het woord *Teun*, terwijl het in de neutrale volgorde erachter staat. In het laatste geval, (36e), is ook het woord *thee* ten opzichte van zijn neutrale positie (de positie die het inneemt in de neutrale volgorde (36b)) naar voren verplaatst. Hiervoor is een bepaalde context nodig: stel je voor dat Teun op bezoek gaat bij een excentrieke tante die zelf thee en bier vervaardigt op basis van de kruiden uit haar tuin. Dan kun je zeggen: *De thee dronk Teun __ (wel), maar het bier weigerde zij __*. In technische termen: hier is OBJECT ('lijdend voorwerp') van de werkwoorden *dronk* en *weigerde* vooropgeplaatst; het liggende streepje (__) geeft aan waar het zou staan in de neutrale volgorde. Omdat voor deze volgorde een bepaalde context nodig is, wordt hij GEMARKEERD genoemd, terwijl de neutrale volgorde ONGEMARKEERD is.

Er kan ook een stylistische reden zijn om de volgorde om te gooien. In (37) bijvoorbeeld is het vooropgeplaatste element aan de lange kant:

Dat de keus tussen positie 2 en 3 bepaald wordt door grammaticale factoren blijkt ook uit zinnen van het type *En hij maar lachen* of *Hij een huis kopen? (Kom nou!)*. Hier valt op dat het werkwoord *lachen/kopen* geen enkele functionele kenmerken vertoont (zoals bijvoorbeeld de kenmerken PAST/NONPAST, PERSON, NUMBER die we tegengekomen zijn in paragraaf 1.2.2.2 en 1.2.2.3), in tegenstelling tot bijvoorbeeld *dronk* in (36) en (39), dat de kenmerken PAST (verleden tijd) en SG (enkelvoud) draagt. Op de vraag hoe we weten dat deze kenmerken aan- of afwezig zijn komen we in paragraaf 2.3.2.2 terug. Op dit moment is van belang dat zo'n werkwoord zonder functionele kenmerken alleen maar in positie 3 kan voorkomen:

- (42) a. En Teun maar thee drinken
 b. *En Teun drinken maar thee
 c. *En drinken Teun maar thee

Dat geeft opnieuw aan dat de positie van het werkwoord in het Nederlands iets te maken heeft met de grammatica, en niet met de context of met stijl.

Op de technische termen die we bij deze voorbeelden gebruikt hebben komen we in de rest van het boek nog uitgebreid terug. Ook het aspect van de woordvolgorde behandelen we nog een keer apart (in hoofdstuk 6). Voor nu is van belang dat talen verschillen in de keus van wat hun neutrale woordvolgorde is, en in de vrijheid die ze hebben om van die neutrale volgorde af te wijken. Beide aspecten van de woordvolgorde worden in de syntaxis zo goed mogelijk beschreven en verklaard.

1.3.2 Promotie en degradatie

De syntactische variatie in paragraaf 1.3.1 bestond er simpelweg in dat we de volgorde van de zinsdelen veranderden. Maar een verandering van de zinsbouw kan ook veel ingrijpender consequenties hebben. In paragraaf 1.1 hebben we het al gehad over promotie- en degradatieprocessen. Nu gaan we het hebben over een andere constructie die het gevolg is van zulke processen: de PASSIEF. Onze voorbeelden komen uit het Nederlands en het Japans.

- (43) De natuurlijke beweging wordt afgeremd door een weerstandbiedend medium
 (uit *En toch beweegt zij* Dick Stafleu: Boom, 1992)

- (44) Hendrik de Vries werd als opgroeiende jongeman nog even heftig door erotische driften beheerst als toen hij kind of puber was

(uit *Hendrik de Vries (1896-1989)* Jan van der Vegt: De Prom, 1996)

- (48) a. Sensei wa John o sikat-ta (actief) (Japans)
 leraar TOPIC John OBJECT berispen-PAST
 'De leraar berispte John.'
- b. John wa sensei ni sikar-**are**-ta (passief)
 John TOPIC leraar door berispen-PASS-PAST
 'John werd door de leraar berispt.'

In (48a) is 'de leraar' het subject en tevens de 'topic' (gespreksonderwerp) van de zin, en 'John' is gemarkeerd als het object van 'schelden' door middel van het elementje *o*. In (48b) is 'John' naar de subjectpositie gepromoveerd en 'de leraar' is gedegradeerd; het staat nu in de *door*-groep *sensei ni* 'leraar door' — merk op dat de volgorde van de woorden in deze groep in het Japans anders is dan in het Nederlands. Het werkwoord heeft ook een speciaal suffix, *-are*.⁶

In hoofdstuk 7 worden passieven en andere promotie/degradatie-constructies in detail besproken.

1.3.3 Alle talen hebben structuur

Syntactische structuur is aanwezig in alle menselijke talen, dood of levend, inclusief (uiteraard) gebarentalen. Dat wil zeggen dat een taal niet gewoon bestaat uit rijtjes woorden, maar dat de woorden zich groeperen in woordgroepen, en de woordgroepen in grotere woordgroepen en uiteindelijk in zinnen.

Dat blijkt al uit het feit dat alle talen INGEBEDDE zinnen hebben — zinnen die in een andere zin zitten — zoals *Kim zei tegen Teun dat Daan niet kon zwemmen*, waar (*dat*) *Daan niet kon zwemmen* de ingebedde zin is. In (49) staan nog meer voorbeelden hiervan uit het Nederlands: de ingebedde zinnen staan tussen vierkante haakjes.

- (49) Ik vraag me af [of Kim niet te laat komt]
 Jouw stelling [dat Kim Teun niet mag] verbaast mij enorm
 [Zodra Kim en Teun er zijn] gaan we er van door
 [Dat de koffie op is] is mijn schuld niet

⁶ De stam van het werkwoord (het gedeelte vóór de suffixen) is *sikar*, maar voor het verleden-tijdssuffix *-ta* verandert hij in *sikat*.

Dat de groepen woorden tussen haakjes in (49) echt zinnen zijn is misschien niet onmiddellijk duidelijk. Je ziet het pas als je telkens het eerste woordje (*of, dat, zodra*) weghaalt en het werkwoord (*komt, mag, zijn, is*) naar voren schuift: het resultaat is dan een zin die volledig op zichzelf kan staan (bijvoorbeeld: *dat de koffie op is* -> (eerste woordje weg) *de koffie op is* -> (werkwoord naar voren) *de koffie is op*). In hoofdstuk drie zullen we zien wat precies de definitie is van 'zin'.

We kunnen zinnen tot in het oneindige in elkaar inbedden. Bijvoorbeeld, van *Kim kan niet zwemmen* kunnen we maken *Teun dacht dat Kim niet kon zwemmen*, en daarna *Daan zei dat Teun dacht dat Kim niet kon zwemmen*, enzovoorts. Deze eigenschap heet RECURSIE, en ook die eigenschap is in alle talen aanwezig. Dat betekent dat het nooit mogelijk is, in welke taal dan ook, om een 'langste zin' te maken.

We sluiten dit hoofdstuk af met een paar eenvoudige voorbeelden die het bestaan van syntactische structuur demonstreren. Kijk eerst eens naar de woordgroepen in (50):

- (50) a. geachte dames en heren
b. zwangere vrouwen en partners

Op het eerste gezicht hebben deze woordgroepen dezelfde opbouw: in beide zinnen staan dezelfde (soorten) woorden in dezelfde volgorde. Maar het is duidelijk dat (in de meest voor de hand liggende interpretatie) *geachte* in (50a) slaat op zowel *dames* als *heren*, terwijl in (50b) *zwangere* alleen betrekking heeft op *vrouwen*. Deze interpretatie geven we weer door de woorden in (50a) en (50b) op verschillende manieren te groeperen, wat we opnieuw aangeven met vierkante haakjes:

- (51) a. geachte [dames en heren]
b. [zwangere vrouwen] en partners

Deze notatie geeft aan dat er in (50a) een woordgroep *dames en heren* is, maar dat de corresponderende reeks woorden in (50b), *vrouwen en partners* geen woordgroep vormt: *vrouwen* zit immers in (50b) met *zwangere* in een woordgroep. Omgekeerd zit *dames* niet (althans niet direct) met *geachte* in een woordgroep in (50a) (wel indirect, omdat de groep *dames en heren* als geheel weer wel samen met *geachte* in een groep zit).

De indeling in groepen in (51) voorspelt nu dat we *dames en heren* in (50a) kunnen vervangen door iets anders zonder dat de woordgroep ongrammaticaal wordt, maar dat dat met *vrouwen en partners* in (50b) niet kan. Dat kunnen we dus testen door met de woordgroepen in (50) te gaan spelen:

- (52) a. geachte [dames en heren] → geachte aanwezigen
 b. [zwangere vrouwen] en partners ↗ zwangere deelnemers

In (52b) kan *deelnemers* niet gezien worden als vervanging van *vrouwen en partners*. Omgekeerd kunnen we in (50b) wel *zwangere vrouwen* vervangen door iets anders, maar *geachte dames* in (50a) niet:

- (53) a. geachte [dames en heren] ↗ aanwezigen en heren
 b. [zwangere vrouwen] en partners → cursisten en partners

Deze tests in (52) en (53) maken gebruik van de aanname dat een reeks woorden die je door een andere reeks woorden kunt vervangen een *eenheid* is. De tests laten dus zien dat de reeksen woorden in (50a) en (50b) opgebouwd zijn uit verschillende eenheden, met andere woorden, dat ze een verschillende structuur hebben.

Een ander voorbeeld dat het bestaan van syntactische structuur aantoont staat in (54) (deze voorbeelden moeten zo gelezen worden, dat de grootgeschreven woorden de nadruk krijgen):

- (54) a. Hij bleef de hele reis DOOR zeuren
 b. Hij bleef de hele reis door ZEUREN

Opnieuw lijkt het alsof de twee zinnen dezelfde opbouw hebben: hier zijn zelfs de woorden en de woordvolgorde exact hetzelfde. Toch kun je laten zien dat de syntactische structuur van de zinnen verschillend is. In (54a) kun je *de hele reis* vervangen door *drie kwartier*, maar in (54b) niet (let op dat je de zinnen uitspreekt met de juiste nadruk!):

- (55) a. Hij bleef drie kwartier DOOR zeuren
 b. *Hij bleef drie kwartier door ZEUREN

En in (54b) kun je *zeuren* vervangen door *op alle slakken zout leggen*, maar in (54a) niet:

- (56) a. *Hij bleef de hele reis DOOR op alle slakken zout leggen
 b. Hij bleef de hele reis door op alle slakken ZOUT leggen

Deze tests suggereren dat in (54a) *de hele reis* een woordgroep is, waar *door* niet bijhoort: daarom kunnen we in (55a) *de hele reis* vervangen door *drie kwartier*, terwijl we *door zeuren* gewoon laten staan. *Door zeuren* moet dus een eigen groep vormen

in (54a), maar in (54b) niet: daar moet *zeuren* in zijn eentje een groep vormen, en *door* moet bij *de hele reis* horen. Daarom kunnen we *zeuren* in (55b) vervangen door *op alle slakken zout leggen* terwijl we *de hele reis door* gewoon laten staan. De zinnen in (54) verschillen dus in hun structuur, zoals de haakjes in (57) laten zien:

- (57) a. Hij bleef [de hele reis] [DOOR zeuren]
 b. Hij bleef [de hele reis door] [ZEUREN]

Het mooie is dat we op nog veel meer manieren kunnen laten zien dat in (54a) *de hele reis* een eenheid is, en in (54b) *de hele reis door*. Bijvoorbeeld, in (58a) hebben we *de hele reis* naar voren verplaatst, en in (58b) *de hele reis door*:

- (58) a. [De hele reis] bleef hij DOOR zeuren
 b. [De hele reis door] bleef hij ZEUREN

Als we *door* niet mee vooropplaatsen, zoals in (58a), moet het de nadruk krijgen, en correspondeert de zin dus met (54a). Als we *door* wel mee vooropzetten, zoals in (58b), dan valt de nadruk op *zeuren*, en correspondeert de zin dus met (54b). Deze voorbeelden laten zien dat verplaatsing, net als vervanging, gebruik maakt van de syntactische eenheden (de woordgroepen) en dus inzicht geeft in de syntactische structuur.

Zulke demonstraties kunnen we geven voor alle talen van de wereld: de regels van de syntaxis van alle talen maken gebruik van structuur (zijn STRUCTUURAFHANKELIJK). Daarom maken talen geen gebruik van regels die bijvoorbeeld een mededeling omzetten in een vraag door de woorden van de zin van achteren naar voren te lezen — zo'n regel zou geen gebruik maken van de structuur van de zin, en zou dus niet werken. Als wij, als taalkundigen, iets te weten willen komen over de structuur van de zin van een bepaalde taal, dan voeren we tests uit (zoals hierboven geïllustreerd) waarbij we steunen op de manier waarop moedertaalsprekers de resultaten beoordelen. Zij vinden bijvoorbeeld een bepaalde vervanging of verplaatsing mogelijk of onmogelijk (in het laatste geval krijgt de zin een sterretje). Deze GRAMMATICALITEITSOORDELEN vormen de gegevens waar de taalwetenschap mee werkt. Moedertaalsprekers hoeven niet te kunnen aangeven *waarom* een zin voor hun goed of slecht is; de intuïties die ze hebben laten zien dat er tussen zinnen structurele verschillen en overeenkomsten bestaan.

2

Woordklassen

2.1 *Woordklassen identificeren*

2.1.1 Hoe weten we dat er verschillende woordklassen zijn?

Dat de woorden van een taal in verschillende klassen uiteenvallen is eenvoudig aan te tonen. Bijvoorbeeld, alleen woorden van een speciaal type kunnen op de plaats van het liggende streepje in (1) ingevuld worden:

(1) Het is moeilijk om alleen te ____

De lege plaats in (1) kan ingevuld worden als in (2), maar niet zoals in (3):

(2) Het is moeilijk om alleen te blijven/slappen/voetballen/sterven

- (3)
- a. *Het is moeilijk om alleen te fiets/leraar/vrede/spinazie
 - b. *Het is moeilijk om alleen te op/onder/naast/in
 - c. *Het is moeilijk om alleen te verliefd/achteloos/blauw/bewust

De woorden die op de lege plaats in (1) kunnen zijn allemaal WERKWOORDEN (Lat. 'verba', Eng. 'verbs'); werkwoorden komen ook in allerlei andere posities voor, maar als we op zoek zijn naar een woord dat in (1) past dan komen we altijd bij een werkwoord uit. De woorden die niet op de lege plaats in (1) passen, zoals die in (3), zijn dus geen werkwoorden: die moeten dus tot een andere woordklasse behoren. Dit kunnen we concluderen zonder dat we meteen een definitie hebben van wat een 'werkwoord' is: je past gewoon je kennis van het Nederlands toe, want zonder dat iemand het je ooit verteld heeft weet je welke woorden wel in (1) passen en welke niet.

2.1.2 De noodzaak van formele tests

Een voor de hand liggende definitie van de drie belangrijkste woordklassen is bijvoorbeeld:

- (6) a. Een naamwoord is de naam voor een persoon, plaats, of ding
- b. Een werkwoord drukt een handeling, proces, of toestand uit
- c. Een adjectief beschrijft een kwaliteit van een naamwoord waar het bij hoort

Hoewel we met zulke informele definities vaak goed zullen zitten bij het indelen van de woordklassen, zijn taalkundigen het er toch over eens dat ze moeten worden aangevuld met formele tests. Het is bijvoorbeeld niet altijd duidelijk wanneer iets een 'ding' is, of een 'handeling'. Wat voor woorden zijn *verliefdheid* en *opschudding*? Ze lijken eerder toestanden uit te drukken dan 'dingen', en woorden die toestanden uitdrukken zijn volgens (6b) werkwoorden. Maar een formele distributietest laat duidelijk zien dat het allebei naamwoorden zijn: ze komen bijvoorbeeld voor op een typische naamwoordplek als: *___ kunnen we nu niet gebruiken*. Ook woorden als *vegeteren* en *exploderen* lijken niet echt handelingen, processen, of toestanden uit te drukken, maar als we ze met de formele distributietest willen invullen in (1) dan blijkt dat het toch echt werkwoorden zijn. En wat te denken van *ellende* in *Daan is één en al ellende*? *Ellende* lijkt een eigenschap van Daan te beschrijven, en aangezien *Daan* een naamwoord is lijkt *ellende* te voldoen aan de definitie van adjectief in (6c). Maar het is geen adjectief, want het komt voor in typische naamwoordposities (*Ellende kunnen we nu niet gebruiken*), en adjectieven kunnen een graad uitdrukken, hetzij door een uitgang (zoals *-er* in *warmer*), hetzij door een modifier als *erg* (*erg warm*) en *ellende* kan dat niet (**ellender*, **erg ellende*) (ook dit zijn FORMELE tests).

De formele methodes die taalkundigen gebruiken om woordklassen te identificeren draaien rond MORFOLOGISCHE EN SYNTACTISCHE criteria. Morfologie is de leer van de woordvorming. Als woorden telkens op dezelfde manier vervormd kunnen worden, met name door toevoeging van affixen, dan is dat een aanwijzing dat ze tot dezelfde woordklasse behoren. We hebben daar al een paar voorbeelden van gezien: bijvoorbeeld, dat een werkwoord als *slapen* de vorm *slaapt* aanneemt, een naamwoord als *richting* de vorm *richtingen*, en een adjectief als *warm* de vorm *warmer*. Syntactische criteria identificeren voor elke woordklasse een unieke distributie. Ten eerste zijn er bepaalde posities in de zin die alleen maar door leden van één woordklasse ingenomen kunnen worden; een voorbeeld daarvan zagen we in (1) en (5). Ten tweede heeft elke woordklasse een eigen serie modificatoren — woordjes die er bij kunnen of moeten voorkomen, zoals *erg* bij adjectieven. Ten derde (zoals we zullen zien in paragraaf 2.2),

naamwoord, maar in (8b) staat het in een positie waar alleen werkwoorden voorkomen. Uiteraard kunnen naamwoorden niet zomaar in een werkwoordspositie voorkomen. Dat de woorden *dog* en *eyes* in (8) echt werkwoorden zijn weten we, omdat we ze kunnen vervangen door typische werkwoorden:

- (9) a. Revived ferry sale fears **disturb/jeopardize/irritate** islanders
 b. Treasury **considers/postpones/denies** wider prescription charges

Wat blijft er over van het effect dat de krantenkoppen in (8) hebben als we ze als volgt veranderen?

- (10) a. Revived ferry sale fears **dogged** the islanders
 b. Treasury **to eye** wider prescription charges

De grap van de koppen is verdwenen, omdat nu duidelijk is dat *dogged* en *to eye* werkwoorden zijn. Je hoeft de term ‘werkwoord’ niet te kennen om uit (10) af te leiden bij wat voor woordklasse deze woorden horen — een spreker van het Engels pikt de hele tijd onbewust allerlei aanwijzingen op.

De morfologie van de werkwoorden in (10) levert één zo’n aanwijzing op — de vorm van de woorden zelf verradt hun woordklasse. De uitgang *-ed* van *dogged* in (10a) laat zien dat we te maken hebben met de VERLEDEN TIJD van een werkwoord (d.w.z., het werkwoord verwijst naar een gebeurtenis die plaatsvond in het verleden). Naamwoorden kunnen zo’n uitgang niet hebben: **laughtered* (van *laughter* ‘gelach’), **happinessed* (van *happiness* ‘geluk’). De vorm *eyes* kan, zonder context, net zo goed een naamwoord als een werkwoord zijn — allebei die woordklassen maken gebruik van het suffix *-s*. Daarom gaan we bij (8b) ook aanvankelijk de mist in. Maar in (10b) kunnen we er *to eye* van maken, en dat laat onmiddellijk zien dat *eye* hier een werkwoord is. Naamwoorden kunnen op die plek niet voorkomen:

- (11) *Treasury **to ear/denial/postponement** wider prescription charges

De morfologie (woordvorm) levert dus vaak evidentie op om woordklassen uit elkaar te houden, maar zulke evidentie is niet altijd voorhanden. Bovendien zijn er talen — zoals het Chinees of het Vietnamees — die maar heel weinig affixen hebben (zie paragraaf 1.2.2.2); bijvoorbeeld, aan naamwoorden in het Chinees kun je niet zien of ze enkelvoud of meervoud zijn, zodat het woord *xìn* vertaald kan worden als ‘brief’ maar ook als ‘brieven’. In zulke talen heb je weinig aan de woordvorm als je de woordklasse wilt weten.

Maar in die gevallen is er altijd wel syntactische evidentie die uitmaakt met wat voor woordklasse je te maken hebt. In (10a) bijvoorbeeld wordt het werkwoord *dogged* onmiddellijk gevolgd door *the islanders*; en in (10b) staat *wider prescription charges* meteen na het werkwoord *to eye*. Die werkwoorden zijn lid van één subklasse, die van de TRANSITIEVE werkwoorden: dat houdt in dat ze gevolgd moeten worden door een NAAMWOORDGROEP (noun phrase) zoals *the islanders* of *wider prescription charges*, en dat ze anders ongrammaticaal zijn. Daarom kan *dogged* in (10a) ook geen ADJECTIEF zijn — wat het wél is in *the dogged islanders* ‘de verontruste eilandbewoners’, waar *dogged* niet gevolgd wordt door een naamwoordgroep (zoals *the islanders*) maar alleen maar door een naamwoord (*islanders*, zonder *the*). Adjectieven kunnen in het Engels niet door een naamwoordgroep gevolgd worden: het is *fond of the islanders* ‘dol op de eilandbewoners’, niet **fond the islanders*. Om dezelfde reden maakt syntactische evidentie het duidelijk dat *eye* in (10b) geen naamwoord is: een naamwoord kan ook niet door een naamwoordgroep gevolgd worden: vergelijk **an author crime novels* en *an author of crime novels* ‘een auteur van misdaadromans’.

In de krantenkoppen in (8) staan woorden uit niet meer dan drie verschillende woordklassen: *ferry* ‘veer’, *sale* ‘verkoop’, *fears* ‘vrees (eigenlijk: vrezen)’, *islanders* ‘eilandbewoners’, *treasury* ‘schatkist’, *prescription* ‘recept’ en *charges* ‘kosten’ zijn allemaal naamwoorden; *dog* ‘verontrusten’ en *eye* ‘overwegen’ zijn werkwoorden; en *revived* ‘nieuw leven ingeblazen’ en *wider* ‘ruimer’ zijn allebei adjectieven. De meeste woorden in krantenkoppen zijn naamwoorden en werkwoorden — deze woordklassen zijn onmisbaar, en van taal tot taal zijn het steeds de belangrijkste woordklassen. Alle talen hebben klassen van naamwoorden en werkwoorden, zodat we te maken hebben met een UNIVERSELE eigenschap van taal (d.w.z., één die in alle talen wordt aangetroffen). Ook is het zo dat de klassen van naamwoorden en werkwoorden altijd PRODUCTIEF zijn (het zijn OPEN KLASSEN): dat betekent dat er altijd nieuwe bijgemaakt kunnen worden. Bijvoorbeeld, *chip*, *klapschaats*, *kabelmodem*, en *bushisme* (een bepaald soort verspreking) zijn nieuwe naamwoorden in het Nederlands, en *SMS'en* en *pinnen* nieuwe werkwoorden.

In het Nederlands en in andere talen van Europa is de klasse van de adjectieven (en misschien die van de adverbia) ook productief, maar lang niet alle talen hebben een open klasse van adjectieven, d.w.z., een klasse van adjectieven waar nieuwe adjectieven aan toegevoegd kunnen worden: bijvoorbeeld, het Igbo, een taal uit de Benue-Congo familie die gesproken wordt in Nigeria, heeft een GESLOTEN KLASSE van adjectieven met maar acht leden. En er zijn ook talen die helemaal geen klasse van adjectieven of adverbia hebben (zie paragraaf 2.2.3.3).

Terug naar het Engels. Met nog een paar typische krantenkoppen stuiten we op een vierde klasse, de klasse van de VOORZETSELS (of PREPOSITIES) — vetgedrukt in (12) — maar daarmee is de koek op (*bird* in (12b) is *slang* voor ‘gevangenisstraf’):

- (12) a. MPs’ report urges action **within** four years **on** design changes
 b. Pigeon woman is cured **by** spell **of** bird (Uit *The Guardian* van 29 juli 1995)

De klasse van de preposities is niet productief, en sommige talen hebben erg weinig of helemaal geen preposities; maar in talen die veel preposities hebben, zoals het Nederlands en het Engels, vormen ze één van de LEXICALE klassen — de woordklassen die het belangrijkste zijn voor de betekenis van de zin. Uit de krantenkoppen blijkt dat je in het Engels met de vier klassen N (naamwoord), V (werkwoord), A (adjectief) en P (prepositie) een heel eind komt, en deze woordklassen zijn meestal voldoende voor het schrijven in ‘telegramstijl’. Woorden die alleen functionele informatie dragen (zie paragraaf 1.2.2.2) kom je in krantenkoppen meestal niet tegen. Dat zijn de kleine woordjes die behoren tot de NIET-PRODUCTIEVE of GESLOTEN KLASSEN, en die weinig of geen betekenis dragen: LIDWOORDEN, zoals *de*, *het*, *een* in het Nederlands, CONJUNCTIES (ook wel: nevenschikkende voegwoorden) zoals *en*, *of*, *maar*, en voornaamwoorden (PRONOMINA), zoals *hij*, *zij*, *het*, enz.

Je hebt nu een indruk gekregen van hoe sprekers van een taal onbewust beslissingen nemen over de woordklasse van de woorden die ze tegenkomen. Je hebt ook een eerste indruk gekregen van hoe taalkundigen dat doen door middel van diagnostische tests die gebruik maken van morfologische en syntactische informatie.

Samenvattend: in deze paragraaf hebben we laten zien dat woorden in verschillende woordklassen uiteenvallen. Het bewijs komt ten dele uit de morfologie: elke woordklasse heeft zijn eigen groep affixen. Maar morfologische evidentie is niet altijd beschikbaar, en daarom is ook de syntactische evidentie cruciaal. Elke woordklasse heeft zo zijn eigen plekken in de zin waar alleen woorden van die klasse kunnen opduiken, en leden van een bepaalde woordklasse komen vaak voor in combinatie met bepaalde leden van een andere woordklasse. Bovendien heeft elke woordklasse bepaalde specifieke functies, doen ze iets specifiek in de zin als geheel. In paragraaf 2.3 kijken we naar de morfologische evidentie, maar eerst, in paragraaf 2.2, naar het syntactische gedrag van de belangrijkste woordklassen.

2.2 Distributie

In deze paragraaf geven we een overzicht van het gedrag, de distributie, en de functie van de belangrijkste woordklassen (ook wel ‘delen der rede’ genaamd): werkwoorden (paragraaf 2.2.1), naamwoorden (paragraaf 2.2.2), adjectieven (paragraaf 2.2.3) en voorzetsels (paragraaf 2.2.4); we voegen daar nog een bespreking van de bijwoorden (adverbia) aan toe (paragraaf 2.2.5).

2.2.1 Werkwoorden

2.2.1.1 Soorten werkwoorden

In alle talen komen we verschillende subklassen van werkwoorden tegen. De drie belangrijkste bespreken we in deze paragraaf, om te beginnen in (13) de subklasse van de INTRANSITIEVE werkwoorden; de werkwoorden zijn vetgedrukt.

- (13) a. Kim **schrok**
De raket **ontplofte**
b. ótáù **síkáàna** (Mbalanhu)
avond valt
‘De avond valt.’
c. **Bhéic** sé (Iers)
schreeuwde hij
‘Hij schreeuwde.’

Deze voorbeelden gaan allemaal over een gebeurtenis, waarin sprake is van schrikken/ontploffen/vallen/schreeuwen, en er is in die gebeurtenis één participant, namelijk *Kim*, *de raket*, *ótáù*, *sé*. Die gebeurtenis noemen we met een technische term PREDIKAAT en de participanten in de gebeurtenis noemen we de ARGUMENTEN van het predikaat. Dus in (13a) is het werkwoord *schrok* een predikaat en *Kim* is het enige argument van dat predikaat, omdat Kim ‘participant is in’ het schrikken.

De predikaten in (13) zijn allemaal werkwoorden, maar, zoals we zullen zien, andere woordklassen kunnen ook predikaten zijn. Maar van werkwoorden is ‘predikaat’ de meest gebruikelijke functie: werkwoorden verwijzen naar situaties, gebeurtenissen, handelingen, processen, enzovoorts. Alle woorden die in (13a) *schrok* kunnen vervangen zijn ook werkwoorden: bijvoorbeeld *luisterde*, *stierf*, *struikelde*, *hilde*, en *vloekte*. Bij deze werkwoorden is telkens maar één participant — één argument —

betrokken, hoewel die ene participant best een woordgroep kan zijn die bestaat uit meerdere leden, zoals in *Kim en Teun schrokken*. Werkwoorden met maar één participant of argument noemen we INTRANSITIEVE werkwoorden. Zoals uit (13) blijkt kan die participant een levend wezen zijn, maar dat hoeft niet: *de raket ontplofte*, *de avond viel*.

Er zijn ook werkwoorden die twee argumenten nodig hebben; in (14) staan de argumenten vetgedrukt.

- (14) a. **Teun** verzon **een ingenieuze uitvlucht**
 b. **Kim** vermeed **de man die haar beledigd had**
 c. **Daan** besprak **de nieuwe woorden van 2003**

- (15) Bhriṣ sṑ # an chathaoir (Iers)
 breken:PAST zij de stoel
 'Ze brak de stoel.'

De werkwoorden in (14) en (15) zijn TRANSITIEVE werkwoorden: predikaten die twee participanten hebben, zoals de bespreker en het besprokene in (14c), en de breker en het gebrokene in (15) (daar staat, voor de duidelijkheid, een hekje # tussen twee opeenvolgende argumenten).

Dan is er nog een derde subklasse van werkwoorden met drie argumenten; de argumenten staan weer vetgedrukt:

- (16) a. **Teun** overhandigde **Kim** # **de brief**
 b. **Daan** onthield **Teun** # **het geld**
 c. **Kim** toonde **Daan** # **haar ontwerp**

- (17) amma # kuṭṭike # aanaye koṭuttu (Malayalam)
 moeder-NOM kind-DAT olifant-ACC geven-PAST
 'De moeder gaf het kind de olifant.'

De werkwoorden in (16) en (17) zijn DITRANSITIEF. Normaal gesproken zijn er de volgende participanten: iemand die de handeling verricht (bijvoorbeeld geven, onthouden, tonen), een element waarmee de handeling verricht wordt (bijvoorbeeld datgene wat gegeven, onthouden, getoond wordt), en een participant die iets ontvangt (of, in het geval van *onthouden*, iets juist niet ontvangt). Deze werkwoorden kunnen

(19) (Daan zei...) dat Teun thee **dronk**

In onafhankelijke zinnen staat het werkwoord in de tweede positie, direct achter het subject (onderwerp):

(20) Teun **dronk** thee

In vraagzinnen staat het werkwoord direct vóór het subject. Dat kan de tweede positie van de zin zijn (21a), of zelfs de eerste positie (21b):

- (21) a. Wanneer **dronk** Teun thee ?
b. **Dronk** Teun thee ?

Zo zijn er dus drie posities: a) helemaal achteraan, b) direct na het subject, en c) direct voor het subject.

Het werkwoord is het enige element in het Nederlands dat een dergelijk gedrag vertoont. Dat betekent dat we een keiharde test in handen hebben om te bepalen of iets een werkwoord is. Als we vermoeden dat een element een werkwoord is, dan moeten we zinnen kunnen maken waaruit blijkt dat het in de drie werkwoordsposities kan voorkomen.

Deze test werkt niet in alle talen: het Engels bijvoorbeeld heeft voor de meeste werkwoorden maar één positie, direct voor de tweede participant (het object of 'lijdend voorwerp'):

- (22) a. ...that Tony **drank** tea
b. Tony **drank** tea
c. Did Tony **drink** tea ?
When did Tony **drink** tea ?

Voor het Engels zijn we dus aangewezen op andere tests, die gebruik maken van de vormeigenschappen van werkwoorden (paragraaf 2.3.2.2).

In (23) en (24) staan voorbeelden uit nog twee andere talen van werkwoorden die in verschillende posities opduiken. In (23), uit het Frans, is de positie van het werkwoord in mededelende zinnen (23a) anders dan in vraagzinnen (23b): in het ene geval volgt het werkwoord op het subject, in het andere komt het er direct vóór. Dit verschijnsel, dat we inversie noemen (Engels 'SUBJECT/VERB INVERSION') komt in zeer veel talen voor, en

kan daar als test voor de identificatie van werkwoorden (en subjecten!) gebruikt worden. In (24), uit het Hongaars, staat het werkwoord in een mededelende zin achter het partikel *meg*, geglosst als PRT (24a), maar in de vraagzin is het verder naar links opgeschoven, naar een positie direct achter de vraagwoordgroep *hány választ* 'welk antwoord' (24b) (het subject *Anna* is in deze constructie juist naar achteren verplaatst). De werkwoorden staan telkens vetgedrukt.

- (23) a. Vous **voulez** quelque chose (Frans)
 u willen:2PL enig ding
 'U wilt iets.'
- b. **Voulez** vous quelque chose ?
 willen:2PL u enig ding
 'Wilt u iets?'
- (24) a. Anna meg-**találta** a választ (Hongaars)
 Anna PRT-vond het antwoord
 'Anna vond het antwoord.'
- b. [Melyik választ] **találta** meg Anna ?
 welk antwoord vond PRT Anna
 'Welk antwoord vond Anna?'

Zo hebben veel talen een proces van verplaatsing van het werkwoord dat kan helpen in die talen de werkwoorden te identificeren.

2.2.2 De naamwoordgroep

2.2.2.1 Naamwoorden en de gesloten klasse van de determinatoren

Naamwoorden vormen vaak samen met woordjes uit een bepaalde gesloten klasse een groep, de naamwoordgroep. Deze woordjes heten DETERMINATOREN; enkele voorbeelden uit het Nederlands staan in (25) vetgedrukt:

Ten derde is er de morfologie die bewijst dat we te maken hebben met twee verschillende woordklassen: we kunnen wel zeggen *nieuwer*, *grootste* maar niet **jouwer*, **datste*: determinatoren hebben nooit de uitgangen *-er*, *-st*. Tenslotte vormen adjectieven in het Nederlands een open klasse, terwijl er niet meer dan een paar determinatoren zijn, en het is onmogelijk om er nog meer bij te maken.

Verschillende determinatoren (die in (25b,c, en d)) behoren tot de subklasse van de VOORNAAMWOORDEN (of PRONOMINA). Voor sommige taalkundigen zijn PERSOONLIJK VOORNAAMWOORDEN zoals *ik*, *jij*, *hij*, etc. ook een soort determinatoren. Persoonlijk voornaamwoorden komen in principe niet samen met andere determinatoren voor (**de hij*), wat er op wijst dat het geen naamwoorden zijn. Maar persoonlijk voornaamwoorden kunnen wel *in de plaats* van andere determinatoren komen, wat suggereert dat ze tot dezelfde woordklasse behoren:

- (28) **Wij taalkundigen** weten niet beter (vgl. *Die taalkundigen*)
Jij lekkerbek ! (vgl. *Die lekkerbek*)

Wat wel een aparte eigenschap van deze subklasse van determinatoren is (*ik*, *jij*, *hij*, etc.), is dat ze ook zonder naamwoord kunnen voorkomen:

- (29) **Wij** weten niet beter
Jij !

Dat is niet zo met alle determinatoren, en dus zou je kunnen denken dat de persoonlijk voornaamwoorden toch geen determinator zijn: **de __ doet het niet*. Maar het zijn eigenlijk alleen de LIDWOORDEN die niet alleen kunnen staan, de andere determinatoren kunnen ook zonder naamwoord voorkomen. Zoals de voorbeelden in (30) laten zien, hebben die determinatoren dan dezelfde distributie als volledige naamwoordgroepen:

- (30) Die __ doet het niet
 Welke __ is het lekkerste ?
 Beide __ waren even bruikbaar

Om deze reden is wel voorgesteld dat de determinator eigenlijk de kern van de naamwoordgroep is, en dat je dus eigenlijk moet spreken van een 'determinatorgroep' (Engels *determiner phrase* of DP; zie paragraaf 4.1.2.4).

Een paar eigenschappen van determinatoren door de talen heen

- Determinatoren staan typisch aan het begin van een naamwoordgroep, zoals in het Nederlands en het Japans, of aan het eind, maar niet ergens in het midden. Dat kunnen we zien bij naamwoordgroepen die ook een adjectief bevatten: (31) is uit het Akan, een Kwa-taal gesproken in Ghana:

(31) mmea nketewa no
 vrouw PL:klein de
 'de kleine vrouwen'

- Veel talen hebben geen LIDWOORDEN (zie (25a)). Dat geldt voor het Russisch, het Fins, en het Chinees bijvoorbeeld. Lidwoorden kunnen BEPAALD zijn ('definitief', zoals *de, het*) of ONBEPAALD ('indefinitief', zoals *een*), en de talen die geen lidwoord hebben kunnen op een andere manier toch uitdrukken dat een naamwoordgroep bepaald of onbepaald is, zoals in (32) geïllustreerd aan de hand van het Chinees (het element dat geglosst is als 'aspect' mag je voorlopig negeren):

(32) a. ta mai pingguo le
 hij kopen appel ASPECT
 'Hij kocht een appel.'

 b. ta pingguo mai le
 hij appel kopen ASPECT
 'Hij kocht de appel.'

De woordvolgorde van (32a) laat zien dat de naamwoordgroep *pingguo* onbepaald is ('een appel'), en die van (32b) dat de naamwoordgroep bepaald is ('de appel').

- Determinatoren hebben vaak een vorm die varieert in overeenstemming met bepaalde kenmerken van het naamwoord (AGREEMENT). Bijvoorbeeld, lidwoorden in het Duits hebben verschillende vormen, al naar gelang het naamwoord van het mannelijk, vrouwelijk, of onzijdig GESLACHT is. Dus het woord voor 'de' kan *der* (mannelijk), *die* (vrouwelijk), of *das* (onzijdig) zijn.

2.2.2.2 Semantische en syntactische functies van de naamwoordgroep

Naamwoordgroepen (NPs) worden bij uitstek gebruikt als argumenten van predikaten. NPs die argumenten zijn van een predikaat hebben zowel een semantische als een syntactische functie.

De SEMANTISCHE ROL van een naamwoordgroep (ook ‘thematische rol’ genoemd) hangt af van het werkwoord waar het een argument van is. Bijvoorbeeld in een zin als *Teun overhandigde Kim de brief* is de subject-NP *Teun* een AGENS (handelende persoon) — een levend wezen dat willens en wetens een bepaalde handeling verricht. De object-NP *de brief* is wat we noemen een THEME (thema); deze ‘ondergaat’ de handeling van het werkwoord. En dan is er nog een INDIRECT OBJECT (meewerkend voorwerp), *Kim*, met de functie van GOAL (doel): Kim is de persoon op wie het overhandigen gericht is. Deze semantische rollen zijn niet altijd hetzelfde, zelfs niet bij verschillende werkwoorden van één subklasse. Bijvoorbeeld, in *Kim kocht het boek* is *Kim* opnieuw agens en *het boek* theme. Maar niet alle transitieve werkwoorden zijn zo: bijvoorbeeld *haten* en *verafschuwen* hebben een subject-NP met de rol van EXPERIENCER (ervaarder) — het levende wezen dat de haat of de afschuw ervaart. Dat is dus de rol van *Kim* in *Kim haat spruitjes*. Het werkwoord *haten* heeft ook een THEME, en die rol wordt hier vervuld door *spruitjes*.

>>>>>>>>>>>>>>>>>>>

Kijk voor je verder leest eens naar de NPs tussen vierkante haakjes in (33). Kun je uitmaken wat voor semantische rol ze vervullen? Er zit één semantische rol bij die we nog niet genoemd hebben — als je hem tegenkomt, probeer er dan een geschikte naam voor te bedenken.

- (33) a. [Mijn vriend] heeft de theepot gebroken
b. We stuurden [Oma] [een kaartje]
c. [De bloemen] verwelkten
d. [Deze nieuwe pen] schrijft lekker
e. Zij irriteert [haar broer]

[illegible]

Mijn vriend in (33a) is een agens — een levend wezen dat een handeling verricht. Maar dat is de enige agens van de NPs tussen haakjes in (33). Er zijn twee gevallen van een theme: *een kaartje* en *de bloemen*. Sta je er van te kijken dat we *de bloemen* een theme noemen? Bedenk dan dat de bloemen niet verantwoordelijk zijn voor het verwelken, dus kan de NP *de bloemen* geen agens zijn. Ze worden wel geraakt door de handeling van het werkwoord: zij zijn het immers die verwelken. De NP *Oma* in (33b) is een goal: het sturen van het kaartje is gericht op ‘Oma’. De NP in (33d) noemen we INSTRUMENT: aangezien de pen geen levend wezen is kan het niet de agens van het schrijven zijn. Tenslotte is *haar broer* in (33e) een experiencer: deze persoon ondergaat een of andere geestestoestand. Er zijn beslist nog meer semantische rollen, en er is

In de eerste plaats zijn subjecten bepalend voor de AGREEMENT tussen het subject en het werkwoord: een werkwoord kan verschillende vormen aannemen, en die vormen komen overeen ('agree' in het Engels) met bepaalde kenmerken van het subject, met name persoon en getal (zie paragraaf 1.2.2.3). Bijvoorbeeld in (34a) is het werkwoord, *koopt*, 3e persoon enkelvoud, en komt het overeen met het subject, *deze vrouw*, dat ook enkelvoud is, terwijl in (34b) en (34c) de subjecten, *al die mensen* en *onze appels* meervoud zijn en er voor zorgen dat de werkwoorden, *kopen* en *worden* ook meervoud zijn. Misschien vraag je je af of *onze appels* in (34c) wel echt een subject is: het is immers geen agens maar een theme — het ding wat verkocht wordt. Maar de agreement tussen *onze appels* en *worden* bewijst dat *onze appels* het subject is: het is *onze appels worden verkocht* en niet **onze appels wordt verkocht*. Dat laat zien dat het subject gedefinieerd wordt door zijn syntactische eigenschappen, niet door zijn semantische rol.

In (34d) zijn allebei de werkwoorden, *koopt* en *hoeft*, 3e persoon enkelvoud: ze komen overeen met *ze* (ook 3SG) en niet met *appels* of *peren*, die meervoud zijn. Dus *ze* is het (enige) subject, in beide helften van het voorbeeld.

De tweede test die subjecten identificeert heeft te maken met NAAMVAL. In het Nederlands hebben persoonlijk voornaamwoorden een speciale vorm die alleen in de subjectspositie voorkomt (de voorbeelden komen uit het standaard-Nederlands):

- (35) a. Zij/*haar houdt van appels
 b. Wij/*ons hebben zulke appels niet
 c. Zij/*hun zagen haar/*zij
 ons/*wij
 d. Die appels zijn niets voor haar/*zij
 ons/*wij

Naamval houdt in dat de vorm van een naamwoordgroep (of van een persoonlijk voornaamwoord) veranderingen ondergaat in overeenstemming met zijn grammaticale functie (zie paragraaf 2.3.2.1 en hoofdstuk 6). In de paren *wij/ons*, *hij/hem*, *zij/haar*, *zij/hun* is het eerste pronomen altijd een subject, en dus kunnen we deze vormen gebruiken om te kijken welke elementen subjecten zijn in het Nederlands.¹ Volledige naamwoordgroepen veranderen in het Nederlands niet van vorm, dus in (36) kan *mijn neef* subject zijn, zoals in (36a), maar ook OBJECT (36b), en hetzelfde geldt voor *zijn dochtertje* (subject in (36b) en object in (36a)):

¹ Het pronomen *jullie* vormt een uitzondering; het houdt steeds dezelfde vorm, ongeacht zijn grammaticale functie: *Jullie kennen Teun*, *Teun kent jullie*, *Teun rekt op jullie*.

- b. Marija rebënok (Russisch)
 Maria kind
 'Maria is een kind.'

De predikaat-NPs zijn *guru saya* en *rebënok*. Je zou kunnen zeggen dat we in (39b) een 'kind-situatie' hebben, en dat *Marija* participant is in die situatie. Ook in de Nederlandse vertalingen zijn *mijn leraar* en *een kind* predikaten, maar in het Nederlands zijn het subject en het predikaat aan elkaar gekoppeld door *is*, een vorm van het werkwoord *zijn*. Daarom wordt *zijn* wel een 'koppelwerkwoord' of COPULA genoemd. In the voorbeelden in (39) staat echter geen copula, en die situatie komen we in veel talen tegen. Trouwens, zelfs in het Nederlands kun je de copula weglaten, in zinnnetjes van het type *Zainal een leraar? Wie had dat ooit kunnen denken!*

Samengevat: we hebben in deze paragraaf gezien dat naamwoorden vaak optreden in het gezelschap van leden van een gesloten klasse, de determinatoren. Naamwoordgroepen fungeren meestal als argumenten (participanten) van werkwoorden/predikaten. We kunnen ze indelen volgens de rol die ze spelen in de semantiek (agens, theme, enzovoorts) of in de syntaxis. In het laatste geval hebben we het over hun grammaticale functie of grammaticale relatie — subject, direct object, en object van een prepositie.

2.2.3 De adjectiefgroep

2.2.3.1 Adjectieven en de gesloten klasse van de graadaanduiders

Net zoals naamwoorden samengaan met de gesloten klasse van de determinatoren, waarmee ze samen de naamwoordgroep vormen, kunnen ook adjectieven optreden in het gezelschap van bepaalde woorden uit een gesloten klasse. Het gaat hier om de GRAADAANDUIDERS (degree modifiers), die in (40) vetgedrukt zijn:

- (40) **erg** belangrijk, **te** laat, **nogal** brutaal
very important, **too** late, **rather** insolent

De term graadaanduiders wil zeggen dat de woordjes uit de gesloten klasse de mate of graad aangeven waarin iets bijvoorbeeld belangrijk, laat, of brutaal is. Binnen de adjectiefgroep staan graadaanduiders typisch aan het begin, zoals in het Nederlands en het Engels, of aan het eind, zoals in het Bretons: *klañv kaer*, letterlijk 'ziek erg', met de betekenis 'erg ziek'.

- (47) lau **r-am**-agkiari ihi
 lau 3SG-PROG-praten nog
 'lau is nog steeds aan het praten.'

Deze affixen van het werkwoord komen ook voor op woorden die we in het Nederlands zouden vertalen als adjectieven, zoals 'groot' en 'klein', in predikatieve posities:

- (48) pukah u **r-asori**
 varken dit 3SG-groot
 'Dit varken is groot.'
- (49) ianpin **iak-am**-óuihi ihi ...
 toen 1SG-PROG-klein nog
 'Toen ik nog klein was...'

Omdat ze dezelfde prefixen hebben lijkt het erop dat de woorden voor 'groot' en 'klein' in predikatieve positie eigenlijk werkwoorden zijn. Ook in het Japans lijken adjectieven erg op werkwoorden als we kijken naar hun distributie en de niet-productieve woorden waar ze mee samengaan. Het komt er op neer dat talen in plaats van (sommige of alle) adjectieven ook werkwoorden mogen gebruiken of ook naamwoorden, bijvoorbeeld door te zeggen 'Kim heeft rijkdom' in plaats van 'Kim is rijk'. Conclusie: adjectieven zijn geen essentiële woordklasse, maar ze komen wel in zeer veel talen voor.

2.2.4 De voorzetselgroep

2.2.4.1 De structuur van de voorzetselgroep

In het Nederlands, maar niet in alle talen, hebben we woordgroepen als *in de tuin*, *langs de rivier*, *binnen de omheining*, waar een PREPOSITIE (voorzetsel) samen met een naamwoordgroep een PREPOSITIEGROEP (PP) vormt. In deze voorbeelden zijn de preposities transitief: ze hebben een object-NP. Sommige preposities kunnen ook intransitief gebruikt worden (d.w.z. zonder object), bijvoorbeeld *in*, *langs*, en *binnen*: *Hij stortte in*, *Kom eens langs*, *We zijn binnen*.

Net als naamwoorden en adjectieven hebben preposities een eigen groep modificeerders (opnieuw van een gesloten klasse), zoals *vlak*, *helemaal*, *recht*: *Hij liep vlak langs de rivier*, *Het vloog recht in zijn gezicht*. Die modificeerders komen ook voor

bij de intransitief gebruikte preposities, zoals in: *Zij schoot **vlak** naast, Hij liep **recht** door*, wat er op wijst dat die intransitief gebruikte preposities echt preposities zijn.

Dergelijke prepositie-modificeerders bestaan ook in andere talen, zoals het Engels (*right*) en het Maleis (*terus* 'recht'):

- (50) a. She put the box **right** into the cupboard (Engels)
b. Put those chocolates **right** back !

- (51) a. Dia berlarii **terus** ke ayahnya (Maleis)
hij rende recht naar vader:zijn
'Hij rende recht naar zijn vader.'

- b. Tolong masuk **terus** ke dalam
alsjebliet komen recht naar binnen
'Kom binnen.'

Tot nu toe hebben we woordjes als *in*, *langs*, *naast*, enzovoorts 'preposities' (voorzetsels) genoemd, omdat ze, transitief gebruikt, voor de NP gezet worden, zoals in *in de tuin*. Maar in andere talen staat de NP ervóór, zoals in het Japans:

- (52) a. tookyoo **kara** (Japans)
Tokyo uit
'uit Tokyo'
b. sono hito **to**
die persoon met
'met die persoon'

In het Japans zijn dergelijke woordjes (*kara* 'uit', *to* 'met') geen preposities (voorzetsels) maar POSTPOSITIES (achterzetsels). De term die zowel preposities als postposities dekt is ADPOSITIE (bijzetsel). Postposities komen ook in het Nederlands voor, zoals in *Hij liep de tuin in*, *die kant uit*. Je hebt ook complexe adposities, zoals in *vanuit de tuin* en *vanaf het balkon*, combinaties van de preposities *van* en *uit/af*, en in *tussen de bomen door* en *voor zijn neus langs*, waar de preposities *tussen* en *voor* gecombineerd zijn met de postposities *door* en *langs*. In het laatste geval spreken we van CIRCUMPOSITIES (omzetsels).

2.2.4.2 De functies van de voorzetselgroep

Adposities worden vaak gebruikt om bepaalde grammaticale relaties aan te geven. Het INDIRECT OBJECT bijvoorbeeld kan in het Nederlands uitgedrukt worden in een PP met het voorzetsel *aan*. Je herinnert je dat het indirect object het derde argument is van een ditransitief werkwoord (zoals *geven*). Naast *Teun gaf Daan het boek*, waar het indirect object *Daan* een NP is, hebben we ook *Teun gaf het boek aan Daan*, waar in plaats van de NP *Daan* een PP *aan Daan* staat.

Daarnaast hebben PPs vaak een LOCATIEVE functie: dat betekent dat ze een locatie in de ruimte of de tijd aangeven, zoals in (53) en (54).

- (53) Ik liep **naar het water**
 Het begon **tegen een uur of vier**
 Zijn huis ligt **voorbij die splitsing**

- (54) bneyya hana ʔaxt-i **fī lekōl** (Chadisch Arabisch)
 dochter van zus-POSS:1SG op school
 'De dochter van mijn zus zit op school.'

Het Nederlands heeft een groot aantal locatieve preposities, maar dat geldt niet voor alle talen: het Kwamera heeft er maar twee, en het Igbo en het Yoruba, twee Benue-Congo-talen uit Nigeria, hebben elk maar één locatieve prepositie die voor alle situaties gebruikt wordt.

Locatieve PPs worden typisch gebruikt als predikaat, zoals in *Teun is in de tuin*. Dat geldt ook voor intransitieve preposities, zoals in *Teun is binnen*. Daarnaast kunnen PPs ook ADVERBIAAL (bijwoordelijk) gebruikt worden, dat wil zeggen dat ze een werkwoord (dus een handeling of een gebeurtenis of een situatie) modifieren, zoals in *Hij reed met een slakkegangetje* of *Zij sprak op hoge toon*. Dat geldt ook voor intransitieve preposities zoals in *Hij kwam binnen*, *Zij legde alles uit*, waarbij *binnen* en *uit* iets toevoegen aan de werkwoorden *komen* en *leggen*. Traditioneel worden deze intransitieve preposities dan ook gezien als onderdelen van het werkwoord (PARTIKELS), of ook wel als gewone ADVERBIA (bijwoorden). Maar het feit dat voorzetsels en voorzetselgroepen een werkwoord kunnen modifieren houdt niet in dat het ook werkelijk bijwoorden zijn, hooguit dat de rol die normaal gespeeld wordt door bijwoorden ook door andere woordgroepen vervuld kan worden.

2.2.5 Adverbia

Sommige talen, zoals het Engels, hebben een aparte woordklasse voor het modificeren van werkwoorden. Dit zijn woorden als *suddenly* 'plotseling', *slowly* 'langzaam', en *gradually* 'geleidelijk', die traditioneel adverbia (bijwoorden) genoemd worden: *Kim stopped suddenly* 'Kim hield plotseling op'. Maar, zoals we gezien hebben in paragraaf 2.2.4.2, kunnen werkwoorden ook door andere woordgroepen gemodificeerd worden, dus de woordklasse 'bijwoord' heeft geen unieke functie. De bijwoorden in het Engels zijn verwant aan adjectieven, en hebben een extra suffix *-ly*, dat van *sudden* 'plotseling' *suddenly* maakt; het Frans heeft ook zo iets: *-ment* maakt van het adjectief *sage* 'verstandig' het bijwoord *sagement*, en zo voorts. Maar er zijn in het Engels ook adverbia die er precies hetzelfde uitzien als adjectieven, zoals in *She works fast(*ly)/hard(*ly)* 'Zij werkt snel/hard'.² Deze situatie is in het Nederlands normaal: naast het adjectief *plotseling* in een *plotselinge ommekeer* hebben we het bijwoord *plotseling* in *Kim hield plotseling op*.

We kunnen adjectieven en adverbia uit elkaar houden aan de hand van hun distributie: adjectieven modificeren naamwoorden (55) en adverbia modificeren adjectieven, andere adverbia, en werkwoorden (56). We gebruiken voorbeelden uit het Engels:

- (55) an **unusual** song
'een ongewoon lied'
- (56) a. an **unusually** [_A happy] song
'een ongewoon vrolijk lied'
- b. She spoke **unusually** [_{Adv} quickly]
'Zij sprak ongewoon snel.'
- c. She [_V spoke] **unusually**
'Zij sprak op ongebruikelijke wijze.'

Dit is de enige mogelijke verdeling van adverbia en adjectieven in het (standaard) Engels, vgl. **an unusually song*, **she spoke unusual quickly*. We zeggen dat adjectieven en adverbia een COMPLEMENTAIRE DISTRIBUTIE vertonen: overal waar de één voorkomt kan de andere niet voorkomen, maar samen dekken ze alle mogelijke posities af. Adjectieven modificeren naamwoorden, adverbia modificeren de andere woordklassen, zodat alle woordklassen voorzien zijn van een modificeerder, en de modificeerders de woordklassen keurig verdelen. We kunnen dan ook altijd voorspellen

² Er zijn in het Engels ook adjectieven op *-ly* die niet als adverbium gebruikt kunnen worden: *this ungodly hour* 'dit goddeloze tijdstip' tegenover **he speaks ungodly* 'hij praat goddeloos'.

welke modificeerder in welke situatie zal voorkomen. Omdat adjectieven en adverbia elkaar zo complementeren beschouwen taalkundigen ze vaak als leden van één en dezelfde woordklasse. Die klasse kan dan het beste 'adjectief' heten, omdat, zoals we zagen, de adverbia van de adjectieven afgeleid zijn.

Als adjectieven en adverbia subklassen van één woordklasse zijn, dan verwacht je dat er grammaticale eigenschappen zijn die voor beide subklassen gelden. Dat is in dit geval ook zo. Ten eerste hebben ze dezelfde modificeerders: *very/quite/most unusual(ly)*. Ten tweede komen ze allebei voor in de vergelijkingsconstructie *as ___ as* 'zo ___ als': *as miserable as Kim, as miserably as Kim*. Ten derde komen het comparatiefsuffix *-er* en het superlatiefsuffix *-est* voor op sommige adverbia, zoals *soon* 'spoedig' (*sooner* 'spoediger', *soonest* 'het spoedigst') alsook op adjectieven zoals *red* 'rood' (*redder* 'roder', *reddest* 'roodst'). Er zijn ook wel wat verschillen: zoals (57) laat zien kan een adjectief in het Nederlands een bijzin nemen die begint met *..of*, maar het bijbehorende adverbium kan dat niet:

- (57) a. Het was **onzeker** of het er nog van zou komen
 b. Hij sprak **onzeker** (*of het er nog van zou komen)

Maar al met al lijkt de evidentie dat we in adverbia en adjectieven te maken hebben met één en dezelfde woordklasse overtuigend genoeg. Het feit dat in het Nederlands en veel andere talen adjectieven en adverbia er precies hetzelfde uitzien is in dit verband natuurlijk ook veelbetekenend.

In het traditionele ontleden worden woorden als *vandaag, gisteren, morgen* ook als adverbia gezien. Inderdaad kunnen ze, net zoals PPs, een adverbiale functie hebben: *We gaan vandaag/morgen weg*. Hier zijn *vandaag* en *morgen* dus 'bijwoordelijke bepalingen': dat is hun functie. Maar dat wil niet zeggen dat het ook leden zijn van de woordklasse van de adverbia. Het lijkt er eerder op dat het naamwoorden zijn, want ze komen voor in alle posities waar naamwoorden kunnen voorkomen: die van subject (58a), object (58b), en object van een prepositie (58c):

- (58) a. Morgen wordt een hele zware dag
 b. Wij vonden vandaag een heel geschikte dag
 c. Ik moest het voor gisteren af hebben

En in tegenstelling tot adverbia kunnen ze niet gecombineerd worden met modificeerders als *heel, nogal* en dergelijke. Dus we mogen wel concluderen dat het helemaal geen adverbia zijn.

Daarnaast zijn er nog woordjes als *nog*, *al* (in *Ik ben er al*), *steeds*, *soms*, en dergelijke. Deze hebben geen verwante adjectieven, en ze kunnen ook niet altijd gecombineerd worden met de modificeerders die we bij adjectieven en adverbia aantreffen: **heel nog*, **noga! steeds* (maar wel: *heel soms*). Maar omdat ze wel werkwoorden en adjectieven modifieren (*Ik kom al*, *Het is nog warm*) ziet het er toch naar uit dat we hier te maken hebben met een subklasse van de adverbia.

2.2.6 Conclusie

In deze paragraaf hebben we een overzicht gegeven van de distributie en de functie van de belangrijkste woordklassen: het werkwoord, het naamwoord, het adjectief, en de prepositie, en we hebben ook even gekeken naar de adverbia. We kunnen woordklassen uit elkaar houden aan de hand van hun morfologie, hun functie, en hun distributiepatroon: dat laatste heeft betrekking op de posities waar woorden kunnen voorkomen en op de woorden die in hun gezelschap opduiken en waardoor ze gemodificeerd worden. We hebben laten zien dat er groepjes niet-productieve woorden zijn die altijd samengaan met een bepaald lexicaal woord, bijvoorbeeld met een naamwoord of een adjectief. Om door te kunnen gaan voor een aparte woordklasse moet een groep woorden een aantal eigenschappen hebben die andere woordklassen niet hebben. Vinden we zulke eigenschappen niet, dan is het niet wetenschappelijk verantwoord om kunstmatige onderscheidingen aan te brengen in de gegevens van de taal.

Het is dan ook van belang om niet de verwachting te koesteren dat alle talen er hetzelfde uit zien. Om een voorbeeld te noemen, als het Engels en het Italiaans een open klasse van adjectieven hebben, betekent dat nog niet dat alle talen zo in elkaar moeten zitten. Aan de andere kant zijn we er in de taalkunde inmiddels achter dat talen niet op alle mogelijke manieren van elkaar verschillen. Elke taal zal een keus moeten maken uit een beperkte groep mogelijke woordklassen.

2.3 Vorm

Elke woordklasse heeft zijn eigen groep functionele categorieën; de associatie tussen woordklassen en functionele categorieën is universeel, maar talen kunnen hun eigen selectie maken uit de functionele categorieën die ze voor elke woordklasse gebruiken.

2.3.1 Inleiding

In paragraaf 2.1 en 2.2 hebben we vaak gekeken naar de vorm van een woord als we wilden vaststellen tot welke woordklasse het behoorde. Dat werkt prima, omdat er verschillende soorten grammaticale kenmerken zijn die verbonden zijn met verschillende woordklassen. De kenmerken die we gezien hebben, ‘vergelijking’, ‘getal’, ‘naamval’, ‘agreement’, en zo voorts, behoren tot de uitgebreide groep van de FUNCTIONELE CATEGORIEËN (ook wel ‘grammaticale categorieën’ of ‘morphosyntactische categorieën’ genoemd). De talen van de wereld gebruiken niet allemaal dezelfde functionele categorieën, maar alle talen hebben naast lexicale informatie ook functionele informatie nodig.

Functionele informatie moet op een of andere manier vormgegeven worden: er zijn twee manieren waarop dat kan. Ten eerste kan een element (een naamwoord, werkwoord, adjectief, prepositie) een vormverandering ondergaan die de functionele informatie uitdrukt, meestal doordat het er een affix bij krijgt. Deze affixen noemen we VERBUIGINGEN, en elke woordklasse heeft een unieke set van verbuigingen. Maar wat ook kan is dat er naast het lexicale woord een woord uit een gesloten klasse opduikt dat de functionele informatie uitdrukt. Bijvoorbeeld, de functionele categorie VERGELIJKING (Eng. *comparison*) kan op twee manieren uitgedrukt worden bij adjectieven in het Nederlands. Een adjectief als *groen* neemt een COMPARATIEF-suffix *-er* — *groener* — dan wel een SUPERLATIEF-suffix *-st* — *groenst*. Het adjectief is dan zelf verbogen. Maar in *meer voor de hand liggend*, *meest voor de hand liggend* blijft het adjectief (*voor de hand*) *liggend* hetzelfde, en de comparatief en superlatief worden uitgedrukt door de woordjes *meer* en *meest*. Maar beide manieren helpen ons om de klasse van de adjectieven te identificeren.

Alle woordklassen hebben zo hun eigen verzameling functionele categorieën. Hier kijken we alleen naar die categorieën die door de talen heen het meest worden aangetroffen. Sommige van die categorieën hebben alleen betrekking op het woord zelf, d.w.z. dat de kenmerken die tot die categorie behoren geen relatie met andere woorden uitdrukken. Een voorbeeld is het getal (number) van een naamwoord. Deze categorieën noemen we INHERENT. Andere categorieën drukken een relatie van het woord met de omgeving uit. Deze categorieën noemen we NIET-INHERENT. Deze relatie kan betrekking hebben op de vorm van het woord (AGREEMENT) of ook op zijn grammaticale functie (RELATIONEEL).

De onderstaande tabel geeft een overzicht van de verschillende typen functionele categorieën per woordklasse.

woordklasse	inherente grammaticale categorieën	niet-inherente grammaticale categorieën	
		agreement	relationeel
naamwoord (N)	getal, geslacht, definitieid	—	naamval
werkwoord (V)	tijd, aspect, modus	met subject/object	actief/passief
adjectief (A)	graad	met N (attributief), met subject (predikatief)	—
prepositie (P)	—	—	—

Tabel 2.1

Algemeen voorkomende functionele categorieën

2.3.2 De belangrijkste functionele categorieën

2.3.2.1 Functionele categorieën voor naamwoorden

- **Getal**

Veel talen markeren naamwoorden en naamwoordgroepen al naar gelang het aantal elementen waar ze naar verwijzen. Dat kan één zijn (enkelvoud, SINGULARIS) of meer dan één (meervoud, PLURALIS). Een voorbeeld dat dat illustreert komt uit de Austronesische taal het Saliba, die, net zoals het Nederlands, op het naamwoord een pluralissuffix kan hebben:³

- (59) a. natu-gu; b. natu-gu-**wao**
 kind-mijn kind-mijn-PL
 ‘mijn kind’ ‘mijn kinderen’
- c. natu-m d. natu-m-**wao**
 kind-jouw kind-jouw-PL
 ‘jouw kind’ ‘jouw kinderen’

Niet alle talen gebruiken de pluralis op het naamwoord na een telwoord, bijvoorbeeld het Welsh: *ci* ‘hond’, *cîm* ‘honden’, maar *pedwar ci* ‘vier honden’ (lett. vier hond), niet **pedwar cîm*.

³ Een opmerking hierbij: in het Saliba krijgen alleen naamwoorden die verwijzen naar mensen een getalssuffix; bij dieren en niet-levende wezens moet het getal uit de context opgemaakt worden.

Hoewel de opties voor getal in principe enkelvoud en meervoud zijn, zijn er ook talen die fijnere onderscheidingen aanbrengen, bijvoorbeeld de DUALIS voor verwijzing naar twee entiteiten, en zelfs de 'trialis' voor verwijzing naar drie.

- **Geslacht (naamwoordklasse)**

Sommige talen delen de naamwoorden in in klassen, die we GESLACHTEN noemen, en markeren het kenmerk geslacht (naamwoordklasse) op het naamwoord zelf. In het Spaans en het Italiaans bijvoorbeeld zijn naamwoorden die op -o eindigen meestal 'mannelijk' (Italiaans *il libro* 'boek') en naamwoorden die op -a eindigen 'vrouwelijk' (Italiaans *la casa* 'het huis'). Andere talen hebben veel meer geslachten: de Bantutalen uit Afrika staan bekend om hun uitgebreide systeem van naamwoordklassen, met zo'n zestien verschillende geslachten die onderscheid maken tussen 'mensen', 'dieren', 'lichaamsdelen', 'ronde objecten', en zo voorts. De voorbeelden uit (60) komen uit het Noord-Sotho, een Bantutaal uit Zuid-Afrika; de prefixen die de naamwoordklasse uitdrukken zijn vetgedrukt:

(60)	a. le -oto	b. Se -sotho
	LICHAAMSDEEL-voet	TAAL-Sotho
	'voet'	'het Sotho'
	c. mo -tswadi	d. di -galase
	MENS-ouder	NIET-LEVEND.PL-glas
	'ouder'	'bril'

In sommige talen, zoals het Nederlands en het Frans, hebben naamwoorden wel een geslacht, maar is dat niet uitgedrukt op het naamwoord zelf; in plaats daarvan wordt het geslacht uitgedrukt op het lidwoord, bijvoorbeeld **de** vrouw, **het** meisje.

- **Definietheid**

Een naamwoordgroep kan verwijzen naar een bepaalde, geïdentificeerde entiteit of niet. Dat onderscheid (DEFINIET VS. INDEFINIET) wordt in veel talen, waaronder het Nederlands, uitgedrukt door middel van het lidwoord (**de** man vs. **een** man). Het naamwoord zelf heeft in het Nederlands geen definietheidsmorfologie. Maar andere talen, zoals het Noors en het Zweeds, kunnen definietheid morfologisch uitdrukken (via de vorm van het naamwoord) alsook met behulp van een lidwoord:

- (61) a. mus-**en** (Zweeds)
 muis-DEF
 'de muis'
- b. den (hungriga) mus-**en**
 de hongerig muis-DEF
 'de (hongerige) muis'

In (61b) zie je dat een naamwoord tegelijk een definitief-suffix *-en* als een definitief lidwoord *den* kan hebben.

De verbuigingen van de naamwoorden die we tot nu toe gezien hebben hadden allemaal betrekking op INHERENTE eigenschappen van het naamwoord; ook als een naamwoord niet gebruikt wordt in een zin heeft het een bepaald geslacht. Maar nu gaan we het hebben over NAAMVAL, wat een relationele eigenschap van de naamwoordgroep is: het drukt de relaties uit die een NP in de zin kan aangaan.

- **Naamval**

Naamval (Latijn 'casus', Engels 'case') drukt bijvoorbeeld uit of een naamwoordgroep (NP) subject of object is van een zin: het geeft de grammaticale functie aan die de NP in die zin vervult. Niet alle talen hebben naamval: dat betekent dat zij geen manier hebben om de grammaticale functie van een NP op die NP zelf tot uitdrukking te brengen. Ook het Nederlands heeft zeer weinig naamval: zoals we al zagen veranderen alleen de pronomina van vorm als ze een andere grammaticale functie krijgen. En dan zijn er talen die nog minder naamval hebben:

- (62) a. **Saya** benci **dia** (Maleis)
 ik haten hij/zij
 'Ik haat hem/haar.'
- b. **Dia** benci **saya**
 Hij/zij haten ik
 'Hij/zij haat mij.'

Aan de andere kant zijn er ook talen met zeer rijke naamvalssystemen, zoals het Turks, het Latijn, en de Slavische talen (bijv. Russisch en Pools). Hier zijn wat voorbeelden uit het Latijn:

- (63) a. Nauta puellam amat
schipper:su meisje-OB bemint
'De schipper bemint het meisje.'
- b. Puellam nauta amat
meisje-OB schipper-su bemint
'De schipper bemint het meisje.'

De woordvolgorde van het Latijn is opvallend flexibel: de grammaticale relaties (su=subject, ob=object) zijn op de NPs aangegeven, en de NPs hoeven niet in een vaste volgorde voor te komen, zoals in andere talen wel. (63a) en (63b) betekenen dus hetzelfde.

2.3.2.2 Functionele categorieën voor werkwoorden

Werkwoorden verschillen van taal tot taal meer dan andere woordklassen als we kijken naar de functionele categorieën die ze laten zien. We illustreren hier alleen de belangrijkste gevallen, en we beginnen met de inherente categorieën — die onlosmakelijk met het werkwoord verbonden zijn.

- **Tijd en aspect**

Dit zijn de meest gebruikelijke inherente categorieën bij werkwoorden, en we kunnen hier maar een korte schets geven van deze omvangrijke categorieën. We beginnen met het Nederlands. Misschien verrassend, maar het Nederlands heeft, morfologisch gesproken, maar twee tijden, namelijk TEGENWOORDIGE tijd (presens, Engels 'present tense') en VERLEDEN tijd (Engels 'past tense'):

- (64) a. Kim en Teun **wandelen** met Daan
b. Kim en Teun **wandelden** met Daan

De tegenwoordige tijd van het werkwoord in (64a) is gemarkeerd door de uitgang *-en* en de verleden tijd in (64b) door de uitgang *-den*. Deze uitgangen hebben ook nog een andere functie, ze markeren de congruentie van het werkwoord met het subject *Kim en Teun*. Maken we het subject enkelvoud, zoals in (65), of 1e persoon, zoals in (66), dan verandert de vorm van het werkwoord ook:

- (65) a. Kim **wandelt** met Teun en Daan
b. Kim **wandelde** met Teun en Daan

- (66) a. Ik **wandel** met Teun
b. Ik **wandelde** met Teun

Het constante element in de verleden tijdsvormen *wandelden* en *wandelde* is *-de-*; dat is dus het suffix dat de verleden tijd in het Nederlands markeert. De werkwoorden in de tegenwoordige tijd — *wandelen* in (64a), *wandelt* in (65a), *wandel* in (66a) — hebben drie verschillende agreementuitgangen (*-en* voor de derde persoon meervoud, *-t* voor de derde persoon enkelvoud, en (*niks*) voor de 1e persoon enkelvoud), maar geen uitgang die specifiek de tegenwoordige tijd aangeeft. Het Nederlands heeft dus twee tijden: een verleden tijd, gemarkeerd door *-de-* en een tegenwoordige tijd, die niet gemarkeerd is.

Strikt genomen is de tegenwoordige tijd zeer ruim inzetbaar in het Nederlands: hij kan gebruikt worden voor gebeurtenissen die in het hier en nu plaatsvinden, maar ook voor gebeurtenissen die niet nu, maar *gewoonlijk* plaatsvinden, zoals in (67a), en voor gebeurtenissen die in de toekomst plaatsvinden, zoals in (67b):

- (67) a. Kim **wandelt** altijd met Teun
b. Kim **wandelt** morgen met Teun

De TOEKOMENDE tijd heeft dus geen eigen vorm in het Nederlands, en dus is het beter te spreken van een oppositie tussen de verleden tijd en de NIET-VERLEDEN tijd. Die laatste kan gebruikt worden voor het heden, de toekomst, en voor gebeurtenissen die gewoonlijk plaatsvinden. Daarnaast kunnen we in het Nederlands ook de toekomstige tijd omschrijven, zoals in *Kim gaat morgen met Teun wandelen* of *We zullen wel zien*. Maar hier is het hoofdwerkwoord, *wandelen* of *zien*, niet verbogen, en dus heeft het werkwoord geen toekomstige tijd.

De grammaticale categorie 'tijd' (tempus, tense) is door Comrie (1985b:9) gedefinieerd als 'de gegrammaticaliseerde uitdrukking van een positie in de tijd'. 'Grammaticaliseren' is grammaticaal vormgeven, en talen kunnen verschillen in de manier waarop ze posities in de tijd van elkaar onderscheiden en grammaticaliseren — dat levert de 'tijden' op die een taal heeft. Dat wil niet zeggen dat sprekers van een taal alleen maar naar die posities in de tijd kunnen verwijzen die in die taal gegrammaticaliseerd zijn. Sprekers van het Nederlands kunnen heel goed naar de toekomst verwijzen, ook al heeft het Nederlands de toekomstige tijd niet grammaticaal vormgegeven. Andere talen kunnen meer of minder tijden hebben dan het Nederlands, sommige hebben er zelfs geen één. De Austronesische taal het Saliba heeft geen grammaticale categorie 'tijd': er is geen morfologie op het

werkwoord in het Saliba die tempus uitdrukt, en er zijn ook geen tijdsmarkeerders die los van het werkwoord staan, en ook geen hulpwerkwoorden die de tijd uitdrukken. Maar wat ze wel hebben is bijwoorden van tijd, zoals *lahi* 'gisteren' en *malaikom* 'morgen'.

De meeste talen maken een eenvoudig onderscheid tussen verleden en niet-verleden tijd — net zoals het Nederlands — of anders tussen toekomstige en niet-toekomstige tijd. Maar sommige talen maken veel fijnere onderscheidingen, zoals de Afrikaanse familie van de Bantutalen, en talen van de oorspronkelijke bewoners van Australië en Amerika. Het Wishram-Wasco-dialect van het Chinook, een Amerikaanse indianentaal gesproken in de staten Oregon en Washington van de Verenigde Staten, heeft vier verschillende soorten verleden tijd, uitgedrukt door middel van prefixen:

- (68) a. **ga**-číux 'Hij heeft het een tijdje geleden gedaan.'
 b. **ni**-číux 'Hij heeft het lang geleden gedaan.'
 c. **na**-číux^w-a 'Hij heeft het onlangs gedaan.'
 d. **i**-číux 'Hij heeft het net gedaan.'

Een categorie die veel met tijd te maken heeft is ASPECT. Aspect geeft aan hoe de handeling gezien wordt in relatie tot het verloop van de tijd, bijvoorbeeld of de handeling al afgesloten is of nog voortduurt. In de Engelse zin *Kim was writing to Chris* hebben we een werkwoord *was* dat in de verleden tijd staat, maar we interpreteren deze zin zo dat de handeling van het schrijven niet voorbij was. Deze zin heeft wat we noemen PROGRESSIEF aspect, wat in het Engels uitgedrukt wordt door de uitgang *-ing* op het werkwoord, in combinatie met het hulpwerkwoord *be* 'zijn'. In *Kim has written to Chris* hebben we te maken met PERFECTIEF aspect, wat aangeeft dat de handeling afgerond is. Ook hier wordt het aspect gemarkeerd door een vormverandering van het werkwoord (*written*) in combinatie met de toevoeging van een hulpwerkwoord, in dit geval *have* 'hebben'.⁴

In andere talen zien we vaak dat onderscheidingen ten aanzien van aspect volledig

⁴ In de traditie van de Nederlandse schoolgrammatica worden de tijden aangegeven met termen als 'voltooid tegenwoordige tijd', 'onvoltooid verleden tijd', enzovoorts. In deze termen wordt informatie met betrekking tot tijd (verleden, tegenwoordig) gecombineerd met informatie op het gebied van aspect (voltooid, onvoltooid). Net zoals in het Engels wordt in het Nederlands het onderscheid tussen verleden en niet-verleden tijd gemaakt door middel van verbuiging van het werkwoord, en wordt het perfectief aspect aangegeven door een combinatie van een hulpwerkwoord (*hebben*, *zijn*) en een speciale vorm van het werkwoord, (perfectief) participium of verleden deelwoord genaamd (*gelopen*). *Had gelopen* is dus verleden + perfectief, traditioneel 'voltooid verleden tijd', *heeft gelopen* is niet-verleden + perfectief, traditioneel 'voltooid tegenwoordige tijd', *wandelde* is verleden en niet-perfectief, traditioneel 'onvoltooid verleden tijd', *wandelt* is niet-verleden en niet-perfectief, traditioneel 'onvoltooid tegenwoordige tijd', etc. Van belang is het uit elkaar houden van de informatie op het gebied van tijd en aspect, niet de traditionele terminologie. Het Nederlands heeft geen progressief aspect, maar kan het voortduren van een handeling natuurlijk wel omschrijven, bijvoorbeeld in *Ze waren aan het wandelen*.

via de vorm van het werkwoord uitgedrukt worden, dus zonder gebruikmaking van hulpwerkwoorden. Eén zo'n taal met een bijzonder rijk systeem van tijd en aspect is de Bantutaal Chibemba. De voorbeelden hieronder laten zien dat het Chibemba een tegenstelling (OPPOSITIE) heeft tussen progressief aspect (voor een gebeurtenis die voortduurt) en HABITUEEL aspect (voor een gebeurtenis die herhaaldelijk plaatsvindt):

- (69) a. ba-**léé**-bomba
 3PL-PROG-werken
 'Ze zijn aan het werken' (progressief)
- b. ba-**là**-bomba
 3PL-HAB-werken
 'Ze werken de hele tijd.' (habituëel)

Weer andere talen hebben een aparte gesloten klasse van woordjes die aspect aangeven, en markeren aspect dus niet op het werkwoord zelf. Het Welsh en de andere Keltische talen zijn daarvan een goed voorbeeld:

- (70) a. Mae Steffan **yn** sgwennu llyfr (Welsh)
 is PROG schrijven boek
 'Steffan is een boek aan het schrijven.'
- b. Mae Steffan **wedi** sgwennu llyfr
 is PERFECT schrijven boek
 'Steffan heeft een boek geschreven.'

- **Modus (wijze)**

Modus (Engels 'mood') is een grammaticale categorie die betrekking heeft op zaken als mogelijkheid, waarschijnlijkheid, zekerheid, etc. Talen maken vaak een onderscheid tussen feitelijke gebeurtenissen, zoals in (71a), en hypothetische gebeurtenissen, zoals in (71b) en (71c):

- (71) a. Kim gaat morgen naar Griekenland
 b. Kim **ging** morgen naar Griekenland, als ze geld genoeg **had**
 c. Kim **zou** morgen naar Griekenland gaan, als ze geld genoeg **had**

In het normale geval beschrijft een zin een feitelijke gebeurtenis, zoals in (71a). De modus die dat uitdrukt noemen we INDICATIEF. In het Nederlands en in veel andere talen is er geen speciale vorm voor de indicatief: dit is wat we noemen het ONGEMARKEERDE geval. Ook een normale zin met het werkwoord in de verleden tijd, zoals *Kim ging vorig jaar naar Griekenland* is indicatief. Maar in (71b) en (71c) is de gebeurtenis slechts hypothetisch. Het werkwoord *ging* in (71b) lijkt een verleden tijdsvorm, maar de verleden tijd kan niet samengaan met een bijwoord als *morgen*, dat de handeling in de toekomst plaatst. Het effect dat dit heeft op de betekenis van de zin is dat de handeling gezien wordt als niet reëel. De constructie in (71c), met een vorm van het hulpwerkwoord *zullen*, heeft hetzelfde effect. Hulpwerkwoorden die informatie geven over de modus (naast *zullen* zijn dat ook *moeten*, *mogen*, *kunnen*, *willen*, *hoeven*) noemen we MODALE hulpwerkwoorden.

[illegible]

Er zijn talen die een speciale werkwoordsvorm hebben voor hypothetische gebeurtenissen. Deze vorm noemen we de **CONJUNCTIEF** (Engels 'subjunctive'). Het Nederlands heeft daar nog wat overblijfselen van, maar onderdeel van de dagelijkse spreektaal is het niet. Kijk hieronder eens naar de vetgedrukte werkwoorden en probeer te bepalen waarin deze zinnen verschillen van gewone indicatieve zinnen:

- (72) a. Het **ware** mij natuurlijk veel eer en genoeg het aangenaam gezelschap uwer dochter op de reis te genieten
- b. Ter beoordeeling op staatkundig gebied van de vraag, wat die ordening Gods is, **worde** gelet, niet alleen op de stellige uitspraken der H. Schrift maar ook op het oordeel der Christelijke Kerk en op de leiding Gods waargenomen in de geschiedenis der volken.

[illegible]

De vetgedrukte werkwoorden in (72) hebben een aparte vorm, die je normaal gesproken niet tegenkomt. De verleden tijd van *zijn* is *was* of *waren*, niet *ware*. Deze conjunctievorm, *ware*, drukt uit wat we tegenwoordig zouden omschrijven met *zou zijn*: een toestand die niet werkelijk bestaat, ofwel de *irrealis*. Dit is één van de manieren waarop de conjunctief gebruikt kan worden. Ook *worde* komt niet voor in het normale rijtje van (indicatief-)vormen van het werkwoord *worden*. Ook dit is een conjunctievorm, die in dit geval niet een reële, maar een wenselijke toestand uitdrukt. Hier zouden we nu liever zeggen *moet worden gelet*.

In andere talen zijn aparte vormen voor de conjunctief nog zeer gebruikelijk. In (73) staat een voorbeeld uit het Duits (het label voor de conjunctief in de glossen is CTF):

- (73) Wenn du Zucker **hättest**, **könnten** wir jetzt Tee
als jij suiker hebben:2SG:CTF kunnen:1PL:CTF wij nu thee
trinken
drinken

‘Als jij suiker zou hebben, dan zouden wij nu thee kunnen drinken.’

Alletwee de vetgedrukte werkwoorden in (73) staan in de conjunctief-modus.

De categorieën tijd, aspect, en modus zijn de belangrijkste INHERENTE kenmerken die we op werkwoorden in de vorm van inflectie terugvinden, maar, zoals we gezien hebben, talen hoeven deze categorieën niet te markeren (d.w.z. te laten zien in de morfologie), of ze kunnen bijvoorbeeld tijd en aspect combineren in één enkele uitgang, die dan dus twee categorieën tegelijk uitdrukt. Nu gaan we het hebben over een RELATIONELE categorie, actief/passief, die we al eerder gezien hebben, in paragraaf 1.3.2.

- **Actief/Passief**

De categorie actief/passief (Engels ‘voice’, Latijn ‘diathesis’) noemen we relationeel, omdat deze categorie, die een bepaalde vorm van het werkwoord met zich meebrengt, geen inherente kenmerken van het werkwoord uitdrukt, maar aangeeft wat de syntactische positie in de zin is van de argumenten van het werkwoord. Het verschil tussen ACTIEF en PASSIEF is in (74) geïllustreerd aan de hand van het Chichewa, gesproken in Malawi, en aan de hand van de Nederlandse vertalingen. In beide talen is (74a) actief en (74b) passief (SU in de glossen staat voor ‘subject agreement’, congruentie van het werkwoord met het subject, PASS staat voor ‘passief’):

- (74) a. Kalulu a-na-b-a mkazi wa njovu
haas SU-PAST-stelen-ASPECT wijfje van olifant
‘De haas stal het wijfje van de olifant.’
- b. Mkazi wa njovu a-na-b-edw-a (ndi kalulu)
wijfje van olifant SU-PAST-stelen-PASS-ASPECT door haas
‘Het wijfje van de olifant werd gestolen (door de haas).’

In zowel het Chichewa als het Nederlands verschilt de passief van de actief op twee punten: de positie van de twee argumenten van het werkwoord, en de vorm van het werkwoord zelf. De NP *het wijfje van de olifant*, het object in (74a), wordt in de passief (74b) het subject — het wordt gepromoveerd — terwijl het subject van de actieve zin (74a), *de haas*, gedegradeerd wordt; het wordt het object van het voorzetsel *door*, of het kan zelfs helemaal weggelaten worden. Karakteristiek voor de passief in het Nederlands is de combinatie van een hulpwerkwoord *worden* of *zijn* (als in *het is gestolen*) en een vorm van het werkwoord die ook gebruikt wordt om het PERFECTUM uit te drukken (*gestolen*; deze vorm noemen we PARTICIPIUM VAN HET PERFECTUM of VOLTOOID DEELWOORD, Engels ‘past participle’) maar er is geen speciale morfologie voor de passief. Het Chichewa daarentegen heeft een echte morfologische passief, wat je kunt zien aan het affix *-edw-* in (74b).

- **Agreement**

Tenslotte kunnen werkwoorden in veel talen ‘overeenkomst vertonen’ met één of meer van hun argumenten (zie hoofdstuk 6). Deze ‘overeenkomst’ (CONGRUENTIE, Engels ‘agreement’) bestaat hierin dat we bepaalde inherente kenmerken van NPs terugvinden in de morfologie van het werkwoord. Deze CROSS-REFERENTIE op het werkwoord kan plaatsvinden bij elk van de kenmerken van naamwoordgroepen die we gezien hebben in paragraaf 2.3.2.1, maar de meest gebruikelijke zijn persoon en getal, en daarna geslacht (d.w.z. woordklasse). Sprekers van Europese talen zijn het meest vertrouwd met het geval van subject/werkwoord-congruentie. In het Nederlands is de uitgang van het werkwoord afhankelijk van de persoonskenmerken van het subject (bijvoorbeeld, *ik loop*, vs. *zij/hij/zij/het loop-t*). De uitgang, *-t*, heeft zoals we gezien hebben wel een dubbele functie: je leest er het kenmerk 2/3SG uit af, maar ook het kenmerk ‘tegenwoordige tijd’.

De Australische taal het Gunin heeft ook subject/werkwoord-congruentie, maar in het Gunin is het het geslacht van het subject dat we terugvinden op het werkwoord, zoals we zien in (75). Het Gunin heeft vijf geslachten, één voor alle menselijke wezens (mannelijk en vrouwelijk) en vier voor alle niet-menselijke naamwoorden.

- (75) a. benyjin **bi**-yangga
 man GESLACHT-gaat
 ‘De man loopt.’
- b. leewa gadi **a**-yangga
 hond ren GESLACHT-gaat
 ‘De hond loopt hard.’

In sommige talen vertonen werkwoorden niet alleen overeenkomst met kenmerken van hun subject, maar ook met kenmerken van hun object — in het Noord-Sotho bijvoorbeeld zie je zowel een subject-agreement als een object-agreement kenmerk op het werkwoord (geglosst als SU en OB), tenminste, wanneer het object een bijzondere positie in de zin inneemt:

- (76) Mpša ngwana **e-mo-lomilê**
 hond kind SU-OB-beet
 ‘De hond heeft het kind gebeten.’

De normale volgorde is ‘hond bijt kind’, net zoals in het Nederlands, maar in (76) staat het object *ngwana* ‘kind’ vóór het werkwoord (met als gevolg een bijzondere interpretatie). De vetgedrukte affixen komen overeen met de naamwoordklasse van het subject en het object (zie Geslacht in paragraaf 2.3.2.1), en ze helpen ons dus te begrijpen wie het subject is en wie het object.

2.3.2.3 Functionele categorieën voor adjectieven

- **Graad**

De enige inherente categorie die algemeen voorkomt bij adjectieven is die van graad (Engels ‘degree’). De mate waarin een adjectief van toepassing is op datgene waar het bij hoort zien we in de vorm van het adjectief: *blauw*, *blauw-er*, *blauw-st*. In het Nederlands neemt de basisvorm van het adjectief *blauw* een comparatiefsuffix *-er* (‘meer blauw’) en een superlatiefsuffix *-st* (‘het meest blauw’). Niet alle talen maken dit onderscheid. Omgekeerd zijn er ook talen die een extra graad van vergelijking hebben: de Keltische talen hebben een *EQUATIEF* die gebruikt wordt in de ‘net zo ... als’-constructie. Het Nederlands gebruikt hier gewoon de basisvorm van het adjectief, maar het Welsh heeft een equatief-suffix *-ed*:

- (77) Mae-’r cwpan cyn llawn-**ed** â-’r botel (Welsh)
 is-de beker zo vol-EQUATIEF met-de fles
 ‘De beker is net zo vol als de fles.’

- **Agreement**

Ook adjectieven drukken vaak in hun vorm kenmerken uit van het naamwoord dat ze modificeren: elk inherent kenmerk van een naamwoord kan terugkeren op een attributief gebruikt adjectief. Bijvoorbeeld, in het Frans en in veel andere Europese

talen past het adjectief zijn vorm aan in overeenstemming met het geslacht van het naamwoord:

- (78) le vin **blanc** ; la porte **blanche** (Frans)
 de:MASC wijn wit:MASC de:FEM deur wit:FEM
 'de witte wijn; de witte deur'

Kenmerken die je vaak terug ziet komen op een adjectief zijn naamval, getal, en geslacht, zoals in het Duitse voorbeeld in (79), waar alle drie die kenmerken samenkomen in één enkel suffix (vetgedrukt):

- (79) Ein klein-**es** Kind sah einen reich-**en** Mann
 een klein-SU:SG:NTR kind zag een rijk-OB:SG:MASC man
 'Een klein kind zag een rijke man.'

2.3.2.4 Functionele categorieën voor voorzetsels

De meeste talen verbuigen hun voorzetsels niet: alleen bij de lexicale woordklassen (naamwoord, werkwoord, adjectief) vinden we normaal gesproken verbuigingen. Maar er zijn toch een paar talen met verbogen voorzetsels. De bekendste voorbeelden zijn de Keltische en de Semitische talen. Daar vertonen de voorzetsels overeenkomst met hun object in de kenmerken persoon, getal, en geslacht. Bijvoorbeeld in het Iers is het voorzetsel 'met' *le*, zoals in *le Séamas* 'met Séamas', maar 'met hem' is *leis* (met:3MASC:SG) en 'met haar' is *léithi* (met:3FEM:SG) en zo voorts, met een aparte vorm van het voorzetsel voor elk van de personen en getallen.

2.4 Samenvatting

We hebben in paragraaf 2.3 telkens gezien dat grammaticale informatie op twee manieren uitgedrukt kan worden: morfologisch (d.w.z. via een verandering van de vorm van het woord) of ook met behulp van aparte woordjes uit een gesloten klasse. Beide methoden kunnen binnen één en dezelfde taal voorkomen, maar talen neigen wel vaak naar de ene of de andere methode. Talen met een rijke morfologie hebben de woordjes uit een gesloten klasse niet nodig om de grammaticale informatie uit te drukken. Goede voorbeelden daarvan zijn de Afrikaanse Bantutalen, de talen van de oorspronkelijke bewoners van Amerika, en, in Europa, talen als het Grieks en de Slavische talen, naast niet-Indo-europese talen als het Fins en het Turks. Aan de andere kant neigen talen met weinig morfologie (zoals het Chinees, het Vietnamees, het Cambodjaans, en het

Maleis/Indonesisch) ernaar de grammaticale informatie via woordjes uit een gesloten klasse uit te drukken.

3

Zinnen

In dit hoofdstuk beginnen we met het onderwerp van de rest van het boek: de analyse van de interne structuur van zinnen. We introduceren hier het onderscheid tussen EENVOUDIGE ZINNEN — die uit één deelzin bestaan — en COMPLEXE ZINNEN — zinnen die meerdere deelzinnen bevatten. INBEDDING van de ene deelzin in de andere lijkt in alle talen in één of andere vorm voor te komen, hoewel het in de ene taal een prominentere plaats inneemt dan in de andere. Paragraaf 3.1 definieert de kernbegrippen: eenvoudige zinnen, de notie finietheid, en hulpwerkwoorden. Paragraaf 3.2 introduceert complexe zinnen, en laat zien hoe we in het Nederlands ingebedde zinnen kunnen herkennen. In paragraaf 3.3. kijken we naar de variatie in zinstypen die we in de verschillende talen aantreffen, met name op het gebied van meer complexe constructies. Paragraaf 3.4 bespreekt één bepaald type complexe zin, de relatiefzin.

3.1 *Eenvoudige zinnen en de notie finietheid*

3.1.1 Deelzinnen en eenvoudige zinnen

Buiten de taalkunde wordt een zin wel gezien als iets dat begint met een hoofdletter en eindigt met een punt. Maar hoofdletters en punten zijn willekeurige aspecten van de *notatie* van zinnen: er moet iets anders zijn wat een reeks woorden tot een zin maakt, iets wat in de combinatie van de woorden zelf opgesloten zit. Taalkundigen zien een zin in eerste instantie als een combinatie van een subject en een predikaat. Het predikaat drukt de gebeurtenis (Engels ‘event’) uit die in de zin beschreven wordt, meestal door middel van een werkwoord, maar het kan ook door een lid van een andere woordklasse. In sommige zinnen zit maar één predikaat, in andere zitten er meer. Zijn er meer predikaten, dan analyseren we de zin in eenheden die telkens één subject en één predikaat bevatten. Het zijn deze eenheden waar we in eerste instantie in geïnteresseerd zijn. De technische term voor zo’n eenheid is DEELZIN (Engels ‘clause’). Sommige zinnen bestaan dus uit één deelzin, andere uit meerdere.

In (1) staan een aantal voorbeelden van EENVOUDIGE ZINNEN: zinnen die maar uit één deelzin bestaan. In deze zinnen zit dus telkens maar één predikaat:

- (1) a. Kim aarzelde
 b. Die gasten houden van borrelnootjes
 c. De eerstejaarsstudenten van de opleiding Artificiële Intelligentie moeten rond deze tijd van het jaar een enorme hoeveelheid literatuur lezen

Taalkundigen verdelen de deelzin in twee stukken: het subject en het predikaat. De term predikaat hebben we in hoofdstuk 2 (en in de vorige alinea) gebruikt in iets andere zin: daar betekende het een woord (meestal een werkwoord) dat een gebeurtenis of een situatie beschrijft. Hier bedoelen we met 'predikaat' niet alleen dat werkwoord, maar alles wat er bij hoort: woordgroepen die het werkwoord modificeren, en ook woordgroepen die door het werkwoord geselecteerd worden.¹ Dus in (1a) bijvoorbeeld is het subject *Kim* en het predikaat *aarzelde*; in (1b) is het subject *die gasten* en het predikaat *houden van borrelnootjes*; en in (1c) is de hele woordgroep *de eerstejaarsstudenten van de opleiding Artificiële Intelligentie* het subject, en het predikaat is de hele woordgroep *moeten rond deze tijd van het jaar een enorme hoeveelheid literatuur lezen*. Uit dat laatste voorbeeld kun je ook afleiden dat een eenvoudige zin behoorlijk lang en gecompliceerd kan zijn: toch is (1c) een 'eenvoudige zin' omdat hij precies één predikaat bevat, en dus maar één deelzin.

De eenvoudige zinnen in (1) staan op zichzelf: ze zitten niet aan een andere deelzin vast, en worden daarom ONAFHANKELIJKE (DEEL)ZINNEN of HOOFDZINNEN genoemd. In het Nederlands, en normaal gesproken in andere talen ook, moet een onafhankelijke deelzin een FINIET werkwoord bevatten: dat is een werkwoord waaraan je de grammaticale kenmerken voor tijd, persoon, en/of getal kunt aflezen. In (1) zijn de finiete werkwoorden dus *aarzelde*, *houden*, en *moeten*. *Aarzelde* is finiet omdat je kunt zien, aan de uitgang *-de*, dat het werkwoord in de verleden tijd staat (met andere woorden, de vorm *aarzelde* alterneert met een vorm *aarzelt* die alleen van *aarzelde* verschilt in het kenmerk 'tijd'). Aan *houden* en *moeten* kun je zo direct niet zien dat ze finiet zijn, omdat deze vormen identiek zijn aan de infinitiefvormen *houden* en *moeten*.

¹ De traditionele term 'gezegde' (een letterlijke vernederlandsing van het Latijnse leenwoord 'predikaat', van *praedicare* 'spreken over') staat tussen de twee betekenissen van predikaat die we hier bespreken in. Een gezegde is meer dan een werkwoord, omdat het kan bestaan uit een combinatie van een hulpwerkwoord en een niet-finitief werkwoord (*heeft gewandeld*, *wil wandelen*) of een koppelwerkwoord en een predikatief gebruikt naamwoord (het zgn. 'naamwoordelijk deel van het gezegde', bijv. *is geniaal*, *lijkt een gepasseerd station*). Aan de andere kant worden de woordgroepen die het werkwoord modificeren (de zgn. bepalingen) en de woordgroepen die door het werkwoord geselecteerd worden (het direct object, traditioneel 'lijdend voorwerp', het indirect object, traditioneel 'medewerkend voorwerp', en het prepositioneel object, traditioneel 'voorzetselvoorwerp') in het traditionele ontleden niet tot het gezegde gerekend.

Maar *houden* in (1b) alterneert met *houdt* (als we het subject enkelvoud maken), waaraan je kunt zien dat *houden* het kenmerk ‘pluralis’ draagt, en met *hielden*, waaraan je kunt zien dat *houden* het kenmerk ‘tegenwoordige tijd’ draagt. En evenzo alterneert *moeten* met *moet* en *moesten*. In (2)-(4) illustreren we onafhankelijke deelzinnen — en dus ook eenvoudige zinnen — in drie andere talen:²

- (2) Na-bànj-al-ya na ana-na lai nyungga (Kambera)
 3SG:SU-zetten-3SG:OB het kind-3SG bij mij
 ‘Hij liet het kind bij mij achter’ (letterlijk: ‘Hij zette zijn kind bij mij.’)
- (3) Dytyna spyt’ (Oekraïens)
 kind slapen:PRES:3SG
 ‘Het kind slaapt.’
- (4) ape yu ati o de (Ndyuka)
 daar jouw hart FUT zijn
 ‘Jouw hart zal daar zijn.’

Het voorbeeld uit het Kambera heeft een zichtbaar affix voor persoon/getal op het werkwoord, maar niet voor tijd; het Oekraïense werkwoord heeft een (gecombineerd) tijd- en persoon/getal-suffix; en in het Ndyuka (4) is *de* ‘zijn’ alleen gemarkeerd voor toekomstige tijd. Als we naar de talen van de wereld kijken, dan hebben onafhankelijke deelzinnen meestal een finiet werkwoord, zoals in (2) t/m (4). Maar er zijn ook talen die onafhankelijke deelzinnen hebben die uitsluitend uit een subject en een predikaat bestaan, zonder werkwoord, zoals in (5), waar het predikaat een adjectiefgroep is, *nadīf katir* ‘erg schoon’, en er geen woord voor ‘is’ staat:

- (5) al-bēt dā nadīf katir (Tsjadisch Arabisch)
 DEF-huis dit:MASC:SG schoon erg
 ‘Dit huis is erg schoon.’

² Het Kambera heeft op het werkwoord affixen die staan voor het subject en het object. Dus het 3SG:SU prefix *na-* op het werkwoord in (2) betekent dat er een subject in de 3e persoon enkelvoud is; in het Nederlands vertalen we dat met een pronomen *hij*, maar het Kambera heeft dat pronomen niet nodig. Het 3SG:OB suffix *-ya* betekent dat er een object in de 3e persoon enkelvoud is, dat terugslaat op het kind. Je kunt eventueel terugkijken in paragraaf 1.2.2.3 hoe je dergelijke glossen moet lezen.

heeft weinig meer uit dan het perfectieve aspect, d.w.z. dat aangegeven wordt dat een bepaalde gebeurtenis voltooid is, maar wélke gebeurtenis dat is wordt niet uitgedrukt door *heeft* maar door *geleerd*. Daarom tellen we het hulpwerkwoord ook niet mee als we willen bepalen hoeveel predikaten er in een zin staan. Dit is van belang voor de definitie van een deelzin: in (1c) en (6) hebben we dus nog steeds te maken met maar één deelzin, omdat er maar één predikaat in staat (ook al is er strikt genomen meer dan één werkwoord).

Hulpwerkwoorden nemen een taak van het hoofdwerkwoord over, ze drukken namelijk kenmerken als tijd, modus, actief/passief e.d. van het hoofdwerkwoord uit. In die zin zijn hulpwerkwoorden dus typische gesloten-klasse-woorden die grammaticale kenmerken kunnen uitdrukken. D.w.z., al de grammaticale kenmerken die we in verband met werkwoorden besproken hebben in paragraaf 2.3.2.2 kunnen in de talen van de wereld ofwel op hoofdwerkwoorden ofwel op hulpwerkwoorden gerealiseerd worden. Dus in *Kim leert haar lesje* vinden we de informatie over tijd, persoon, en getal op het hoofdwerkwoord *leert*, en in *Kim heeft haar lesje geleerd* vinden we diezelfde informatie op het hulpwerkwoord *heeft*. In sommige talen vinden we de grammaticale informatie op zowel het hulpwerkwoord als het hoofdwerkwoord, zoals in de Australische taal het Warlpiri, waar beide gemarkeerd zijn voor tijd.

- **Modale hulpwerkwoorden**

MODALE HULPWERKWOORDEN vormen een subklasse van de hulpwerkwoorden in het Nederlands die concepten als toestemming (*mogen*), noodzaak (*moeten*), mogelijkheid (*kunnen*) etc. uitdrukken; andere talen kunnen diezelfde concepten uitdrukken via affixen op het hoofdwerkwoord. In het Nederlands en het Engels hebben de MODALEN aparte vormen voor de derde persoon enkelvoud: in het Nederlands hebben ze vaak niet de verwachte uitgang op *-t* (*zij loop-t* vs. *zij wil-(*t)*), in het Engels niet de verwachte uitgang op *-s* (*she walk-s* vs. *she must-(*s)*). Toch is het duidelijk dat deze werkwoorden finiet zijn, omdat ze verschillende tijden uitdrukken (Nederlands *moet-moest*, Engels *will-would*). Modale hulpwerkwoorden komen voor in combinatie met een onverbogen vorm van het hoofdwerkwoord (*jij moet komen*). In het Nederlands, maar niet in het Engels, kunnen ze gecombineerd worden (*ik moet het nog wel kunnen lezen*). Modale hulpwerkwoorden hebben een zekere semantische inhoud, maar ze kunnen gebruikt worden als grammaticale elementen: bijvoorbeeld in *Jij moet komen* drukt *moeten* verplichting uit, maar in *Hij moet rijk zijn (want hij heeft drie huizen)* is *moeten* geëvolueerd tot een grammaticaal element dat iets van ‘noodzakelijke gevolgtrekking’ uitdrukt.

- **Aspectuele hulpwerkwoorden**

De werkwoorden *hebben* en *zijn* in het Nederlands kunnen zowel hoofdwerkwoorden als hulpwerkwoorden zijn. Zijn ze het enige werkwoord in de deelzin, dan moeten ze per definitie wel een hoofdwerkwoord zijn. In (7) staan voorbeelden van zulk gebruik van *hebben* en *zijn* als hoofdwerkwoord (vetgedrukt):

- (7) Kim **is** daar niet zeker van
Hebt u het niet kleiner?
 Wij **zijn** de eikelmannetjesputtertjes.

(8) illustreert *hebben* en *zijn* in hun gebruik als ASPECTUELE HULPWERKWOORDEN, opnieuw vetgedrukt:

- (8) a. Zij **is** net vertrokken
 b. Hij **heeft** me nog niet gebeld
 c. We **hadden** de deur nog niet dichtgetrokken of het begon te regenen

ASPECT is een grammaticale categorie die geassocieerd is met werkwoorden en uitdrukt of de handeling van het werkwoord voltooid is of nog voortduurt. In de zinnen in (8) worden de handelingen *vertrekken*, *bellen*, *dichttrekken* gepresenteerd als voltooid: de hulpwerkwoorden *hebben* en *zijn* spelen dus een rol bij de uitdrukking van het PERFECTIEF aspect. Deze aspectuele hulpwerkwoorden komen in het Nederlands voor in combinatie met een verleden deelwoord of PARTICIPIUM VAN HET PERFECTUM, meestal te herkennen aan het prefix *ge-*.³ In het Engels bestaat daarnaast een aspectueel hulpwerkwoord *be* dat in combinatie met een werkwoord op *-ing* uitdrukt dat een handeling nog voortduurt (PROGRESSIEF aspect), zoals in *Kim was just leaving*. Het Nederlands drukt dit aspect uit met een omschrijving, waarin het werkwoord *zijn* ook optreedt, zoals in *Kim was aan het lezen*. Tegenover het perfectief aspect staat het INCEPTIEF aspect, dat het begin van een handeling of situatie uitdrukt. In het Nederlands wordt ook dit aspect door middel van een hulpwerkwoord uitgedrukt, zoals in *Het ging regenen*.

- **Variatie tussen talen**

Veel Indo-Europese talen (de familie waar het Nederlands en het Engels toe behoren) gebruiken werkwoorden die 'hebben' of 'zijn' betekenen als hulpwerkwoorden, net zoals bijvoorbeeld een Europese, maar niet aan het Nederlands verwante taal als het Baskisch. Maar niet alle talen maken op deze

³ Bij werkwoorden met een prefix *ver-*, *be-*, of *ont-* treedt het perfectumprefix *ge-* niet op (vgl. (8a)).

manier gebruik van hulpwerkwoorden. Elke grammaticale categorie die in de ene taal via hulpwerkwoorden wordt gerealiseerd kan in een andere taal gerealiseerd worden door een uitgang op het hoofdwerkwoord. Bijvoorbeeld, de Braziliaanse taal het Bare drukt progressief en perfectief aspect uit via inflecties van het hoofdwerkwoord, dus zonder hulpwerkwoord:

- (9) yaharika nu-tikuwá-**ni** (Bare)
 nu 1SG-liggen-PROG
 'Ik lig.'
- (10) i-tíkua-**na**
 3SG-liggen-PERF
 'Hij is al gaan liggen.'

Omgekeerd hebben sommige talen hulpwerkwoorden die je in het Nederlands niet tegenkomt. Het Evenki, een Tungusische taal uit Siberië, heeft een negatief hulpwerkwoord. In (11) is het hoofdwerkwoord *duku* 'schrijven' finiet: het heeft tijd- en agreementkenmerken. Maar in (12) draagt het negatieve hulpwerkwoord deze kenmerken, terwijl het hoofdwerkwoord *duku* 'schrijven' niet-finiet is (zie paragraaf 3.1.3).⁴

- (11) Bi dukuwūn-ma duku-cā-w (Evenki)
 ik brief-OB schrijven-PAST-1SG
 'Ik heb een brief geschreven.'
- (12) Bi dukuwūn-ma ə-ē-w duku-ra
 ik brief-OB NEG-PAST-1SG schrijven-PART
 'Ik heb geen brief geschreven.'

Samengevat: deze paragraaf heeft laten zien dat de grammaticale informatie die met werkwoorden geassocieerd is op twee manieren weergegeven kan worden: door toevoeging van een apart woord (een hulpwerkwoord) of door middel van affixen aan het hoofdwerkwoord zelf. Deze twee alternatieven (informatie uitdrukken via aparte woorden of via affixen) komen in vele grammatica's terug, en niet alleen in het werkwoordssysteem; we zullen er hier en daar nog andere voorbeelden van zien.

⁴ Het Engels heeft in vormen als *don't*, *won't*, *can't*, *ain't* feitelijk ook negatieve hulpwerkwoorden.

3.1.3 Niet-finiete werkwoorden

Een FINIET werkwoord vertoont een markering voor grammaticale categorieën als tijd en agreement (voorzover aanwezig in de taal in kwestie) en in een onafhankelijke deelzin hoeven er verder geen andere werkwoorden te staan. Sommige talen hebben uitsluitend finiete werkwoorden, zoals het Mohawk, het Nahuatl (de Aztekentaal), het Nunggubuyu en het Ainu. NIET-FINIETE werkwoorden hebben normaal gesproken geen markering voor tijd, agreement of enige andere categorie die we wel aantreffen bij finiete werkwoorden, zoals aspect of modus (maar zie paragraaf 3.3.2). We verdelen de niet-finiete werkwoorden in INFINITIEVEN en PARTICIPIA (DEELWOORDEN, Engels 'participles'). Het Nederlands heeft een infinitief en twee verschillende participia.

- **Infinitieven**

Infinitieven worden in verschillende talen op verschillende manieren gevormd. Sommige talen hebben een speciale uitgang voor de infinitief: het Frans bijvoorbeeld heeft de suffixen *-er* (in *dessiner* 'tekenen'), *-ir* (in *finir* 'eindigen') en *-re* (in *vendre* 'verkopen'). Het Nederlands heeft ook een uitgang voor de infinitief, *-en*, maar daardoor is de infinitief identiek aan de meervoudsvorm van het presens (*om te wandelen* naast *wij/jullie/zij wandelen*). In het Engels is de infinitief zelfs gelijk aan de kale stam van het werkwoord, d.w.z. het werkwoord zonder enige uitgangen (*to sing*); ook deze vorm is niet uniek voor de infinitief, vgl. *I/you/we/they sing*. Om een infinitief te kunnen identificeren moeten we daarom niet kijken naar de vorm maar naar de distributie. Infinitieven komen in het Nederlands voor na modale hulpwerkwoorden (*ik moest huilen*) en na het element *te* in constructies als *Kim probeerde te werken*, *Om te winnen moet je dertig punten halen*. Dit te noemen we een INFINITIEFMARKEERDER (maar er zijn dus ook infinitieven zonder *te*!). Daarnaast figureert de infinitief in het Nederlands ook in nominalisaties (zie paragraaf 3.3.4), waarbij het werkwoord gecombineerd kan worden met een lidwoord, zoals in *sporten is gezond*, *het verhuuren van kamers is fiscaal aantrekkelijk*.

- **Participia**

Participia (deelwoorden, het enkelvoud is 'participium') komen wijd en zijd voor in de talen van de wereld. In de Indo-Europese talen wordt de term 'participium' gereserveerd voor twee soorten niet-finiete werkwoorden die soms voorkomen in combinatie met een finiet hulpwerkwoord. Die twee soorten participia komen in het Nederlands ook voor. Ze hebben elk hun eigen affixen, zodat we ze gemakkelijk kunnen onderscheiden van de infinitief (die zoals gezegd op *-en* uitgaat).

- **Participium presens**

Het participium presens (tegenwoordig deelwoord, Engels ‘present participle’) gaat in het Nederlands uit op *-end*, zoals in *wandelend*, *liggend*. Ze worden gebruikt als adjectief/adverbium: *de **lopende** zaken*, *je kunt dat **liggend** doen*. In het Engels gaat het participium presens uit op *-ing* en wordt het gecombineerd met het hulpwerkwoord *be* ‘zijn’ om progressief aspect uit te drukken: *Kim **is reading** a book*. Daarnaast treedt het op in nominalisaties (waar het Nederlands dus de infinitief voor gebruikt): ***reading** books can be fun*.

- **Participium van het perfectum**

Het Nederlandse participium van het perfectum (voltooid deelwoord, Engels ‘past participle’) heeft in de regel zowel een prefix (*ge-*) als een suffix (*-d/t* of *-en*): *ge-wandel-d*, *ge-lop-en*. Het wordt gebruikt, in combinatie met de hulpwerkwoorden *hebben* en *zijn*, om het perfectief aspect uit te drukken: *we hebben gewandeld*, *we zijn naar huis gelopen*. Ook de passief (zie paragraaf 1.3.2, 2.3.2.2 en 7.1) wordt in het Nederlands met behulp van het participium van het perfectum gevormd, ditmaal samen met het hulpwerkwoord *worden*: *het boek **wordt gelezen***. Dit is ook in andere Europese talen, zoals het Engels, het Frans, en het Duits, gebruikelijk. Tenslotte kan ook dit participium als adjectief gebruikt worden: *gedane zaken*, *een gelopen koers*.

Met de combinatie van hulpwerkwoorden en participia hebben het Nederlands en het Engels een heel flexibel middel om gebeurtenissen te situeren in de tijd. Bijvoorbeeld, in *Kim heeft het boek gelezen* wordt uitgedrukt dat er nu een situatie bestaat waarin het lezen van het boek door Kim voltooid is. Dat de handeling van het lezen voltooid is zien we aan het participium van het perfectum. Dat deze situatie *nu* van toepassing is zien we aan de tijd van het hulpwerkwoord. Om uit te drukken dat die situatie van toepassing is op een moment in het verleden, bijvoorbeeld gisteren, hoeven we alleen maar de tijd van het hulpwerkwoord te veranderen: *Kim **had** het boek gisteren al gelezen*. Andere talen, zoals het Latijn, hebben voor deze situatie een aparte werkwoordsvorm, de ‘plusquam perfectum’ (voltooid verleden tijd).

- **Variatie**

Terwijl het Nederlands en het Engels dus maar twee participia hebben — die van het presens en die van het perfectum — hebben veel andere talen, zoals het Baskisch, het Armeens, en het Lezgisch, er aanzienlijk meer. Kenmerken van het werkwoord, zoals tijd en aspect, kunnen ook op participia gerealiseerd worden: in het Lezgisch zijn er participia van het verleden en van de toekomstige tijd, naast

participia met perfectief aspect. (13) laat het participium van het FUTURUM (de toekomstige tijd) zien, een vorm van het werkwoord ‘spelen’:

- (13) A xwanaxwadiz ãe za koncertd-a **ja-da-j**
 die vriend vandaag ik concert-in spelen-FUT-PART
- daldam xutux-iz k'an-zawa (Lezgisch)
 trommel wegnemen-INF willen-IMPF

‘Die vriend wil de trommel wegnemen waarop ik vandaag op het concert wil spelen.’

Niet alle talen gebruiken participia in combinatie met een finiet werkwoord. In voorbeeld (13) zien we een relatieve zin (zie paragraaf 3.4) ‘de trommel waarop ik vandaag wil spelen’ zonder finiet werkwoord, alleen het participium van het futurum — dat zelf geen kenmerken voor persoon of getal heeft. In feite gaat het hier om een participium dat als adjectief gebruikt is, net zoals in het Nederlandse *de door de regering ingediende voorstellen*. In (14) is de hoofdzin (met het werkwoord dat ‘beseffen’ betekent) in zowel het Fins als het Nederlands finiet, maar de INGEBEDDE zin in het Fins, aangegeven met vierkante haakjes (zie paragraaf 3.2 voor de notie ‘ingebede zin’) heeft alleen maar een participium, geen finiet werkwoord, zoals in de Nederlandse vertaling:

- (14) Huomaan [pojan osanneen suomea] (Fins)
 beseffen:1SG jongen:GEN kennen:PAST.PART Fins
 ‘Ik beseef dat de jongen Fins kent.’

Het komt zelfs voor dat de klasse van finiete werkwoorden in een taal GESLOTEN is; deze talen hebben een beperkt aantal hulpwerkwoorden, en dat zijn de enige werkwoorden die finietheidskenmerken vertonen. Daarnaast hebben ze dan een OPEN klasse van werkwoorden die als participia gerealiseerd zijn. Dit zien we in Australische talen als het Wakiman, waar er maar ongeveer 35 werkwoorden zijn die finiet kunnen zijn, terwijl de participia een echte open klasse van werkwoorden vormen (Cook 1988).

3.1.4 Samenvatting

Eenvoudige zinnen bestaan uit één enkele deelzin, met in de regel een finiet werkwoord, hoewel er ook talen zijn die zinnen zonder finiet werkwoord of überhaupt

zonder werkwoord toestaan. Het finiete element kan ofwel een hoofdwerkwoord ofwel een hulpwerkwoord zijn; een finiet hulpwerkwoord gaat altijd samen met een hoofdwerkwoord, dat dan in de regel niet-finiet is. In principe staan finiete werkwoorden in het Nederlands links van niet-finiete werkwoorden, en hulpwerkwoorden links van hoofdwerkwoorden. Er zijn twee categorieën van niet-finiete werkwoorden: infinitieven en participia; de laatste worden veelal gecombineerd met aspectuele hulpwerkwoorden om de aspect-kenmerken van het werkwoord uit te drukken.

3.2 *Complexe zinnen*

In paragraaf 3.2.1 introduceren we COMPLEXE ZINNEN — zinnen die uit meer dan één deelzin bestaan. In paragraaf 3.2.2 staat hoe je ingebedde zinnen in het Nederlands kunt herkennen.

3.2.1 Definities en voorbeelden

De drie onafhankelijke zinnen in (15) kunnen samengevoegd (of: GECOÖRDINEERD) worden, zoals in (16):

- (15) Kim was te vroeg.
Daan was een half uur te laat.
Teun kwam helemaal niet opdagen.
- (16) Kim was te vroeg **en** Daan was een half uur te laat **maar** Teun kwam helemaal niet opdagen.

De vetgedrukte woorden noemen we CONJUNCTIES of NEVENSCHIKKENDE VOEGWOORDEN (ook *of* is er zo één); ze kunnen gebruikt worden om eenvoudige zinnen samen te voegen. Volgens de definities is (16) een voorbeeld van een complexe zin, aangezien hij bestaat uit meer dan één deelzin. Maar alle deelzinnen in (16) hebben dezelfde syntactische status — het zijn allemaal hoofdzinnen. De volgorde van de deelzinnen kan ook omgegooid worden, ook al zijn er misschien beperkingen van pragmatische aard (de zin kan er meer of minder zinvol van worden). Taalkundigen reserveren de term ‘complexe zin’ liever voor gevallen als (17). Die bevatten één HOOFDZIN (Engels ‘main clause’, enkel onderstreept in (17)) en minstens één BIJZIN (Engels ‘subordinate clause’, dubbel onderstreept):

- (17) a. Kim stelde dat Teun dacht dat Daan van borrelnootjes hield
 b. Ik vroeg Kim iets lekkers te koken
 c. Om meteen zo'n ruzie te maken was niet verstandig
 d. Dat Teun Daan leuk vond verbaast me niets
 e. Ik verwacht er tegen negenen te zijn
 f. Ik vroeg me af of ze wel wilden dat ik zou solliciteren
 g. Omdat Kim al naar bed was deden we onze schoenen uit
 h. Daan dacht dat Teun jarig was en dat Kim dat vergeten was

De termen 'hoofdzin' en 'bijzin' geven al aan dat de deelzinnen niet dezelfde syntactische status hebben, zoals we in de volgende paragraaf zullen zien. Bijzinnen zijn altijd INGEBED (Engels 'embedded') in een andere deelzin; daarom staan ze ook wel bekend als ingebedde zinnen. De bijzin is dus onderdeel van de hoofdzin, daarom loopt de onderstreping van de hoofdzin in (17) door onder die van de bijzin. Het zou dus niet juist zijn om te zeggen dat in (17a) *Kim stelde* de hoofdzin is: de hoofdzin is de hele zin *Kim stelde dat Teun dacht dat Daan van borrelnootjes hield*, en er zijn (in dit geval) twee bijzinnen: *dat Teun dacht dat Daan van borrelnootjes hield* en *dat Daan van borrelnootjes hield*. De tweede bijzin (met het werkwoord *hield*) is weer ingebed in de eerste (met het werkwoord *dacht*). Een bijzin kan dus zelf ook weer een ingebedde zin hebben, zoals in (17a) en (17f), maar een bijzin kan ook twee gecoördineerde ingebedde zinnen hebben, zoals in (17h). In dat laatste voorbeeld is de bijzin *dat Teun jarig was en dat Kim dat vergeten was*, die bestaat uit twee deelzinnen die syntactisch gelijkwaardig zijn en die samengevoegd zijn door middel van de conjunctie *en*: *dat Teun jarig was* en *dat Kim dat vergeten was*.

Een paar wetenswaardigheden over hoofd- en bijzinnen:

- **Ingebedde zinnen kunnen niet zomaar als onafhankelijke zinnen optreden**
 Onafhankelijke zinnen in het Nederlands zijn finiet, maar bijzinnen kunnen ook niet-finiet zijn (zoals in *iets lekkers te koken* in (17b); andere voorbeelden staan in (17c) en (17e)). Die niet-finiete bijzinnen kunnen dus niet als onafhankelijke zinnen optreden. Maar ook ingebedde zinnen met een finiet werkwoord kunnen niet zomaar als onafhankelijke zin optreden: ten eerste worden finiete ingebedde zinnen ingeleid door een VOEGWOORD (Engels 'COMPLEMENTIZER'), zoals *dat* in (17a) en *of* in (17f).⁵

⁵Traditioneel worden *dat* en *of* in ingebedde zinnen 'onderschikkend voegwoord' genoemd, ter onderscheiding van *en* en *of* in gecoördineerde zinnen, die we 'nevenschikkende voegwoorden' genoemd hebben. Tegenwoordig wordt met de term *voegwoord* meestal automatisch 'onderschikkend voegwoord' bedoeld.

Halen we dat voegwoord eraf in (17a), dan lijken we een goede onafhankelijke zin te hebben: *Teun dacht dat Daan van borrelnootjes hield*. Maar bij de ingebedde zin *dat Daan van borrelnootjes hield* is dat niet voldoende: **Daan van borrelnootjes hield* is geen grammaticale onafhankelijke zin. De positie van het werkwoord (*hield*) is in het Nederlands in ingebedde zinnen anders dan in onafhankelijke zinnen, waardoor ingebedde zinnen meestal niet bruikbaar zijn als hoofdzinnen.

- **Ingebedde zinnen kunnen allerlei functies in de hoofdzin hebben**

Een ingebedde zin wordt vaak door het werkwoord van de hoofdzin *geselecteerd*; dat wil zeggen dat het werkwoord van de hoofdzin die ingebedde zin nodig heeft als object. Dit is het geval in (17a) met *stelde* dat *dat Teun dacht dat Daan van borrelnootjes hield* selecteert, en met *dacht* dat *dat Daan van borrelnootjes hield* nodig heeft. Zo ook in (17b), waar *iets lekkers te koken* direct object is van *vroeg*, en zo voorts. Maar een ingebedde zin kan ook het subject zijn van de hoofdzin, zoals *om meteen zo'n ruzie te maken* in (17c) en *dat Teun Daan leuk vond* in (17d). Dat de bijzinnen hier subject zijn kun je zien als we ze vervangen door typische subjecten, zoals de pronomina *dat* en *het*. Ingebedde zinnen die als subject optreden noemen we SUBJECTZINNEN (Engels 'SENTENTIAL SUBJECTS'). In (17g) tenslotte heeft de bijzin de functie van een bijwoord, dat de gebeurtenis die door de hoofdzin wordt uitgedrukt modificeert. We noemen dit een ADJUNCTZIN.⁶

- **De bijzin kan op verschillende posities in de hoofdzin staan**

Dit hangt samen met het gegeven dat de bijzin meerdere functies kan vervullen in de hoofdzin. In (17a) is de bijzin een object en staat hij achteraan in de hoofdzin; in (17c) is het een subject en staat hij vooraan in de hoofdzin; in (17g) tenslotte is de bijzin een adjunct en staat hij vooraan in de hoofdzin, maar de bijzin had even goed achteraan kunnen staan: *We deden onze schoenen uit omdat Kim al naar bed was*.

- **Het aantal bijzinnen binnen één zin is potentieel oneindig**

We kunnen altijd een extra ingebedde zin toevoegen. Bijvoorbeeld, (17a) kan verder uitgebreid worden tot *Kim stelde dat Teun dacht dat **iedereen wist dat Daan van borrelnootjes hield***, of tot ***Piet meende dat iedereen wist dat Sean beweerd had dat Kim stelde dat Teun dacht dat Daan van borrelnootjes hield***, en zo voorts. Het inbedden van de ene zin in de andere is een operatie die telkens opnieuw

⁶ De traditionele term voor een bijzin die als bijwoord fungeert is 'bijwoordelijke bepaling'. Net zoals er veel verschillende bijwoorden zijn zijn er veel verschillende bijwoordelijke bepalingen. Het identificeren van het juiste type bijwoordelijke bepaling is een voornaam struikelblok bij het traditionele ontleden, maar is voor de syntaxis van geringe betekenis.

- **In bijzinnen staat het werkwoord achteraan, in hoofdzinnen vooraan (meestal in de tweede positie)**

In paragraaf 1.3.1 hebben we gezien dat de positie van het werkwoord in het Nederlands afhangt van het type zin: in hoofdzinnen staat het werkwoord in principe tussen het subject en het object in, in bijzinnen volgt het werkwoord op het object:

- (19) a. HOOFDZIN Teun **dronk** thee
 b. BIJZIN ..dat Teun thee **dronk**

Daarmee beschikt het Nederlands over een tamelijk harde test voor hoofd- of bijzinstatus. Het gaat hier om het *finiete* werkwoord, niet om het hoofdwerkwoord. Als een hoofdzin een hulpwerkwoord bevat (dat dan dus finiet is), dan staat het hulpwerkwoord op de tweede positie, en het hoofdwerkwoord staat achteraan, d.w.z. op dezelfde positie als het werkwoord in de bijzin:

- (20) a. HOOFDZIN Teun **heeft** thee **gedronken**
 b. BIJZIN ..dat Teun thee **gedronken heeft**

De positie van het werkwoord varieert in het Nederlands niet alleen ten opzichte van het object (ervoor in hoofdzinnen, erachter in bijzinnen), maar ook ten opzichte van andere elementen, zoals bijwoorden (21) en predikaten (22):

- (21) a. HOOFDZIN Teun drinkt **snel**
 b. BIJZIN ..dat Teun **snel** drinkt

- (22) a. HOOFDZIN Teun is **intelligent**
 b. BIJZIN ..dat Teun **intelligent** is

Deze test werkt alleen niet direct wanneer de zin alleen maar bestaat uit een subject en een werkwoord: dan zijn hoofd- en bijzin op het oog identiek:

- (23) a. HOOFDZIN Teun drinkt
 b. BIJZIN ..dat Teun drinkt

We kunnen de test dan toch toepassen door met de zin te gaan experimenteren, d.w.z., door elementen toe te voegen en te kijken waar ze dan komen te staan. Toevoeging van een object of een adverbium wijst dan onmiddellijk uit dat (23a) een hoofdzin is en (23b) een bijzin, omdat in (23a) de elementen na *drinkt* moeten komen, en in (23b) er voor.

- **Alle hoofdzinnen hebben een finiet werkwoord; bijzinnen hebben een finiet óf een niet-finiet werkwoord**

Elke deelzin die alleen maar een niet-finiet werkwoord bevat moet wel een bijzin zijn. Dus zonder verdere tests toe te passen kunnen we al concluderen dat de volgende zinnen uit (17b, c, en e) bijzinnen zijn:⁷

- (24) iets lekkers te koken
om meteen zo'n ruzie te maken
er tegen negenen te zijn

Deze deelzinnen hebben allemaal geen finiet werkwoord, maar een infinitief (gemarkeerd door *te*). Deze zinnen kunnen niet als onafhankelijke zin voorkomen. Maar pas op: de implicatie werkt maar één kant op. Als een deelzin een niet-finiet werkwoord heeft, dan weten we dat het een bijzin is, heeft een deelzin een finiet werkwoord, dan weten we niets: het kan net zo goed een hoofdzin als een bijzin zijn. Voor die gevallen hebben we dus andere tests nodig.

- **Alleen ingebedde zinnen hebben een voegwoord**

In het Nederlands hebben hoofdzinnen geen voegwoord (Engels 'complementizer'), en ingebedde zinnen (meestal) wel. Voegwoorden zijn woorden die een deelzin inleiden. Hieronder staan de bijzinnen uit (17) die door een voegwoord ingeleid worden (twee bijzinnen in één voorbeeld zijn gescheiden door een #):

- (25) **dat** Teun dacht # **dat** Daan van borrelnootjes hield
om meteen zo'n ruzie te maken
dat Teun Daan leuk vond
of ze wel wilden # **dat** ik zou solliciteren
omdat Kim al naar bed was
dat Teun jarig was # en **dat** Kim dat vergeten was

Merk op dat al deze deelzinnen finiet zijn, behalve *om meteen zo'n ruzie te maken*. Er zijn in (17) ook een paar bijzinnen zonder voegwoord, nl. *iets lekkers te maken* en *er tegen negenen te zijn*. Dat dit toch bijzinnen zijn leiden we af uit de andere tests: het werkwoord staat achteraan in de zin en het werkwoord is niet-finiet.

⁷ Hoewel deze deelzinnen geen onderwerp hebben gaan veel taalkundigen er toch van uit dat ze een eigen deelzin vormen, omdat ze een eigen predikaat hebben (met als kern *koken*, *maken* en *zijn*). Je zou kunnen zeggen dat deze zinnen een impliciet subject hebben: in (17b) moeten we concluderen dat het Kim is die gaat koken, en in (17e) dat ik het ben die er tegen negenen zal zijn.

Hoofdzinnen kunnen in het Nederlands niet met een voegwoord beginnen. De zinnen in (25) kunnen geen onafhankelijke hoofdzin zijn. Zin (17d) is in dit verband erg interessant. In *Dat Teun Daan leuk vond verbaast me niets* begint de zin als geheel wel met een voegwoord, *dat*. Maar het voegwoord behoort tot de deelzin *dat Teun Daan leuk vond*, en leidt dus de bijzin in, niet de hoofdzin. Hetzelfde geldt voor *om* in (17c) en *omdat* in (17g). Het komt overigens vaak genoeg voor dat talen wél voegwoorden in hoofdzinnen hebben. Voorbeeld (26) laat dit zien aan de hand van het Zweeds:

- (26) **Om/att** jag gillar blodpudding (Zweeds)
 of/dat ik houden.van bloedworst
 'Nou en of ik van bloedworst hou!'

Iets dergelijks hebben we in het Nederlands ook met zinnen als *Dat jij dat leuk vindt!*.

- **Alleen hoofdzinnen kunnen het werkwoord links van het subject hebben**

We hebben gezien dat in hoofdzinnen het werkwoord in principe direct na het subject staat. Maar er zijn nog andere mogelijkheden, waardoor subject en werkwoord van plaats lijken te verwisselen. Dit verschijnsel noemen we **INVERSIE**, en het treedt alleen op in hoofdzinnen. Dus, naast (27a), met het werkwoord in de tweede positie, hebben we een **JA/NEE-VRAAG** in (27b), en een **FOCUS-constructie** in (27c) (zie (36e) in paragraaf 1.3.1). In beide gevallen komt het werkwoord voor het subject te staan:

- (27) a. Teun **dronk** thee
 b. **Dronk** Teun thee?
 c. Théé **dronk** Teun

Deze inversie vindt alleen plaats bij finiete werkwoorden, en wel in hoofdzinnen, niet in bijzinnen. Dus, naast (27b) kunnen we niet (28b) hebben, en naast (27c) niet (28c):

- (28) a. Ik denk dat Teun thee **dronk**
 b. *Ik vraag me af of **dronk** Teun thee?
 (moet zijn ..of Teun thee **dronk**)
 c. *Ik denk dat théé **dronk** Teun
 (moet zijn ..dat Teun théé **dronk**)

- (33) A'e **dyuot** ynteu yr llys (Middel-Welsh)
 en-3:MASC:SG komen:INF hij naar-het hof
 'En hij kwam naar het hof.'

In (33) heeft het werkwoord een derde persoon mannelijk enkelvoud subject agreement element, *e*, en toch is *dyuot* niet een werkwoord met een tijdskenmerk maar een infinitief.

Verbogen infinitieven lijken dus ergens tussen infinitieven (niet-finiete werkwoorden) en finiete werkwoorden in te staan. Naar de vorm zijn het infinitieven, maar net zoals finiete werkwoorden hebben ze een openlijk zichtbaar subject ('zij' in (32), 'hij' in (33)) en zijn ze voorzien van elementen die persoon en getal aangeven.

3.3.3 De coördinatiestrategie

Paragraaf 3.3.1 en 3.3.2 gaan vooral over verschillende typen COMPLEMENT-ZINNEN — deelzinnen die fungeren als object van het werkwoord in de hoofdzin. Maar veel talen lijken strategieën te hanteren die het effect hebben dat het algemeen-Europese type complementzin vermeden wordt. In de volgende drie paragrafen bespreken we drie van zulke strategieën. De eerste is COÖRDINATIE. Vergelijk de voorbeelden in (34) en (35) uit het Kambera met hun Nederlandse vertalingen:

- (34) Ku-ita-ya **ba** na-laku la Umalulu (Kambera)
 1SG:SU-zien-3SG:OB CONJ 3SG:SU-gaan naar Umalulu
 'Ik zag hem naar Umalulu gaan.'
- (35) Ku-rongu-kau **ba** u-ludu
 1SG:SU-horen-2SG:OB CONJ 2SG:SU-zingen
 'Ik hoorde jou zingen.'

In de Nederlandse vertalingen is sprake van een hoofdzin en een ingebedde zin; er zijn immers in beide voorbeelden twee predikaten, waarvan één finiet (*zag*, *hoorde*) en één niet-finit (*gaan*, *zingen*). Ook dit zijn dus gevallen van inbedding of complementatie. Maar dezelfde zinnen in het Kambera gebruiken geen inbedding (onderschikking, subordinatie) maar coördinatie (nevenschikking): in beide voorbeelden is sprake van twee samengevoegde zinnen, gecombineerd door middel van de conjunctie (het nevenschikkend voegwoord) *ba*. Als we de zinnen letterlijk vertalen dan staat er iets als 'Ik zag hem en hij ging naar Umalulu' en 'Ik hoorde jou en jij zong'.

3.3.4 Nominalisatie

Een tweede strategie die regelmatig in plaats van de Europese subordinitie voorkomt staat bekend als NOMINALISATIE; deze strategie komt vooral veel voor in Zuidamerikaanse en Austronesische talen, onder andere. Nominalisatie betekent 'een naamwoord maken'; hier gaat het om het omzetten van een werkwoord in een naamwoord. Dat naamwoord is dan het hoofd van een naamwoordgroep die in typische naamwoordgroepsposities voorkomt, zoals de subject- of objectpositie in de zin. Het Nederlands heeft deze strategie eigenlijk ook, zoals (36) laat zien:

- (36) a. De gemeente bevordert [het verhuren van kamers]
 b. [Het verhuren van kamers] wordt steeds aantrekkelijker

De infinitief *verhuren* fungeert hier als naamwoord, omdat hij samengaat met de determinator *het* (zie paragraaf 2.2.2.1). Ook in het Engels kan een werkwoord als naamwoord gebruikt worden, alleen gaat dat niet via de infinitief maar via het tegenwoordig deelwoord, met de uitgang *-ing*, zoals in *Kim hated Lee's losing the wager*. Zulke nominalisaties met *-ing*-vormen heten traditioneel GERUNDS (Latijn 'gerundia').

De Austronesische taal het Fiji beschikt ook over nominalisaties. Kijk eerst in (37) en (38) hoe eenvoudige zinnen (met maar één deelzin) er uit zien:

- (37) o lesu mai (Fiji)
 jij terugkomen hier
 'Jij komt hier terug.'

- (38) au aa rai-ca
 ik PAST zien-TRANS:3SG
 'Ik zag hem/haar/het.'

Zoals Dixon (1995) laat zien kun je zin (37) in zin (38) inbedden, maar dan moet het werkwoord van (37) genominaliseerd worden, en de deelzin als geheel krijgt dan de eigenschappen van een naamwoordgroep. De manier om (37) te nominaliseren is om eerst een determinator toe te voegen, en vervolgens het subject-pronomen *o* 'jij' te vervangen door een possessief-pronomen *omu* 'jouw'. In (39) staat het resultaat: de eerste deelzin is de hoofdzin, en ziet er net zo uit als (38), maar de ingebedde zin, tussen vierkante haakjes, is de nominalisatie van (37):

- (39) au aa rai-ca [**a** **omu** lesu mai]
ik PAST zien-TRANS:3SG DET jouw terugkomen hier
'Ik zag jou hier terugkomen.' (letterlijk: 'Ik zag *jouw* hier terugkomen.')'

3.3.5 Werkwoordreeksen

Spreekers van Europese talen zijn gewend dat zinnen uitgebreid worden door een ingebedde deelzin ondergeschikt te maken aan een hoofdzin (subordinatie). Maar niet alle talen maken gebruik van subordinatie; een heel andere (maar zeer gebruikelijke) strategie is WERKWOORD-SERIALISATIE, wat we aantreffen in het Chinees, in veel Afrikaanse talen en in een groot aantal talen uit Nieuw-Guinea. Bij werkwoord-serialisatie worden reeksen werkwoorden gecreëerd waarbij het ene werkwoord niet aan het andere ondergeschikt is. De zin in (40), uit het Nupe, illustreert dit: twee finiete werkwoorden staan gewoon achter elkaar.

- (40) Musa bé lá èbi (Nupe)
Musa kwam pakte mes
'Musa kwam om het mes te pakken.'

In het Nederlands is er een hoofdzin met een finiet werkwoord, *kwam*, en een ingebedde zin met een infinitief, *pakken*, maar in de seriële constructie in het Nupe staan de twee werkwoorden in één en dezelfde deelzin, en ze vormen een complex predikaat: er is geen ingebedde deelzin.

Het Nederlands en de andere talen uit Europa laten per deelzin maar één finiet werkwoord toe — een werkwoord dus met kenmerken als tijd, persoon, en getal — maar in een seriële constructie zijn beide werkwoorden finiet. Dit zien we duidelijker in (41), uit het Paamees, een Oceanische taal (de voorbeelden zijn iets aangepast om de morfologie beter tot uitdrukking te brengen):

- (41) inau ni-uasi vuasi hee-mate (Paamees)
 ik 1SG:FUT-slaan varken 3SG:FUT-sterven
 ‘Ik zal het varken dood slaan.’ (letterlijk ‘ik zal het varken slaan het zal sterven’)

In (41) hebben allebei de werkwoorden een tijd/agreement-kenmerk, 'slaan' het eerste persoon futurum prefix *ni-*, en 'sterven' het 3e persoon futurum prefix *hee-*. Beide werkwoorden zijn dus finiet.

Hoe weten we nu dat de twee werkwoorden in een seriële constructie in één en dezelfde deelzin zitten, en dus een complex predikaat vormen? Daar zijn verschillende aanwijzingen voor. Ten eerste kan het subject van het tweede werkwoord nooit uitgedrukt worden. Dat wil zeggen, als we het subject van *heemate* in (41) uitdrukken, dan is het geen seriële werkwoordsconstructie meer. Het resultaat, (42), heeft een heel andere betekenis:

- (42) inau ni-uasi vuasi (kaa) kaie hee-mate (Paamees)
 ik 1SG:FUT-slaan varken en 3SG 3SG:FUT-sterven
 'Ik zal het varken slaan en het zal sterven.'

In (42) kan een conjunctie *kaa* toegevoegd worden die laat zien dat we nu te maken hebben met twee deelzinnen; in (41) kan *kaa* niet toegevoegd worden. Ten tweede kan het tweede werkwoord in de reeks geen eigen kenmerken voor tijd, aspect, modus, etc. hebben. Dat wil zeggen, de kenmerken van het tweede werkwoord zijn ofwel dezelfde als die van het eerste werkwoord, ofwel ze zijn afhankelijk van die van het eerste werkwoord; hoe dan ook is de keuze bij werkwoordreeksen niet vrij, terwijl dat bij twee aparte deelzinnen in principe wel het geval is. Vergelijk de volgende zinnen (POT staat voor 'potentialis', een modus die mogelijke gebeurtenissen aangeeft, tegenover REALIS wat werkelijke gebeurtenissen aangeeft):

- (43) saaki na-kuri-e na-haa (Paamees)
 haai 3SG:POT-nemen-3SG 3SG:POT-gaan
 'Een haai neemt hem misschien mee.'
- (44) saaki na-kuri-e vaa
 haai 3SG:POT-nemen-3SG 3SG:REALIS:gaan
 'Een haai had hem kunnen pakken maar hij is weggegaan.'

Het voorbeeld in (43) is een reeks-constructie: de twee werkwoorden hebben dezelfde modus-aanduiding. In (44) heeft het tweede werkwoord zijn eigen modus, realis; het resultaat is dat de zin nu opgevat wordt als bestaande uit twee deelzinnen. Ten derde gedragen de werkwoorden in een reeks zich in veel opzichten als één werkwoord. Bijvoorbeeld, voor ontkenning (NEGATIE) van de constructie hoeft maar één negatief-markeerder gebruikt te worden. In (45), uit het Bare (een taal uit Brazilië en Venezuela), is dat *hena*:

- (45) **hena** nihiwawaka nu-tšereka nu-yaka-u abi (Bare)
 NEG 1SG:gaan 1SG-praten 1SG-ouder-FEM met
 'Ik ga niet met mijn moeder praten.'

Vergelijk dat met (46), wat geen werkwoordreeks-constructie is, maar één met twee aparte deelzinnen, elk met hun eigen ontkenning *hena*:

- (46) **hena**-ka ini-hisa **hena** in-hiwawaka (Bare)
 NEG-DECLARATIEF 2PL-willen NEG 2PL-gaan
 ‘Als je niet wilt, ga dan niet.’

In het Paamees bestaat het ontkennings-element uit twee delen (vetgedrukt in (47)), die de twee werkwoorden van de werkwoordreeks als het ware omsingelen:

- (47) i-**ro**-sali vinii-**tei** vuasi (Paamees)
 3PL:FUT-NEG1-steken doden-NEG2 varken
 ‘Ze zullen het varken niet doodsteken.’

Ook hieruit blijkt hoezeer de werkwoorden in een reeks (SERIËLE werkwoorden) een eenheid vormen.

Er zijn dus veel aanwijzingen dat seriële werkwoorden in één deelzin zitten. Toch moeten ze niet verward worden met combinaties van een hulpwerkwoord en een hoofdwkwoord (zie paragraaf 3.1.2): hulpwerkwoorden zijn immers van een gesloten klasse — een taal heeft er maar een paar en er kunnen er geen bijgemaakt worden. Maar de werkwoorden in een seriële constructie zijn allebei normale hoofdwkwoorden. Maar het is wel denkbaar dat hulpwerkwoordconstructies in alle talen eens begonnen zijn als seriële werkwoordsconstructies. Zo heeft een constructie als *ik ga een boek lezen*, met het aspectuele hulpwerkwoord *gaan*, wel iets weg van een seriële werkwoordsconstructie.

3.3.6 Samenvatting

In deze paragraaf hebben we gezien dat talen niet dezelfde syntactische strategieën hoeven te hanteren als de ons vertrouwde Europese talen. Subordinatie, waarbij de ene deelzin in de andere ingebed wordt, is een procédé dat wijd en zijd gebruikt wordt in de talen van de wereld, ook buiten Europa. Maar het is van belang je te realiseren dat het niet het enige procédé is. De twee belangrijkste alternatieven zijn: serialisatie (twee finiete werkwoorden in één deelzin) en nominalisatie (het omzetten van een werkwoord in een naamwoord, zodat de bijzin de eigenschappen van een naamwoordgroep krijgt).

3.4 Relatiefzinnen

3.4.1 Voorbeelden en definities

Het laatste voorbeeld van een complexe zin dat we in dit hoofdstuk onder de loep nemen is de RELATIEFZIN (betrekkelijke bijzin). Deze constructie komt vermoedelijk in alle talen wel in één of andere vorm voor. Wat typische voorbeelden uit het Nederlands staan in (48); de relatiefzinnen staan tussen vierkante haakjes. We weten dat deze zinnen complex zijn omdat ze meer dan één werkwoord bevatten: *bedank* en *verkocht* in (48a), *signaleert* en *is* in (48b), en zo voorts.

- (48) a. Ik bedank de **dames** [die de loten verkocht hebben]
 b. Het **probleem** [dat jij signaleert] is zeker niet denkbeeldig
 c. De **film** [waar jij het over hebt] stelt niet veel voor
 d. Dat is de **schrijver** [van wie Kim een handtekening wou hebben]
 e. Ik heb een **man** ontmoet [wiens dochter jij les gegeven hebt]

Relatiefzinnen zijn een soort ingebedde zinnen die een naamwoord modificeren (d.w.z. dat ze er iets over zeggen); dat naamwoord noemen we het HOOFD van de relatiefzin (Engels 'head noun'), in de zinnen in (48) vetgedrukt. Het is duidelijk dat de relatiefzinnen niet als onafhankelijke zinnen kunnen optreden: het werkwoord staat achteraan in de relatiefzin, wat een eigenschap van bijzinnen is.

Wat de relatiefzin feitelijk doet is: de verzameling *dames*, *problemen*, *films* etc. waar het hoofd naar verwijst inperken.⁸ In (48a) bijvoorbeeld gaat het niet zomaar om alle *dames*, maar alleen om die *dames* die de loten verkocht hebben. Relatiefzinnen zien er in andere talen soms heel anders uit, maar de semantiek — het inperken van de referentie van het hoofd — hebben ze allemaal gemeen. Er zijn, zoals we zullen zien, nog meer eigenschappen die relatiefzinnen door de talen heen gemeen hebben.

Hoe kunnen we relatiefzinnen in het Nederlands herkennen? In de eerste plaats zijn relatiefzinnen *bijzinnen*, dus het werkwoord staat achteraan in de deelzin. Ten tweede begint de relatiefzin met een *voornaamwoord* (een RELATIEFPRONOMEN of BETREKKELIJK VOORNAAMWOORD) en niet met een voegwoord. De relatiefpronomina in (48) zijn *die*, *dat*, en *waar*, en *wie* in *van wie* in (48d), en *wiens* in *wiens dochter* in (48e); in (48d en

⁸ We spreken dan ook van RESTRICTIEVE of BEPERKENDE RELATIEFZINNEN. Daarnaast zijn er NIET-RESTRICTIEVE of UITBREIDENDE RELATIEFZINNEN, die geen inperkende functie hebben, maar meer een commentaar toevoegen met betrekking tot het hoofd. Een Nederlands voorbeeld is *Mijn broer, die zelf banketbakker is, stelde voor om etc.*. Uitbreidende relatiefzinnen hebben een speciale intonatie, en de spelling schrijft voor dat alleen deze relatiefzinnen met een komma van hun hoofd gescheiden worden.

48e) zit het pronomen opgesloten in een andere woordgroep (een voorzetselgroep in (48d) en een naamwoordgroep in (48e)), die vooraan in de relatiefzin staat. In het Engels kan trouwens in plaats van een relatiefpronomen een voegwoord optreden, dat zelfs weggelaten kan worden (*the man (that) I love*); in het laatste geval is er dus geen woordje dat de relatiefzin inleidt, en hebben we nog andere diagnostieken nodig.

Een derde eigenschap van relatiefzinnen is daarom ook van belang. In het Nederlands en het Engels en in veel andere talen bevatten relatiefzinnen een OPEN PLAATS (Engels 'gap'): in elke relatiefzin in (48) ontbreekt iets, meestal een naamwoordgroep. We geven dat in (49) aan met een liggend streepje:

- (49) a. ___ de loten verkocht hebben
 b. jij ___ signaleert
 c. jij het ___ over hebt
 d. Kim een handtekening ___ wou hebben
 e. jij ___ lesgegeven hebt

We interpretern die open plaats zo, dat daar het hoofd thuis hoort. Bijvoorbeeld, (49a) correspondeert met de onafhankelijke zin *De dames hebben de loten verkocht*, en (49b) met *Jij signaleert het probleem*, waarin de open plaatsen opgevuld zijn door wat in (48a) en (48b) het hoofd van de relatiefzin is. In (48a) is de open plaats de subjectspositie in de relatiefzin, en (48b) de objectspositie, en in (49c) de positie van het object van de prepositie.

In alle gevallen is de open plaats een positie die normaliter ingenomen wordt door een naamwoord. Dat is natuurlijk geen toeval: het hangt samen met het feit dat we de open plaats interpreteren als het hoofd van de relatiefzin, en dat hoofd is een naamwoord. De enige uitzondering is (49d), waar de open plaats staat voor een voorzetselgroep (*Kim wou een handtekening **van hem** hebben*), terwijl ook hier het hoofd een naamwoord is (*schrijver*). Precies in dit geval hebben we gezien dat het relatiefpronomen *wie* in een voorzetselgroep *van wie* zit. Daaruit kun je afleiden dat wat er werkelijk op de open plaats thuis hoort niet het hoofd is, maar datgene wat vooraan de relatiefzin staat: het relatiefpronomen (in (48a, b, c)) of de voorzetselgroep die het relatiefpronomen bevat (in het geval van (48d)). Omdat het relatiefpronomen naar het hoofd verwijst, is de interpretatie dat het hoofd op de open plaats thuishoort toch onontkoombaar. Ook in (48e) wordt de open plaats niet precies geïnterpreteerd als het hoofd: het hoofd is *man*, maar de open plaats interpreteren we als *diens dochter*, de woordgroep die (met een kleine wijziging in de vorm van het pronomen) de relatiefzin inleidt.

[illegible]

- welk naamwoord het hoofd is (het element dus dat gemodificeerd wordt)
- wat precies de relatiefzinnen zijn
- waar in de relatiefzin de open plaats ligt

- [illegible]

(51) a. Het **boek** [dat ik gisteren __ las was verbijsterend]
 b. Die **baan** [waar jij __ op gesolliciteerd heb] zou ik niet hoeven
 c. **Iedereen** [die __ te laat komt] moet nablijven
 d. Ik heb wel zo'n beetje genoeg van die **thee** [die Teun altijd __ drinkt]

In (51a) is de positie van het object van *las* open, in (51b) die van het object van het voorzetsel *op*, in (51c) die van het subject van *komt*, en in (51d) die van het object van *drinkt*. Je vindt de open plaatsen het gemakkelijkst door de relatiefzinnen om te zetten in een normale bijzin, en dan te kijken waar je het pronomen zou invullen. Voor (51b) levert dat bijvoorbeeld op: *...dat jij **daar** op gesolliciteerd hebt*, vandaar dat het streepje voor *op* staat.

3.4.2 Variatie door de talen heen

Hoewel relatiefconstructies in andere talen altijd ook een hoofd en een restrictieve deelzin hebben die dat hoofd modificeert, hoeven ze de andere syntactische eigenschappen van Nederlandse relatiefzinnen helemaal niet te delen. Bijvoorbeeld, dat relatiefzinnen ingeleid worden door een relatief-pronomen (*die, dat*, etc.) is vrij algemeen in Europa, maar tamelijk zeldzaam in de rest van de wereld.

Een belangrijk typologisch onderscheid zit hem in de volgorde van de relatiefzin en het hoofd. In het Nederlands volgt de relatiefzin op het hoofd. Bijvoorbeeld, in *de dames die de loten verkocht hebben* volgt *die de loten verkocht hebben* op *dames*. Die volgorde treffen we in veel andere talen ook aan. Hier zijn twee voorbeelden uit talen die in het geheel niet aan het Nederlands verwant zijn; de relatiefzinnen staan tussen vierkante haakjes, en de hoofden zijn vetgedrukt (COMP in (53) = 'complementizer', voegwoord):

- (52) wa **mwîê** rra [nrâ sùveharru nrâ toni] nrâ truu
 de vrouw daar 3SG leuk.vinden su Tony 3SG wonen
 numea] (Tinrin)
 Noumea

'De vrouw [die Tony __ leuk vindt] woont in Noumea.'

- (53) mo ri **pkunrin** [ti John lu l' ɛsɛ] (Yoruba)
 ik zien man COMP John slaan op been
 'Ik zag de man die John __ op z'n been sloeg.'

Maar in andere talen staat de relatiefzin *voor* het hoofd, zoals in (54) en (55):

- (54) Orixe dâ [txakurra ekarrí dabe-n] **mutilla** (Baskisch)
 dat is hond brengen AUX-COMP jongen
 'Dat is de jongen [die __ de hond bracht].'

- (55) [buju-m maa-ča] **etiken** (Even)
 rendier-OB doden-PERF.PART oude.man
 'de oude man [die __ het rendier doodde]'

Dit ziet er behoorlijk exotisch uit, maar het is in wezen niet anders dan wanneer in het Nederlands de modificatie van het hoofd niet plaats vindt door een relatiefzin, maar

Nederlands nauw verwante taal als het Zwitserduits gebruikt vaak de pronomenstrategie in plaats van de open plaats-strategie:

- (59) de bueb wo d Regi em es velo versproche hät
 de jongen REL de Regi hem een fiets beloofd heeft
 'de jongen die Regi __ een fiets beloofd heeft'

Het voorbeeld uit het Bambara in (57) heeft zelfs noch een open plaats noch een pronomen in de relatiefzin; in plaats daarvan verschijnt het hoofd zelf op de positie waar andere talen een open plaats of een pronomen hebben. In die gevallen is de relatiefzin een complete zin zonder ontbrekende elementen.

3.5 Samenvatting

Alle talen maken een onderscheid tussen eenvoudige en complexe zinnen, maar constructies waar wij vertrouwd mee zijn via de Europese talen hoeven in andere talen niet te figureren. Meer in het bijzonder zijn er niet veel talen die gebruik maken van het soort inbedding dat we in het Nederlands aantreffen; in plaats daarvan maken ze gebruik van serialisatie of nominalisatie. Relatiefzinnen komen, naar men aanneemt, wel in alle talen van de wereld voor.

4

Hoofden en woordgroepen

Tot nu toe hebben we het gehad over *woorden*, *deelzinnen* en *zinnen*. Nu gaan we het hebben over een niveau van organisatie dat tussen de woorden en de deelzinnen in zit: de *woordgroep* (Engels 'phrase'). Dit hoofdstuk heeft twee paragrafen. Paragraaf 4.1 maakt binnen de woordgroep een onderscheid tussen hoofden en afhankelijke elementen. Paragraaf 4.2 maakt een belangrijk typologisch onderscheid, tussen talen die afhankelijkheidsrelaties markeren op het hoofd (hoofdmarkering of HEAD-MARKING) of op het afhankelijke element (dependensmarkering of DEPENDENT-MARKING).

4.1 *Hoofden en afhankelijke elementen*

Paragraaf 4.1.1 onderzoekt wat we bedoelen met het 'hoofd van een woordgroep'; paragraaf 4.1.2 gaat over elementen die van het hoofd van een woordgroep afhankelijk zijn; tenslotte bekijken we in paragraaf 4.1.3 waar in de woordgroep het hoofd voorkomt, wat leidt tot een verdeling van de talen van de wereld in twee groepen: HOOFD-INITIËLE en HOOFD-FINALE talen.

4.1.1 Eigenschappen van hoofden

4.1.1.1 *Wat is een hoofd?*

In elke woorgroep moeten we onderscheid maken tussen het HOOFD (Engels 'HEAD') van de woordgroep en de rest, de AFHANKELIJKE elementen (Engels 'DEPENDENTS'). In de woordgroepen in (1) staan de hoofden tussen vierkante haakjes, en de woordklasse van de hoofden is in subscript aangegeven: 'N' staat voor naamwoord, 'V' voor werkwoord (verbum), 'A' voor adjectief, 'Adv' voor adverbium, en 'P' voor voorzetsel (prepositie). Alle andere woorden zijn van die hoofden afhankelijk:

- (1) a. hele grote [_N bloemkolen]
 b. tamelijk snel [_V gelezen]
 c. heel [_A groot]
 d. tamelijk [_{Adv} snel]
 e. [_P in] de tuin

Het hoofd, het woord zegt het al, is het meest belangrijke element binnen de woordgroep. In de eerste plaats omdat het de drager is van de essentiële semantische informatie: het bepaalt de BETEKENIS van de woordgroep als geheel. Dus de woordgroep *hele grote bloemkolen* ‘gaat over’ bloemkolen; *tamelijk snel gelezen* ‘gaat over’ lezen, en zo voorts. Zo is het zelfs binnen woorden: *veldsla* is een soort sla, niet een soort veld, dus *sla* is het hoofd; *slaveld* is een soort veld, dus nu is *veld* het hoofd. De woordklasse van het hoofd bepaalt de woordklasse van de hele woordgroep. Omdat *hele grote bloemkolen* in (1a) een naamwoord als hoofd heeft, is het een naamwoordgroep (Engels ‘noun phrase’, NP); *tamelijk snel gelezen* in (1b) heeft een werkwoord als hoofd, dus het is een werkwoordgroep (VP); *heel groot* in (1c) is een adjectiefgroep (AP), *tamelijk snel* in (1d) een adverbiumgroep (AdvP), en (1e) *in de tuin* is een voorzetselgroep (PP) met als hoofd het voorzetsel *in*.

Ten tweede is in de voorbeelden in (1) het hoofd het enige woord dat dezelfde DISTRIBUTIE heeft als de woordgroep als geheel. In principe kan het hoofd overal verschijnen waar de woordgroep als geheel kan staan; voor de rest, de afhankelijke elementen, geldt dat niet. We kunnen bijvoorbeeld zeggen *Kim zocht hele grote bloemkolen* maar ook *Kim zocht bloemkolen*; naast *De bal is in de tuin* hebben we ook *De bal is in*. Naast *Die bloemkolen zijn heel groot* heb je *Die bloemkolen zijn groot*, maar niet **Die bloemkolen zijn heel* — daarom moet *groot* het hoofd van de AP zijn, en niet *heel*.

Daaruit volgt weer dat je een hoofd normaal gesproken niet kan weglaten (afgezien van gevallen van ELLIPSIS, waar het hoofd zojuist genoemd is, zoals in *Heb je bloemkolen? — Ja, hele grote!*). Dat is dan de derde eigenschap van een hoofd: het is het enige verplichte element in de woordgroep.

Nu komt het regelmatig voor dat een afhankelijk element ook niet weggelaten kan worden. Bijvoorbeeld in de werkwoordgroep *een list verzinnen* is de naamwoordgroep *een list* — een afhankelijk element — toch verplicht aanwezig: we kunnen niet zeggen **Tom Poes moest verzinnen*. Bij voorzetselgroepen is dat heel vaak het geval: *Dat is bezijden de waarheid* kan niet gereduceerd worden tot **Dat is bezijden*. De reden dat deze afhankelijke elementen niet weggelaten kunnen worden is dat de hoofden hun

aanwezigheid vereisen: we zeggen dat het hoofd bepaalde afhankelijke elementen SELECTEERT. Deze alinea heeft daarvan twee zeer gebruikelijke voorbeelden laten zien: een transitief werkwoord als *verzinnen* of *bedoelen* moet een object NP bij zich hebben, en zo is het ook met een transitief voorzetsel als *bezijden* of *wegens*. De vierde eigenschap van hoofden is dan ook dat ze bepaalde afhankelijke elementen mogen selecteren.

Als we een hoofd hebben, dan hebben we tegelijk een woordgroep, die dus minimaal uit één element, het hoofd, kan bestaan; daarnaast kan de woordgroep nog extra afhankelijke elementen bevatten, die of verplicht zijn — als ze geselecteerd zijn — of optioneel. Bijvoorbeeld, een werkwoordgroep (VP) moet een werkwoord bevatten, maar hij bevat vaak ook nog andere elementen. Dat gegeven kunnen we gebruiken bij het maken van GENERALISATIES (eenvoudige en algemeen geldige uitspraken) over de structuur van zinnen. Bijvoorbeeld, een subject is een woordgroep met als hoofd een naamwoord; het is dus een NP die minimaal bestaat uit één woord, een naamwoord, maar ook kan bestaan uit een groep woorden waarvan het naamwoord het hoofd is. Het predikaat van de zin (in de betekenis van paragraaf 3.1.1) is in de regel een VP, d.w.z. ofwel een werkwoord ofwel een groep woorden met een werkwoord als hoofd; dus *leest* kan al een predikaat zijn, in *Kim leest*, maar het predikaat kan ook uitgebreider zijn, zoals in *Kim leest tamelijk snel*.

4.1.1.2 Wat hoofden met afhankelijke elementen doen

Hoofden bepalen in belangrijke mate de eigenschappen van de elementen die van dat hoofd afhankelijk zijn. In deze paragraaf bekijken we drie manieren waarop hoofden iets met afhankelijke elementen doen.

Ten eerste kunnen hoofden in alle talen bepalen van welke WOORDKLASSE de afhankelijke elementen moeten zijn: voor elk hoofd is er een bepaalde klasse van afhankelijke elementen die met dat hoofd samen kunnen gaan. Een voorbeeld uit het Nederlands is dat een hoofd dat een naamwoord is gemodificeerd kan worden door een adjectief zoals *grote* in (1a) maar niet door een adverbium zoals *gisteren*: **hele gisteren bloemkolen*. En een hoofd dat een werkwoord is wordt gemodificeerd door een adverbium en niet door een adjectief, wat we duidelijk kunnen zien in het Engels: het is *spoke sincerely* ‘oprecht gesproken’, maar niet *spoke sincere*.

Een ander voorbeeld komt uit de Austronesische taal het Kambera: (2) laat zien dat een adverbium *lalu* ‘te (zeer)’ een werkwoord kan modifieren (2a), maar niet een naamwoord (2b).

- Je ziet dat de Nederlandse vertaling van (2a) een adjectief *heet* gebruikt in combinatie met een copula *is*, maar in het Kwamera is ‘heet’ ook een werkwoord dat ‘heet zijn’ betekent, en dat werkwoord wordt gemodificeerd door *lalu* ‘te zeer’.

Het tweede dat hoofden met hun afhankelijke elementen kunnen doen is verlangen dat de afhankelijke elementen met hoofden overeenkomen in grammaticale kenmerken (agreement; zie paragraaf 2.3 voor een bespreking van de grammaticale kenmerken die we bij de verschillende hoofden aantreffen). In naamwoordgroepen zien we dat bijvoorbeeld met het kenmerk **GESLACHT** (of woordklasse, Engels ‘gender’). Niet alle talen hebben een grammaticaal geslacht, maar in talen die het hebben is geslacht een eigenschap van naamwoorden. In die talen vertonen de elementen die van het hoofd afhankelijk zijn vaak agreement met het geslacht van het hoofd. Dat wordt geïllustreerd in (3) aan de hand van het Frans:

- (3) a. un livre vert; b. une pomme verte
 een:MASC boek groen:MASC een:FEM appel groen:FEM
 ‘een groen boek’ ‘een groene appel’

In (3a) is het hoofd, het naamwoord *livre*, mannelijk, en het vereist de mannelijke vorm van het lidwoord *un* en de mannelijke vorm van het adjectief *vert* (dit is de ‘ongemarkeerde’ vorm, zoals we hem ook in het woordenboek aantreffen). Het naamwoord *pomme* is vrouwelijk en het vereist de vrouwelijke vorm van het lidwoord *une* en de vrouwelijke vorm van het adjectief *verte*. Zo zien we dat het lidwoord en het adjectief in geslacht met het naamwoord-hoofd CONGRUEREN. In beperkte vorm zie je deze congruentie ook in het Nederlands: **het** oude huis vs. **de** oude woning en een **oud** huis vs. een **oude** woning (zie paragraaf 1.1.2).

Ten derde: in veel talen vereisen hoofden dat hun afhankelijke elementen, als het naamwoordgroepen zijn, in een bepaalde NAAMVAL staan (zie paragraaf 6.3 voor meer details). Naamval is een eigenschap van NPs: om precies te zijn, de NPs die afhankelijk zijn van werkwoorden en preposities moeten vaak een bepaalde vorm aannemen. Bijvoorbeeld, het persoonlijk voornaamwoord van de eerste persoon enkelvoud ('ik') heeft in het Duits drie vormen *ich*, *mich*, en *mir*. Wanneer het pronomen nergens van

afhangt is het *ich* (de subjectsnaamval of NOMINATIEF), maar hangt het af van een voorzetsel of een werkwoord, dan moet ofwel *mich* ofwel *mir* gebruikt worden: het is *für mich* 'voor mij' maar *mit mir* 'met mij', en *küss mich* 'kus mij' maar *gib mir einen Kuss* 'geef me een kus'. Is het voornaamwoord afhankelijk van een naamwoord, dan krijgt het nog een andere vorm, namelijk die van bezittelijk voornaamwoord: *mein Buch* 'mijn boek'.

4.1.1.3 Samenvatting: de eigenschappen van hoofden

Hieronder staan de belangrijkste eigenschappen van hoofden nog eens opgesomd:

- Het hoofd draagt de kern van de betekenis van de woordgroep.
- De woordklasse van het hoofd bepaalt de woordklasse van de woordgroep als geheel.
- Hoofden kunnen normaal gesproken niet weggelaten worden.
- Het hoofd heeft dezelfde distributie als de woordgroep als geheel.
- Hoofden selecteren afhankelijke elementen van een bepaalde woordklasse.
- Hoofden zorgen er vaak voor dat de afhankelijke elementen met het hoofd in bepaalde grammaticale kenmerken overeenkomen (agreement).
- Hoofden kunnen er voor zorgen dat de NPs die van ze afhankelijk zijn in een bepaalde naamval voorkomen.

4.1.2 Meer over afhankelijke elementen

4.1.2.1 Adjuncten en complementen

Wat je overhoudt als je in een woordgroep het hoofd weglaat, dat zijn de afhankelijke elementen. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen twee typen afhankelijke elementen: ADJUNCTEN en COMPLEMENTEN. Adjuncten (letterlijk 'toevoegsels', traditioneel 'bepalingen') zijn nooit verplicht aanwezig, complementen (letterlijk 'aanvullingen') vaak wel. Het verschil is namelijk dat een complement door een hoofd geselecteerd wordt, en dus een speciale band met het hoofd heeft; adjuncten daarentegen zijn een soort extraatjes, en hebben geen bijzondere relatie met het hoofd. Laten we eens naar wat adjuncten gaan kijken. In (4) staan de hoofden weer tussen vierkante haakjes, en de adjuncten zijn vetgedrukt:

- (4)
- a. **hele grote** [_N bloemkolen]
 - b. **tamelijk snel** [_V gelezen]
 - c. **hard** [_V lachen]
 - d. [_V zingen] **onder de douche**

Zoals altijd kunnen ook in (4) de adjuncten weggelaten worden. Wat de adjuncten in (4) doen is extra informatie verschaffen over hoe dingen er uitzien, waar ze plaatsvinden, en de manier waarop ze gedaan worden. Adjectiefgroepen zoals *hele grote* en adverbiumgroepen zoals *tamelijk snel* en *hard* zijn typische adjuncten. Voorzetselgroepen (zoals *onder de douche*) zijn ook vaak adjuncten. In (4d) geeft de PP *onder de douche* extra informatie, maar de PP is niet geselecteerd: het hoofd *zingen* vereist niet dat de PP aanwezig is, en de PP had ook vervangen kunnen worden door andere, zoals *tijdens het werk*, *bij de afwas*, *van 's morgens vroeg tot 's avonds laat*, etc. Een werkwoord als *zingen* kan gemodificeerd worden door allerlei PPs, zolang het resultaat maar zinvol is: maar het werkwoord stelt verder geen bijzondere eisen aan de vorm van zo'n PP, en wanneer zulke eisen ontbreken hebben we typisch te maken met een adjunct. Wat je ook kunt opmerken is dat een werkwoord als *lachen* in (4c) intransitief is — en blijft: de aan- of afwezigheid van een adjunct maakt niets uit voor de transitiviteit van het werkwoord.

In (5) staan een aantal voorbeelden van complementen, opnieuw vetgedrukt:

- (5)
- a. **exotische talen** [_V bestuderen]
 - b. [_V vergeten] **hoe het ook weer zat**
 - c. **van lezen** [_V houden]
 - d. [_V dol] **op lezen**
 - e. [_P bezijden] **de waarheid**

Bestuderen in (5a) is transitief: de NP die het direct object is, is altijd het complement van een transitief werkwoord. Sommige werkwoorden zijn altijd transitief, zoals *veroveren* in *Kim veroverde Teuns hart*: die werkwoorden moeten een complement hebben. Dat complement kan een naamwoordgroep zijn, zoals in (5a), of een deelzin, zoals in (5b), of een voorzetselgroep, zoals in (5c). Andere werkwoorden kunnen zowel transitief als intransitief gebruikt worden, zoals *lezen* in *Kim zit te lezen* naast *Kim zit een boek te lezen*. Het voorzetsel *bezijden* in (5e) is transitief: het vereist de aanwezigheid van een NP als complement. Andere voorzetsels kunnen zowel transitief als intransitief gebruikt worden, zoals *boven* in *Hij woont boven de kapper* naast *Hij woont boven*.

De relatie tussen complement en hoofd is veel belangrijker dan die tussen adjunct en hoofd. Dat uit zich ook in de syntaxis. In het Engels bijvoorbeeld, en ook in heel wat andere talen, staat het complement dicht bij het hoofd dan de adjuncten. Als we bijvoorbeeld kijken naar de elementen die van een werkwoord-hoofd afhankelijk zijn, dan krijgen we *We met the new students yesterday* maar niet **We met yesterday the new students*, waar *the new students* het complement (namelijk het direct object) is van het werkwoord en *yesterday* een adjunct. Vaak vertelt dus de volgorde van de afhankelijke elementen je iets over hun status als complement of adjunct.

Een intransitief werkwoord als *verdwijnen* heeft geen complementen. Je kunt bijvoorbeeld niet zeggen **De kinderen verdwenen de clown*: het werkwoord kan geen direct object nemen. Probeer eens te bedenken waarom (6) dan toch volkomen grammaticaal is, ook al wordt *verdwenen* hier wel gevolgd door een NP:

[illegible]

Dat *verdwijnen* intransitief is wil niet zeggen dat er geen woordgroepen op mogen volgen; we kunnen bijvoorbeeld gemakkelijk zeggen *De kinderen verdwenen tijdens een excursie*. De PP *tijdens een excursie* is een ADJUNCT. Dus het antwoord op de vraag in de oefening moet wel zijn dat *de dag daarop* een adjunct is. Het is wel een NP, maar toch niet het object van het werkwoord; het is zelfs helemaal geen complement. Een goede test om te bewijzen dat iets een object is is de PASSIEF-constructie (zie

- INTRANSITIEVE werkwoorden zoals *sterven*, *verstrijken*, *ontstaan*, en *wandelen* nemen in het geheel geen complement. Maar ze kunnen wel binnen de VP nog één of meer adjuncten hebben, zoals in *De koningin [verscheen na een uur / op verbluffende wijze]*.
- TRANSITIEVE werkwoorden nemen een NP-complement (het direct object): voorbeelden zijn *vermoorden*, *herschrijven*, *imiteren* en *bestellen*. Vaak kan een werkwoord zowel transitief als intransitief gebruikt worden: *Kim [at **druiven**]* naast *Kim [at]*.
- Een aantal werkwoorden vertoont een speciaal soort afwisseling ('alternantie') tussen het transitieve en het intransitieve gebruik, zoals in *Daan [smelt **de kaars**]* naast *De kaars [smelt]*. Merk op dat *de kaars* bij het transitieve werkwoord een OBJECT is en bij het intransitieve werkwoord een SUBJECT. Andere werkwoorden in deze groep zijn *breken*, *verpulveren*, en *koken*.
- DITRANSITIEVE werkwoorden hebben twee complementen, ofwel twee NPs ofwel één NP en één PP. In (9) zijn de twee complementen gescheiden door #:

(9) Kim [gaf **Daan # de borrelnootjes**] / [gaf **de borrelnootjes # aan Daan**]

Geven is één van de Nederlandse werkwoorden die zowel een direct object (*de borrelnootjes*) als een INDIRECT object (*Daan*) nemen: beide objecten zijn NPs, maar het indirect object kan ook uitgedrukt worden in een PP (*aan Daan*). Andere werkwoorden in deze groep zijn *overhandigen*, *sturen*, *tonen* en *beloven*. Vaak kunnen deze werkwoorden ook gewoon als transitieve werkwoorden gebruikt worden, zodat je naast *Teun toonde **Kim # haar resultaten*** ook *Teun toonde **haar resultaten*** hebt.

- Sommige werkwoorden nemen alleen een PP als complement, zoals in (10):

(10) a. Teun [houdt **van borrelnootjes**]
 b. Het heelal [bestaat voor een groot deel **uit onbekende materie**]

Een PP-complement heeft een vast voorzetsel, dat geselecteerd wordt door het werkwoord: dat is de manier om uit te maken of een PP een complement of een adjunct is. Het moet altijd zijn *houden van*, niet **houden in* of **houden over*. Andere werkwoorden in deze groep zijn *horen bij*, *voorafgaan aan*, *rekenen op* en *smachten naar*. Adjunct PPs hebben meestal geen vast voorzetsel als hoofd, en zijn altijd optioneel.

- Sommige werkwoorden hebben een PP als complement die fungeert als PREDIKAAT van het subject of object van het werkwoord. Dat werkwoord kan dan transitief zijn, zoals in (11a), of intransitief, zoals in (11b):

- (11) a. Kim [stuurde **Daan # het bos in**]
 b. Teun [viel **in de kuil**]

In (11a) zegt de PP *het bos in* iets over *Daan*, het geeft de lokatie aan van Daan die het resultaat is van de handeling die Kim verricht; in (11b) speelt *in de kuil* in dezelfde rol ten opzichte van *Teun*. De complement PPs bij werkwoorden als *geven* en *houden (van)* spelen een andere rol: *aan Daan* in (9) zegt niets over *de borrelnootjes* en *van borrelnootjes* in (10) zegt niets over *Teun*. Predikatieve PPs ontdek je dus vooral aan de hand van hun betekenis, maar ook hun syntaxis is vaak afwijkend. In het Nederlands bijvoorbeeld moeten predikatieve PPs vlak voor het werkwoord (in de bijzin) staan (12), terwijl complement-PPs ook verder naar voren (13a) of naar achteren (13b) kunnen staan.

- (12) a. ..dat Kim Daan **het bos in** stuurde
 b. *..dat Kim **het bos in** Daan stuurde
 c. *..dat Kim Daan stuurde **het bos in**
- (13) a. ..dat Teun **aan Kim** haar resultaten toonde
 b. ..dat Teun haar resultaten toonde **aan Kim**

- Sommige werkwoorden selecteren tegelijk een NP en een deelzin als complement (Engels 'clausal complement'), zoals in (14). Die deelzin kan dan vaak zowel finiet als niet-finiet zijn:

- (14) Kim [beloofde **Teun # dat zij haar best zou doen / haar best te doen**]

In deze categorie vallen ook werkwoorden als *verzoeken*, *toestaan*, *dwingen*, en *overhalen*, hoewel sommige van deze werkwoorden alleen een niet-finiete complementszin nemen.

- Het komt vaak voor dat een werkwoord niet in één hokje te passen is. Neem een werkwoord als *vragen*. Dit komt als intransitief werkwoord voor in een zinnetje als *Wie vraagt wordt overgeslagen*. Maar doorgaans is het een transitief werkwoord (15a), dat ook als een ditransitief werkwoord gebruikt kan worden (15b). Het complement kan een NP zijn maar ook een deelzin (15c), of, in het ditransitieve geval, twee NPs, een NP en een PP (15d), of een NP en een deelzin (15e). Die deelzin kan dan weer finiet of niet-finiet zijn (15f):

- (15) a. Kim [vroeg **iets**]
 b. Kim [vroeg **Daan # iets**]
 c. Kim [vroeg **of er nog iets over was**]
 d. Kim [vroeg **Daan # om opheldering**]
 e. Kim [vroeg **Daan # of er nog iets over was**]
 f. Kim [vroeg **Daan # een eindje op te schuiven**]

Deze paragraaf geeft opnieuw geen complete opsomming, maar laat wel zien wat de meest gebruikelijke subklassen van werkwoorden zijn, niet alleen in het Nederlands, maar in alle talen van de wereld.

4.1.2.3 Andere hoofden en hun complementen

Andere hoofden dan werkwoorden kunnen ook verschillende soorten complementen selecteren. In deze paragraaf bespreken we voorzetsels, adjectieven, en naamwoorden. Voorzetsels zijn niet zo flexibel als werkwoorden, maar ze hebben toch meer variatie in complement-typen dan je zou denken. We hebben al gewezen op het feit dat voorzetsels ook intransitief gebruikt kunnen worden, zoals *boven* in *Kim is boven*. Sommige voorzetsels zijn zelfs uitsluitend intransitief, zoals *terug* in *Kim is terug*. Dat *terug* een voorzetsel is weten we omdat het voorkomt in combinatie met een modificeerder als *net* (zie paragraaf 2.2.4.1): *Kim is **net** terug*. Er zijn ook een aantal voorzetsels die een deelzin als complement nemen, zoals *voor* in *Kim vertrok voor **dat de bus kwam***, waar *dat de bus kwam* een hele deelzin is. En soms nemen voorzetsels een PP als complement, als in *een koekje voor **bij de koffie***.

Adjectieven hebben soms een verplicht complement. Bijvoorbeeld, *dol* in *dol op borrelnootjes* en *gesteld* in *gesteld op privacy* nemen allebei een PP-complement met als hoofd het voorzetsel *op*. Vandaar dat je niet kunt zeggen **Kim is erg gesteld*. Sommige adjectieven hebben optioneel een PP-complement, dat dan weer door een vast voorzetsel ingeleid wordt (anders was het een adjunct); voorbeelden zijn *goed/slecht in rekenen*, *trots op elkaar*, *vertrouwd met de werking*. Ook kunnen adjectieven soms optioneel een deelzin als complement nemen, zoals in *Kim was [_{AP} blij **dat de schilders weer weg waren**]*.

Zo hebben we gezien dat werkwoorden en preposities vaak verplicht een complement hebben, en adjectieven soms ook. De laatste belangrijke woordklasse is die van de naamwoorden. Ook die kunnen complementen hebben, zoals de voorbeelden in (16) laten zien:

- (16) a. Batavus Droogstoppel is [_{NP} een handelaar **in koffie**]
 b. [_{NP} Kim's vertrouwen **in een goede afloop**] is naïef
 c. [_{NP} Zijn bewering **dat de aarde plat was**] verbaasde me
 d. Zij herhaalden [_{NP} hun poging **de top te bereiken**]

Als een naamwoord een complement heeft dan is het altijd optioneel, nooit verplicht aanwezig. De complementen in (16) kunnen PPs zijn, zoals in (16a) — *in koffie* — en (16b) — *in een goede afloop*: in dat geval is de keus van het voorzetsel niet vrij, wat er op wijst dat de PPs complementen zijn en geen adjuncten. Sommige naamwoorden kunnen een deelzin als complement hebben, zoals in (16c) en (16d). In (16c) is die deelzin finiet — *dat de aarde plat was* — en in (16d) niet-finiet — *de top te bereiken*.

Niet alleen lexicale categorieën (werkwoorden, naamwoorden, voorzetsels, adjectieven), maar ook woordjes uit een gesloten klasse (FUNCTIEWOORDEN) kunnen een complement nemen. Een typisch voorbeeld is het geval van de voegwoorden (afgekort C, naar het Engelse 'complementizer'). Dat is een woordje dat een deelzin inleidt, zoals we zagen in hoofdstuk 3. Die deelzin is dan het complement van het hoofd C, en de woordgroep als geheel (voegwoord plus deelzin) kunnen we een CP, een voegwoordgroep ('complementizer phrase') noemen:

- (17) a. Kim zei [_{CP} dat **ze er genoeg van had**]
 b. Het is moeilijk [_{CP} om **bescheiden te blijven**]
 c. Ik vraag me af [_{CP} of **dat wel verstandig is**]

Zoals de voorbeelden in (17) laten zien selecteren sommige complementizers — zoals *dat* in (17a) en *of* in (17c) — een finiete deelzin, en andere — zoals *om* in (17b) — een niet-finiete deelzin.

4.1.2.4 Determinatoren en naamwoorden

In paragraaf 2.2.2.1 hebben we het gehad over een bepaalde gesloten klasse van woorden, de zogenaamde DETERMINATOREN (woordjes als *de*, *het*, *een*, *sommige*, *die*, *deze*) die altijd samen met een naamwoord in een naamwoordgroep (NP, Engels 'noun phrase') zitten. Het ligt voor de hand het naamwoord te beschouwen als het hoofd van de naamwoordgroep, en dat is dan ook de traditionele opvatting. De determinator moet dan een afhankelijk element zijn binnen de naamwoordgroep. Wat is de determinator dan, een complement of een adjunct?

We hebben gezien dat complementen en adjuncten van elkaar verschillen doordat adjuncten weggelaten kunnen worden. Determinatoren zijn verplicht aanwezig (het is **de** *bal is rond*, niet **bal is rond*) en dus kunnen ze geen adjuncten zijn. Maar complementen zijn het ook niet: we hebben bijvoorbeeld vastgesteld dat in (16a) het complement van de naamwoordgroep *een handelaar in koffie* de PP *in koffie* is, dus kan de determinator *een* niet het complement zijn. Ook de woordvolgorde wijst daar op: complementen hebben in talen vaak een vaste plaats ten opzichte van het hoofd (zie paragraaf 4.1.3); in het Nederlands staat het complement in principe rechts van het hoofd (zoals in *handelaar in koffie*). Maar determinatoren staan altijd links van het hoofd (zoals in **een** *handelaar*).

Determinatoren zijn dus geen complementen en ook geen adjuncten. Opvallend aan determinatoren is dat ze verplicht vooraan in de woordgroep staan. In die zin lijken ze op andere gesloten klassen van woordjes, zoals *erg* in de AP *erg blij*, en *recht* in de PP *recht in mijn armen*. Voor deze categorie afhankelijke elementen bestaat een aparte term, SPECIFICEERDER (Engels ‘specifier’): een specificeerder is dus een adjunct met vaste positie links van het hoofd.

Nu zijn voegwoorden in het verleden ook gerekend tot de specificeerders, maar we hebben gezien dat die beter beschouwd kunnen worden als hoofden die de deelzin als complement nemen. En er is aanleiding om ook determinatoren niet te beschouwen als specifiers van de NP, maar als hoofden (afgekort D) die een NP als complement nemen. Samen met de NP zou de determinator dan een determinatorgroep (DP, Engels ‘determiner phrase’) vormen:

(18) [_{DP} een/de/die/deze [_{NP} **handelaar** [_{PP} **in koffie**]]]

Heeft de determinator de eigenschappen die we in paragraaf 4.1.1.3 geassocieerd hebben met hoofden? Aan de belangrijkste eis, dat het hoofd de kern van de betekenis draagt, kan niet worden voldaan, omdat de determinator een functiewoord is: de lexicale betekenis van de groep wordt altijd verschaft door het naamwoord, niet door de determinator. Toch kan de determinator een belangrijke draai geven aan de betekenis van een naamwoord. Zo beschrijft *glas* een ongespecificeerde hoeveelheid van een bepaald materiaal (het is een MASS NOUN), maar **een** *glas* beschrijft opeens een concreet voorwerp. In dit geval is de bijdrage van de determinator aan de betekenis dus niet gering, en misschien wel essentieel voor de functie van de naamwoordgroep, namelijk het verwijzen naar iets buiten de taal. Ook hebben we al gezien dat een determinator verplicht aanwezig is, een andere eigenschap van hoofden. Weliswaar kan ook het naamwoord vaak niet weggelaten worden (*de handelaar* kan niet

*de worden), maar dat geldt alleen wanneer de determinator een LIDWOORD is: *die handelaar* kan wel verkort worden tot *die*, en *sommige boeken* kan verkort worden tot *sommige*. En woordjes als *die* en *sommige* hebben, als ze zelfstandig gebruikt worden, dezelfde distributie als naamwoordgroepen als *die handelaar* en *sommige boeken*, en ook dat is een eigenschap van hoofden. Dat zijn een paar van de overwegingen die taalkundigen er toe gebracht hebben de determinator te zien als het hoofd van de naamwoordgroep.

Voor de terminologie kan dat verwarrend zijn. Een naamwoordgroep is nu feitelijk een DP met als hoofd D en als complement NP. Maar het is niet ongebruikelijk om de traditionele afkorting NP te blijven gebruiken voor de naamwoordgroep als geheel, en wij doen dat in dit boek ook. Rest ons op te merken dat er een parallellie is tussen de naamwoordgroep en de (deel)zin. Beide worden ingeleid door woordjes uit een gesloten klasse, determinatoren en voegwoorden, die bij nader inzien het hoofd van de woordgroepen blijken te zijn.

4.1.2.5 Woordgroepen in woordgroepen in woordgroepen

Tenslotte kunnen we signaleren dat elementen die van een hoofd afhankelijk zijn (complementen en adjuncten) zelf ook woordgroepen zijn, waarbinnen weer een hoofd en afhankelijke elementen te onderscheiden zijn. Zo zagen we dat in *hele grote bloemkolen* in (1a) het hoofd *bloemkolen* is, en *hele grote* een afhankelijk element (een adjunct). Maar in (1c) zagen we dat het adjunct *heel groot* bestaat uit een hoofd *groot* en een adjunct *heel*. En in (16a) bestaat het complement *in koffie* van het hoofd *handelaar* weer uit een hoofd *in* en een complement *koffie*. En als de DP-analyse correct is, is *handelaar in koffie* zelf weer een complement van een hoofd van de categorie D(eterminator) (zie (18)).

Zo zijn zinnen dus opgebouwd uit woordgroepen die woordgroepen bevatten die weer andere woordgroepen bevatten. Elke woordgroep bestaat uit een hoofd en één of meer andere woordgroepen. En feitelijk is een zin ook zo'n woordgroep, die bestaat uit een hoofd (het voegwoord in de bijzin, zie (17)) en één of meer andere woordgroepen. Merk op dat de termen hoofd en afhankelijk element alleen maar van toepassing zijn *binnen één woordgroep*. Dat wil zeggen, *koffie* is een afhankelijk element binnen de PP *in koffie* in (18), en *in koffie* is een afhankelijk element binnen de NP *handelaar in koffie*, maar *koffie* speelt geen rol binnen die NP: het is dus zelf geen afhankelijk element van *handelaar*.

Taalkundigen geven deze gelaagdheid in de structuur van een zin bij voorkeur weer met vierkante haakjes (zie hoofdstuk 5 voor een uitgebreidere bespreking). Bijvoorbeeld in (18) is weergegeven dat de woordgroep als geheel een DP is: het eerste haakje heeft als label 'DP'. Deze woordgroep wordt afgesloten door het meest rechtse sluithaakje. Daarbinnen staat een openingshaakje met het label 'NP', dat wordt afgesloten door het middelste sluithaakje. En tenslotte hebben we helemaal binnenin een openingshaakje met het label 'PP', dat afgesloten wordt door het meest linkse sluithaakje. Ook binnen die PP kunnen we nog een verdere woordgroep identificeren, het complement van *in*, de NP (feitelijk DP) *koffie*. Deze gelaagdheid, die we in alle talen terugvinden, is misschien wel de meest kenmerkende eigenschap van de menselijke taal. Voor sommigen geeft de structuur van de zin, op deze manier beschouwd, eenzelfde gevoel van esthetische bevrediging als de oneindig terugkerende afbeelding op het befaamde Droste-blikje.

4.1.3 Waar in de woordgroep staat het hoofd?

In deze paragraaf bespreken we een manier om de talen van de wereld in twee groepen in te delen, namelijk aan de hand van de positie van het hoofd in de woordgroep. Talen vertonen een sterke neiging om de hoofden in alle verschillende woordgroepen op een vaste plaats neer te zetten. In HOOFD-INITIËLE talen staat het hoofd vóór zijn complement, in HOOFD-FINALE talen staat het er achter. In deze paragraaf drukken we het hoofd telkens vet af.

4.1.3.1 Hoofd-initiële talen

Het Engels is een hoofd-initiële taal. Voorbeeld (19) laat zien dat de complementen van V, P, A en N telkens volgen op het hoofd (dat vetgedrukt is):

- (19) a. [_{VP} **likes** chips]
b. [_{PP} **into** the water]
c. [_{AP} **fond** of chips]
d. [_{NP} **admiration** for Kim]

In (19) staan het werkwoord *likes* en het voorzetsel *into*, allebei hoofden, vóór hun complement-NPs, terwijl de andere hoofden, het adjectief *fond* en het hoofd *admiration* vóór hun complement-PPs staan.

De Keltische talen zijn ook duidelijke gevallen van hoofd-initiële talen; we gebruiken hier als voorbeeld het Welsh. Net zoals in het Engels (en het Nederlands) staat het hoofd P voor zijn NP-complement:

- (20) [_{PP} **dros** y ffordd]
over de weg

En het werkwoord staat ook vooraan in de VP: in (21) staat *yfed* 'drinken' voor zijn complement, het direct object *paned o de* 'een kop thee':

- (21) Ddaru Ceri [_{VP} **yfed** paned o de]
PAST Ceri drinken kop van thee
'Ceri dronk een kop thee.'

Het laatste voorbeeld van een hoofdinitiële taal komt uit de Austronesische taal het Tinrin. Voorbeeld (22) laat zien dat het werkwoord (vetgedrukt) binnen de VP vóór zijn complement-deelzin staat, en voorbeeld (23) dat het naamwoord (vetgedrukt) vóór zijn complement-PP staat.

- (22) u [_{VP} **tramwâ** mwâ ke maija wake] (Tinrin)
ik weten dat jij hard werken
'Ik weet dat jij hard werkt.'

- (23) [_{NP} **kò** rugi beebòrrò nrâ mwîê]
nieuws over verdrinken POSS vrouw
'het nieuws over de verdrinking van de vrouw'

In al de gevallen die we hier hebben laten zien gaat het om de relatie tussen het hoofd en het complement. Dat wil zeggen dat het hoofd in een hoofd-initiële taal niet het allereerste element in de woordgroep hoeft te zijn! En inderdaad kan er in het Engels nog een adjunct vóór het hoofd staan, zoals *very* in de AP *very **fond** of chips*. Dat verandert niets aan het feit dat het Engels een hoofd-initiële taal is.

4.1.3.2 Hoofd-finale talen

Duidelijke voorbeelden van HOOFD-FINALE talen zijn het Turks, het Japans, en het Lezgisch (een taal die gesproken wordt in Daghestan en Azerbeidjan). Voorbeelden (24) tot en met (27) illustreren dat aan de hand van het Japans:

(24) Taroo-ga [_{VP} Hanako-ni hana-o **ageta**]
 Taru-su Hanako-aan bloem-OB gaf
 'Taru gaf Hanako bloemen.'

(25) Taroo-ga [_{VP} tana-ni hon-o **oita**]
 Taru-su plank-aan boek-OB zette
 'Taru zette het boek op de plank.'

(26) [_{PP} tomodati-**to**]
 vriend-met
 'met een vriend'

(27) [_{NP} sono tesuto e no **zisin**]
 die proefwerk tot POSS vertrouwen
 'vertrouwen in dat proefwerk'

De voorbeelden (24) en (25) laten zien dat in het Japans de werkwoordsgroepen het werkwoord aan het eind hebben staan: in beide voorbeelden heeft het werkwoord twee complementen, en die staan allebei vóór het werkwoord. Voorbeeld (26) laat zien dat het Japans achterzetsels heeft (in tegenstelling tot voorzetsels, zie paragraaf 2.2.4), want het P-hoofd *to* 'met' staat achter zijn complement *tomodati* 'vriend'. Voorbeeld (27) laat zien dat het hoofd van de naamwoordgroep *zisin* 'vertrouwen' achter zijn complement *sono tesuto e no* 'in dat proefwerk' (het possessieve element *no* is een naamvalselement dat laat zien hoe precies de relatie is tussen het hoofd *zisin* 'vertrouwen' en zijn complement).

Voorbeeld (28), uit het Lezgisch, laat zien hoe het naamwoordelijk hoofd binnen de NP achteraan staat, voorafgegaan door een bijzin in de vorm van een participium-constructie:

(28) Adaz [_{NP} mektebda k'el-da-j **mumkinwal**] x̣a-na-č̣
 hij op.school leren-FUT-PART mogelijkheid zijn-PAST-NEG
 'Hij was niet in de gelegenheid op school te leren.'

En (29), ook uit het Lezgisch, laat dezelfde volgorde zien tussen een werkwoord en de deelzin die door dat werkwoord geselecteerd wordt:

- In (30), uit het Tsjadisch-Arabisch, hebben we een possessieve NP met een hoofd *ṣawlād* 'kinderen'; dit is een hoofdinitiële constructie, in overeenstemming met het uitgesproken hoofd-initiële karakter van het Arabisch.
- Het Bare-voorbeeld in (31) is een PP, wat in deze taal wil zeggen, een postpositiegroep: het hoofd is de postpositie *abi* 'met', waar de complement-NP direct vóór staat. Dit is dus een hoofdfinale constructie.
- Het Evenki is een Tungusische taal die gesproken wordt in Siberië. De constructie tussen haakjes in (32) is een VP met het werkwoord *buuren* 'gaf' in finale positie, voorafgegaan door zijn twee complementen, 'me' en 'een nieuw mes'; ook dit is dus een hoofd-finale constructie.
- Het Ndyuka is een creooltaal uit Oost-Suriname. Het voorbeeld in (33) laat tussen haakjes een AP zien met een hoofd *bun* 'goed' gevolgd door zijn complement, de bijzin *fu sama nyan* 'om te eten voor mensen' (denk hierbij aan het Engelse *for people to eat* met *for* als voegwoord en *people* als subject van de bijzin). Het is dus een hoofd-initiële constructie.

4.2 Talen met head-marking en talen met dependent-marking

In paragraaf 4.1.3 hebben we gekeken naar een typologisch onderscheid tussen talen wat te maken had met de positie van het hoofd. In deze paragraaf kijken we naar een ander typologisch onderscheid: dat tussen talen die een relatie tussen een hoofd en een afhankelijk element markeren op het hoofd (hoofdmarkering, HEAD-MARKING) en talen die zo'n relatie markeren op het afhankelijke element (dependensmarkering, DEPENDENT-MARKING). Paragraaf 4.2.1 definieert die termen en illustreert de betreffende constructies. Paragraaf 4.2.2 gaat over de verschillende groepen talen die je op basis van deze typologie kunt onderscheiden.

4.2.1 Definities en illustraties

4.2.1.1 Syntactische relaties tussen hoofden en afhankelijke elementen

Tabel 1 illustreert vier verschillende syntactische relaties die er tussen een hoofd en zijn afhankelijke elementen kunnen bestaan.

dependent-marking dan met head-marking, dus dat vormt steeds het uitgangspunt van onze bespreking.

4.2.1.2 Een adpositie en zijn object-NP

Eerst bespreken we DEPENDENT-MARKING op het object van een voorzetsel in de PP in het Duits. De basisvorm van de NP die 'mijn vriend' betekent is *mein Freund*. Als deze NP gebruikt wordt als het object van een voorzetsel, dan is hij een afhankelijk element ten opzichte van het hoofd van de PP, het voorzetsel. Voorzetsels in het Duits markeren afhankelijke NPs via één of andere NAAMVALS-vorm. Voorbeeld (34) illustreert dit met twee verschillende voorzetsels:

- (34) a. für mein-en Freund b. mit mein-em Freund (Duits)
 voor mijn-ACC vriend met mijn-DAT vriend
 'voor mijn vriend' 'met mijn vriend'

Het Duitse voorzetsel *für* 'voor' selecteert een NP in de ACCUSATIEF-naamval, en *mit* 'met' selecteert een NP in de DATIEF-naamval. Aan de vorm van het naamwoord *Freund* zelf is dat niet te zien in (34), dat blijft de basisvorm *Freund*, ongeacht de naamval van de NP als geheel. Maar de naamval van de NP wordt zichtbaar in de vorm van de determinator: *meinen* in (34a) tegenover *meinem* in (34b). De traditionele uitdrukking voor dit verschijnsel is dat de voorzetsels de naamvallen van de afhankelijke NPs 'regeren' (Engels 'govern'). Met andere woorden, de syntactische relatie tussen het voorzetsel en de van dat voorzetsel afhankelijke NP wordt gemarkeerd door die NP (om precies te zijn, zijn determinator) een aparte vorm te geven.

In (35) zien we een andere dependens-gemarkeerde PP, uit het Tsjetsjeens. Deze constructie is toevallig hoofdfinaal: het hoofd, de P, is een postpositie die dus op de afhankelijke NP volgt. Maar opnieuw is het object van de P gemarkeerd met een naamval, en dit keer zien we de naamval rechtstreeks op het naamwoord zelf; dat staat namelijk in de datief-vorm:

- (35) beera-na t'e (Tsjetsjeens)
 kind-DAT aan
 'aan het kind'

In zowel (34) als (35) staat het hoofd van de PP, de prepositie/postpositie, in een ongemarkeerde vorm; er valt geen informatie over het afhankelijke element aan af te lezen. Er is dus geen sprake van hoofd-markering. Maar de afhankelijke NPs

4.2.1.3 Een werkwoord en zijn argumenten

De belangrijkste afhankelijke elementen binnen de werkwoordsgroep (VP) zijn het direct object en het indirect object. In een DEPENDENT-MARKING taal wordt de relatie tussen het werkwoord en deze NP-objecten uitgedrukt door een naamvalsmarkering op de afhankelijke elementen. Ons voorbeeld komt uit het Oekraïens, een Slavische taal, waar de naamval wordt gemarkeerd door (vetgedrukte) affixen op het naamwoord:

- (38) Ja [_{VP} daju dru**h-owi** kny**shk-u**] (Oekraïens)
 ik gaf vriend-DAT boek-ACC
 'Ik gaf de vriend het boek.'

Het hoofd van de VP is *daju* 'gaf', een eenvoudige verledentijdsvorm van het werkwoord, die geen informatie draagt over de van het werkwoord afhankelijke elementen: er zijn geen affixen die verraden wat voor NPs het direct en indirect object zijn. Er is dus geen hoofd-markering. Maar de afhankelijke NPs hebben een naamval die laat zien wat hun relatie tot het hoofd is. Opnieuw is naamval de standaardmethode om aan te geven dat een NP van een bepaald hoofd afhankelijk is.

Merk op dat het subject, *ja* in (38), buiten de VP staat en dus niet rechtstreeks in een afhankelijkheidsrelatie tot het werkwoord kan staan. Inderdaad heeft het subject vaak een ongemarkeerde vorm, namelijk de vorm die een naamwoord ook buiten de zinsstructuur heeft, bijvoorbeeld in een woordenboek. Deze vorm wordt ook gezien als een naamval, en wel de NOMINATIEF (letterlijk, de 'noem-vorm'). Maar de nominatief signaleert dus niet een afhankelijkheidsrelatie, maar eerder het ontbreken van een afhankelijkheidsrelatie.¹

Dependent-marking van objecten is ons natuurlijk ook vertrouwd vanuit de situatie in het Nederlands: een pronomen krijgt een aparte vorm als het afhankelijk is van een werkwoord, zoals in *Zij wandelt* tegenover *Ik zie haar*. Het Nederlands maakt daarin geen onderscheid tussen een direct object en een indirect object (dus het indirect object in *Ik gaf haar een boek* heeft dezelfde vorm als het direct object in *Ik zie haar*), maar wel tussen objecten (dus afhankelijke NPs) en subjecten (niet-afhankelijke NPs).

Kijken we nu naar dezelfde relatie tussen een werkwoord en zijn objecten in een hoofdmarkerende taal. In het Kambera draagt een werkwoord altijd affixen die laten

¹ In typologisch werk met betrekking tot het onderscheid tussen head-marking en dependent-marking wordt het subject wel vaak gezien als een afhankelijke van het werkwoord, bijvoorbeeld in Nichols (1986). Strikt genomen is dat niet correct.

zien wat de kenmerken voor persoon, getal, en naamval van zijn afhankelijke NPs zijn, terwijl die NPs zelf alleen uitgedrukt worden als dat nodig is om ze nadruk te geven, of wanneer de zin anders moeilijk te interpreteren zou zijn. In een normaal gesprek weet je over welke elementen je het hebt, of omdat ze in het begin geïntroduceerd zijn, of omdat ze bekend zijn uit de context; het is dus niet nodig ze expliciet te vermelden. In (39) zijn er dus geen zichtbare pronomina; het subject en object kunnen afgeleid worden uit de elementen *ku-* (voor een subject met de kenmerken eerste persoon enkelvoud) en *-ya* (voor een object met de kenmerken derde persoon enkelvoud) op het werkwoord, het hoofd van de VP:

- (39) Hi **ku-palu-ya** (Kambera)
 dus 1SG:SU-slaan-3SG:OB
 'Dus ik sloeg hem.'

Zelfs als de NPs expliciet genoemd worden moet het werkwoord deze markeringen dragen, zoals in (40):

- (40) [I Ama]_{SU} **na-kei-ya** [na rí muru]_{OB} (Kambera)
 de vader 3SG:SU-kopen-3SG:OB de groente groen
 'Vader koopt de groene groente.'

Strikt genomen is alleen het object een afhankelijk element van het werkwoord: het subject bevindt zich immers buiten de VP. Daarom kunnen we alleen het suffix *-ya*, dat in (39) en (40) de relatie tussen het werkwoord en het direct object uitdrukt, opvatten als een voorbeeld van hoofdmartering. Het prefix, dat de relatie tussen het werkwoord en het subject uitdrukt, is blijkbaar van een andere orde: dat blijkt ook uit het feit dat subject/werkwoord-agreement een wijdverbreid verschijnsel is, dat ook voorkomt bij talen die niet of nauwelijks hoofdmartering vertonen, zoals het Nederlands.

4.2.1.4 Een naamwoord en zijn bezitter

Nu gaan we het hebben over de syntactische relatie tussen een naamwoord, het hoofd van een NP die iets uitdrukt dat het *bezit* van iemand is, en de NP die de *bezitter* van dat element (de possessor) uitdrukt. We hebben aan het begin van deze paragraaf al een voorbeeld gezien van DEPENDENT-MARKING van deze relatie — je herinnert je de bespreking van *Kims huis*.

Ook in het Fins is de bezitsrelatie gemarkeerd op de bezitter, dus dependent-marking. Bijvoorbeeld, de basisvorm van het naamwoord voor 'meisje' is *tyttö*, maar in (41)

(41) tytö-n kissa (Fins)
 meisje-GEN kat
 'de kat van het meisje'

(42) sine natu-**na** (Saliba)
vrouw kind-3SG
'het kind van de vrouw'

4.2.1.5 Een naamwoord en zijn adjectief

(43) a. el niño pequeño (Spaans)
de:MASC jongen klein-MASC
'de kleine jongen'

b. la niña pequeña
de:FEM meisje klein-FEM
'het kleine meisje'

Het hoofd *niño* is van het mannelijk grammaticaal geslacht, en het adjectief dat er van afhankelijk is verschijnt in een mannelijke vorm, zodat het met het hoofd overeenkomt; het naamwoord *niña* is vrouwelijk, en het adjectief staat daarom in de vrouwelijke vorm

- [illegible]

- De possessorconstructie in het Japans in (45) is vergelijkbaar met die in het Fins in (41): alleen het afhankelijke element, de bezitter, is gemarkeerd, terwijl het hoofd *ie* 'huis' in zijn basisvorm staat. Dit is dus een voorbeeld van dependent-marking.
- In voorbeeld (46) staat een postpositie-groep uit het Saliba. Hier is sprake van head-marking, want het hoofd, de postpositie *ena* 'bij', heeft een derde persoon enkelvoud suffix *-na* dat agreement met de afhankelijke NP *sagasaga* 'monding' uitdrukt, dus met het object van het achterzetsel. Dit object zelf heeft geen enkele markering die laat zien dat het afhankelijk is van het achterzetsel. Dus (46) is vergelijkbaar met de voorbeelden uit het Tzutujil (36) en Welsh (37), behalve dat die voorbeelden preposities in plaats van postposities hebben.
- Het voorbeeld uit het Frans in (47) is ook een geval van hoofd-markering. Het hoofd van de VP is het participium *repeinte* 'overgeschilderd'. Het element dat van dit werkwoord afhankelijk is is het direct object *la*, hier verkort tot *l'*. Het is een pronomen met de kenmerken derde persoon vrouwelijk enkelvoud. Die kenmerken komen terug in het affix *-e* dat aan het werkwoord gehecht is: dit is dus een geval van hoofd-markering. (Het pronomen *la* slaat terug op het element *la chaise* aan het begin van de zin, dat ook derde persoon vrouwelijk enkelvoud is, te zien aan de vorm van het lidwoord *la*; ook dit is een vorm van head-marking, als we het lidwoord als het hoofd zien van de naamwoordgroep, en *chaise* als de NP die ervan afhankelijk is; zie paragraaf 4.1.2.4.)
- De voorbeelden uit het Tsjadisch Arabisch in (48) zijn gevallen van dependent-marking. Het adjectief dat 'lang' betekent is een afhankelijk element bij het naamwoord, het hoofd van de NP, en het vertoont agreement met dat naamwoord via een vormverandering die het kenmerk geslacht uitdrukt.

Het Engels maakt maar weinig gebruik van morfologie om elementen te markeren als hoofden of afhankelijke elementen. Bijvoorbeeld in een PP als *in the shower* zijn noch het voorzetsel *in*, het hoofd van de PP, noch het afhankelijke element de NP *the shower* zodanig gemarkeerd dat je hun syntactische relatie kunt aflezen. Hetzelfde geldt voor NPs met een modifierend adjectief, zoals in *red book*; het Engels heeft niet die dependens-markering die we zagen in het Frans (3), het Spaans (43) en het Tsjadisch-Arabisch (48), waar de adjectieven agreement vertonen met de grammaticale kenmerken van het naamwoord dat ze modifieren. Het naamwoord verandert in dat geval ook niet van vorm, dus er is ook geen sprake van dependent-marking.

Toch heeft het Engels nog wel een klein beetje dependens-markering, namelijk in de vorm van de bezitter (*Kim's book*) en in de vorm van de pronomina die van een werkwoord of voorzetsel afhangen (***She*** saw ***him*** vs. ***He*** saw ***her***). Daarnaast hangt de vorm van de determinator soms samen met de kenmerken van het naamwoord, bijvoorbeeld in *this book* (enkelvoud) tegenover *these books* (meervoud). Hier is echter niet duidelijk of het kenmerk getal een inherente eigenschap is van het naamwoord of van de determinator: het kan dus zijn dat het naamwoord zich aanpast aan de determinator, of andersom. Bovendien is van belang of de determinator gezien wordt als het hoofd van de naamwoordgroep (zie paragraaf 4.1.2.4) of als een element dat van het naamwoord afhankelijk is. Hier is dus niet onmiddellijk duidelijk of er sprake is van head-marking of dependent-marking.

Tenslotte heeft het Engels een beperkte mate van subject/werkwoord-agreement (*I love Kim* vs. *She loves Kim*). Maar zoals we al zagen valt dit buiten het bestek van de relaties tussen hoofden en afhankelijke elementen, omdat het subject strikt genomen niet van het werkwoord afhankelijk is (het is geen onderdeel van de werkwoordgroep). Agreement tussen het subject en het werkwoord komt in zeer veel talen voor, ook in talen die normaal gesproken geen dependent-marking laten zien. Het is dus een verschijnsel dat uitstijgt boven het typologisch onderscheid tussen hoofd- en dependensmarkering.

4.2.3 Samenvatting

In deze paragraaf hebben we gezien dat talen ingedeeld kunnen worden in verschillende typologische klassen op basis van het onderscheid tussen head-marking en dependent-marking. Er zijn talen die de syntactische relatie tussen een hoofd en een afhankelijk element nauwelijks markeren; dat zijn talen met erg weinig morfologie, zoals het Chinees. Talen die die relatie wel markeren vallen in twee groepen uiteen: het hoofd kan gemarkeerd zijn of het afhankelijke element. Tenslotte hebben we opgemerkt dat

agreement tussen het subject en het werkwoord zo wijdverbreid is dat het buiten het typologisch onderscheid tussen hoofd- en dependens-markering valt.

5

Hoe identificeer je constituenten?

In hoofdstuk 1 hebben we het idee geïntroduceerd dat zinnen structuur hebben; nu komen we in meer detail op dat onderwerp terug. We hebben in hoofdstuk 4 gezien dat woordgroepen bestaan uit een hoofd en eventuele modificeerders en complementen van dat hoofd, maar we hebben nog niet gezien hoe we woordgroepen kunnen identificeren, anders gezegd, hoe we een woordgroep kunnen onderscheiden van een willekeurige reeks woorden. In dit hoofdstuk gaan we het hebben over de woordgroepen die samen een deelzin en een zin maken — de CONSTITUENTEN van een zin.

5.1 *De structuur van de zin ontdekken*

Paragraaf 5.1.1 laat zien dat er syntactische structuur bestaat, vooral door te kijken naar zinnen en woordgroepen die dubbelzinnig (AMBIGU) zijn. Paragraaf 5.1.2 geeft je drie syntactische tests voor woordgroepsstructuur, en paragraaf 5.1.3 introduceert de manier waarop taalkundigen woordgroepsstructuur grafisch weergeven.

5.1.1 **Bewijs dat zinnen structuur hebben**

Eén manier om te laten zien dat syntactische structuur werkelijk bestaat is om te kijken naar zinnen die syntactisch ambigu zijn; dat wil zeggen dat ze meer dan één betekenis hebben. Niet alle ambiguïteit is syntactisch: de dubbelzinnigheid kan een kwestie van woorden zijn, zoals in *De schilder kwam met een ezel aanzetten*; betekent dat ‘een lastdier’ of ‘een schilderijstandaard’? Maar in andere gevallen ontstaat de ambiguïteit doordat we niet weten hoe de woorden in woordgroepen ingedeeld moeten worden. Dat is syntactische ambiguïteit. Bijvoorbeeld, in een Britse krant stond een keer een zin als de volgende, die een onverwachte communicatiestoornis teweeg bracht:

- (1) Black cab drivers went on strike yesterday

Sommige lezers schreven brieven naar de krant waarin ze zich afvroegen wat de huidskleur van de taxichauffeurs er toe deed. Maar de krant had het natuurlijk anders bedoeld, namelijk dat *black* alleen *cab* 'taxi' zou modificeren, en niet *cab drivers* 'taxichauffeurs'. Die twee verschillende interpretaties zijn mogelijk doordat de woordgroep *black cab drivers* twee verschillende STRUCTUREN kan hebben. We kunnen dat aangeven door haakjes te gebruiken die laten zien welke woorden bij elkaar horen; als de haakjes anders staan krijg je een andere structuur. Voorbeeld (2) laat deze verschillende structuren zien: de verontwaardigde lezers hadden de zin geïnterpreteerd als in (2a), en de krant had hem bedoeld als (2b):

- (2) a. **Black [cab drivers]** went on strike
 b. [**Black cab**] drivers went on strike

In zowel (2a) als (2b) vormen de woorden *black cab drivers* een constituent van de zin als geheel, maar zoals de haakjes laten zien kunnen de woorden *binnen* die constituent op verschillende manieren gegroepeerd worden, afhankelijk van wat *black cab drivers* nu eigenlijk betekent. In (2a) is *cab drivers* een constituent, die gemodificeerd wordt door *black*: het zijn taxichauffeurs die zwart zijn; in (2b) is *black cab* een constituent die *drivers* modificeert: het zijn chauffeurs van zwarte taxi's. Een constituent is een reeks woorden die een woordgroep vormt binnen de zin. In het Nederlands zijn we gewoon om in (2a) *cab drivers* aan elkaar te schrijven en *black* los: *zwarte taxichauffeurs*, wat een directe afspiegeling vormt van de structuur van de woordgroep als geheel.

Een andere manier waarop je soms kunt ontdekken dat woorden een constituent vormen is om te kijken naar bepaalde affixen, zoals het Engelse possessief-affix *-s* en het Nederlandse element *z'n/d'r*. Deze affixen hechten zich aan een woordgroep, om precies te zijn aan een NP, zodat je krijgt *Kim d'r*, *dat meisje d'r*, en zo voorts. Dat betekent dat we de omvang van een NP kunnen bepalen aan de hand van de positie van het possessief-element *z'n/d'r*. Zo weten we welke reeks woorden een NP, dus een constituent vormen. Dat geeft soms verrassende resultaten, zoals in (3):

- (3) [**Die vrouw van gisteren**] d'r auto is gestolen

Hier moet *die vrouw van gisteren* een constituent zijn, namelijk een NP, omdat *d'r* eraan geplakt kan worden: het possessief-element heeft immers betrekking op de hele woordgroep *die vrouw van gisteren* (het is *de auto van die vrouw van gisteren*).

Het *z'n/d'r*-element kan zelf ook weer aanleiding geven tot syntactische dubbelzinnigheid, omdat het niet altijd duidelijk is aan welke reeks woorden het element vastgeplakt zit:

- (4) Teun heeft de moeder van Kim d'r tante ontmoet

Hier kan Teun de moeder van de tante van Kim ontmoet hebben, maar ook de tante van de moeder van Kim. In het eerste geval vormt de reeks *Kim d'r tante* een constituent, het object van het voorzetsel *van* (een voor de hand liggende interpretatie is dat de vrouw die Teun ontmoette tevens Kim's grootmoeder was); *d'r* is in dat geval aan de NP *Kim* gehecht. In het andere geval is er een constituent *de moeder van Kim* waar *d'r* zich aan hecht (hier kan de vrouw in kwestie niet de grootmoeder van Kim zijn geweest, maar moet het een zus van haar grootmoeder zijn geweest). De twee mogelijke interpretaties corresponderen dus met twee verschillende constituentstructuren:

- (5) a. Teun heeft de moeder van [Kim] d'r tante ontmoet
b. Teun heeft [de moeder van Kim] d'r tante ontmoet

De moeder van Kim speelt dus alleen een rol in (5b), waar *de moeder van Kim* een constituent is; in (5a) komt de moeder van Kim in het hele verhaal niet voor.

Dit voorbeeld laat ook zien dat constituentstructuur *dynamisch* is; je kunt niet zeggen: eens een constituent, altijd een constituent. Dat punt wordt nog eens onderstreept door het volgende voorbeeld:

- (6) a. De bakker vroeg zich af hoe wit brood kon worden verpakt
b. De bakker vroeg zich af hoe wit brood kon worden

In (6a) is er een constituent *wit brood*, wat we weten doordat we het kunnen vervangen door één enkel woord, zoals in *De bakker vroeg zich af hoe **waddenbrood** kon worden verpakt*. Maar in (6b) vormen de woorden *wit* en *brood* geen constituent; *wit brood* kan hier niet vervangen worden: **De bakker vroeg zich af hoe **waddenbrood** kon worden*. In plaats daarvan zit *wit* samen met *hoe* in een woordgroep, en vormt *brood* op zichzelf een constituent, die opnieuw vervangen kan worden door *waddenbrood*: *De bakker vroeg zich af hoe wit **waddenbrood** kon worden*. Dit voorbeeld laat zien dat je niet *zonder context* kunt bepalen of woorden samen een constituent vormen of niet. Pas als de woorden in een zin voorkomen, en we de zin kunnen manipuleren met behulp van tests, kunnen we de omvang van de constituenten en daarmee de structuur van de zin

vaststellen. Eén van die tests hebben we al gezien: als we een reeks woorden door een ander woord kunnen vervangen, dan weten we dat die reeks een constituent vormt.

5.1.2 Syntactische tests voor constituentschap

De plaats van het possessief element *z'n/d'r* was in de vorige paragraaf een handige morfologische test voor het vinden van NP-constituenten. Maar om *alle* constituenten van een zin te ontdekken hebben we syntactische tests nodig. Drie van die tests bespreken we in deze paragraaf, een vierde volgt in paragraaf 5.3.2.

Kort en goed komen de syntactische tests voor constituentschap allemaal op hetzelfde neer. Als je iets met een reeks woorden kunt uithalen, dan gedraagt die reeks woorden zich blijkbaar als een eenheid, en hebben we te maken met een constituent. In de tests die we toepassen proberen we dus steeds iets met een reeks woorden uit te halen: we kunnen ze proberen te ISOLEREN, te VERVANGEN door iets anders, of te VERPLAATSEN naar een andere positie in de zin.

Een woordgroep ISOLEREN kunnen we op verschillende manieren doen. De eenvoudigste manier is om te kijken of je de reeks woorden kunt gebruiken als antwoord op een vraag. Het idee hierachter is dat een antwoord een eenheid is. Kun je een reeks woorden als antwoord gebruiken, dan heb je dus een (potentiële) constituent te pakken. Zo kunnen we naar aanleiding van de zin in (4) vragen *Over wie z'n tante heb je het nu eigenlijk?* Daarop kunnen we weer twee antwoorden geven, (7a) of (7b), afhankelijk van hoe de zin wordt geïnterpreteerd:

- (7) a. Kim
- b. De moeder van Kim

Het antwoord in (7a) kan alleen gegeven worden als de zin zo geïnterpreteerd wordt als in (5a): in die interpretatie is het de tante van *Kim* en niet van *de moeder van Kim*. Het antwoord in (7b) is van toepassing als de tante niet van *Kim* maar van *de moeder van Kim* is. Met een andere vraag kunnen we laten zien dat *Kim d'r tante* onder de interpretatie van (5a) een constituent is: dat wil zeggen, die reeks woorden kan dan prima als antwoord gegeven worden. De vraag is *Van wie is die moeder nu eigenlijk?* Bij de interpretatie van zin (4) als (5a) krijg je dan als antwoord (8a), en is het antwoord in (8b) onmogelijk, en bij (5b) is het andersom:

- (8) a. Kim d'r tante
- b. Kim

Samen laten (7) en (8) zien dat *Kim* in het ene geval een constituent vormt met *d'r tante* en in het andere geval met *moeder*:

- (9) a. [de [moeder van [**Kim d'r tante**]]]
 b. [[de [**moeder van Kim**]] d'r tante]

Deze voorbeelden laten opnieuw zien dat constituentschap en betekenis onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn: iets kan geïsoleerd worden als het ook een eenheid van betekenis is. In de interpretatie van (4) als (5a) geldt dat voor *Kim d'r tante*, maar niet voor *de moeder van Kim*, in de interpretatie van (4) als (5b) is het andersom.

De isolatietest werkt ook bij voorbeeld (6). Als we vragen *Waarover vroeg de bakker zich iets af?* dan is het antwoord bij (6a) *wit brood*, maar bij (6b) kan dat antwoord niet gegeven worden. *Wit brood* is dus een constituent in (6a) maar niet in (6b).

Laten we nog een ander paar zinnen nemen om te kijken hoe de isolatietest werkt. Bekijk de zinnen in (10) en (11) maar eens: de twee zinnen zijn opgebouwd uit woorden van dezelfde woordklasse, en hebben dezelfde woordvolgorde, zoals je kunt zien in (12) (ter herinnering, D staat voor de categorie 'determinator'):

(10) Daan kende dat boek op de tafel

(11) Daan gooide dat boek op de tafel

(12) N V D N P D N

Je zou dan ook denken dat de twee zinnen dezelfde syntactische structuur hebben. Maar je voelt onmiddellijk aan dat dat niet zo is; in ieder geval is de intonatie van de twee zinnen verschillend. In (10) is *op de tafel* een woordgroep (een PP) die het naamwoord *boek* modificeert — het boek op de tafel is een bepaald boek. We hebben dus te maken met een adjunct PP die bij *dat boek* hoort, en er samen een constituent mee vormt. Maar in (11) lijkt de PP *op de tafel* eerder bij *gooide* dan bij *dat boek* te horen. De PP in (11) lijkt niet direct *dat boek* te modificeren, en het zou dus best kunnen dat de twee niet samen in één constituent zitten.

De isolatietest ondersteunt deze intuïties. We krijgen bij de twee zinnen totaal verschillende antwoorden:

(13) Wat kende Daan? [**Dat boek op de tafel**]

- (14) Wat gooide Daan? a. [**Dat boek**]
 b. *Dat boek op de tafel

Voorbeeld (13) laat zien dat de hele reeks *dat boek op de tafel* een constituent van (10) is: we kunnen het isoleren. Voorbeeld (14a) bevestigt dat *dat boek* een constituent van (11) is, maar van groter belang is dat (14b) laat zien dat *dat boek op de tafel* nu geen constituent is: we kunnen het niet uit zin (11) isoleren (het sterretje geeft aan dat het voorbeeld ongrammaticaal is). Bij het uitvoeren van constituentschapstests is het contrast tussen grammaticale en ongrammaticale varianten cruciaal. Vaststellen dat een reeks woorden geen constituent is helpt je enorm bij het ontdekken van de structuur van een zin. Als we denken dat twee zinnen een verschillende structuur hebben (of dat één zin twee verschillende analyses heeft, zoals in de ambigue voorbeelden (2) en (4)), dan moeten we kunnen laten zien dat ze zich anders gedragen als we er syntactische tests op loslaten: om precies te zijn, we moeten kunnen aantonen dat een test in het ene geval een grammaticale zin, en in het andere geval een ongrammaticale zin oplevert.

Een tweede manier om te kijken of een reeks woorden een constituent vormt is om ze te VERVANGEN door iets anders. Daarvan hebben we al een voorbeeld gezien bij de bespreking van (6) paragraaf 5.1.1. Het idee hierachter is opnieuw dat als we een reeks woorden kunnen vervangen door één ander element, dat die reeks zich dan gedraagt als een eenheid, en dus een constituent is.

De vervangingstest kan op meerdere manieren uitgevoerd worden. Eén manier is om de zin om te zetten in een ECHO-VRAAG, waarbij we de reeks woorden die we willen testen vervangen door een vraagwoord (woorden als *wie*, *wat*, *waar*, *waarom*, *hoe*, etc.). Echo-vragen hebben een beetje een geforceerd karakter in het Nederlands, en ze kunnen hooguit gebruikt worden als de spreker nauwelijks kan geloven wat hij zojuist gehoord heeft: bijvoorbeeld *Je hebt **wat** laten vallen?* Maar zo'n vraagwoord kan niet zomaar elke reeks woorden vervangen, het moet een volledige constituent zijn:

- (15) *Daan kende **wat** op de tafel?

- (16) Daan gooide **wat** op de tafel?

De reden dat (15) ongrammaticaal is, is dat *wat* hier maar een gedeelte van de constituent *dat boek op de tafel* vervangt. Pas als *wat* de hele constituent vervangt, is het in orde: *Daan kende **wat** ?* Om precies te zijn, *wat* in (15) vervangt de reeks

woorden *dat boek*, en de test laat zien dat die reeks geen constituent is.¹ De echo-test kan ook toegepast worden op (6), waar je kunt krijgen *De bakker vroeg zich af hoe **wat** kon worden verpakt?* en niet **De bakker vroeg zich af hoe **wat** kon worden?* maar weer wel *De bakker vroeg zich af hoe **wit** **wat** kon worden?*. Dat bevestigt dus dat *wit brood* in (6a) een constituent is, en in (6b) niet. Ook voor het voorbeeld in (4), *Teun heeft de moeder van Kim d'r tante ontmoet*, bevestigt de echo-test wat we al eerder vonden. Onder de interpretatie van (5a) krijg je de vraag in (17a), onder de interpretatie in (5b) die in (17b), en niet andersom:

- (17) a. Teun heeft de moeder van **wie** ontmoet?
b. Teun heeft **wie** d'r tante ontmoet?

De vervangingstest kan ook uitgevoerd worden met pronomina. In het voorbeeld van (10) en (11) zouden we dan een pronomina als *het* kunnen gebruiken:

- (18) a. *Daan kende het op de tafel
b. Daan kende het
- (19) a. Daan gooide het op de tafel
b. *Daan gooide het

De laatste zin, (19b), is op zich niet ongrammaticaal, maar wel als vervanging van (11), waarbij *het* de reeks woorden *dat boek op de tafel* vervangt. In (11) is die reeks woorden namelijk geen constituent, en kan hij dus niet door één woord vervangen worden.

Een derde syntactische test waarmee je constituenten kunt opsporen is VERPLAATSING. In het Nederlands kun je woordgroepen vaak vooraan in de zin zetten, volgens het schema in (20):

(20)	Teun dronk thee	→	Thee dronk Teun
	Teun heeft thee gedronken	→	Thee heeft Teun gedronken

In (20) is telkens het direct object *thee* naar voren verplaatst. Wat opvalt is dat die verplaatsing ook gevolgen heeft voor het finiete werkwoord (*dronk*, *heeft*): dat komt dan ineens vóór het subject *Teun* te staan. Dit is een zeer regelmatig verschijnsel in het

¹ Als we met *wat* niet *dat boek* vervangen maar alleen *boek*, dan is de zin weer een stuk acceptabeler: *Daan kende dat **wat** op de tafel?*. Dat komt doordat het naamwoord *boek* op zichzelf weer wel een constituent vormt: individuele woorden zijn altijd constituenten; zie paragraaf 5.2.

Nederlands: het finiete werkwoord staat in hoofdzinnen op de tweede plaats (het VERB-SECOND verschijnsel).

Dit gegeven levert een eenvoudige test voor constituentschap op: aangezien het werkwoord op de tweede plaats moet staan, is alles wat je voor het werkwoord neer kunt zetten één constituent. Passen we deze test toe op de zinnen in (10), *Daan kende dat boek op de tafel*, en (11), *Daan gooide dat boek op de tafel*, dan krijgen we de volgende resultaten (het woordje *al* voegen we toe om de zinnen beter te laten lopen):

- (21) a. **Dat boek op de tafel** kende Daan (al)
 b. ***Dat boek** kende Daan (al) op de tafel

- (22) a. ***Dat boek op de tafel** gooide Daan (al)
 b. **Dat boek** gooide Daan (al) op de tafel

Opnieuw zien we dat in zin (10) *dat boek op de tafel* een constituent is, en in zin (11) niet. Zin (21b) is ongrammaticaal omdat de reeks *dat boek* niet een constituent is, zoals we hierboven ook al zagen. Zin (22a) is ongrammaticaal omdat er nu twee constituenten voorop staan, en dat is in strijd met de Nederlandse eis dat het werkwoord op de tweede plaats staat.

De verplaatsingstest kan heel gemakkelijk gecombineerd worden met de vervangingstest. In het Nederlands worden vraagwoorden namelijk altijd naar voren verplaatst, waarna de verb-second regel weer gaat werken. Zo krijg je dus het schema in (23), waarbij *thee* eerst is vervangen door *wat* en vervolgens verplaatst:

- (23) Teun dronk thee → Teun dronk **wat** ? → Wat dronk Teun?

Voor onze voorbeelden (10) en (11) levert dat op:

- (24) a. Wat kende Daan?
 b. *Wat kende Daan op de tafel?
- (25) a. Wat gooide Daan op de tafel?
 b. *Wat gooide Daan?

In (24a) is eerst *dat boek op de tafel* vervangen door *wat*, en is daarna *wat* naar voren verplaatst. (25) laat zien dat bij (11) niet *dat boek op de tafel* maar *dat boek* vervangen

en verplaatst moet worden. Opnieuw blijkt dat zin (10) en (11) een verschillende constituentstructuur hebben.

De verplaatsingstest kan niet in alle talen op dezelfde manier uitgevoerd worden, maar het principe is in alle talen hetzelfde. Als een reeks woorden een constituent is, dan moeten we hem kunnen oppakken en ergens anders neerzetten.² Een variant van de verplaatsingstest die in veel talen werkt is de CLEFT-constructie. In deze constructie wordt een constituent uit de zin weggelaten en apart gezet, volgens het schema in (26).

(26) Teun dronk thee → Het was **thee** wat Teun dronk

Ook deze test laat zien dat in (10) *dat boek op de tafel* een constituent is, en in (11) niet:

- (27) a. Het was **dat boek op de tafel** wat Daan kende
 b. *Het was **dat boek** wat Daan op de tafel kende
- (28) a. Het was **dat boek** wat Daan op de tafel gooide
 b. *Het was **dat boek op de tafel** wat Daan gooide

Cleft-constructies hebben het effect dat de constituent die er uit gelicht wordt extra nadruk (FOCUS) krijgt. Ze komen wijd en zijd voor, o.a. ook in het Engels, het Iers, en het Baskisch. In (29) en (30) staan voorbeelden uit het Iers, in (31) en (32) uit het Lekeitio-Baskisch. De eerste zin toont telkens de neutrale volgorde, de tweede de cleft-volgorde:

- (29) Bhí an fear ag péinteáil cathaoir (Iers)
 was de man PROG verven stoel
 'De man was een stoel aan het verven.'

² De verplaatsingstest heeft één nadeel: talen hanteren vaak heel strikte beperkingen ten aanzien van verplaatsing. Lang niet alle denkbare verplaatsingen worden ook werkelijk in talen aangetroffen. Dat betekent dat als een verplaatsingstest een ongrammaticale zin oplevert, er twee dingen aan de hand kunnen zijn: het kan zijn dat de verplaatste reeks woorden geen constituent is, maar het kan ook zijn dat we een verplaatsing hebben uitgevoerd die in die taal niet mogelijk is. In het laatste geval weten we niet of de verplaatste reeks woorden nu wel of niet een constituent is. Dat doet zich bijvoorbeeld voor in een zin als *De bakker vroeg zich af hoe wit brood kon worden verpakt*. Hier hebben de andere tests uitgewezen dat *wit brood* een constituent is. Maar als we de reeks *wit brood* gaan proberen te verplaatsen, dan krijgen we toch een ongrammaticale zin: **Wat vroeg de bakker zich af hoe kon worden verpakt?* Hier is dus een CONDITIE OP VERPLAATSING geschonden, en kunnen we de verplaatsingstest niet toepassen.

- (30) Is é [an fear] a bhí ag péinteáil cathaoir
 is hij de man die was PROG verven stoel
 'Het is de man die een stoel aan het verven was.'

- (31) premižúa orreri mutillari̇ emon-dótze (Baskisch)
 prijs die:DAT jongen:DAT geven-AUX
 'Ze hebben de prijs aan die jongen gegeven.'

- (32) [orreri mutillari̇] dâ premižúa emon dotzé-na
 die:DAT jongen:DAT is prijs geven AUX-dat
 'Het is aan die jongen dat ze de prijs gegeven hebben.'

Uit (30) kunnen we opmaken dat *an fear* in (29) een constituent is, en uit (32) dat *orreri mutillari̇* in (31) een constituent is.

Deze constituentschapstests maken altijd gebruik van de intuïties van moedertaalsprekers over hun taal. Het feit dat sprekers dezelfde GRAMMATICALITEITSOORDELEN hebben — d.w.z. dezelfde intuïties over welke zinnen mogelijk zijn en welke niet — laat zien dat we onbewust heel veel weten over de woordgroepen van onze taal. De constituentschapstests creëren bepaalde syntactische omstandigheden waarin alleen maar constituenten kunnen optreden. Als we in die situaties een reeks woorden gebruiken die geen constituent vormen, dan levert dat voor de oren van een moedertaalspreker een onmogelijk resultaat op. Deze ONGRAMMATICALITEIT (de technische term voor zo'n onmogelijk resultaat) vertelt ons dat in dat geval de reeks woorden geen constituent kan zijn.

In deze paragraaf hebben we drie syntactische tests besproken voor het identificeren van constituenten: (1) isolatie, (2) vervanging, en (3) verplaatsing. De informatie die deze tests opleveren kan gerepresenteerd worden met vierkante haakjes rondom de constituenten, zoals we tot nu toe gedaan hebben, maar ook in zogenaamde BOOMDIAGRAMMEN. Dat is het onderwerp van de volgende paragraaf.

5.1.3 Notatie van constituentstructuur in een 'boom'

In de vorige paragraaf hebben we gezien dat de twee zinnen in (10) en (11) een verschillende constituentstructuur hebben. De tests (isolatie, vervanging en verplaatsing) wezen uit dat in (10) de woorden *dat boek op de tafel* een constituent vormen, en in (11) niet. We kunnen dat resultaat weergeven met behulp van vierkante haakjes, zoals in (33) en (34):

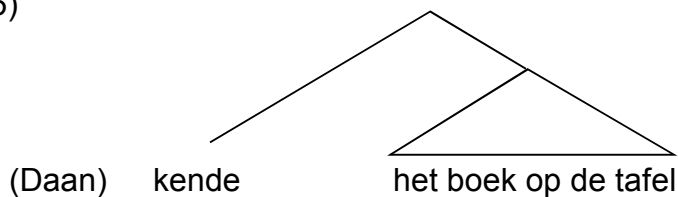
(33) [Daan kende [dat boek op de tafel]]

(34) [Daan gooide [dat boek] [op de tafel]]

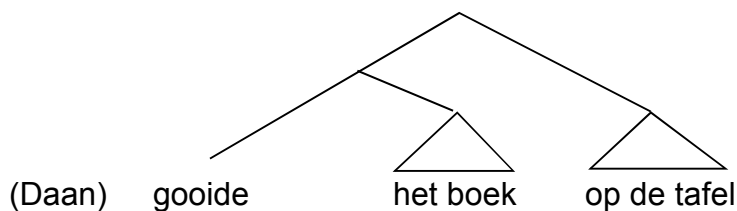
In (33) hebben we twee constituenten weergegeven: *dat boek op de tafel* en de hele zin. Een zin is een eenheid, en daarmee automatisch een constituent. In (34) hebben we naast de hele zin twee aparte constituenten: *dat boek* en *op de tafel*. We zullen zien dat er nog meer constituenten aan te wijzen zijn in (33) en (34), maar dit is wat de tests ons tot nu toe opgeleverd hebben.

Je kunt op veel verschillende manieren noteren dat een reeks woorden een constituent vormt. Een heel gebruikelijke manier om de constituentstructuur te laten zien is om er een tekening van te maken. Zo'n tekening noemen we een BOOMDIAGRAM, waarbij elke constituent op een aparte tak van de boom zit. Als we even het subject buiten beschouwing laten, dan kunnen we (33) tekenen als in (35), en (34) als in (36):

(35)

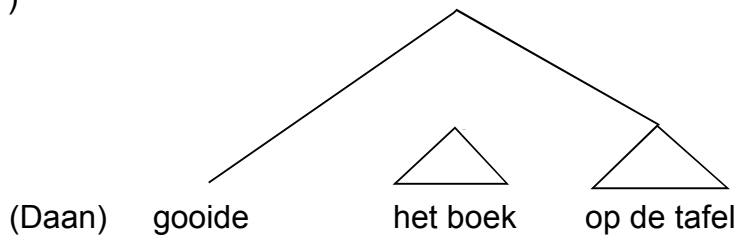
(36)

De tekeningen in (35) en (36) worden boomdiagrammen genoemd, omdat ze doen denken aan de takken van bomen: wel is het zo dat de takken ondersteboven staan; dus met de stam (Engels 'root') boven. In (35) staat *het boek op de tafel* in één tak: het driehoekje geeft aan dat dit één constituent is. In (36) staan *het boek* en *op de tafel* in aparte takken: het zijn aparte constituenten, die allebei afhankelijk zijn van het werkwoord *gooide*.

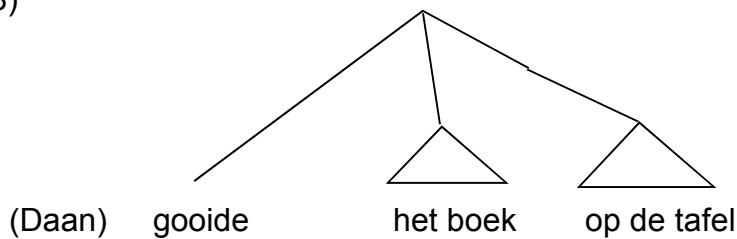
Merk op dat we het relevante deel van (34) niet zo hadden kunnen tekenen als in (37):

(37)

In (37) vormen *het boek* en *op de tafel* een constituent: ze zitten bij elkaar in één en dezelfde tak. Maar we hebben juist gezien dat *het boek* en *op de tafel* niet samen een constituent vormen: ze kunnen bijvoorbeeld niet samen worden verplaatst (zie (22a)) of vervangen (zie (19b)). De tekening in (37) geeft de structuur van zin (11) dus niet correct weer. Een ander alternatief voor (36) is (38):

(38)

Het verschil tussen (38) en (36) is dat *het boek* samen met *gooide* een constituent vormt in (36), en in (38) niet. Als het goed is kunnen we dus de tests uit paragraaf 5.1.2 gebruiken om uit te maken wat de juiste structuur is, (36) of (38).

We proberen eerst de isolatietest. Kunnen we *gooide* en *het boek* apart zetten? Ja, dat lukt, tenminste, als we het werkwoord niet-finit maken: finiete werkwoorden kunnen namelijk moeilijk op zichzelf staan. Bijvoorbeeld, in een zin als *Kim sliep* kunnen we het werkwoord wel isoleren door te vragen *Wat deed Kim?*, maar het antwoord zal dan altijd zijn *Slapen* en niet **Sliep*. Vragen we dan naar aanleiding van zin (11) wat Daan deed, dan is een mogelijk antwoord *Het boek gooien*. Een ander mogelijk antwoord is natuurlijk *Het boek op de tafel gooien*, wat er op wijst dat de hele reeks *gooide het boek op de tafel* een constituent is. Maar op dat punt verschillen de structuren in (36) en (38) niet: in allebei is er één tak (de bovenste) die de constituenten *gooide*, *het boek*, en *op de tafel* verenigt. Maar dat ook *het boek gooien* een mogelijk antwoord is wijst erop dat de structuur in (36) beter is dan die in (38).

De vervangingstest levert hetzelfde resultaat op, maar ook hier is iets bijzonders aan de hand. De enige vorm van vervanging die namelijk werkt in dit geval is vervanging door *niets*, dat wil zeggen: het weglaten van de reeks woorden die we testen op constituentschap. Deze weglating, die ELLIPSIS genoemd wordt, is een veel gebruikte

vorm van de vervangingstest. Bijvoorbeeld, bij *Kim sliep en Teun sliep ook* kunnen we *sliep* weglaten in een constructie als *Kim sliep en Teun ___ ook*. Dat wijst er op dat *sliep* in een zin als *Kim sliep* een constituent is. In zin (11) blijkt dan dat we de reeks *gooide het boek* kunnen weglaten:

- (39) Kim gooide het boek op de grond en Daan gooide het boek op de tafel →
Kim gooide het boek op de grond en Daan _____ op de tafel

Bij (10) werkt dat niet:

- (40) Kim kende het boek op de grond en Daan kende het boek op de tafel →
*Kim kende het boek op de grond en Daan _____ op de tafel

In (10) is *kende het boek* dan ook geen constituent, maar vormt *het boek* een constituent samen met *op de tafel*, zoals we in paragraaf 5.1.2 gezien hebben. Dat *gooide het boek* in (39) wel weggelaten kan worden wijst er dus op dat het in (11) een constituent is.

De verplaatsingstest levert in dit geval geen grammaticale zinnen op, dat wil zeggen, het lijkt er op dat alleen de hele groep in (36) naar voren verplaatst kan worden in het Nederlands (opnieuw moeten we het werkwoord niet-finiet maken om een kans te hebben op een grammaticale uitkomst):

- (41) a. *Het boek gegoooid heeft Daan (al) op de tafel
b. Het boek op de tafel gegoooid heeft Daan (al)

Deze test kan ons in dit geval dus niet helpen, maar de andere tests lijken er op te wijzen dat in (11) *gooide* en *het boek* samen één constituent vormen. Dat wil zeggen dat de structuur in (36) te verkiezen is boven die in (38).

Natuurlijk wisten we al dat er een asymmetrie was tussen *het boek* en *op de tafel*: *het boek* is immers een complement van *gooide* en *op de tafel* is een adjunct. *Het boek* is dan ook verplicht aanwezig en *op de tafel* kan weggelaten worden. De constituentschapstests laten nu zien dat deze asymmetrie niet zuiver semantisch is: ook in de syntactische structuur komt hij tot uitdrukking. Er is een hiërarchie tussen de constituenten van een zin, met dien verstande dat een adjunct verder verwijderd is van het hoofd dan het complement: het hoofd en het complement vormen samen een constituent, en het adjunct staat op een ander niveau, een eindje verder van het hoofd af. Op basis van de structuur van (11), namelijk (36), kunnen we dus de volgende hypothese formuleren:

- (42) Als een hoofd α een complement β selecteert, dan vormen α en β samen een constituent.

Merk op dat in (35) en (36) de hele reeks *kende/gooide dat boek op de tafel* ook een constituent vormt, namelijk de werkwoordsgroep met het werkwoord *kende/gooide* als hoofd. De vervangingstest bevestigt dat; opnieuw moeten we kiezen voor ellipsis (vervanging door niets) als we dit willen laten zien:

- (43) Daan kende/gooide dat boek op de tafel en Teun _____ ook

In (43) staat de open plaats, aangegeven met het liggende streepje, voor *kende/gooide dat boek op de tafel*, wat er op wijst dat deze reeks woorden een constituent vormt. We hebben dat al aangegeven in de structuren in (35) en (36), en kunnen dat ook in de haakjesstructuren in (33) en (34) aangeven door haakjes in te voegen tussen *Daan* en *kende/gooide* (met ook een extra sluithaakje aan het eind; in (45) staan ook nog extra haakjes rond de constituent *gooide dat boek*):

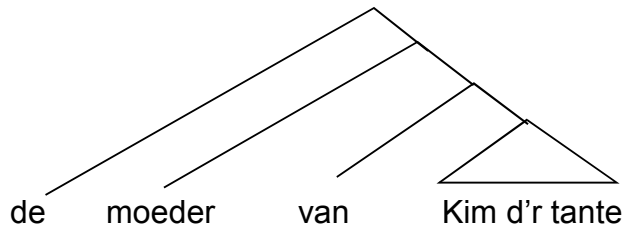
- (44) [Daan [kende [dat boek op de tafel]]]

- (45) [Daan [[gooide [dat boek]] [op de tafel]]]

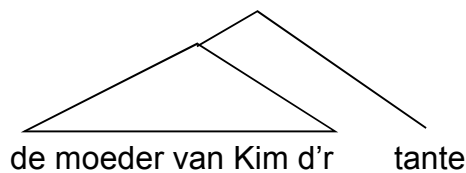
Zoals je in (45) ziet kan een haakjesstructuur behoorlijk onoverzichtelijk worden, en daarom geven taalkundigen meestal de voorkeur aan een representatie in de vorm van een boomstructuur.

De weergave van de constituentstructuur in de vorm van een boomdiagram is ook erg nuttig bij zinnen die syntactisch ambigu zijn, dat wil zeggen dat ze op twee manieren in constituenten verdeeld kunnen worden. Ons voorbeeld uit paragraaf 5.1.1 was *Teun heeft de moeder van Kim d'r tante ontmoet*, waar de woordgroep *de moeder van Kim d'r tante* op twee manieren geanalyseerd kan worden. Zoals we zagen is in het ene geval *Kim d'r tante* een constituent (dan is *de moeder van Kim d'r tante* Kim d'r grootmoeder), en in het andere geval *moeder van Kim* (dan is *de moeder van Kim d'r tante* de zus van Kim d'r grootmoeder). Deze constituentstructuur is in (9) al met haakjes weergegeven, en in een boomdiagram ziet het er als volgt uit:

(46)

(47)

In (46) en (47) zien we onmiddellijk wat de bedoeling is. In (46) is *Kim d'r tante* een complement van *van*, en de PP *van Kim d'r tante* is weer een complement van *moeder*. Het gaat hier dus om een moeder, terwijl het in (47) gaat om een tante; daar is *de moeder van Kim* een adjunct van *tante* (een afhankelijk element van het hoofd *tante*, waarbij *d'r* de relatie tussen het adjunct en het hoofd markeert op het adjunct — een typisch geval van dependent-marking dus).

5.1.4 Samenvatting

Aan de hand van syntactische tests voor constituentschap — isolatie, vervanging, en verplaatsing — hebben we laten zien dat zinnen een constituentstructuur hebben. We hebben een eerste indruk gekregen van hoe we die structuur kunnen weergeven. Dat kan op twee manieren: ofwel door haakjes om de constituenten heen te zetten, ofwel door de constituenten te groeperen in takken van een boomdiagram. Een heel belangrijk punt in deze paragraaf was dat een argument voor of tegen een bepaalde constituentstructuur gebruik moet maken van paren van grammaticale en ongrammaticale zinnen die de uitkomst zijn van een syntactische test. Een analyse is pas geldig als we tegelijk andere mogelijke analyses kunnen uitsluiten. We gebruiken constituentschapstests dus niet alleen om te laten zien wat de structuur wél is, maar ook om te laten zien wat de structuur níet is.

5.2 Boomdiagrammen en relaties in een boomstructuur

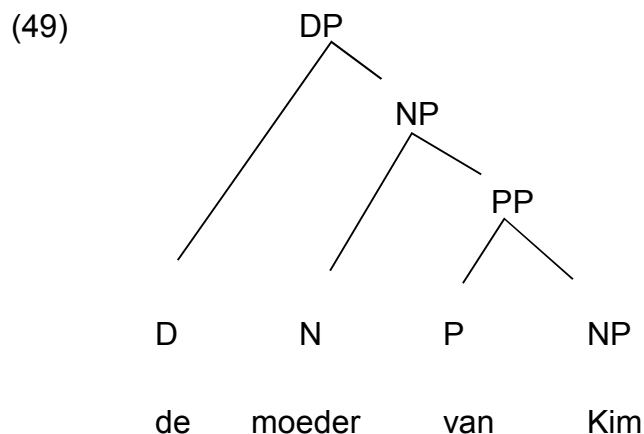
In deze korte paragraaf laten we zien hoe we op een eenvoudige manier informatie over *woordklasse* kunnen toevoegen aan de haakjesstructuur en aan de boomstructuur. Tevens definiëren we een aantal technische termen die taalkundigen gebruiken om te praten over relaties tussen elementen in een (boom)structuur.

In paragraaf 5.1 hebben we laten zien hoe je de structuur van een zin kunt weergeven in een haakjesstructuur of in een boomdiagram. Maar deze notaties vertellen je nog niets over de syntactische categorie van de constituenten die er aanwezig zijn. Daarom is het gebruikelijk om de haakjesstructuren en de boomdiagrammen op te tuigen met *labels* die de woordklasse van de constituenten aangeven. Zo krijg je dus GELABELDE haakjesstructuren of boomdiagrammen. Bijvoorbeeld, de naamwoordgroep *de moeder van Kim*, waarvan we weten dat het een constituent is (zie bijvoorbeeld (9b) en (47)), kan genoteerd worden met gelabelde haakjes als in (48) (zie paragraaf 4.1.2.4 voor de categorie 'DP'):

(48) $[_{DP} [_D \text{ de}] [_{NP} [_N \text{ moeder}] [_{PP} [_P \text{ van}] [_{NP} \text{ Kim}]]]]]$

Die haakjes moet je als volgt lezen: de hele constituent is een DP (een determinatorgroep), want dat is het label van het buitenste haakje (het is de gewoonte om alleen het openingshaakje te labelen). Die DP bevat een hoofd, *de*, en een NP *moeder van Kim*. Een hoofd is ook een constituent, daarom staan rond *de* ook haakjes, met het label D. De NP *moeder van Kim* bevat ook weer een hoofd, het naamwoord *moeder* (label N), en een PP *van Kim*. Deze PP bevat weer een hoofd, *van* (label P) en een complement, de NP *Kim* (er is geen determinator, daarom kiezen we voor het label NP in plaats van DP).

In (49) zien we het equivalente boomdiagram:

Deze boomstructuur geeft precies dezelfde informatie als de haakjesstructuur in (48). In (48) staan de lexicale elementen tussen de gelabelde haakjes, in (49) staan ze onder de gelabelde takken van de boom.

Aan de hand van de boom in (49) kunnen we nu wat technische termen introduceren die in de syntaxis gebruikt worden om boomstructuren te beschrijven. Alle lijnen in een boomdiagram staan bekend als (het zal je niet verbazen) TAKKEN (Engels 'branches'). De uiteinden van de takken noemen we KNOPEN (Engels 'nodes'). Het zijn dus de knopen die voorzien worden van labels: het label beschrijft de syntactische categorie van hetgeen onder de knoop staat. Dus in (49) is 'DP' het label van *de moeder van Kim*, 'D' is het label van *de*, 'NP' is het label van *moeder van Kim*, en zo voorts. Sommige labels beschrijven woordgroepen, zoals 'DP', 'NP', 'PP', en andere hoofden (woorden, zeg maar), zoals 'D', 'N', 'P'. De laatste noemen we lexicale knopen of ook wel eindknopen (Engels 'terminals'). Een lexicale knoop staat dus meestal voor een woord, bijvoorbeeld 'D' in (49) staat voor *de*, 'N' staat voor *moeder*, en 'P' staat voor *van*. De bovenste knoop, 'DP' in (49), wordt wel de wortelknoop of (Engels) de ROOT genoemd.

Er zijn speciale termen voor de relaties tussen knopen in een boomstructuur. Twee knopen die naast elkaar staan en verbonden zijn door één andere knoop noemen we ZUSTERS (Engels SISTERS). In (49) zijn bijvoorbeeld de P *van* en de NP *Kim* zusters. Ze worden verbonden door de knoop PP, die de MOEDER van P en NP genoemd wordt (Engels 'mother'); P en NP zijn dan uiteraard de DOCHTERS ('daughters') van PP. Maar de N van *moeder* en de P van *van* zijn géén zusters: zij staan wel naast elkaar, maar ze worden niet verbonden door één moederknoop.³

Naast deze familierelaties in de boomstructuur zijn nog een paar andere termen van belang. Elke knoop DOMINEERT (Engels 'dominate') alle knopen die er onder staan, d.w.z., alle knopen waar je bij kunt komen door langs de takken omlaag te gaan: dus in (49) domineert DP alle andere knopen, de NP die staat voor *moeder van Kim* domineert de N, de P, en de NP van *Kim*, en PP domineert P en de NP van *Kim*. Een beperkte variant van domineren is ONMIDDELIJK DOMINEREN (Engels 'immediately dominate'): een knoop domineert alleen die knopen onmiddellijk die er direct onder staan (dus zijn dochters). In (49) domineert DP alleen D en de NP van *moeder van Kim* onmiddellijk, en dus bijvoorbeeld niet de PP-knoop.

³ De technische term voor de relatie tussen elementen die wel naast elkaar staan, maar geen zusters zijn is *adjacentie* (Engels 'adjacency').

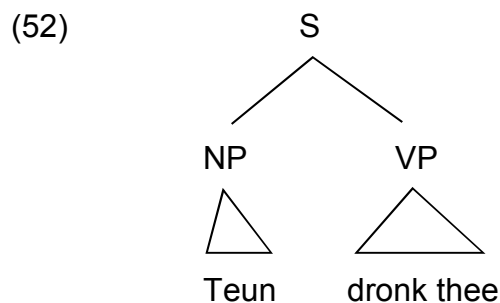
In paragraaf 5.3.1 passen we de constituentschapstests uit paragraaf 5.1 opnieuw toe om er achter te komen wat de structuur van bepaalde woordgroepen en zinnen is. Dan voegen we in paragraaf 5.3.2 een vierde constituentschapstest toe: coördinatie. Deze test is vooral nuttig om binnen woordgroepen nog verdere constituenten te kunnen

onderscheiden. In paragraaf 5.3.3 laten we zien hoe de coördinatietest ons daarbij helpt. Tenslotte bespreken we in paragraaf 5.3.4 de vraag of alle talen dezelfde constituenten hebben.

5.3.1 Constituentschapstests toepassen

In deze paragraaf laten we zien hoe we de constituentschapstests uit paragraaf 5.1 kunnen gebruiken om de structuur van een zin te bepalen. Vaak hebben we wel intuïtieve ideeën over hoe een zin ontleed dient te worden. Zo ligt het voor de hand om een zin te verdelen in twee hoofdmoten: een subject en een predikaat. Maar elke keer als we zo'n verdeling voorstellen doen we een uitspraak die geëvalueerd kan worden met behulp van de constituentschapstests. De claim dat een zin bestaat uit een subject en een predikaat moet door die tests bevestigd of juist weerlegd kunnen worden. En ook als we verdere verdelingen willen voorstellen, bijvoorbeeld tussen een werkwoord en zijn direct object, of tussen een complement en een adjunct, moeten de tests onze hypothesen kunnen bevestigen of weerleggen.

Laten we daarom maar eens beginnen met de verdeling van de zin in een subject en een predikaat. De claim is dat een zin als *Teun dronk thee* bestaat uit twee constituenten: het subject *Teun* en het predikaat *dronk thee* (het label 'S' staat voor de zin als geheel, denk aan het Engelse 'sentence'):

We kunnen eenvoudig aantonen dat *Teun* in (52) een constituent is. De volgende tests laten dat zien:

- (53) **isoleren**
Wie dronk thee? [**Teun**]

- (54) **vervangen**
[**Hij**] dronk thee

- (55) **verplaatsen (cleft)**
Het was [**Teun**] die thee dronk

Met de isolatietest kun je ook laten zien dat de reeks woorden *Teun dronk* geen constituent is:

- (56) **isoleren**
Wat gebeurde er met de thee? ***Teun dronk** / ***Teun drinken**.

We kunnen dus gerust concluderen dat het subject *Teun* in *Teun dronk thee* een constituent is. Hoe zit het met het predikaat, *dronk thee*? We hebben naar aanleiding van de structuur in (36) al vastgesteld dat het werkwoord met het direct object samen een constituent vormt. De tests die we toen gebruikten helpen ons hier opnieuw (bedenk dat bij sommige van deze tests het werkwoord eerst niet-finiet gemaakt moet worden):

- (57) **isoleren**
Wat deed Teun? [**Thee drinken**]

- (58) **vervangen (ellipses)**
Daan dronk thee en Teun **dronk thee** →
Daan dronk thee en Teun _____ ook

- (59) **verplaatsen**
Teun heeft thee gedronken → [**Thee gedronken**] heeft Teun (al)

Al deze tests laten zien dat het werkwoord en het direct object samen een constituent vormen, het predikaat. Maken we de zin uitgebreider, bijvoorbeeld door een adverbium toe te voegen, dan blijkt dat dat adverbium ook samen met het werkwoord en het direct object in een constituent zit:

- (59) Daan dronk gisteren in de tuin thee en Teun **dronk gisteren in de tuin thee**
→ Daan dronk gisteren in de tuin thee en Teun _____ ook

In (59) is de hele reeks *dronk gisteren in de tuin thee* vervangen door niets (ellipses), zodat we mogen concluderen dat deze hele reeks woorden één constituent vormt. In

feite is er in elke zin een constituent die bestaat uit alle woorden van de zin behalve het subject: elke zin is dus volledig op te delen in een subject en een predikaat.⁴

Vervolgens kunnen we de constituentschapstests gebruiken om te kijken wat de structuur is van het predikaat. Laten we bijvoorbeeld eens kijken naar een zin als *Teun wou thee drinken*, waar het predikaat bestaat uit een hulpwerkwoord *wou*, een niet-finitief werkwoord *drinken*, en een direct object *thee*. Wat is de structuur van zo'n complex predikaat?

Hier laten de tests zien dat het predikaat verdeeld moet worden in twee constituenten: het hulpwerkwoord en de rest. We tonen dat aan door de tests toe te passen op de reeks *thee drinken*:

(60) **isoleren**

Wat wou Teun? [**Thee drinken**]

(61) **vervangen**

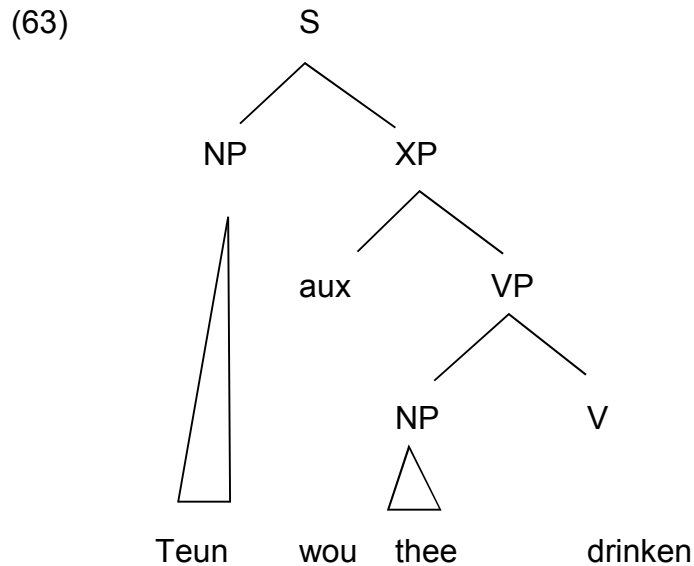
Teun wou thee drinken → Teun wou **dat**

(62) **verplaatsen**

[**Thee drinken**] wou Teun (wel)

De structuur van een zin als *Teun wou thee drinken* is dus als volgt (waarbij 'AUX' staat voor 'hulpwerkwoord' en 'XP' voor de constituent die het hulpwerkwoord en de werkwoordsgroep bevat):

⁴ De traditie van de Nederlandse schoolgrammatica verdeelt de zin in drieën, door onderscheid te maken tussen een onderwerp, een gezegde, en een lijdend voorwerp. Het gezegde bestaat uit een werkwoord en eventuele extra predikaten, of uit een hulpwerkwoord en een hoofdwkwoord, maar het lijdend voorwerp (=direct object) hoort er niet bij. De constituentschapstests laten echter zien dat het lijdend voorwerp een onderdeel is van het predikaat, zodat de zin niet in drieën, maar in tweeën verdeeld moet worden.

Als we (63) vergelijken met (52) dan zien we dat toevoeging van extra elementen, zoals hier een hulpwerkwoord, leidt tot een opdeling in meer constituenten: de boomstructuur krijgt daardoor meer 'lagen'. Dat merken we ook als we kijken naar de structuur van een VP met een ditransitief werkwoord (van het type *geven*, dat twee complementen heeft: een direct object en een indirect object). Wat is bijvoorbeeld de structuur van de VP *Daan thee geven* in een zin als *Teun wou Daan thee geven*? De tests laten hier zien dat *thee* en *geven* samen een constituent vormen, en *Daan* en *thee*, of *Daan* en *geven*, niet:

(64) **isoleren**

Wat wou Teun doen? [**Thee geven**] / *Daan geven

(65) **vervangen**

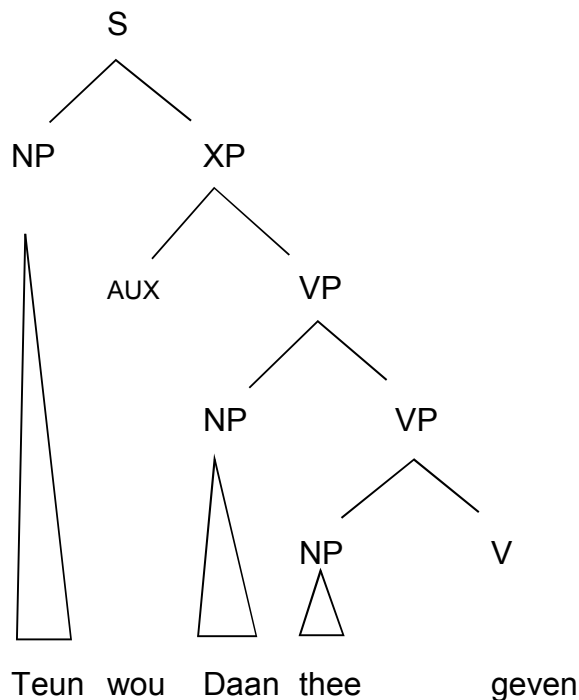
- a. Teun wou Daan thee geven → Teun wou Daan [**wat**] ?!
- b. Teun wou Daan thee geven → *Teun wou **wat** thee / thee **wat** ?!

(66) **verplaatsen**

- a. [**Thee geven**] wou Teun Daan (niet)
- b. ***Daan geven** wou Teun thee (niet)

Met het indirect object erbij krijgt de structuur van (63) dus nog een laagje extra, om tot uitdrukking te brengen dat de VP bestaat uit twee constituenten: het indirect object en de groep die het werkwoord en het direct object bevat:

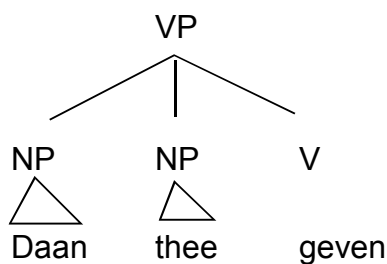
(67)

Merk op dat in (67) de grammaticale functie van de NPs (subject, direct object, indirect object) niet aangegeven wordt. Dat is inderdaad niet de gewoonte, omdat de functie van de NPs direct afgelezen kan worden van hun positie in de boomstructuur: het direct object zit immers met het werkwoord in één constituent, en het subject heeft ook een unieke positie als één van de twee dochters van de root-knoop S.

Zo zien we dus dat een verdere analyse van de zin leidt tot een structuur met steeds meer lagen. Het beeld dat ontstaat is misschien tamelijk onverwacht: telkens wanneer er meer elementen worden toegevoegd komt er een laagje in de boomstructuur bij. Het is niet van te voren duidelijk dat de structuur van zinnen zo in elkaar zit. Het was bijvoorbeeld best denkbaar geweest dat de twee complementen van een ditransitief werkwoord volkomen gelijkwaardig zouden zijn, zodat het relevante deel van de structuur er uit ziet als in (68):

(68)

Maar de constituentschapstests wijzen uit dat dat niet het geval is. Het lijkt erop dat telkens wanneer er drie elementen gecombineerd moeten worden, er een structuur

ontstaat waarbij de elementen twee bij twee gecombineerd worden, zodat je dus een hiërarchische structuur krijgt zoals in (67).

In deze paragraaf hebben we laten zien hoe je door toepassing van de constituentschapstests uit paragraaf 5.1 greep kunt krijgen op de structuur van de zin. Consequente toepassing van de tests leidt tot een analyse van de zin waarin elementen telkens twee bij twee worden gegroepeerd in constituenten, zodat er een hiërarchische structuur ontstaat met (in potentie) oneindig veel lagen.

5.3.2 De coördinatietest

In deze paragraaf bespreken we een vierde constituentschapstest, de COÖRDINATIE-test. Deze test is nodig als we de fijnere details van de structuur van woordgroepen willen ontdekken. De test is feitelijk een variant van de isolatietest, maar kan veel wijder gebruikt worden.

Het idee is dat als een reeks woorden een constituent vormt, bijvoorbeeld een NP, dan moet hij gecoördineerd kunnen worden met een andere NP. Bijvoorbeeld, in *Teun dronk thee* is *thee* een constituent, een NP, en *thee* kan dan ook gecoördineerd worden met een andere NP, bijvoorbeeld *koffie*:

(69) Teun dronk [thee] → Teun dronk [**thee**] en [**koffie**]

In (69) zijn de twee NPs *thee* en *koffie* gecombineerd door middel van de conjunctie (het nevenschikkend voegwoord) *en*.

Ook grotere constituenten zoals het predikaat *dronk thee* kunnen met behulp van coördinatie worden geïdentificeerd:

(70) Teun [dronk thee] → Teun [**dronk thee**] en [**at koekjes**]

(71) Teun wou [thee drinken] → Teun wou [**thee drinken**] en [**koekjes eten**]

Een voordeel van de coördinatietest is dat hij ook werkt als het werkwoord finiet is (zoals (70) laat zien), in tegenstelling tot bijvoorbeeld de verplaatsingstest en de isolatietest.

Een ander voordeel is dat in situaties waar isolatie en verplaatsing (om wat voor reden dan ook) niet goed mogelijk is, coördinatie nog wel werkt. Bijvoorbeeld in *de moeder van*

Kim d'r tante is *Kim d'r tante* een constituent (als we de woordgroep zo opvatten als in (9a)); maar verplaatsing van *Kim d'r tante* is niet goed mogelijk:

(72) ***Kim d'r tante** heeft Teun de moeder van ontmoet

Dat zou kunnen leiden tot het misverstand dat *Kim d'r tante* hier geen constituent is. Maar de coördinatietest laat zien dat *Kim d'r tante* prima gecombineerd kan worden met een andere NP:

(73) Teun heeft de moeder van [**Kim d'r tante**] en [**mij**] ontmoet

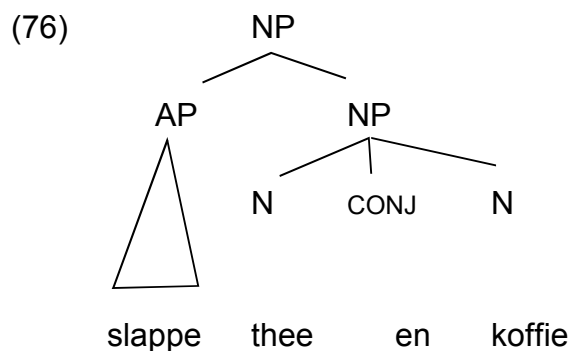
Een ander voorbeeld waar de coördinatietest uitkomst biedt is een woordgroep als *slappe thee*. Hier is het intuïtief duidelijk dat *thee* een constituent vormt, maar opnieuw is verplaatsing onmogelijk:

(74) Teun drinkt slappe thee → *Thee drinkt Teun slappe

De coördinatietest laat zien dat *thee* hier gecombineerd kan worden met een ander naamwoord, en dat het dus een constituent moet zijn:

(75) Teun drinkt slappe thee → Teun drinkt slappe [**thee**] en [**koffie**]

De structuur van *slappe thee en koffie* is dan (bij benadering) als in (76):

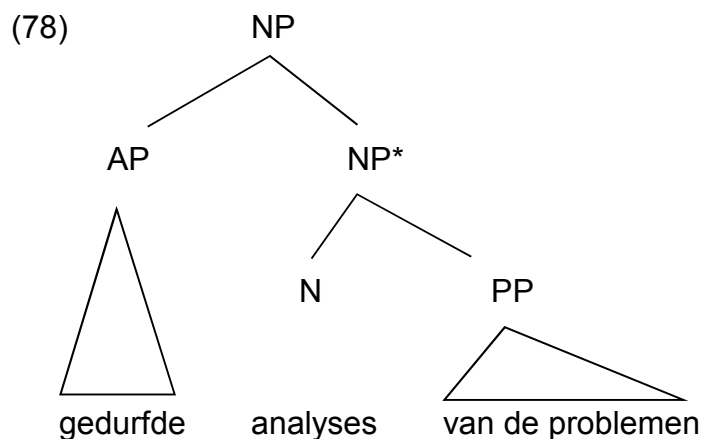
In (75) en (76) is de interpretatie van de woordgroep *slappe thee en koffie* zo, dat zowel de thee als de koffie slap is. *Slap* modificeert dus de combinatie van *thee* en *koffie*, waardoor we de woordgroep zo moeten interpreteren dat beide dranken slap zijn. Natuurlijk is er ook een andere analyse mogelijk, waarin *slappe* alleen *thee* modificeert. Dat zou een haakjesstructuur als [[*slappe thee*] en [*koffie*]] opleveren, waar *koffie*

niet gecoördineerd is met *thee*, maar met *slappe thee*. Opnieuw zien we hoe de interpretatie en de structuur onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn.

De coördinatietest maakt het ook mogelijk om de structuur van de NP in meer detail te tekenen. Een NP als *gedurfde analyses van de problemen* heeft een vergelijkbare structuur als *slappe thee*, namelijk een adjectief dat een naamwoord modificeert, maar hij heeft ook een extra PP-complement. Wat is de structuur van deze NP? De test laat zien dat het naamwoord en de PP samen een constituent vormen, omdat *analyses van de problemen* gecombineerd kan worden met *oplossingen*:

(77) [gedurfde [[analyses van de problemen] en [oplossingen]]]

Net zoals bij *slappe thee en koffie* is de interpretatie die hier bedoeld is (en die aangegeven wordt door de plaatsing van de haakjes) dat *gedurfde* zowel *analyses van de problemen* als *oplossingen* modificeert. Dat wil zeggen dat niet alleen de analyses, maar ook de oplossingen gepresenteerd worden als 'gedurfd'. Dat wijst op een structuur als in (78), waarbij 'NP*' de constituent is die gecoördineerd kan worden met een andere NP zoals *oplossingen*:

Dat betekent dat ook binnen de naamwoordgroep het hoofd en het complement samen een constituent vormen, en dat de adjuncten op een hoger niveau aangehecht worden.

In deze paragraaf hebben we gezien hoe een extra constituentschapstest, de coördinatietest, het mogelijk maakt om niet alleen binnen zinnen, maar ook binnen woordgroepen, een gedetailleerde, gelaagde structuur te ontdekken.

5.3.3 Asymmetrische structuur

Aan het einde van de vorige paragraaf hebben we vastgesteld dat de naamwoordgroep een gelaagde structuur heeft. In *gedurfde analyses van de problemen* vormt het hoofd *analyses* met zijn complement *van de problemen* een soort mini-NP die gemodificeerd wordt door het adjectief *gedurfde*. Deze mini-NP is een constituent omdat hij gecoördineerd kan worden met een andere naamwoordgroep, zoals we zagen in (77).

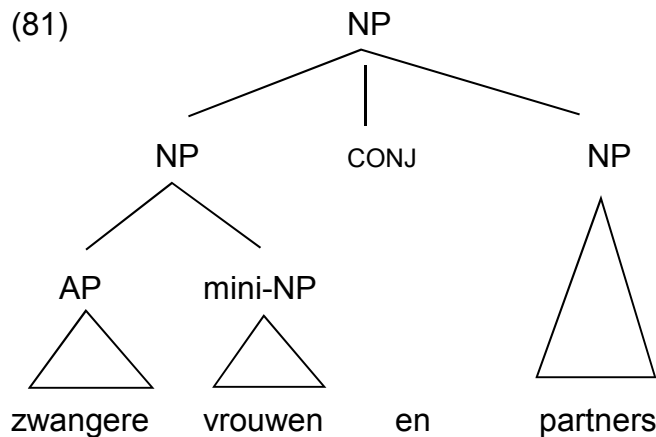
Met behulp van de coördinatietest kunnen we vaststellen dat alle woordgroepen zulke mini-constituenten bevatten. Met name kunnen we laten zien dat in elke woordgroep het hoofd met zijn complement een groep vormt, die in z'n geheel wordt gemodificeerd door een SPECIFIER (de naam voor een adjunct dat een vaste positie heeft aan de linkerkant van de woordgroep):

(79) [_{XP} specifier [_{MINI-XP} hoofd + complement]]

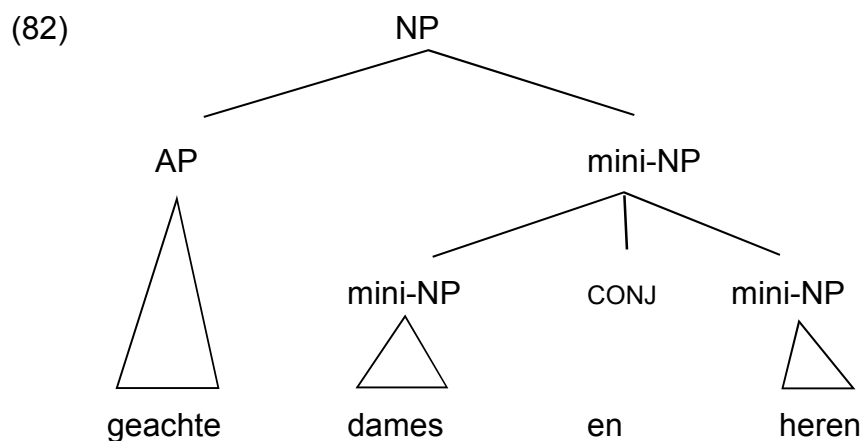
De coördinatietest kunnen we gebruiken om te laten zien dat de mini-XP in (79) inderdaad een woordgroep vormt binnen de XP: we kunnen namelijk de mini-XP coördineren met een andere woordgroep (van dezelfde categorie). Cruciaal is dan de betekenis van het geheel: heeft de specifier betrekking op allebei de gecoördineerde woordgroepen, dan weten we zeker dat de coördinatie plaatsvindt op het niveau van de mini-XP en niet op het niveau van de XP als geheel. Om het verschil tussen coördinatie op het niveau van de mini-XP en op het niveau van de XP als geheel te proeven kun je terugdenken aan de voorbeelden uit hoofdstuk 1:

- (80) a. zwangere vrouwen en partners
 b. geachte dames en heren

In (80) is de interpretatie zo, dat *zwangere* alleen *vrouwen* modificeert: *partners* is dan gemodificeerd met de hele NP *zwangere vrouwen*, zoals de boomstructuur in (81) laat zien:

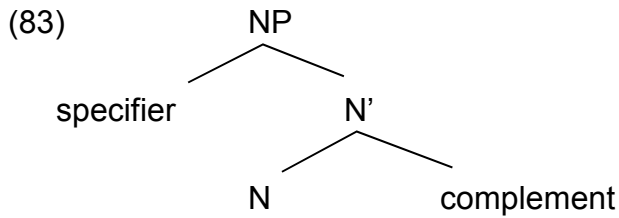

Maar in (80b) heeft *geachte* betrekking op zowel *dames* als *heren*: hier zijn dus alleen de mini-NPs *dames* en *heren* gecoördineerd, en *geachte* is een specifiek voor **allebei**:

Bedenk dat overal waar een driehoekje staat, we te maken hebben met een woord**groep**, en niet — althans niet noodzakelijk — met één enkel woord. Zo kan *geachte* uitgebreid worden tot *zeer geachte*, *dames* tot *dames van stand* en *heren* tot *heren van goede geboorte*. Wat gecoördineerd wordt is dus niet een hoofd, maar een woordgroep, de mini-NP.

De mini-NP is dus een knoop die tussen het hoofd en de woordgroep als geheel instaat. Als label voor deze knoop wordt wel N' gebruikt (spreek uit: *N-bar*; vroeger was de notatie niet N' maar $\bar{N}$: *bar* is Engels voor 'liggend streepje'). N' is dus het label voor de combinatie van een naamwoord en zijn complement; de NP ontstaat dan door toevoeging van een specifiek aan N':

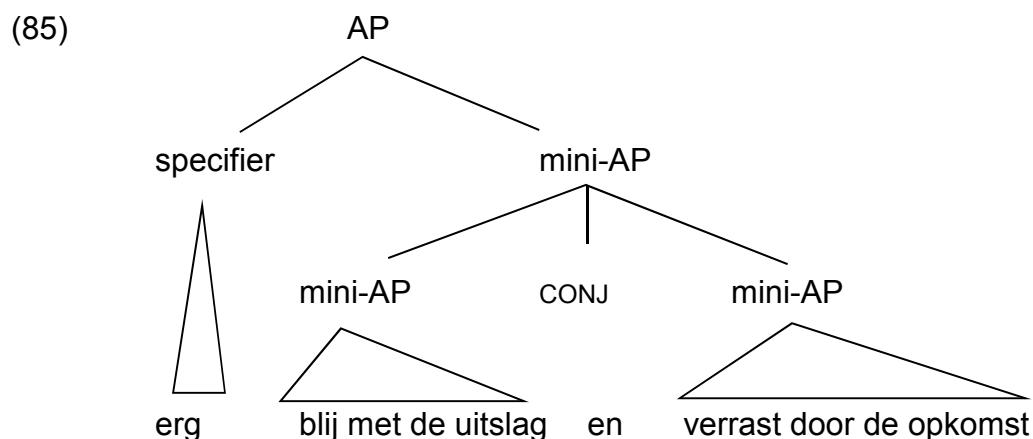

Met de coördinatietest kun je nu laten zien dat alle woordgroepen een structuur hebben als in (83), dus met een hoofd (X), een mini-XP (X') en een eindknoop (XP), waarbij X staat voor N, A, V, of P.

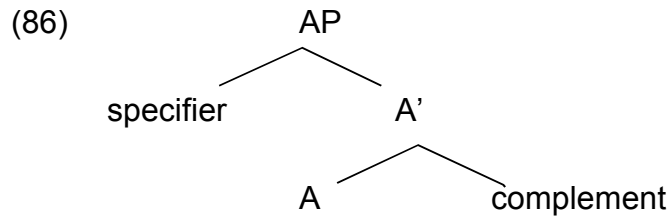
We beginnen met de adjectiefgroep. We kunnen een groep als *erg blij* uitbreiden tot *erg blij en verrast*. *Erg* kan nu zowel op *blij* als op *verrast* slaan; dit is dus vergelijkbaar met de NP *geachte dames en heren* (natuurlijk bestaat ook de andere interpretatie, waarbij *erg* alleen maar op *blij* slaat, vergelijkbaar met *zwangere vrouwen en partners*, maar die laten we in het vervolg buiten beschouwing). Nu kunnen we *blij* en *verrast* allebei uitbreiden met een complement:

(84) (De lijsttrekker was) erg **blij met de uitslag en verrast door de opkomst**

In (84) kan *erg* zowel *blij met de uitslag* als *verrast door de opkomst* modifieren. Dat wil zeggen dat de structuur moet zijn als in (85), met een coördinatie op het niveau van een mini-AP *blij met de uitslag*:

Ook de adjectiefgroep moet dus een structuur hebben waarin het hoofd en het complement samen een mini-groep vormen, de A':

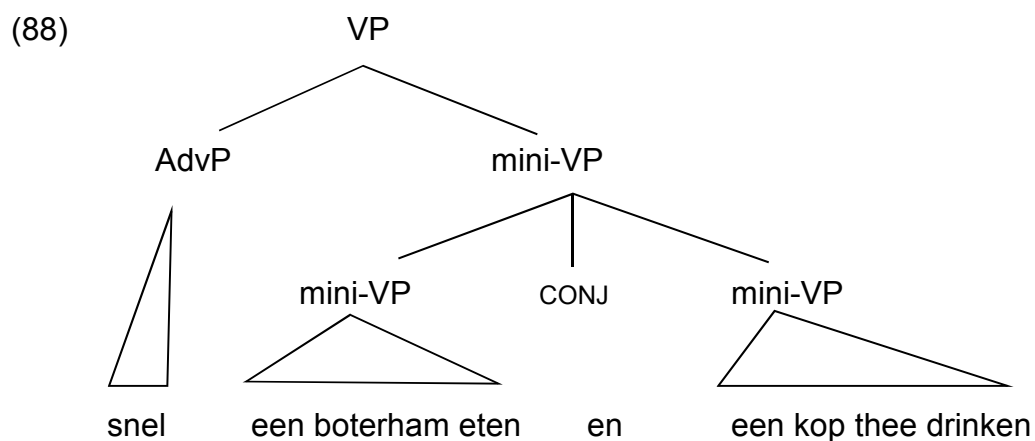

Het is deze A' die in (84) met een andere adjectiefgroep gecoördineerd is.

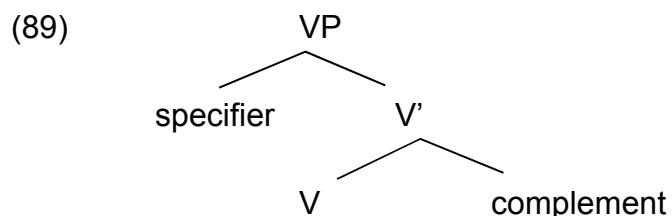
Bij de werkwoordgroep (VP) zien we iets vergelijkbaars in:

(87) (Kim wou) snel een boterham eten en een kop thee drinken

Hier kan het bijwoord *snel* zo opgevat worden dat het betrekking heeft op zowel *een boterham eten* als *een kop thee drinken*. De structuur moet dus iets zijn als (88), waarbij het werkwoord met zijn complement een mini-VP vormt:

Ook de VP moet dus een gelaagde structuur hebben, zoals in (89) (even afgezien van de positie van het complement links of rechts van het hoofd):

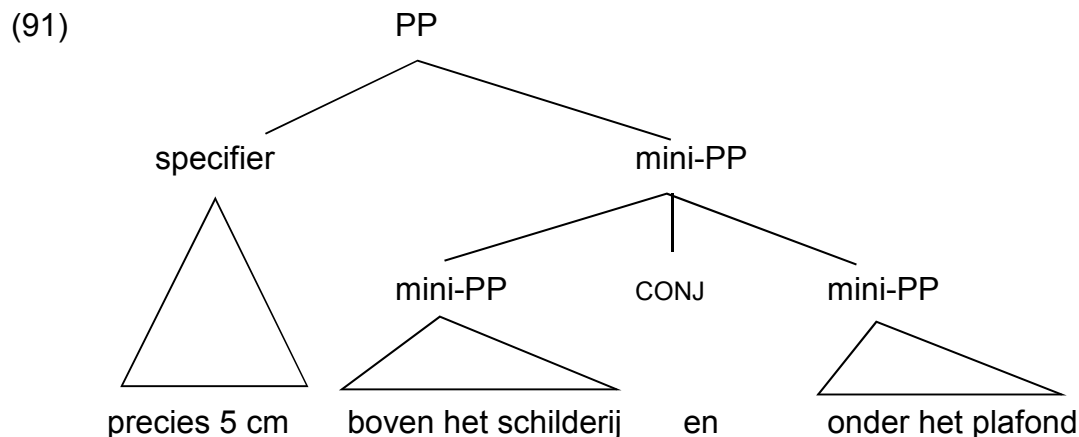

In (89) kan de mini-VP V' gecoördineerd worden met andere hoofd-complement combinaties, zoals in (87).

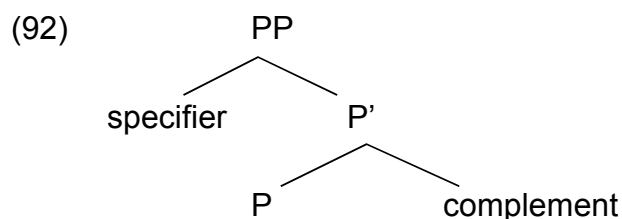
Tenslotte kunnen we dezelfde gelaagde structuur aantonen bij voorzetselgroepen (PPs), al liggen de voorbeelden niet voor het oprapen, omdat PPs met specifiers minder gebruikelijk zijn. Maar te denken valt aan een voorbeeld als:

(90) (De spin zat) precies vijf centimeter boven het schilderij en onder het plafond

De zin in (90) heeft een interpretatie waarbij er tussen het schilderij en het plafond tien centimeter zit, en de spin zich precies op het punt in het midden van die tien centimeter bevindt. Als we de zin zo opvatten, dan heeft *precies vijf centimeter* zowel betrekking op *boven het schilderij* als op *onder het plafond*. Dan vormen *boven het schilderij* en *onder het plafond* dus mini-PPs die met elkaar gecoördineerd zijn, en die beide gemodificeerd worden door de specifier *precies vijf centimeter*:

Ook de PP moet dus een P'-niveau hebben, een woordgroep die bestaat uit het hoofd en zijn complement, waar de specifier buiten valt:

Het is deze P' die in ons voorbeeld gecoördineerd wordt met een andere voorzetselgroep.

In deze paragraaf hebben we gezien hoe de coördinatietest ons in staat stelt in alle woordgroepen met een lexicaal hoofd een gelaagde structuur te ontdekken. Telkens kan de combinatie van een hoofd met zijn complement gecoördineerd worden met zo'n zelfde woordgroep, terwijl de specifier met de coördinatie niet meedoet. De specifier

moet dus 'hoger in de boom' staan, en modificeert van daar uit alletwee de gecoördineerde woordgroepen tegelijk.

5.3.4 Hebben alle talen dezelfde constituenten?

Tenslotte moeten we de vraag behandelen of de constituenten die we nu voor het Nederlands aangetoond hebben in alle talen bestaan. Het antwoord op deze vraag wordt vaak met 'nee' beantwoord. Het blijkt dat de standaardtests voor constituentschap in sommige talen, zoals het Baskisch en het Hongaars, niet het bestaan van een VP-constituent kunnen aantonen. Bijvoorbeeld, in het Baskisch kan de combinatie van een werkwoord en zijn complement niet, zoals in het Engels, vervangen worden door iets anders.

In het Engels kan een VP worden vervangen door een woordje als *so* 'wel' of door *[niets]* (ellipsis):

- (93) Kim says that she hasn't [_{VP} drunk all the water]
 a. but she has so ('maar dat heeft ze wèl')
 b. but she has ____

In de voortzetting in (93a) is de VP *drunk all the water* vervangen door *so*, in (93b) door niets (aangegeven met een liggend streepje).

Rebuschi (1989) laat zien dat als we vergelijkbare tests toepassen op het Baskisch, de resultaten ongrammaticaal zijn, en hij betoogt dat dat er op wijst dat het Baskisch geen VP heeft. De kandidaat-VP (het werkwoord en zijn direct object) is in (94) vetgedrukt:

- (94) Peio-k dio **ur guzia edan** du-ela (Baskisch)
 Peio-SU zegt water al gedronken AUX-dat
 'Peio zegt dat hij al het water opgedronken heeft'
- a. *eta *hala* du
 en zo AUX
 'en dat heeft hij'
- b. *baina ez du ____
 maar NEG AUX
 'maar dat heeft hij niet'

Aangezien het Baskisch geen VP-ellipsis heeft en de VP ook niet kan vervangen door een plaatsvervanger zoals het Engelse *so* of het Nederlandse *dat*, werkt de vervangingstest hier niet. Omdat ook de andere constituentschapstests geen resultaat opleveren concludeert Rebuschi dat het Baskisch geen VP heeft.

Dit voorbeeld geeft het belang aan van het ontwikkelen van goede analytische tests voor constituentschap. Een test die in de ene taal goed werkt kan in een andere taal niets opleveren. Dan kan men concluderen, zoals Rebuschi doet, dat de gezochte constituenten ontbreken. Aan de andere kant kan het ook zijn dat voor deze constituenten in deze taal andere tests gebruikt moeten worden, die misschien in het Engels niets zouden opleveren.

Wat we wel kunnen zeggen is dat het frappant is dat de gelaagde structuur die we in deze paragraaf besproken hebben in zoveel talen en constructies aangetoond kan worden. Dat suggereert dat de organisatie van reeksen elementen in een asymmetrische structuur een essentieel onderdeel is van het menselijk taalvermogen. Als dat zo is zouden alle talen er toch op één of andere manier gebruik van moeten maken.

5.4 *Samenvatting*

In paragraaf 5.1 van dit hoofdstuk hebben we evidentie besproken die laat zien dat zinnen en woordgroepen een syntactische structuur hebben. Aan de hand van tests voor constituentschap konden we laten zien dat woordgroepen die op het oog hetzelfde zijn in feite twee verschillende structuren hebben. Die structuren kunnen we representeren met behulp van haakjes maar ook in boomdiagrammen; in beide gevallen staat wat bij elkaar hoort gegroepeerd als een eenheid (tussen haakjes of aan één tak van het boomdiagram). In paragraaf 5.2 bespraken we de terminologie die gebruikt wordt bij de representatie van structuur in een boomdiagram. In paragraaf 5.3 hebben we laten zien hoe haakjesstructuren en boomdiagrammen opgetuigd kunnen worden met labels die informatie geven over de syntactische categorie (de woordklasse) van de woorden en woordgroepen. Tenslotte introduceerden we een constituentschapstest waarmee we de fijnere structuur van woordgroepen kunnen achterhalen, en zagen we dat deze structuur altijd asymmetrisch is. De constituentschapstests die we besproken hebben vallen in vier groepen uiteen: isolatie, vervanging, verplaatsing, en coördinatie.

Onderlinge relaties in de zin

In dit hoofdstuk onderzoeken we de relaties die er binnen de deelzin bestaan tussen naamwoordgroepen en werkwoorden. Alle talen hebben intransitieve zinnen — zinnen met een werkwoord en maar één participant, zoals *De hond blaft* — en transitieve zinnen — met een werkwoord en twee participanten, zoals *De hond bijt mijn vriend*. De naamwoordgroepen die die participanten uitdrukken noemen we hier KERN-NPs, en in dit hoofdstuk kijken we naar manieren waarop de talen van de wereld de kern-NPs van elkaar onderscheiden.

Een taal kan de relatie tussen een werkwoord en zijn kern-NPs op drie manieren aangeven. Ten eerste kan elke kern-NP een vaste positie in de zin hebben: dit systeem maakt dus gebruik van WOORDVOLGORDE (eigenlijk: woord*groeps*volgorde) om de relatie tussen het werkwoord en de NP aan te geven. In het Nederlands hebben subjecten en objecten een vaste positie ten opzichte van het werkwoord, en daaraan kun je zien wie wie gedood heeft in *Ik zag dat **de slang het vogeltje doodde*** en *Ik zag dat **het vogeltje de slang doodde***. Ook als de positie niet helemaal vast staat (je kunt immers ook zeggen ***Het vogeltje** zag ik dat **de slang doodde***) is er toch een soort basispositie waarop je het subject of het object in de Nederlandse zin mag verwachten.

Maar kern-NPs hebben in lang niet alle talen een duidelijk aanwijsbare vaste positie. In het Latijn bijvoorbeeld kunnen kern-NPs met groot gemak in allerlei verschillende posities voorkomen; de twee zinnen in (1) hebben dezelfde betekenis, ook al is de volgorde van de NPs in (1a) en (1b) verschillend:

- (1) a. Puer-um puella audi-t (Latijn)
jongen-OB meisje:SU horen-PRES:3SG
'Het meisje hoort de jongen.'

- b. Puella puer-um audi-t
meisje:SU jongen-OB horen-PRES:3SG
'Het meisje hoort de jongen.'

Deze variatie in de woordvolgorde levert geen problemen op omdat in het Latijn de vorm van de NPs zelf aangeeft welke functie in de zin ze hebben. Het Latijn gebruikt de tweede manier om kern-NPs te onderscheiden: NAAMVAL. In het Latijn is het dus niet de positie in de zin, maar de vorm die NPs als subjecten of objecten markeert.

De derde manier waarop een taal de relatie tussen een predikaat en zijn participanten kan aangeven is via AGREEMENT op het werkwoord (in het Engels ook wel ‘cross referencing’, kruisverwijzing, genoemd). In het Nederlands en het Latijn kun je zeggen dat het werkwoord naar het subject verwijst: de uitgang *-t* van *audit* en *hoort* geeft in beide talen aan dat het subject de kenmerken derde persoon enkelvoud draagt (in het Nederlands overigens alleen in het presens). Vergelijk dat eens met de situatie in (2), uit het Kambera (een hoofd-markerende taal, zie paragraaf 4.2.1.3); hier zijn geen subjectpronomina ‘ik’ of ‘jij’ aanwezig — alleen de subject- en object-markeringen op het werkwoord vertellen je wie iets aan wie vraagt:

- (2) Jàka **ku-karai-kai** tiang... (Kambera)
 als 1SG:SU-vragen-2PL:OB later
 ‘Als ik (het) jullie later vraag...’

In (2) zijn de subject- en object-markeringen op het werkwoord blijkbaar cruciaal, terwijl ze in het Nederlands en het Latijn niet echt de functie hebben het subject en het object uit elkaar te houden.

Deze drie systemen — volgorde, naamval, en agreement — sluiten elkaar niet uit: de meeste talen gebruiken een combinatie van systemen, ook al zie je vaak dat één van de drie domineert. In paragraaf 6.2 tot en met 6.4 bekijken we de drie systemen één voor één. Paragraaf 6.5 gaat dan over wát de systemen precies onderscheiden, namelijk de GRAMMATICALE RELATIES ‘subject’ en ‘object’.

6.2 Woordvolgorde

6.2.1 Basisvolgorde en afwijkende volgorde

Zoals we in hoofdstuk 1 zagen hebben taalkundigen het vaak over de ‘woordvolgorde’ van de één of andere taal. Maar eigenlijk verwijst die term niet naar individuele woorden, maar naar de volgorde van de woord**groepen**; een betere term is dus ‘constituentvolgorde’. Hier beperken we ons tot de volgorde van de drie belangrijkste constituenten van een transitieve zin: het subject, het object, en het werkwoord. In veel talen, waaronder het Nederlands, kun je een neutrale basisvolgorde aanwijzen waarin subjecten en objecten verschillende posities innemen. Uitgaande van drie constituenten subject (S), object (O) en werkwoord (V) zijn er dan zes mogelijke volgordes, en inderdaad komen alle zes wel voor als de basisvolgorde van één of andere taal:

- (3) Mpša e-lomile ngwana (Noord-Sotho)
S V O
 hond su-beet kind
 ‘De hond beet het/een kind.’
- (4) Müdür mektub-u imzala-dı (Turks)
S O V
 directeur:SU brief-OB tekenen-PAST
 ‘De directeur ondertekende de brief.’
- (5) Tuigeann Bríd Gaeilge (Iers)
V S O
 verstaat Bridget Iers
 ‘Bridget verstaat Iers.’
- (6) E kamatea [te naeta] [te moa] (Kiribati)
V O S
 3SG doden:3SG de slang de kip
 ‘De kip doodde de slang.’
- (7) kaikuxi etapã-toto papa tomo (Apalai)
O V S
 jaguar doden:PAST-3PL vader 3PL
 ‘Vader en de zijnen hebben een jaguar gedood.’

6.2 Woordvolgorde

6.2.1 Basisvolgorde en afwijkende volgorde

Zoals we in hoofdstuk 1 zagen hebben taalkundigen het vaak over de ‘woordvolgorde’ van de één of andere taal. Maar eigenlijk verwijst die term niet naar individuele woorden, maar naar de volgorde van de woord**groepen**; een betere term is dus ‘constituentvolgorde’. Hier beperken we ons tot de volgorde van de drie belangrijkste constituenten van een transitieve zin: het subject, het object, en het werkwoord. In veel talen, waaronder het Nederlands, kun je een neutrale basisvolgorde aanwijzen waarin subjecten en objecten verschillende posities innemen. Uitgaande van drie constituenten subject (S), object (O) en werkwoord (V) zijn er dan zes mogelijke volgordes, en inderdaad komen alle zes wel voor als de basisvolgorde van één of andere taal:

- (3) Mpša e-lomile ngwana (Noord-Sotho)
S V O
 hond su-beet kind
 ‘De hond beet het/een kind.’
- (4) Müdür mektub-u imzala-di (Turks)
S O V
 directeur:SU brief-OB tekenen-PAST
 ‘De directeur ondertekende de brief.’
- (5) Tuigeann Bríd Gaeilge (Iers)
V S O
 verstaat Bridget Iers
 ‘Bridget verstaat Iers.’
- (6) E kamatea [te naeta] [te moa] (Kiribati)
V O S
 3SG doden:3SG de slang de kip
 ‘De kip doodde de slang.’
- (7) kaikuxi etapã-toto papa tomo (Apalai)
O V S
 jaguar doden:PAST-3PL vader 3PL
 ‘Vader en de zijnen hebben een jaguar gedood.’

we de SVO-volgorde in hoofdzinnen zien als het resultaat van de werking van deze ene regel.

6.2.2 Woordvolgordevariatie

Het is niet ongebruikelijk dat talen alle zes de mogelijke constituent-volgordes laten zien; welke volgorde dan gebruikt wordt hangt af van pragmatische factoren zoals waarop gefocust wordt of wat het gespreksonderwerp ('topic') is. Sommige van deze talen waar de constituentvolgorde vrij is hebben wel één duidelijke basisvolgorde. Zo zijn de Slavische talen Pools en Russisch bijvoorbeeld SVO; het Mohawk aan de andere kant heeft geen duidelijk aanwijsbare basisvolgorde. Sommige talen hebben ook een grote vrijheid ten aanzien van de volgorde van de **woorden** — dus los van de constituenten. Eén zo'n taal is het Warlpiri, uit de grote Australische familie van Pama-Nyunga-talen. Eerst laten we zien dat het Warlpiri een vrije constituentvolgorde heeft: de enige beperking is dat het hulpwerkwoord, dat tijd en agreement uitdrukt, in de tweede positie moet staan:

- (9)
a.	Ngarrka-ngku	ka	wawirri	panti-rni
	S		O	V
	man-SU	AUX:PRES	kangaroo	speer-NONPAST
	'De man raakt de kangaroo met zijn speer.'			
-
b.	Wawirri	ka	panti-rni	ngarrka-ngku
	O		V	S
	kangaroo	AUX:PRES	speer-NONPAST	man
	'De man raakt de kangaroo met zijn speer.'			
-
c.	Panti-rni	ka	ngarrku-ngku	wawirri
	V		S	O
	speer-NONPAST	AUX:PRES	man-SU	kangaroo
	'De man raakt de kangaroo met zijn speer.'			

Deze drie volgordes, alsmede de overige volgordes van S, O, en V, zijn allemaal mogelijk, zonder dat er een duidelijke basisvolgorde is. Maar constituenten kunnen ook opengemaakt worden, zodat een naamwoordgroep als *wawirri yalumpu* 'die kangaroo' (letterlijk 'kangaroo die') uitgedrukt kan worden als in (10a) maar ook als in (10b):

- (10) a. **Wawirri yalumpu** kapi-rna panti-rni
 kangaroo die AUX:FUT-1SG:SU speer-NONPAST
 'Ik zal die kangaroo met mijn speer raken.'
- b. **Wawirri** kapi-rna panti-rni **yalumpu**
 kangaroo AUX:FUT-1SG:SU speer-NONPAST die
 'Ik zal die kangaroo met mijn speer raken.'

In (10b) zien we een DISCONTINUE CONSTITUENT; het hulpwerkwoord staat nog steeds in de tweede positie, maar nu bestaat de eerste constituent maar uit één woord uit de woordgroep *wawirri yalumpu*. Andere talen die in meer of mindere mate discontinue constituenten toestaan zijn het Mohawk, het Nahuatl, het Zuid-Tiwa, en het Latijn.

6.2.3 Statistische patronen

We hebben de zes basisvolgordes in paragraaf 6.2.1 gepresenteerd alsof ze allemaal dezelfde status hadden, maar dat is niet zo. Statistisch gezien zou je verwachten dat de zes volgordes in evenveel talen voorkomen. Maar feitelijk zijn SVO en SOV verreweg de meest voorkomende basisvolgordes, samen goed voor 80-90% van de talen van de wereld (ongeveer evenveel SVO als SOV). De derde grote groep is VSO, goed voor 9-12% van de talen, waaronder de Keltische, Semitische (met Hebreeuws en Arabisch), en Polynesische talen (o.a. het Maori). Talen met als basisvolgorde VOS zijn heel wat zeldzamer, met ongeveer 3% van het totaal. Maar, zoals in paragraaf 6.2.2 opgemerkt, veel talen met het werkwoord vooraan hebben zowel VSO als VOS als basispatroon. Van OSV en OVS dacht men tot voor kort dat ze in het geheel niet bestonden, en vooral de OSV-volgorde is extreem zeldzaam. Maar beide zijn aangetroffen in talen uit het Amazonegebied, zoals we al zagen in (7) en (8). Deze cijfers zijn natuurlijk altijd gebaseerd op schattingen, vooral ook omdat betrouwbare informatie over wat de basisvolgorde is niet altijd beschikbaar is.

Twee belangrijke generalisaties over constituentvolgorde in de talen van de wereld komen uit de statistieken naar voren. Ten eerste: een overweldigende meerderheid van de talen heeft het subject voorop staan (SOV, SVO), en in een nog grotere meerderheid komt het subject voor het object (SOV, SVO, VSO). In één uitgebreid sample (Tomlin 1986) heeft 96% van de talen het subject voor het object.¹ Subjecten lijken meer in het oog te springen dan objecten, wat hun positie aan het begin van de

¹ Een sample is een selectie uit de talen van de wereld die een zo eerlijk mogelijke representatie van de verschillende taalfamilies en geografische regio's geeft.

zin kan verklaren: de handeling die uitgedrukt wordt door het predikaat wordt typisch in gang gezet of gecontroleerd door het subject, de *AGENS*, en het subject is vaak het gespreksonderwerp ('topic') van de zin. Een object daarentegen ondergaat de handeling, is *THEME* of *PATIENS*, en is minder gauw het topic van de zin. Ten tweede valt op dat een meerderheid van de talen het object en het werkwoord naast elkaar zetten (VO of OV): in slechts 10% van de talen van de wereld komt het subject tussenbeide. Van de talen die V en O niet samen groeperen is alleen het VSO-type frequent. Maar in VSO talen is er vaak een alternatieve volgorde voorhanden waarin V en O wél bij elkaar staan; veel VSO-talen (o.a. het Berber en het Arabisch) hebben bijvoorbeeld een alternatieve SVO-volgorde. Dat V en O door de talen heen overwegend samen optrekken vinden we terug in de traditionele indeling van de zin in een subject en een predikaat, waarbij het werkwoord en het object onderdeel uitmaken van het predikaat (zie hoofdstuk 5).

Onderzoek aan de hand van uitgebreide samples heeft ook uitgewezen dat de volgorde van de elementen *binnen* een constituent samenhangt met de volgorde van de constituenten onderling (zie bijv. Dryer 1992). In hoofdstuk 4 hebben we het idee geïntroduceerd dat talen in twee hoofdgroepen uiteenvallen, de HOOFD-INITIËLE en de HOOFD-FINALE talen.

Hoofd-initiële woordvolgorde

- het werkwoord staat **voor** zijn direct object en zijn bijzin
- adposities zijn **preposities**, dus de volgorde in de PP is [P NP]
- voegwoorden staan **vooraan** in de bijzin

Hoofd-finale woordvolgorde

- het werkwoord staat **achter** zijn direct object en zijn bijzin
- adposities zijn **postposities**, dus de volgorde in de PP is [NP P]
- voegwoorden (zoals *dat*, *of*, *omdat*, *wanneer*) staan **achteraan** in de bijzin

Het blijkt dan dat OV-talen (waarvan de SOV-groep de enige van betekenis is) over het algemeen hoofd-finaal zijn, terwijl VO-talen (dus de SVO-groep plus alle talen met het werkwoord voorop) typisch hoofd-initiël zijn. OV-talen hebben bijvoorbeeld een grotere kans op postposities dan op preposities: in een doorsnee sample (bijvoorbeeld Dryer 1991) heeft ongeveer 96% van de OV-talen postposities. VO-talen daarentegen zijn typische voorzetsel-talen: maar ongeveer 14% van de SVO-talen heeft postposities, en van de VSO/VOS-talen 9%. Zo staan ook in VO-talen de voegwoorden praktisch altijd aan het begin van de bijzin, zoals in het Nederlands. Maar in ongeveer 70% van de OV-talen staan de voegwoorden achteraan in de bijzin.

Samengevat: bij sommige talen is de volgorde van de constituenten de belangrijkste manier om te bepalen welke grammaticale rol de NPs in een zin spelen. Van zulke talen verwachten we dat ze een tamelijk strikte woordvolgorde hebben, zoals bijvoorbeeld in het Nederlands. Andere talen hebben meer vrijheid in de volgorde van hun constituenten, en soms zelfs in de volgorde van hun woorden. Zulke talen hebben vaak naamvallen en/of een goed ontwikkeld stelsel van agreement-markeringen op het werkwoord: als talen dat hebben kun je subjecten en objecten ook uit elkaar houden zonder dat ze een vaste positie in de zin innemen. Over naamvallen gaan we het nu hebben.

6.3 Naamvalssystemen

6.3.1 Welke kern-NPs horen bij elkaar?

In hoofdstuk 4 hebben we onderscheid gemaakt tussen enerzijds hoofden en anderzijds afhankelijke elementen. Relaties tussen hoofden en afhankelijke elementen konden gemarkeerd worden op het hoofd of op de afhankelijke elementen. We hebben toen gezien dat NAAMVAL een vooraanstaande manier is om aan te geven dat een NP een afhankelijk element is: het object van een werkwoord krijgt een bepaalde naamval, het subject krijgt die naamval niet.

Tot nu toe hebben we de termen 'subject' en 'object' gebruikt alsof ze in alle talen even goed van toepassing zijn. Maar we zullen in deze paragraaf zien dat het soms nuttig is om onderscheid te maken tussen verschillende soorten subjecten, vooral om naamvalssystemen te kunnen beschrijven die voorkomen buiten de bekende Europese taalfamilies. Daarom verdelen we de kern-NPs zoals in tabel 6.1, en we gebruiken de afkortingen S, A, en O om aan te geven welke grammaticale relatie ze uitdrukken (in navolging van Dixon 1972, 1979, 1994).

subject van een intransitieve zin	S
subject van een transitieve zin	A
object	O

Tabel 6.1: de kern-NPs

Bijvoorbeeld:

- (11) Kim-(S) sliep
Teun-(A) dronk thee-(O)

Het symbool 'S' doet natuurlijk denken aan 'subject', maar ook aan het Engelse woord *single* 'enig', omdat het subject de enige participant in de intransitieve zin is; 'O' staat gewoon voor 'object', en 'A' komt van 'agens', de prototypische semantische rol van het subject in een transitieve zin, met werkwoorden als *bijten*, *slaan*, *kussen* etc. Alle talen moeten in transitieve zinnen, wanneer er dus twee participanten zijn, een manier vinden om subject, A, en object, O, van elkaar te onderscheiden, zodat we weten wie wat doet. In talen als het Nederlands regelt de woordvolgorde dat. Maar wat als de volgorde helemaal vrij is? Dan is één oplossing om ervoor te zorgen dat A er anders uit ziet dan O: dat is de functie van naamvalsmarkering.

Een logische manier om de drie kern-NPs uit elkaar te houden zou dus zijn om elk van de drie een verschillende vorm te geven. Zo'n taal zou dus drie naamvallen onderscheiden, één voor S, één voor A, en één voor O; in (26), verderop, staat daar een voorbeeld van. Maar dat is eigenlijk een zeer ongebruikelijke manier, als je kijkt naar de talen van de wereld. De reden daarvan is ongetwijfeld dat er een meer economische manier is om de drie uit elkaar te houden, namelijk door maar twee verschillende naamvallen te gebruiken. Er zijn er immers maar twee die uit elkaar gehouden moeten worden, A en O. De S kan dan dezelfde vorm krijgen als de A of als de O. Zinnen waarin S en A samen voorkomen zijn er niet: een zin kan niet tegelijk transitief en intransitief zijn. Ook zijn er geen zinnen met zowel een S als een O: als de zin intransitief is dan is er immers geen O. Het meest economische systeem heeft dus twee varianten, die allebei even logisch zijn, en die elk maar twee verschillende naamvallen hanteren.

In het eerste systeem zien S en A er hetzelfde uit, en verschilt O. Met andere woorden, alle subjecten (ongeacht of de zin transitief is of intransitief) krijgen één naamval, en het object krijgt een andere naamval. Dit staat bekend als het NOMINATIEF / ACCUSATIEF patroon, dat in de meeste Europese talen voorkomt. In het Nederlands hebben naamwoordgroepen geen naamvalsmarkering, maar dat het nominatief / accusatief-patroon bestaat zien we in de vorm van de persoonlijk-voornaamwoorden:

- (12) Wij-(S) vertrekken.
 Wij-(A) groeten haar-(O).
 Zij-(S) vertrekt.
 Zij-(A) groet ons-(O).

Wij en *zij* zijn de NOMINATIEF-vormen, die gebruikt worden voor zowel S als A. *Haar* en *ons* zijn de ACCUSATIEF-vormen, die gebruikt worden voor O.

Het ERGATIEF/ABSOLUTIEF-systeem, ook wel gewoon ERGATIEF genoemd, heeft een SO/A-patroon: S en O zien er hetzelfde uit, A is anders. Het Lezgisch (een Daghestaanse taal uit de Kaukasus) is een doorsnee ergatieve taal. Het subject van een transitieve zin (A) heeft de ergatief-naamval, terwijl het object van een transitieve zin (O) en het subject van een intransitieve zin (S) allebei de absolutief-naamval hebben. Dat zie je vooral goed aan de vorm van het pronomen eerste persoon enkelvoud ('ik') in de voorbeelden (18) tot en met (20):

- (18) **Za** zi balk'an c'ud xipe-q^h ga-na (Lezgisch)
ik:ERG mijn paard:ABS tien schaa-p-voor geven-PAST
'Ik-(A) heb mijn paard-(O) voor tien schapen weggegeven.'
- (19) **Zun** ata-na
ik:ABS komen-PAST
'Ik-(S) kwam.'
- (20) Aburu **zun** ajib-da
zij:ERG ik:ABS beschamen-FUT
'Ze-(A) zullen mij-(O) beschamen.'

In de Nederlandse vertalingen hebben de pronomina van de eerste persoon enkelvoud één vorm, *ik*, voor de A en de S; maar er is een aparte vorm, *mij*, voor de O. Maar in het Lezgisch is er een speciale vorm voor de A, en zijn juist de S-vorm en de O-vorm identiek. Als het pronoun 'ik' een A is — dat wil zeggen, het subject van een transitieve zin, zoals in (18) — dan krijgt het de ergatief-naamval en wordt het *za*. Maar als het een S is (het subject van een intransitieve zin), zoals in (19), of een O (een object), zoals in (20), dan krijgt het de absolutief-naamval en wordt het *zun*.

Ons tweede voorbeeld is van een ergatieve taal die in Europa gesproken wordt, namelijk het Baskisch (een geïsoleerde taal, dat wil zeggen dat hij voor zover we weten aan geen enkele andere taal verwant is). In (21) tot en met (23) staan voorbeelden uit het Lekeitio-dialect: vergelijk in de drie voorbeelden de vorm van het woord dat 'man' betekent.

- (21) **Gixona-k** liburûa erosi dau (Baskisch)
man-ERG boek:ABS kopen AUX:3SG
'De man-(A) heeft het boek-(O) gekocht.'
- (22) **Gixonâ** etorri da
man:ABS komen AUX:3SG
'De man-(S) is gekomen.'
- (23) **Gixonâ** ikusi dot
man:ABS zien AUX:1SG
'Ik-(A) heb de man-(O) gezien.'

Ergativiteit komt in de Europese taalfamilies (Romaans, Germaans, Keltisch, enzovoorts) niet voor, en is ook uiterst zeldzaam in Afrika. Maar het is zeer gebruikelijk in de Australische talen, en is ook wijdverbreid onder de Tibeto-Birmaanse talen (Azië), de Maya-talen (Midden-Amerika), en de Papua-talen (Nieuw Guinea), onder andere. Met andere woorden, ergatieve systemen zijn niet beperkt tot enkele regio's, maar komen overal in de wereld voor. Dixon (1994:10) schat dat wellicht een kwart van alle talen van de wereld ergatief genoemd kan worden; het accusatieve systeem is duidelijk veel algemener.

Een belangrijk kenmerk van alle ergatieve talen is dat ze nooit in alle onderdelen van hun syntaxis en morfologie ergatief zijn; zij combineren eigenschappen van het ergatieve en het accusatieve systeem. Vaak gebruiken talen het ergatieve systeem voor de ene constructie en het accusatieve systeem voor de andere. Van zulke talen zeggen we dat ze een GESPLETEN ERGATIEF-systeem hanteren (Engels 'split ergative'). Voor een voorbeeld van gespleten ergativiteit kunnen we kijken naar de Australische taal het Dyirbal. Naamwoorden worden gemarkeerd volgens het ergatief / absolutief-systeem, zoals in (24). Er is in het Dyirbal — en dat is heel vaak het geval in ergatieve talen — geen echte markering voor de absolutief; daarvoor wordt gewoon de stam van het naamwoord gebruikt (d.w.z. de vorm zonder enige uitgang), terwijl de ergatief gemarkeerd is met een suffix, *-nggu*:

- (24) a. nguma banagan^yu
vader:ABS kwam.terug
'Vader-(S) kwam terug.'
- b. yabu banagan^yu
moeder:ABS kwam.terug
'Moeder-(S) kwam terug.'
- c. nguma yabu-nggu buran
vader:ABS moeder-ERG zag
'Moeder-(A) zag vader-(O).'

Tenslotte, om terug te komen op paragraaf 6.3.1, talen met een verschillende naamval voor elk van de kern-NPs S, A, en O zijn zeer zeldzaam. Maar zo'n systeem komt wel voor in een andere Australische taal met een gespleten ergatief-systeem, het Pitta-Pitta, waar de split veroorzaakt wordt door de tense-kenmerken van het werkwoord: in andere tijden dan het futurum hebben NPs telkens een verschillende naamval als ze S, A, of O zijn. In (26) zie je dat vooral aan de eerste persoon enkelvoud pronomina ('ik'), die vetgedrukt zijn:

- (26) a. **nga-tu** kat^yu-na wat^yama-ka (Pitta-Pitta)
 ik-ERG kleren-ACC wassen-PAST
 'Ik-(A) waste de kleren-(O).'
- b. nangka-ya **ngan^yt^ya** kunti-ina
 zitten-PRES ik:NOM huis-in
 'Ik-(S) zit in het huis.'
- c. tupu-lu **ngan^ya** pat^ya-pat^ya-ya
 rups-ERG ik:ACC bijt-bijt-PRES
 'Een rups-(A) bijt me-(O).'

Het pronomen voor 'ik' heeft de ergatief-naamval in (26a), waar het een A is, de nominatief-naamval in (26b), waar het een S is, en de accusatief-naamval in (26c), waar het een O is. Deze voorbeelden laten zien dat in het Pitta-Pitta de twee systemen voor naamvalsmarkering — het ergatieve en het accusatieve systeem — gedeeltelijk door elkaar lopen.

6.3.2.4 *Iets over gemarkeerde en ongemarkeerde vormen*

Ondertussen heb je misschien wel begrepen waarom taalkundigen de twee systemen noemen naar de ergatief en de accusatief: het is heel gebruikelijk dat dit de enige naamvallen in het systeem zijn die een verandering van de vorm van de NP met zich meebrengen; de andere in het systeem (de nominatief/absolutief) heeft vaak geen speciale naamvalsverbuiging. In plaats daarvan wordt de kale stam van het naamwoord of het pronomen gebruikt. In een ergatief systeem is de absolutief de neutrale vorm, terwijl de ergatief een speciale inflectie heeft. Dit geldt voor alle ergatieve systemen die we tot nu toe gezien hebben, Lezgisch, Baskisch, en Dyrbal. Kijk maar naar de voorbeelden uit het Dyrbal in (24): de absolutieve vormen hebben geen verbuiging, de ergatieve wel. In een accusatief systeem is de neutrale vorm de nominatief, terwijl de accusatief een speciale verbuiging heeft. Dit wordt bevestigd door (25): de nominatieve

In de Indo-Europese taalfamilie vertoont het werkwoord gewoonlijk alleen *agreement* met het subject, zoals bijvoorbeeld in het Italiaans, het Frans, het Spaans, het Duits, het Engels, en het Nederlands. *Agreement* met alleen het subject zie je ook in het Turks en de andere Altaïsche talen, in het Tamil en de andere Dravidische talen, en in het Fins en de andere Uralische talen. De voorbeelden in (28) en (29) illustreren dat aan de hand van het Frans:

- (28) Nous avons vu ce film (Frans)
 wij hebben:1PL gezien deze film
 ‘Wij-(A) hebben deze film-(O) gezien.’
- (29) Nous avons décidé
 wij hebben:1PL besloten
 ‘Wij-(S) hebben besloten.’

Het hulpwerkwoord *avons* heeft een uitgang voor de eerste persoon meervoud die in kenmerken overeenkomt met het subject *nous* 'wij'. Het subject van een transitieve zin (A) en het subject van een intransitieve zin (S) zijn beide op dezelfde manier op het werkwoord gemarkeerd, terwijl het object *ce film* in (28) helemaal niet op het werkwoord gemarkeerd is. We kunnen daarom zeggen dat het Frans een 'accusatief' agreementpatroon heeft: A en S gedragen zich hetzelfde, en O gedraagt zich anders. Overigens hebben de NPs zelf in het Frans, net zoals in het Nederlands, geen naamval: alleen bij de pronomina zie je nog iets van het naamvalssysteem terug (eerste persoon S/A = *je*, O = *me/moi*).

Een tweede mogelijkheid, die ook veel voorkomt door de talen heen, is dat het werkwoord met meer dan één kern-NP agreement vertoont. In het Kambera bij voorbeeld vertoont het werkwoord agreement met zowel het subject als het object:

- (30) I Ama **na-kei-ya** na rí muru (Kambera)
 de vader 3SG:SU-kopen-3SG:OB de groente groen
 ‘Vader-(A) koopt de groene groente-(O).’

In het Kambera is het affix voor subject-agreement een prefix, en het affix voor object-agreement een suffix. Het voorbeeld in (30) heeft nog een expliciet subject en object, maar laten we die weg dan is de zin ook grammaticaal; dan zou het iets betekenen als 'Hij koopt het'. Zoals we in hoofdstuk 4 zagen kunnen talen met hoofd-markering, zoals het Kambera, vaak zinnen hebben die maar uit één enkel werkwoord bestaan; pronomina hoeven niet gebruikt te worden, omdat de affixen op het werkwoord al de volledige informatie over persoon en getal van subject en object geven: zie voorbeeld (2) een eindje terug.

Er zijn talen waar de woordvolgorde bepalend is voor het optreden van agreement op het werkwoord. Een voorbeeld is het Noord-Sotho, een Bantu-taal, waar de neutrale woordvolgorde SVO is, zoals in (31) en (32):

- (31) M-pša **e**-lomile ngw-ana (Noord-Sotho)
 9-hond su:9-beet 1-kind
 'De hond heeft een/het kind gebeten.'

- (32) Dim-pša **di**-lomile ngw-ana
 10-hond su:10-beet 1-kind
 'De honden hebben een/het kind gebeten.'

In (31) en (32) is er alleen maar een subject-agreement marker, een prefix op het werkwoord. Dit prefix komt in kenmerken overeen met het geslacht (de woordklasse) en het getal van 'hond'. Naamwoorden in de Bantutalen zijn georganiseerd in ca. 16 geslachten, waarbij er aparte klassen zijn voor enkelvoud en meervoud. 'Hond' in het Noord-Sotho valt in klasse 9 (waarin voornamelijk dieren zitten) en klasse 10, het meervoud van klasse 9; 'kind' valt in klasse 1/2 (die van de mensen). Het geslacht van de naamwoorden valt af te lezen aan een prefix: *m-* voor klasse 9, *dim-* voor klasse 10, en *ngw-* voor klasse 1. Op het werkwoord wordt het prefix *-e* gebruikt voor agreement met subjecten uit klasse 9 (in (31)) en het prefix *di-* voor agreement met subjecten uit klasse 10 (in (32)). In (33) en (34) staan nu twee varianten van (31), met de gemarkeerde woordvolgordes OSV en SOV, en nu vinden we op het werkwoord ook een object marker, *-mo-*, dat agreement uitdrukt met een element van de 1e klasse, 'kind':

- (33) Ngw-ana m-pša **e-mo**-lomile
 1-kind 9-hond su:9-OB:1-beet
 'Het kind, de hond heeft het gebeten.'

- [illegible]

[illegible]

(35) I Ama **na-kei-ngga-nya** (Kambera)
de vader 3SG:SU-kopen-1SG:IO-3SG:OB
'Vader koopt het voor mij.'

Het werkwoord in (35) heeft een prefix *na-* dat agreement vertoont met persoon en getal van het subject 'vader', een eerste persoon enkelvoud suffix *-ngga* dat het (verder niet uitgedrukte) indirect object 'mij' vertegenwoordigt, en een derde persoon enkelvoud suffix *-nya* voor het direct object 'het'.²

Tot nu toe hebben we in deze paragraaf alleen nog maar agreement volgens het 'accusatieve' systeem laten zien: de werkwoorden vertoonden één soort agreement met subjecten van transitieve en intransitieve zinnen, en eventueel een extra agreement met objecten. Nu een voorbeeld van een ergatief systeem. Als de agreement op het werkwoord een ergatief patroon volgt, dan is er één soort agreement voor S (het intransitieve subject) en O (het object) en een speciale agreement voor A (het transitieve subject). ERGATIEVE AGREEMENT komt voor in een aantal Kaukasustalen, en ook in de Mayatalen (van Mexico en Midden-Amerika). Onze voorbeelden komen uit de Noordwestkaukasische taal het Abaza: voorbeeld (36) geeft een intransitieve zin, en (37) een transitieve.

- (36) a. d-thád
S-V
 3SG-gaan
 'Hij/zij-(S) is weg.' (letterlijk: hij/zij ging)

- b. h-thád
S-V
 1PL-gaan
 'Wij-(S) zijn weg.'

- (37) a. h-l-bád
O-A-V
 1PL-3SG:FEM-zien
 'Zij-(A) heeft ons-(O) gezien.'

- b. h-y-bád
O-A-V
 1PL-3SG:MASC-zien
 'Hij-(A) heeft ons-(O) gezien.'

² De vorm van het suffix voor agreement met het direct object *-nya* wijkt af van het object-agreement suffix *-ya* dat we in voorbeeld (30) zagen. Dit is een eigenaardigheid die optreedt wanneer er twee agreementsuffixen achter elkaar staan.

c. d-h-bád

O-A-V

3SG-1PL-zien

‘Wij-(A) hebben hem/haar-(O) gezien.’

In het Abaza zijn alle elementen die de kenmerken persoon en getal markeren prefixen op het werkwoord: zoals je ziet staan ze in een vaste volgorde, S-V en O-A-V, zodat er nooit twijfel kan ontstaan wie wat deed. De prefixen vertonen het SO/A-patroon dat karakteristiek is voor ergativiteit. Het S-prefix heeft dezelfde vorm als het O-prefix. Om te beginnen heeft (36a) een 3SG S-prefix *d-* dat ofwel ‘hij’ of ‘zij’ betekent, en hetzelfde prefix komt terug als O-prefix in (37c); toch is *d-* uitsluitend voor S en O — de 3SG A-prefixen in (37a) en (37b) zien er heel anders uit (*l-* en *y-*) en bovendien maken die prefixen onderscheid tussen een mannelijke en een vrouwelijke vorm, wat de het S/O-prefix niet doet. Vervolgens heeft (36b) een 1PL S-prefix *h-* dat ‘wij’ betekent, en hetzelfde prefix komt terug als het O-prefix in (37a) en (37b). Misschien heb je wel opgemerkt dat *-h-* ook in (37c) ‘wij’ betekent, waar het een A is (het subject van een transitieve zin); dat het hier een A-prefix is weten we omdat de volgorde van de affixen vastligt: het prefix *-h-* volgt hier op de O-prefixen, en moet dus het element zijn voor agreement met een transitief subject.

Een taal met een ergatief agreement-systeem kan ook ergatieve naamvalsmarkering hebben (een voorbeeld is de Noordoostkaukasische taal het Avar), maar dat hoeft niet. Het Abaza dat we zojuist gezien hebben is bijvoorbeeld een taal met ergatieve agreement op het werkwoord maar zonder enige naamvalsmarkering op de NPs. Maar wat ook kan is dat een taal een ergatief naamvalssysteem heeft maar een nominatief/accusatief systeem van werkwoordsagreement. Deze situatie wordt geïllustreerd door de Australische taal het Warlpiri. De elementen die agreement uitdrukken zijn aan het hulpwerkwoord gehecht, dat altijd op de tweede plaats in de zin staat:

(38)	Ngaju ka- rna	wangka-mi		(Warlpiri)
	ik:ABS AUX:PRES-1SG:SU	spreken-NONPAST		
	‘Ik-(S) spreek.’			
(39)	Ngajulu-rlu	ka- rna-ngku	nyuntu	nya-nyi
	ik-ERG	AUX:PRES-1SG:SU-2:OBJ	jij:ABS	zien-NONPAST
	‘Ik-(A) zie jou-(O).’			

Kijk eerst eens naar de losse pronomina in (38) en (39): ze zijn gemarkeerd volgens een ergatief naamvalssysteem. De S-NP ‘ik’ in (38) is absolutief, net zoals de O-NP ‘jou’ in (39), terwijl de A-NP ‘ik’ in (39) ergatief is. Zoals je verwacht heeft het pronomen

'ik' als subject van een transitieve zin (A) een andere vorm dan als subject van een intransitieve zin (S). Maar het hulpwerkwoord vertoont met beide subjecten op dezelfde manier agreement, namelijk d.m.v. het suffix *-rna* dat agreement met een eerste persoon enkelvoud subject uitdrukt. De agreement-affixen zijn dus zo georganiseerd dat er één vorm is voor agreement met beide typen subject, en een andere vorm voor agreement met het object: een nominatief/accusatief systeem. Het Warlpiri is hierin helemaal niet ongebruikelijk, maar er zijn geen talen bekend waarbij naamval volgens het accusatieve systeem gaat en agreement volgens het ergatieve systeem. Ook hierin zien we dus dat het accusatieve systeem ten opzichte van het ergatieve systeem domineert.

6.5 Grammaticale relaties

6.5.1 Inleiding

In deze paragraaf onderzoeken we de eigenschappen door de talen heen van de twee primaire grammaticale relaties, SUBJECT en OBJECT. Zijn dat reële concepten? Om dat te laten zien moeten we aantonen dat sommige taalverschijnselen het beste beschreven kunnen worden met behulp van de termen 'subject' en 'object'. Voor talen in de nominatief/accusatief-groep is het duidelijk dat 'subject' en 'object' valide categorieën zijn: we hebben in de afgelopen twee paragrafen herhaaldelijk gezien hoe naamval en agreement gebruik maken van een onderscheid tussen subjecten en objecten. De voorbeelden die we gezien hebben tonen aan dat talen op *morfologisch* gebied nominatief/accusatief kunnen zijn. Dat wil zeggen dat de karakteristieke split tussen A+S en O wordt aangegeven door veranderingen in de vorm van de NPs (bij naamval) of van het werkwoord (bij agreement), of van allebei. Maar het AS/O-patroon kom je ook in de syntaxis overal tegen: veel talen, ook talen zonder naamval of met een ergatief naamvalssysteem, zijn *syntactisch* nominatief/accusatief. In die talen vind je een groot aantal syntactische processen die rond subjecten en objecten draaien — vooral rond subjecten, want die grammaticale relatie is verreweg de belangrijkste. In deze paragraaf gaan we een aantal van die processen bekijken, en ook in hoofdstuk 7 komen we op dit onderwerp terug.

6.5.2 Subjecten

De subject-relatie is door de talen heen van bijzonder groot belang: subjecten sturen de syntaxis op verschillende manieren, zoals we zullen laten zien. Toch is het moeilijk een bevredigende definie van 'subject' te geven, omdat er niet één eigenschap is die

6.5.2.1 *Typische eigenschappen van subjecten door de talen heen*

Eerst moeten we het hebben over wat een subject in ieder geval *niet* is. Vaak wordt gedacht dat de notie ‘subject’ gelijkgesteld kan worden aan de notie ‘agens’, dus dat er een verband is tussen de grammaticale relaties subject en object enerzijds en de semantische rollen van de argumenten van een werkwoord anderzijds (zie voor deze rollen paragraaf 2.2.2.2).³ Maar dat verband ontbreekt.

Kijk eens naar de zinnen in (40) tot en met (42) en probeer, voor je verder leest, vast te stellen welke semantische rol en welke grammaticale relatie (subject of object) de vetgedrukte NPs hebben.

³ Deze gedachte ligt ook ten grondslag aan de in de Nederlandse schoolgrammatica gebruikte diagnostiek, die stelt dat je het subject vindt door te vragen 'Wie doet het?'. Dit type test heeft nog een extra probleem, namelijk dat een vraag als 'Wie kust Kim?' net zo goed betrekking kan hebben op het object als op het subject.

- i. Het subject is dat element dat verdwijnt wanneer we een finiete zin omzetten in een niet-finiete deelzin. Het gaat hier om infinitiefzinnen die het complement zijn van werkwoorden als *proberen*, *hopen*, *verwachten* etc., of die als deelzin voorkomen bij predikaten als *leuk* en *moeilijk*. Hoe een finiete zin als *Teun drinkt thee* in een dergelijke infinitiefzin omgezet kan worden is geïllustreerd in (43) en (44):

(43)	Teun drinkt thee	→
	Teun probeert/hoopt/verwacht	(*Teun) thee te drinken →
	Teun probeert/hoopt/verwacht	_____ thee te drinken
(44)	Teun drinkt thee	→
	Het is leuk/moeilijk	(*Teun) thee te drinken →
	Het is leuk/moeilijk	_____ thee te drinken

Deze voorbeelden laten zien dat als we een finiete zin omzetten in een infinitiefzin, het subject moet verdwijnen: het liggende streepje in de infinitiefzin correspondeert telkens met een bepaalde NP in de finiete zin; deze NP is dan het subject van de finiete zin. Dit is een **sterke universele** test, die alleen dan niet werkt wanneer een taal geen infinitiefconstructies heeft van het type dat hier gebruikt wordt (zie paragraaf 3.3.1).

- ii. Het subject is dat element dat zich bevindt in de syntactische positie die in passiefconstructies ingenomen wordt door het gepromoveerde element (zie paragraaf 1.3.2 en vooral hoofdstuk 7). Een zin als *Teun dronk de thee* kan passief gemaakt worden, en onderdeel van deze passivisatie is dat het element dat in de actieve zin het object is, in de passieve zin het subject wordt: *De thee werd door Teun gedronken*. Omdat *Teun* plaatsmaakt voor het gepromoveerde element *de thee* moet *Teun* in de actieve zin wel het subject zijn. Deze test is ook **sterk en universeel**, al is het nooit uit te sluiten dat in complexere constructies promotie plaatsvindt naar een andere positie dan de subjectspositie (bijvoorbeeld wanneer *Daan zag Teun thee drinken* omgezet wordt in *Daan zag de thee door Teun gedronken worden*; hier is *Teun* een object, zoals we al zagen in (42), en is de promotie van *de thee* dus niet gericht op een subjectspositie).
- iii. Het subject is die NP die de eigenschappen van andere NPs in de zin controleert. Dit criterium heeft betrekking op **asymmetrieën** die er bestaan tussen subjecten en objecten. Die zijn voor het Nederlands geïllustreerd in (45) en (46):

- iv. Dan zijn er een groot aantal **taalspecifieke** tests die wel sterk zijn, maar niet universeel geldig. Zo zijn er talen waarbij de open positie in een relatiefconstructie (zie paragraaf 3.4) alleen een subject kan zijn, of waarbij coördinatie kan leiden tot ellipsis van een subject, maar niet van een object. Die laatste test kunnen we ook aan de hand van het Nederlands illustreren:

- (48) a. [Kim belde Teun] en [__ vroeg haar mee uit]
 b. *[Kim belde Teun] en [hij vroeg __ mee uit]

In (48a) zien we dat het subject van de tweede deelzin weggelaten kan worden onder identiteit met het subject van de eerste deelzin; zoals uit (48b) valt op te maken kan dat bij objecten niet.

- v. Tenslotte levert het statistische gegeven dat 90% van de talen van de wereld SOV of SVO is ook een middel om het subject te vinden: er is immers een grote kans dat de eerste kern-NP in de zin het subject zal zijn. Het probleem is natuurlijk dat er nog een 10% kans is dat we er dan naast zitten, plus dat ook SOV- en SVO-talen de woordvolgorde soms danig kunnen omgooien. Dit is dus een zwakke test die niet de kracht van een definitie heeft.

6.5.2.2 *Het subject in een paar concrete talen*

Nu gaan we de eigenschappen van subjecten in een paar specifieke talen onderzoeken. De talen die we in deze paragraaf onder de loep nemen zijn het IJslands, een accusatieve taal met een duidelijke subject-relatie, het Lezgisch, een ergatieve taal, waarvoor de notie 'subject' controversiëler is, en het Tagalog, een taal die qua type afwijkt van zowel accusatieve als ergatieve talen.

6.5.2.2.1 **Het IJslands**

Het IJslands is een normale accusatieve taal — subjecten staan in principe in de NOMINATIEF-naamval, en objecten in de ACCUSATIEF-naamval:

- (49) Ég sá stúlkuna
 ik:NOM zag het.meisje:ACC
 'Ik zag het meisje.'

Werkwoorden in het IJslands komen in persoon en getal met het nominatieve subject overeen:

- (50) a. Við dönsuðum
 wij:NOM dansten:1PL
 ‘Wij dansten.’
- b. Þeir dóu
 zij:NOM stierven:3PL
 ‘Zij stierven.’

Maar sommige zinnen lijken een subject te hebben in een andere naamval dan de nominatief. In (51) lijken we een datief subject te hebben en in (52) een accusatief subject, *hana* ‘haar’; ook het object is accusatief in (52):

- (51) **Henni** leiddist
 zij:DAT verveelde
 ‘Zij verveelde zich/was verveeld.’
- (52) **Hana** vantar peninga
 zij:ACC mist geld:ACC
 ‘Zij heeft geen geld.’

Deze subjecten (die vanwege hun afwijkende naamval *quirky* ‘maf’ genoemd worden) veroorzaken geen agreement op het werkwoord. In (53) is het subject het meervoud-pronomen *þa* ‘hen’ (accusatief), maar het werkwoord heeft dezelfde vorm *vantar* ‘mist’ als in (52) waar het subject enkelvoud is — anders dan in (50b) waar de nominatief *þeir* ‘zij’ leidt tot een meervoudsvorm van het werkwoord:

- (53) Þá vantar peninga
 zij(PL):ACC mist geld
 ‘Zij hebben geen geld.’

Maar als deze ‘quirky’ subjecten geen aanleiding geven tot agreement, waarom denken we dan überhaupt dat het subjecten zijn? Het antwoord is dat er een aantal tests zijn om te bepalen of een NP in het IJslands een subject is, en de NPs met quirky naamval slagen voor al die tests. Ten eerste kunnen we laten zien dat de quirky NP verdwijnt als we van een finiete zin een infinitiefzin maken (*vantar* is de finiete vorm, *vanta* de infinitief):

- (54)
Hana	vantar	peninga	→
zij:ACC	mist	geld:ACC	
'Zij heeft geen geld.'			
-
Hùn	vonast	til	að	(*hana)	vanta	peninga	→
zij:NOM	hoopt	voor	COMP	zij:ACC	missen	geld:ACC	
-
Hùn	vonast	til	að	—	vanta	peninga
zij:NOM	hoopt	voor	COMP		missen	geld:ACC
'Zij hoopt geen geld te hebben.'						

Als we de finiete zin *hana vantar peninga* omzetten in een infinitiefzin, die het complement vormt van het werkwoord *vonast* 'hopen', dan moet de NP *hana* verdwijnen. Zoals we in paragraaf 6.5.2.1 zagen is dat een sterke, universele test voor de status van subject: de NP die in de infinitiefzin verdwijnt is in de finiete zin het subject.

Ten tweede zijn er voor het IJslands ook taalspecifieke tests die helpen te bepalen wat het subject is. Eén zo'n test is inversie van het werkwoord met het subject (zie paragraaf 3.2.2 voor hetzelfde verschijnsel in het Nederlands). Het voorbeeld in (55) laat zien dat een nominatief subject en het finiete werkwoord in vragen van plaats ruilen; in (56) zien we dat het datief-subject dat net zo doet (de subjecten staan vetgedrukt):

- (55) Hafði **Sigga** aldrei hjálpað Haraldi?
 had Sigga:NOM nooit geholpen Harald:DAT
 'Had Sigga Harald nooit geholpen?'
- (56) Hefur **henni** alltaf þótt Ólafur leiðinlegur?
 heeft zij:DAT altijd gedacht Olaf:NOM vervelend
 'Heeft zij Olaf altijd vervelend gevonden?'

De datief-NP in (56) gedraagt zich dus hetzelfde als de nominatief-NP in (55); in (56) staat ook een nominatief object *Ólafur*, maar die kan niet van plaats ruilen met het werkwoord.

Kortom, deze (en andere) tests laten zien dat in het IJslands de NP met quirky naamval echt het subject is, ook al geven ze geen aanleiding tot subject/werkwoord-agreement.

6.5.2.2.2 Het Lezgisch

In paragraaf 6.5.1 hebben we opgemerkt dat talen die *morfologisch* ERGATIEF zijn (d.w.z. dat ze ergatieve naamval, agreement, of allebei hebben) *syntactisch* ACCUSATIEF kunnen zijn: dat betekent dat er syntactische verschijnselen zijn, zoals weglating van het subject in infinitiefzinnen, die de S- en de A-NPs als een groep behandelen, waar de O-NP buiten valt. Feitelijk is het zeer gebruikelijk dat morfologisch ergatieve talen syntactisch accusatief zijn. Meer daarover zullen we zien in hoofdstuk 7.

Zoals we in paragraaf 6.3 zagen is het Lezgisch morfologisch ergatief: het naamvalssysteem onderscheidt een absolutief (voor de S- en O-NPs) en een ergatief (voor de A-NP, het subject van een transitieve zin). Het is waarschijnlijk nuttig om de bespreking van de zinnen (18) t/m (20) nog even te bekijken voor je verder leest.

Het bewijs dat het Lezgisch syntactisch accusatief is zit hem in verschijnselen die erop wijzen dat het Lezgisch de grammaticale relatie SUBJECT heeft (Haspelmath 1993). Het 'subject' kan drie typen NPs zijn: de ergatieve NP in een transitieve zin (A), zoals in (57), de absolutieve NP in een intransitieve zin (S), zoals in (58), en de enige NP bij werkwoorden als 'willen', 'zien' en 'vrezen', die in het Lezgisch de DATIEF-naamval neemt, zoals in (59); deze datief-NP draagt altijd de semantische rol van 'experiencer'. De veronderstelde subjecten staan vetgedrukt:

- (57) **Ruš-a** gadadi-z cük ga-na
 meisje-ERG jongen-DAT bloem:ABS geven-PAST
 'Het meisje gaf de jongen een bloem.'
- (58) **Ruš** elq̄wena q'uluq^hdi kilig-na
 meisje:ABS draaien naar.achter kijken-PAST
 'Het meisje draaide zich om en keek naar achteren.'
- (59) **Ruša-z** ada-q^haj kič'e ʁa-na-č
 meisje-DAT hij-voor bang zijn-PAST-NEG
 'Het meisje was niet bang voor hem.'

Je ziet dat alledrie de veronderstelde subject-NPs een verschillende naamval hebben, dus we kunnen in het Lezgisch 'subjecten' niet aan de hand van hun naamval identificeren. Bovendien is het zo dat niet alle NPs die absolutief zijn, zoals de vetgedrukte NP in (58), ook subject zijn: de O-NP *cük* 'bloem' in (57) is dat bijvoorbeeld niet. Op dezelfde manier zijn niet alle datief-NPs subjecten: *gadadi-z* 'jongen' in (57) is niet het subject — de datief is hier gebruikt voor het indirect object (zie paragraaf 6.5.3). Als er dus een grammaticale relatie 'subject' is in het Lezgisch, dan is die onafhankelijk

van de naamval. De woordvolgorde geeft wel een indicatie dat de drie vetgedrukte NPs in (57) tot en met (59) bij elkaar horen: ze staan alledrie voor in de zin, en we weten uit paragraaf 6.2 dat dat de meest gebruikelijke positie voor subjecten is. Maar de positie in de zin kan subjecten in het Lezgisch nooit uniek identificeren, omdat de woordvolgorde in die taal feitelijk zeer vrij is: ook andere NPs kunnen vooraan in de zin staan.

Maar opnieuw kunnen we uitvinden welke NP het subject is door de finiete zin om te zetten in een infinitiefzin. Het Lezgisch doet dat wel wat anders dan het Nederlands: de infinitiefzin staat vóór het finiete werkwoord waar het een complement van is. Maar de overeenkomst is dat ook in het Lezgisch één van NPs niet in de infinitiefzin kan blijven staan: deze NP is dan het subject. De zinnen in (60) tot en met (62) laten voorbeelden zien van infinitiefzinnen (tussen haakjes gezet) met werkwoorden die respectievelijk een ergatieve, een absolutieve, en een datieve NP zijn kwijtgeraakt (dat wil zeggen dat ze in de corresponderende finiete zinnen een ergatief, absolutief, of datief subject zouden hebben, zoals in (57)-(59)):

- (60) Nabisata-z [_____{ERG} ktab k'el-iz] k'an-zawa
 Nabisata-DAT boek lezen-INF willen-IMPF
 'Nabisata wil een boek lezen.'
- (61) Nabisata-z [_____{ABS} q^hüre-z] k'an-zawa
 Nabisata-DAT lachen-INF willen-IMPF
 'Nabisata wil lachen.'
- (62) Nabisata-z [_____{DAT} xwa akwa-z] k'an-zawa
 Nabisata-DAT zoon zien-INF willen-IMPF
 'Nabisata wil haar zoon zien.'

We weten wat de naamval zou zijn van de NP die verdwenen is omdat 'lezen' in een finiete zin een ergatief subject heeft, 'lachen' een absolutief subject, en 'zien' een datief subject (het subject van de hoofdzin is in alledrie de zinnen datief, omdat 'willen' net als 'zien' een datief subject neemt in het Lezgisch). Vergelijk deze zinnen met die in (63): daar is in de infinitiefzin de absolutieve O-NP weggelaten, en de ergatieve A-NP is laten staan; het resultaat is een ongrammaticale zin, omdat alleen het subject op deze manier weggelaten kan worden:

- (63) *Musa-z [didedi _____{ABS} šherdi-z raqur-iz] k'an-zawa
 Musa-DAT moeder:ERG stad-DAT sturen-INF wil-IMPF
 '[*]Musa wil dat haar moeder <Object> naar de stad stuurt.'

Kortom, het Lezgisch laat zien dat zelfs een morfologisch ergatieve taal op syntactisch gebied accusatief kan zijn, en de tests laten zien dat ook het Lezgisch beschikt over de grammaticale relatie 'subject'.

6.5.2.2.3 Het Tagalog

In deze paragraaf kijken we naar een taal die niet zo gemakkelijk als accusatief of ergatief geklassificeerd kan worden, omdat hij een heel ander systeem van naamvalstoekenning lijkt te hanteren. In het Tagalog en andere talen uit de Filippijnen krijgen NPs geen naamval, maar staat er een markeerder voor (die wel iets weg heeft van een voorzetsel) die hun SEMANTISCHE ROL aangeeft (zie paragraaf 2.2.2.2). Het voorzetsel *ng* markeert de agens en het 'theme', *sa* markeert de locatief — d.w.z. geeft een plaats aan, in de glossen in (64) vertaald met 'uit' — en *para sa* markeert de 'beneficiary' — degene die ergens van profiteert, in de glossen vertaald met 'voor'. Daartegenover staat dat in elke zin één van de NPs gemarkeerd moet zijn als de TOPIC (het gespreksonderwerp) van de zin, en bij die NP wordt de normale markeerder vervangen door het voorzetsel *ang*; de topic staat in de voorbeelden vetgedrukt. Je zult zien dat de topic altijd bepaald (definit) is, terwijl de andere NPs opgevat kunnen worden als bepaald of onbepaald (indefinit). Het werkwoord heeft een affix dat aangeeft welke semantische rol de topic-NP draagt: dit onderdeel van het werkwoord is apart geglost. In de voorbeelden in (64) kan elke willekeurige kern-NP gemarkeerd worden als topic — de semantische rol die die NP draagt wordt dan aangegeven op het werkwoord, zodat de werkwoorden geen informatie geven over grammaticale relaties (subject, object), maar over semantische rollen als 'agens', 'theme', 'locatief' of 'beneficiary':

- (64) a. Magalis **ang babae** ng bigas sa sako para sa bata
 FUT:pakken TOPIC VROUW THEME rijst uit zak voor kind
 TOPIC=AGENT
 'De vrouw zal voor een/het kind wat rijst uit een zak halen.'
- b. Aalisin ng babae **ang bigas** sa sako para sa bata
 FUT:pakken AGENT VROUW TOPIC rijst uit zak voor kind
 TOPIC=THEME
 'De rijst zal een/de vrouw voor een/het kind uit een zak halen.'

- c. Aalisan ng babae ng bigas **ang sako** para sa bata
 FUT:pakken AGENT vrouw THEME rijst TOPIC zak voor kind
 TOPIC=LOCATIEF

‘**Uit de zak** zal een/de vrouw voor een/het kind wat rijst halen.’

- d. Ipagaalis ng babae ng bigas sa sako **ang bata**
 FUT:pakken AGENT vrouw THEME rijst uit zak TOPIC kind
 TOPIC=BENIFICIARY

‘**Voor het kind** zal een/de vrouw uit een zak wat rijst halen.’

Het is dus duidelijk dat de morfologie van het Tagalog niet georganiseerd is volgens het accusatieve of het ergatieve systeem, noch wat naamval, noch wat agreement betreft.

Maar een taal die geen ‘accusatieve’ morfologie heeft kan nog wel een ‘accusatieve’ syntaxis hebben. Geldt dat ook voor het Tagalog? Als we kijken naar het syntactische gedrag van de NPs, dan zijn er een aantal processen die altijd betrekking hebben op de TOPIC, ongeacht diens semantische rol, maar er zijn er ook die betrekking hebben op de A- en S-NPs, of ze nu topics zijn of niet. Dat laatste is een patroon van syntactische accusativiteit. Een proces dat in het Tagalog altijd betrekking heeft op topics is de interpretatie van woordjes als ‘allemaal’. In (65) zien we dat *lahat* ‘alle’ telkens de NP die topic is modificeert: in (65a) is dat de A-NP ‘de kinderen’, maar in (65b) is het de O-NP ‘de brieven’.

- (65) Susulat lahat **ang mga bata** ng mga liham
 FUT:schrijven alle TOPIC PL kind THEME PL brief
 TOPIC=AGENS
 ‘Alle kinderen zullen brieven schrijven.’

- (66) Susulatin lahat ng mga bata **ang mga liham**
 FUT:schrijven alle AGENT PL kind TOPIC PL brief
 TOPIC=THEME
 ‘De kinderen/Kinderen zullen alle brieven schrijven.’
niet ‘Alle kinderen zullen de brieven schrijven.’

Woordjes als ‘allemaal’ zijn in het Tagalog dus niet gericht op subjecten, net zo min als trouwens in het Nederlands (vgl. *Die brieven heb ik allemaal geschreven*, waar *allemaal* zich ook richt op de topic *die brieven*.) Betekent dat dan ook dat het Tagalog geen subjecten heeft?

Er zijn ook syntactische processen die betrekking hebben op de S- en A-NPs, en niet op topics. In een bijzin met een begrepen NP — zie (43)-(44) voor het Nederlands, (54) voor het IJslands, en (60)-(62) voor het Lezgisch — is de NP die ontbreekt altijd een S of een A, ongeacht of hij topic is of niet. In (67) is de topic van de hoofdzin telkens *siya*, de topic-vorm van ‘hij’;⁴ maar de topic van de bijzin is in elke zin anders:

- (67) a. Nagatubili siya-ng [humiram ____ ng pera sa banko]
 aarzelen hij:TOPIC-NG lenen THEME geld uit bank
 TOPIC=AGENS TOPIC=AGENS
 ‘Hij aarzelde om geld van een/de bank te lenen.’
- b. Nagatubili siya-ng [hiramín ____ **ang pera** sa banko]
 aarzelen hij:TOPIC-NG lenen TOPIC geld uit bank
 TOPIC=AGENS TOPIC=THEME
 ‘Hij aarzelde om het geld van een/de bank te lenen.’

In zowel (67a) als (67b) is het begrepen subject van de ingebedde zin (die tussen haakjes staat) de agens ‘hij’, een A-NP. In (67a) is dit begrepen subject toevallig ook de topic, wat de vorm van het werkwoord (TOPIC=AGENS) ons vertelt — dat is de reden dat er in (67a) geen *ang*-NP te zien is: het subject moet immers in dit soort infinitiefzinnen weggelaten worden. Maar in (67b) is het topic van de ingebedde zin een ‘theme’, *ang pera* ‘het geld’; het begrepen subject is echter nog steeds ‘hij’, de A-NP. Het element dat weggelaten wordt hoeft dus niet de topic te zijn. Dit proces richt zich in het Tagalog net zoals in de andere talen die we gezien hebben op de categorie ‘subject’, zodat het Tagalog in dit opzicht tenminste syntactisch ‘accusatief’ genoemd mag worden. Het ziet er dus naar uit dat ook het Tagalog beschikt over een grammaticale relatie ‘subject’, die ingevuld kan worden door een S en een A.

6.5.3 Objecten

De andere belangrijke grammaticale relatie is ‘object’, het best te definiëren als een NP die wel een argument is van een werkwoord, maar geen subject. In de regel zal het object gerealiseerd worden als het complement van het werkwoord. In talen met een nominatief/accusatief-morfologie is er voldoende morfologische evidentie voor het bestaan van een object-relatie, aangezien de O-NP een speciale naamval heeft en aanleiding geeft tot een andere agreement op het werkwoord dan het subject (vaak is dat trouwens: geen agreement tegenover wel agreement voor het subject). In dit

⁴ *Siya* heeft een suffix *-ng* dat we ongeglost laten; het geeft aan dat er een bijzin volgt.

hoofdstuk staan voorbeelden van een O met een speciale naamval uit diverse ongerelateerde talen, zoals het Latijn (1), het Turks (4) en het Dyirbal (25). Je herinnert je uit paragraaf 6.3.2.3 dat het Dyirbal voornamelijk ergatief is, maar de pronomina volgen een accusatief naamvalssysteem. Agreement van het werkwoord met de O-NP zien we ook in verschillende voorbeelden: bijvoorbeeld (30) uit het Kambara en (39) uit het Warlpiri.

Syntactische evidentie voor de object-relatie is veel beperkter dan voor subjecten, maar in veel talen is de O de enige NP die gepromoveerd kan worden in de passiefconstructie (zie paragraaf 1.3.2 en hoofdstuk 7). In het IJslands kunnen gewone accusatieve O-NPs zoals *stúlkuna* ‘het meisje’ in (49) passivisatie ondergaan, maar ook O-NPs met een ‘quirky’ naamval, zoals de datief-NP in (68), met als resultaat (69), waar de O gepromoveerd is naar de subjectpositie:

(68) Þeir hjálpuðu mér (IJslands)
 zij:NOM hielpen mij:DAT
 ‘Zij hielpen mij.’

(69) Mér var hjálpað
 ik:DAT was geholpen
 ‘Ik werd geholpen.’

Bij werkwoorden als ‘geven’ en ‘tonen’, die drie argumenten nemen, moeten we in sommige talen onderscheid maken tussen een DIRECT OBJECT en een INDIRECT OBJECT. In accusatieve talen met een uitgebreid systeem van naamvallen draagt het direct object de accusatief-naamval, terwijl het indirect object (traditioneel ‘medewerkend voorwerp’) de datief-naamval draagt, zoals in het Turks, het Duits, het Grieks, en het Latijn:

(70) Mein Freund zeigte mir sein Fahrrad (Duits)
 mijn:NOM vriend toonde ik:DAT zijn:ACC fiets
 ‘Mijn vriend liet mij zijn fiets zien.’

De datief wordt voor hetzelfde doel gebruikt in veel ergatieve talen: zie (57) uit het Lezgisch. Door de talen heen is dus het nut van de datief in de eerste plaats om die NP aan te geven die de ontvanger (recipiens) of the ‘beneficiary’ van het werkwoord is. Maar ontvangers krijgen niet altijd een speciale naamval. Bijvoorbeeld in het Oud-Grieks krijgen allebei de objecten in de DUBBEL-OBJECT CONSTRUCTIE de accusatief-naamval:

- (71) Edidaxan ton paida tēn mousikēn (Oud-Grieks)
 leerden:3PL de:MASC:ACC jongen:ACC de:FEM.ACC muziek
 'Zij leerden de jongen muziek.'

Ook in het Nederlands en in veel andere talen is er geen morfologisch onderscheid tussen het indirect object en het direct object.⁵ Beide objecten in de dubbel-object-constructie staan ongeveer op dezelfde plaats, en er is geen verschil in naamval, bijv. *Kim zag mij* en *Kim gaf mij een boek*. Maar er is een syntactisch verschil: alleen de NP die normaal gesproken het direct object wordt, kan in de passieve constructie als subject gerealiseerd worden; de ontvanger (vetgedrukt) blijft ook in de passiefconstructie een object:

- (72) Kim showde **Teun** de nieuwe kleren →
 a. De nieuwe kleren werden **Teun** door Kim geshowd
 b. ***Teun** werd door Kim de nieuwe kleren geshowd

In (72a) is het 'thema' *de nieuwe kleren* het subject van de passiefconstructie, zoals te zien is aan de meervoudsvorm van het hulpwerkwoord *werden*; in (72b) hebben we geprobeerd de ontvanger *Teun* het subject te maken van de passieve zin (vandaar dat het hulpwerkwoord *werd* nu enkelvoud is), maar het resultaat is een ongrammaticale zin. Talen maken vaak een onderscheid tussen het direct en indirect object, al is het soms zo dat het indirect object bij voorkeur subject wordt in de passiefconstructie, zoals in het Engels (*John was given the book* vs **The book was given John*).

Wat de agreement betreft, we zagen in paragraaf 6.4 dat een ditransitief werkwoord zoals 'geven' met alledrie de argumenten agreement kan vertonen — zie voorbeeld (35) uit het Kambera. Maar het is veel gebruikelijker dat het werkwoord maar met twee van de drie kern-NPs congrueert. Eén is altijd het subject, maar talen verschillen ten aanzien van de andere NP waar het werkwoord agreement mee vertoont: het kan de NP zijn met de semantische rol van 'theme' (het direct object) of de NP met de rol van ontvanger (het indirect object). Niet ongebruikelijk — hoewel misschien verrassend voor sprekers van Europese talen — is dat het werkwoord in die situatie met het indirect object en niet met het direct object congrueert. Zin (73) illustreert dat aan de hand van het Warlpiri, dat,

⁵ Sommigen menen dat de pronomina van de derde persoon meervoud een onderscheid maken tussen de accusatief en de datief. Het bedoelde onderscheid, tussen de vormen *hen* en *hun*, is echter artificieel en niet een authentiek onderdeel van de grammatica van het Nederlands. Het probleem is dat *hun*, wat oorspronkelijk een bezittelijk voornaamwoord is (*hun boek*) in het taalgebruik van veel sprekers ook de rol van object (en soms zelfs van subject) vervult, waardoor verwarring is ontstaan over de 'juiste' vorm van het object-pronomen.

zoals we in paragraaf 6.4, voorbeeld (38) en (39) zagen, een ergatief naamvalssysteem paart aan een accusatief agreementsysteem:

- (73) Ngaju-ku ka-npa-ju karli yi-nyi
 ik-DAT PRES:AUX-2SG:SU-1SG:OB boemerang geven-NONPAST

 nyuntulu-rlu
 jij-ERG

‘Jij geeft mij een boemerang.’

Terwijl het hulpwerkwoord *kanpaju* geen agreement marker voor ‘boemerang’ heeft, is er wel een 1SG-affix voor de ontvanger, de datief-NP *ngaju-ku* ‘mij’. Hier speelt mogelijk mee dat de ontvanger vrijwel altijd een levend wezen is, en de theme-NP in de regel niet.

6.6 Samenvatting

In dit hoofdstuk hebben we gekeken naar drie verschillende manieren waarop talen de functies van de kern-NPs in zinnen uitdrukken: via woordvolgorde, naamval, en agreement op het werkwoord. Alle talen gebruiken ten minste één van deze methoden, en vaak meer dan één. De volgorde van de constituenten kan erg vrij of erg strikt zijn. In talen met een vrije constituent-volgorde (of zelfs woordvolgorde) is het waarschijnlijker dat er gebruik wordt gemaakt van naamval of agreement om de grammaticale relaties van de kern-NPs aan te geven. De twee belangrijkste naamvalssystemen zijn het accusatieve systeem en het ergatieve systeem. Sommige talen, zoals het Chinees, hebben noch naamval, noch agreement. Maar zelfs in talen zonder morfologisch uitgedrukte naamval is het duidelijk dat we in de syntaxis onderscheid moeten maken tussen de verschillende grammaticale relaties. Syntactische constructies volgen over het algemeen ofwel een accusatief ofwel een ergatief patroon, waarbij het accusatieve patroon verreweg het meest gebruikelijke is.

7

Syntactische processen

In het vorige hoofdstuk hebben we gezien hoe talen bij het onderscheiden van grammaticale relaties gebruik maken van twee belangrijke systemen, het nominatief/accusatief-systeem en het ergatief/absolutief-systeem; ook hebben we gezien hoe de grammaticale relaties door de talen heen uitgedrukt kunnen worden: via woordvolgorde, naamval, en agreement. Dit hoofdstuk laat zien dat de grammaticale relaties van naamwoordgroepen niet vastliggen: de meeste talen kunnen de grammaticale relaties veranderen door NPs te PROMOVEREN of DEGRADEREN. Paragraaf 7.1 behandelt de bekendste manier — de passieve constructie — en ook een variant daarvan die we in ergatieve talen aantreffen, de antipassief. Paragraaf 7.2 introduceert twee andere processen die ook de grammaticale relaties wijzigen, de applicatieve en de causatieve constructie. Daarna kijken we in paragraaf 7.3 naar syntactische processen waarbij constituenten in de zin verplaatst worden, maar die de grammaticale relaties intact laten; het gaat hier vooral om vooropplaatsing van vraagwoordgroepen en andere elementen. Tenslotte bespreekt paragraaf 7.4 in het kort het verband tussen deze processen en de constituentstructuur.

7.1 *Passief en antipassief*

7.1.1 De passieve constructie bij transitieve zinnen

Bekijk eens de volgende groepjes van twee zinnen:

- (1) a. Kim nodigde Teun en Daan uit voor het feest
 b. Teun en Daan werden uitgenodigd voor het feest (door Kim)
- (2) a. Ze hebben gisteren twee Rembrandts gestolen
 b. Twee Rembrandts zijn gisteren gestolen (door hun)
- (3) a. Twee kopjes thee brachten de verpleegster er weer bovenop
 b. De verpleegster werd er weer bovenop gebracht (door twee kopjes thee)

zagen, een betrouwbare test voor de subject-status in het Nederlands. In (1a) is het subject enkelvoud (*Kim*) en het werkwoord ook (*nodigde*); in (1b) zijn *Teun en Daan* meervoud, en het hulpwerkwoord *werden* ook. In (3) is het andersom: de actieve zin heeft een subject en een werkwoord in het meervoud (*twee kopjes thee* en *brachten*) en in de passieve zin is het werkwoord enkelvoud (*werd*), klaarblijkelijk in overeenstemming met het getal van *de verpleegster*. Ook aan de naamval zouden we kunnen aflezen dat de enige NP in de passieve zin het subject is: als we *Teun en Daan* in (1a) vervangen door een pronomen, krijgt dat pronomen de accusatiefvorm *hun*, maar in (1b) moeten *Teun en Daan* vervangen worden door de nominatiefvorm *zij*. In het Nederlands is de nominatief altijd de naamval van het subject.

Hoewel niet alle talen een passiefconstructie hebben is het wel een zeer gebruikelijke constructie in allerlei verschillende soorten talen. In alle talen zijn passieve zinnen in hun meest basale vorm varianten van transitieve zinnen. De kenmerken die steeds terugkomen zijn ten eerste dat de grammaticale relaties van de kern-NPs van de transitieve zin — subject en object — veranderen, en ten tweede dat het werkwoord over deze verandering een signaal geeft door een andere vorm aan te nemen. Om precies te zijn, het object van de actieve zin wordt gepromoveerd tot het subject van de passieve zin, terwijl het subject van de actieve zin ofwel verdwijnt (zoals in *Teun en Daan werden uitgenodigd*) ofwel gedegradeerd wordt. Degradatie wil hier zeggen dat het voormalige subject nog wel aanwezig is, maar niet langer als één van de kern-NPs van de zin (subject of object). In plaats daarvan wordt het voormalige onderwerp een OBLIQUE argument — bijvoorbeeld, als onderdeel van een PP, zoals de *door*-PP in het Nederlands; oblique NPs zijn nooit subject of object, maar moeten het doen met minder prominente posities in de zin. Het prototype van de passieve constructie heeft door de talen heen dus de volgende eigenschappen:

De passieve constructie

- Zet een transitieve zin om in een intransitieve zin
- Het object wordt gepromoveerd tot subject
- Het voormalig subject wordt gedegradeerd tot oblique element, of weggelaten
- Een verandering in de morfologie (=vorm) van het werkwoord die de passivisatie signaleert.

In het Nederlands, en in veel andere Europese talen, is er geen specifieke passieve vorm van het werkwoord: de twee onderdelen van het passief gebruikte werkwoord, namelijk het hulpwerkwoord *worden* en het participium van het perfectum, komen ook buiten de passiefconstructie voor.

In plaats van de passief met een hulpwerkwoord hebben veel talen ook een specifiek passieve vorm van het hoofdwerkwoord; dit staat bekend als een MORFOLOGISCHE PASSIEF. Elke taal die in (6) tot en met (8) geïllustreerd is heeft een speciale passief-markeerder op het werkwoord — in de (b)-voorbeelden telkens vetgedrukt; dit affix is de enige verandering in de vorm van het werkwoord die de passief aangeeft. De (a)-zinnen zijn weer actief en de (b)-zinnen passief (het Swahili in voorbeeld (6) is een Bantutaal; de nummers in de glossen verwijzen naar het geslacht van de NPs, waarmee het werkwoord agreement vertoont).

- (6) a. Juma a-li-ki-soma ki-tabu (Swahili)
 Juma 1:SU-PAST-7:OB-lezen 7-boek
 'Juma las het boek.'
- b. Ki-tabu ki-li-som**wa** (na Juma)
 7-boek 7:SU-PAST-lezen:PASS met Juma
 'Het boek werd (door Juma) gelezen.'
- (7) a. Sensei wa Taroo o sikatta (Japans)
 leraar TOPIC Taroo ACC berispen:PAST
 'De leraar berispte Taroo.'
- b. Taroo wa sensei ni sikar-**are**-ta
 Taroo TOPIC leraar DAT berispen-PASS-PAST
 'Taroo werd door de leraar berispt.'
- (8) a. E kamate-a te naeta te moa (Kiribati)
 het doden-het de slang de kip
 'De kip doodde de slang.'
- b. E kamate-**aki** te naeta (iroun te moa)
 het doden-PASS de slang door de kip
 'De slang werd (door de kip) gedood.'

De passief is een typische eigenschap van talen die syntactisch en morfologisch ACCUSATIEF zijn — dat wil zeggen dat ze een duidelijke grammaticale relatie 'subject' hebben, en meestal ook naamval en agreement volgens het nominatief/accusatieve patroon (zoals besproken in hoofdstuk 6). Je herinnert je dat in het accusatieve systeem alle subjecten (de A- en S-NPs) op dezelfde manier behandeld worden, tegenover de objecten (de O-NPs). Hoe zit het dan in ergatief/absolutieve talen, die de S- en O-NPs in één groep zetten (de absolutieve NPs) tegenover de A-NPs (de

ergatieve NPs)? Op dit punt heb je er misschien wel wat aan om de bespreking in hoofdstuk 6 nog even terug te lezen, waar het gaat over de verschillende manieren waarop talen in de twee systemen de kern-NPs verdelen. De tabelletjes hieronder zijn een geheugensteuntje:

Accusatief systeem			Ergatief systeem		
A	S	O	A	S	O
nominatief		accusatief	ergatief		absolutief

Je zou misschien verwachten dat ergatieven geen passiefconstructie kennen, omdat de verdeling tussen subjecten en objecten die je in accusatieve talen aantreft minder duidelijk of zelfs helemaal afwezig is. En inderdaad hebben niet alle ergatieve talen een passief: het Dyrbal en het Lezgisch (zie hoofdstuk 6) hebben er bijvoorbeeld geen. Maar toch zijn er een aantal ergatieve talen die een passiefconstructie hebben, zoals in (9) geïllustreerd aan de hand van het Groenlands-Eskimo en in (10) met een — iets bewerkt — voorbeeld uit het Tzotzil; de actieve zinnen staan weer in (a) en de passieve in (b), en het element op het werkwoord dat de passief markeert is vetgedrukt:

- (9) a. angut-ip arnaq taku-vaa (Groenlands Eskimo)
 man-ERG vrouw:ABS zien-3SG:3SG
 ‘De man-(A) zag de vrouw-(O).’
- b. arnaq (anguti-mit) taku-**tau**-puq
 vrouw:ABS man-door zien-PASS-3SG
 ‘De vrouw-(S) werd (door de man) gezien.’
- (10) a. S-mil-ox-∅ Xan li Petal (Tzotzil)
 3SG:ERG-doden-PAST-3SG:ABS Jan de Piet
 ‘Piet-(A) doodde Jan-(O).’
- b. Mil-**bil**-∅ ju?un Petal li Xan
 doden-PASS-3SG:ABS door Piet de Jan
 ‘Jan-(S) werd door Piet gedood.’

In (9) is het ergatief/absolutieve systeem in de actieve zin (a) aangegeven via naamval op de NPs, met de A-NP ergatief en de O-NP absolutief: dat is dus standaard ergatieve naamvalsmarkering. Het werkwoord in (9a) vertoont agreement met beide kern-NPs

(die allebei derde persoon enkelvoud zijn, wat aangegeven wordt door het suffix *-vaa*). In de passieve zin (9b) is de voormalige ergatieve NP ‘man’ gedegradeerd: hij verschijnt in een (optionele) *door*-PP, en het werkwoord vertoont nu alleen nog maar agreement met de enig overgebleven kern-NP, ‘vrouw’, wat nu de S-NP is van een intransitieve zin. Dus net zoals in accusatieve talen heeft de ‘vrouw’-NP in de passief een andere grammaticale relatie gekregen, van object (O) tot subject van een intransitieve zin (S). Maar omdat het een ergatieve taal is heeft dat geen effect op de naamval van de ‘vrouw’-NP: de O- en de S-NP krijgen immers allebei de absolutief.

De Maya-taal Tzotzil (gesproken in Mexico) heeft geen naamval op de NPs zelf, maar heeft een ergatief agreement-systeem, wat je kunt zien aan de affixen op het werkwoord. De actieve zin in (10a) heeft een ergatief prefix op het werkwoord, voor de A-NP ‘Piet’ en een absolutief suffix voor de O-NP ‘Jan’ (het derde persoon enkelvoud absolutief-suffix is ‘nul’, d.w.z. geen affix, aangegeven met $\emptyset$). De passieve constructie in (10b) laat zien dat het werkwoord zijn ergatief-prefix *s-* is kwijtgeraakt, wat samenhangt met het feit dat de voormalige ergatieve NP ‘Piet’ nu gedegradeerd is en in een *door*-PP opduikt. De passieve zin is intransitief geworden, en het werkwoord vertoont nu alleen nog maar agreement met de enig overgebleven kern-NP, ‘Jan’. Deze agreement-marker blijft absolutief, want ‘Jan’ is niet een ergatieve A-NP — het subject van een transitieve zin — maar een absolutieve S-NP — het subject van een intransitieve zin.

Andere ergatieve talen die een passiefconstructie hebben, zijn onder andere de overige Maya-talen, de Zuidkaukasische taal het Georgisch, en de Europese geïsoleerde taal het Baskisch.

Aangezien de passieve constructie in een ergatieve taal niets verandert aan de naamval van de oorspronkelijke O-NP — het was en blijft absolutief — kun je je afvragen waarom ergatieve talen eigenlijk een passief hebben. Wellicht is het belangrijkste effect van de passief in ergatieve systemen om de aandacht af te leiden van de oorspronkelijke A-NP in voorbeelden als (9a) en (10a) door hem te degraderen tot in een *door*-PP, waardoor hij minder prominent aanwezig is. Dat effect, van het afleiden van de aandacht van de agens, bestaat natuurlijk ook in accusatieve talen, zoals in de voorbeelden in (1) tot en met (3) te zien is — de agens is hier ofwel gedegradeerd ofwel volledig verdwenen, en daarmee een stuk minder prominent geworden. Het lijkt er dus op dat de passief door de talen heen dezelfde functie heeft: die van het wegfocussen (Engels ‘defocusing’) van de agens-NP. Deze functie geldt voor de passief in zowel accusatieve als ergatieve systemen.

7.1.2 De passieve constructie bij intransitieve zinnen

De passieve constructie heeft in principe betrekking op transitieve zinnen, zoals we zagen in paragraaf 7.1.1. Maar er zijn veel talen — waaronder het Nederlands — die ook een passieve variant hebben van intransitieve zinnen, zoals geïllustreerd in (11) en (12); opnieuw is de (a)-zin actief en de (b)-zin passief:

- (11) a. Iedereen danste.
b. Er werd (door iedereen) gedanst.
- (12) a. Can-odd y côr neithiwr (Welsh)
zingen-PAST het koor gisterenavond
'Het koor zong gisterenavond.'
- b. Can-wyd (gan y côr) neithiwr
zingen-PAST:PASS door het koor gisterenavond
'Er werd gisterenavond (door het koor) gezongen.'

De constructies in (11b) en (12b) staan bekend als ONPERSOONLIJKE PASSIEVEN (Engels 'impersonal passives'): omdat er geen enkele NP tot subject gepromoveerd is, is de constructie 'onpersoonlijk', d.w.z. dat er helemaal geen kern-NP is. De enige NP in de (b)-zinnen zit in een PP (is dus oblique), en die PP kan ook nog weggelaten worden. Het Nederlands heeft echter wel een element dat de subjectspositie bezet houdt, *er*; maar dit element — dat EXPLETIEF genoemd wordt — verwijst niet naar een participant in de gebeurtenis, en kan dus geen kern-NP genoemd worden. Het is dus wel vol te houden dat de onpersoonlijke passief geen echt subject heeft.

Net zoals bij normale passieven bij transitieve zinnen lijkt een belangrijke functie van de onpersoonlijk passief te zijn om de aandacht af te leiden van het oorspronkelijke subject door hem te degraderen of te verwijderen. Het enige verschil is dat er nu geen andere NP is die van deze degradatie kan profiteren, aangezien het uitgangspunt een intransitieve zin is, waar maar één kern-NP aanwezig is.

Onpersoonlijke passieven komen overal voor, onder andere in de overige Keltische talen, alsook het Duits, het Latijn en — buiten het Indo-Europees — het Turks, het Shona (een Bantu-taal) en het Tarahumara (een Uto-Azteekse taal). Als een taal een onpersoonlijke passief heeft, dan heeft hij altijd ook een normale passieve constructie als een variant van een transitieve zin, van het type dat we in paragraaf 7.1.1 besproken hebben.

In paragraaf 7.1.1 hebben we laten zien dat de passiefconstructie voorkomt in accusatieve én in ergatieve talen, ook al is de passief beslist meer gebruikelijk in accusatieve dan in ergatieve talen. Maar er is een andere constructie die de grammaticale relaties omgooit op een manier die aan de passief doet denken, en die constructie is meer typisch iets voor ergatieve talen. Hij wordt ANTIPASSIEF genoemd. Net zoals de passief neemt de antipassief een transitieve zin als uitgangspunt, en maakt die intransitief door de ene NP te promoveren en de andere te degraderen. Het verschil is dat de gedegradeerde NP niet de A-NP is (het subject van de transitieve zin), maar de O-NP (het object). Die degradatie is het meest in het oog springende kenmerk, dus daar kijken we vooral naar.

(13) a. arna-p niqi niri-vaa (Groenlands-Eskimo)
vrouw-ERG vlees eten-3SG:3SG
'De vrouw-(A) at het vlees-(O).'

b. arnaq niqi-mik niri-**nnig**-puq
vrouw:ABS vlees-met eten-ANTIPASS-3SG
'De vrouw-(S) at van het vlees.'

De antipassief-constructie heeft in ergatieve talen verschillende functies, die er allemaal op neer komen dat het object minder prominent wordt. Dat het object partitief wordt, zoals in (13b) is daar een voorbeeld van: niet het vlees, maar *iets van* het vlees wordt

gegeten. Een ander voorbeeld staat in de volgende zinnen uit het Chukchee; opnieuw is (14a) actief en (14b) antipassief, en de antipassief-markeerder is vetgedrukt:

- (14) a. *ətləg-e keyng-ən penrə-nen* (Chukchee)
 vader-ERG beer-ABS aanvallen-3SG:3SG:PAST
 ‘Vader-(A) viel de beer-(O) aan.’
- b. *ətləg-ən penrə-**tko**-gʔe keyng-etə*
 vader-ABS aanvallen-ANTIPASS-3SG:PAST beer-DAT
 ‘Vader-(S) rende op de beer af.’

In de actieve zin (14a) is de ‘beer’-NP een O, het object van een transitieve zin, en krijgt daarom de absolutief-naamval, terwijl de ‘vader’-NP de A-NP is, het subject van de transitieve zin, en daarom de ergatief-naamval draagt. Het werkwoord vertoont in (14a) met beide kern-NPs agreement (zie de glosse van het suffix *-nen*). De antipassief heeft weer het effect dat het voormalig object gedegradueerd wordt: de ‘beer’-NP in (14b) is datief geworden, en we krijgen het effect dat de beer maar zijdelings bij de handeling betrokken is: in plaats van dat vader de beer werkelijk aanvalt rent hij slechts in de richting van de beer. De ‘vader’-NP blijft over als de enige kern-NP van de intransitieve zin (14b), en wordt daarom gemarkeerd als een S-NP — dus met de absolutief-naamval — en het werkwoord vertoont nu alleen nog maar agreement met deze ene NP (via het suffix *-gʔe*). In zowel (13) als (14) heeft de antipassief duidelijk het effect dat de zin GEDETRANSITIVISEERD wordt — dat wil zeggen dat hij niet langer transitief is — en dat wat eerst het object was nu niet langer rechtstreeks betrokken is bij de handeling (Palmer 1994:181).

Dit effect van de antipassief kan in accusatieve talen ook uitgedrukt worden door het object weg te stoppen in een PP (bijvoorbeeld door *Vader schoot een beer* te veranderen in *Vader schoot op een beer* — in de eerste, transitieve zin was het schot raak, in de tweede, intransitieve zin kan het ook mis geweest zijn), maar er zijn geen gevallen bekend waarbij het werkwoord dan een speciale antipassief-markeerder krijgt. Daarom wordt de antipassief gezien als een eigenschap van alleen ergatieve talen.

In de antipassief kan de O-NP niet alleen gedegradueerd, maar ook helemaal weggelaten worden. In die zin lijkt de antipassief ook op de passief, waar de A-NP ook volledig kan verdwijnen (zoals in *De Rembrandts zijn gestolen*). In (15) staat een voorbeeld van O-deletie in de Australische taal het Yidiny. Zoals steeds is de (a)-zin actief en de (b)-zin antipassief:

- (15) a. Yinydyuu-n bunyaa-n mayi buga-ng (Yidiny)
 deze-ERG vrouw-ERG groente:ABS eten-PRES
 'Deze vrouw-(A) eet groente-(O).'
- b. Yinu bunya bugaa-**dyi**-ng
 deze:ABS vrouw:ABS eten-ANTIPASS-PRES
 'Deze vrouw-(S) zit te eten.'

De actieve constructie in (15a) is transitief, en de naamvallen zijn verdeeld volgens het standaardschema: een ergatieve A-NP 'deze vrouw' en een absolutieve O-NP 'groente'. De antipassieve constructie in (15b) heeft maar één kern-NP — de absolutieve S-NP van wat nu een intransitieve zin is — en de voormalige O-NP is gewoon verdwenen.

Samengevat, de antipassief-constructie heeft door de talen heen de volgende eigenschappen:

De antipassieve constructie

- Zet een transitieve zin (de actieve zin) om in een intransitieve zin
- Het subject blijft subject, maar wordt van A-NP tot S-NP
- Het voormalige object wordt gedegradéerd tot oblique element of weggelaten
- Een verandering in de morfologie van het werkwoord die de antipassief signaleert

7.2 Andere processen die grammaticale relaties omgooien

Wat de passief en de antipassief gemeen hebben is dat ze de grammaticale relaties in een zin omgooien door de ene NP te promoveren en de andere te degraderen. In deze paragraaf introduceren we nog twee constructies die grammaticale relaties wijzigen: de applicatieve en de causatieve constructie. Net zoals de passief en de antipassief komen ze niet in alle talen voor, maar ze zijn wel wijdverbreid.

7.2.1 De applicatief

In het Nederlands hebben we een alternantie tussen de (a)- en de (b)-variant in zinnen als (16) en (17). We gaan er van uit dat de (a)-zinnen neutraler zijn, en dat de (b)-zinnen daar van afgeleid zijn via processen van promotie en degradatie.

- (16) a. De gemeente plantte bomen op het veldje
 b. De gemeente **be**-plantte het veldje (met bomen)

- (17) a. Kim gaf de borrelnootjes aan Daan
 b. Kim gaf Daan de borrelnootjes

Deze alternantie is in het Nederlands niet volledig productief — d.w.z. hij komt maar bij bepaalde werkwoorden voor. Wat er gebeurt is het volgende. Het uitgangspunt is een transitieve zin met een direct object (*bomen* in (16a), *de borrelnootjes* in (17a)) en een PP met daarin weer een NP (*het veldje* in (16a), *Daan* in (17a)). In de (b)-zinnen is die NP uit de PP gepromoveerd tot direct object, en is het oorspronkelijke direct object gedegradeerd. Die degradatie uit zich in (16b) doordat het oorspronkelijke direct object ofwel in een PP weggestopt wordt (*met bomen*), ofwel zelfs helemaal weggelaten wordt. In (17b) is de degradatie vooral een kwestie van positie: het voormalig direct object moet een plaatsje opschuiven voor het nieuwe object *Daan* (het indirect object).

Deze constructie noemen we de APPLICATIEVE constructie. Het element *be-* op het werkwoord in (16b) signaleert de applicatief. (17) is feitelijk een constructie die in een paar opzichten van de pure applicatief verschilt (er is bijvoorbeeld geen *be-*), en voor deze constructie bestaat de meer specifieke term DATIEFCONSTRUCTIE. Maar veel talen behandelen de applicatief en de datief op dezelfde manier, en daarom bespreken we ze samen.

Vergelijkbare constructies in andere talen zijn hieronder geïllustreerd; de voorbeelden komen uit de Austronesische taal het Indonesisch en uit de Australische taal het Dyirbal (een ergatieve taal). Ook hier zien we in de (b)-zinnen een applicatief-affix, dat vetgedrukt is.

- (18) a. Mereka mem-bawa daging itu kepada dia (Indonesisch)
 zij TRANS-brengen vlees het naar hem
 'Zij brachten het vlees naar hem.'
- b. Mereka mem-bawa-**kan** dia daging itu
 zij TRANS-brengen-APPL hem vlees het
 'Zij brachten hem het vlees.'
- (19) a. yabu nguma-nggu balga-n yugu-nggu (Dyirbal)
 moeder:ABS vader-ERG slaan-PAST stok-met
 'Vader-(A) sloeg moeder-(O) met een stok.'
- b. yugu nguma-nggu balgal-**ma**-n yabu-gu
 stok:ABS vader-ERG slaan-APPL-PAST moeder-DAT
 'Vader-(A) sloeg de stok-(O) tegen moeder aan.'

Deze constructies hebben dezelfde eigenschappen als de applicatief/datief-constructies uit het Nederlands in (16) en (17). In (18a) is de direct object NP *daging itu* ‘het vlees’ en er is een PP *kepada dia* met daarin een NP *dia* ‘hem’. In de (b)-zin is die NP het direct object van de zin geworden, en het voormalig direct object *daging itu* is naar achteren opgeschoven. Dit lijkt dus het meest op de datief-constructie in (17b). In het voorbeeld uit het Dyirbal (19) is het direct object aanvankelijk *yabu* ‘moeder’ — de O-NP die dus de absolutief naamval draagt — en een andere NP, *yugu* ‘stok’ zit weggestopt in een PP-achtige constituent, af te lezen aan het element *nggu* (feitelijk een naamval, de instrumentalis, die we als ‘met’ geglost hebben). In de applicatieve variant (19b) is deze oblique NP *yugu* het direct object (de O-NP) geworden: hij staat vooraan in de zin net zoals ‘moeder’ in (19a), en draagt de absolutief-naamval; het voormalige direct object is nu een oblique NP geworden, weggestopt met een datief-element *-gu*.

Dit laatste voorbeeld geeft aan dat de PP waaruit een NP gepromoveerd wordt tot direct object van alles kan betekenen: het kan een plaatsaanduiding zijn, zoals in (16a), een richting, zoals in (18a), een ontvanger, zoals in (17a), of een instrument, zoals in (19a).

De algemene eigenschappen van de applicatieve constructie, met daaronder begrepen ook de datieve constructie, kunnen als volgt samengevat worden.

De applicatieve constructie

- Een NP wordt uit een PP gepromoveerd tot direct object
- Het voormalige direct object wordt gedegradueerd tot oblique element of weggelaten
- Er kan een verandering optreden in de morfologie van het werkwoord die de applicatief (en/of de datief) signaleert

Tenslotte verwacht je nu misschien dat de NP die in een applicatieve constructie het direct object geworden is, nu via de passiefconstructie gepromoveerd kan worden tot subject. Dat is inderdaad het geval, en de voorbeelden uit het Indonesisch in paragraaf 1.1.1 lieten precies dat verschijnsel zien. Hier geven we nog een ander voorbeeld van een NP die eerst door de applicatief direct object is geworden en vervolgens door de passief subject. Het voorbeeld komt uit de Bantu-taal het Chichewa, en de applicatief- en passief-suffixen staan vetgedrukt:

- (20) a. Kalulu a-na-gul-a nsapato kwa mbidzi (Chichewa)
 haas SU-PAST-kopen-ASP schoenen voor zebra's
 ‘De haas kocht schoenen voor de zebra's.’

- b. Kalulu a-na-gul-**ir**-a mbidzi nsapato
 haas SU-PAST-kopen-APPL-ASP zebra's schoenen
 (Letterlijk: 'De haas kocht [voor] de zebra's schoenen.')
- c. Mbidzi zi-na-gul-**ir-idw**-a nsapato (ndi kalulu)
 zebra's SU-PAST-kopen-APPL-PASS-ASP schoenen door haas
 (Letterlijk: 'De zebra's werden door de haas schoenen gekocht.')

De geschiedenis van *mbidzi* 'zebra's' in (20) is dus als volgt. Eerst staat 'zebra's' in (20a) weggestopt in een PP *kwa mbidzi* 'voor de zebra's'. Dan in (20b) wordt 'zebra's' via de applicatief-constructie gepromoveerd tot direct object; het voorzetsel *kwa* verdwijnt, 'zebra's' komt vóór het oude direct object 'schoenen' te staan, en er verschijnt een applicatief-element *-ir-* op het werkwoord. Tenslotte wordt 'zebra's' in (20c) verder gepromoveerd tot subject via de passiefconstructie; 'zebra's' staat nu vooraan in de zin, het voormalige subject 'haas' verdwijnt ofwel in een PP *ndi kalulu* 'door de haas', ofwel verdwijnt helemaal, en het werkwoord krijgt nog een extra affix, *-idw-*, dat de passief aangeeft.

7.2.2 De causatief

Tot nu toe hebben we het in dit hoofdstuk gehad over constructies die de grammaticale relaties omgooien door middel van promotie en degradatie van NPs, maar nieuwe NPs kwamen er daardoor niet bij. De passief en de antipassief hebben hooguit het effect dat het aantal NPs minder wordt: de *door*-PPs in (1) tot en met (3) zijn bijvoorbeeld optioneel. En de applicatief/datief-constructie verandert het aantal NPs ook niet: één wordt gedegradeerd en een andere gepromoveerd. In deze paragraaf introduceren we een laatste type constructie waarin de grammaticale relaties gewijzigd worden: de causatief. Het verschil met de constructies die we tot nu toe gezien hebben is dat er altijd een nieuwe NP toegevoegd wordt — een agens die iets veroorzaakt — en vaak ook een nieuw predikaat, een causatief werkwoord. We illustreren dat eerst aan de hand van het Nederlands.

In het Nederlands kunnen we uitdrukken dat iemand er voor zorgt dat iemand anders iets doet, en de manier om dat te doen is door een werkwoord als *laten*, *doen*, etc. toe te voegen. Dat levert groepjes van twee zinnen op van het type in (21) en (22):

- (21) a. De studenten vertrokken
 b. We **lieten** de studenten vertrekken

- (23) a. *cini-ka wus-əss-ta* (Koreaans)
 Jini-NOM *glimlachen*-PAST-INDIC
 ‘Jini *glimlachte*.’
- b. *kiho-ka cini-ka wus-ke ha-əss-ta*
 Kiho-NOM Jini-NOM *glimlachen*-COMP *doen*-PAST-INDIC
 ‘Kiho deed Jini *glimlachen*.’

Net zoals in het Nederlands zijn causatieven in het Koreaans complexe zinnen, met twee deelzinnen. Dat (23b) twee deelzinnen bevat is zelfs nog duidelijker dan in het Nederlands: de ingebedde zin heeft een voegwoord *-ke* en bovendien hebben beide deelzinnen een nominatief subject: letterlijk staat er in (23b) iets als *Kiho maakte dat Jini glimlachte*. (Merk op dat het voegwoord *-ke* achteraan in de bijzin *cinika wuske* staat: het Koreaans is een hoofd-finale taal.) In (23b) is 'Jini' nog steeds een subject, maar niet langer het subject van de zin als geheel — het werkwoord van de hoofdzin is *ha* 'doen' en dat heeft zijn eigen subject 'Kiho', de agens van het causatieve predikaat.

Causatieven in het Frans hebben ook een causatief predikaat dat 'maken' of 'doen' betekent, het werkwoord *faire*. In (24) is (a) weer de oorspronkelijke zin en (b) de causatief, met het causatieve werkwoord vetgedrukt:

- (24) a. Jean a lu ce livre (Frans)
 Jean heeft gelezen dit boek
 'Jean heeft dat boek gelezen.'
- b. Nous avons **fait** lire ce livre à Jean
 wij hebben gemaakt lezen dit boek aan Jean
 'Wij hebben Jean dit boek laten lezen.'

Opnieuw is er in de causatieve constructie (24b) een werkwoord toegevoegd, *faire*, dat zijn eigen subject meebrengt, degene die de gebeurtenis als geheel veroorzaakt, *nous* 'wij'. Het oorspronkelijke subject *Jean* is gedegradeerd; het is niet langer het subject van de zin, en in het Frans vinden we een vorm van degradatie die we kennen van passieven en applicatieven: het oorspronkelijke subject is weggestopt in een PP, *à Jean*, en heeft daarmee de status van een oblique argument gekregen.

Maar causatieven worden niet altijd gecreëerd door een extra, causatief werkwoord toe te voegen. Het Koreaans bijvoorbeeld heeft, naast de meer gebruikelijke causatief in (23b), nog een ander type dat bekend staat als MORFOLOGISCH CAUSATIEF, geïllustreerd in (25):

- (25) kiho-ka cini-lil wus-**gi**-æss-ta (Koreaans)
 Kiho-NOM Jini-ACC glimlachen-CAUS-PAST-INDIC
 'Kiho liet Jini glimlachen.'

Het voorbeeld in (25) bevat maar één deelzin, en in plaats van een causatief werkwoord heeft het een causatief affix *-gi-* op het werkwoord dat 'glimlachen' betekent (geglust

Dat talen een causatief affix hebben in plaats van een causatief werkwoord komt veel voor. Er is hier een parallel met de bespreking van de passief in paragraaf 7.1.1, waar we zagen dat sommige talen een speciaal affix voor de passief hebben in plaats van een hulpwerkwoord — zie bijvoorbeeld (6) tot en met (8). Voorbeelden van talen met een morfologische causatief staan in (26) en (27): de oorspronkelijke zinnen staan telkens in (a), de causatieven in (b), en de causatief-affixen zijn vetgedrukt:

- In het voorbeeld uit het Chichewa zijn er een aantal verschillen aan te wijzen tussen de oorspronkelijke zin (26a) en de causatieve variant (26b). (26a) is een intransitieve zin, terwijl (26b) transitief is. Het oorspronkelijke subject is in (26b) een object geworden; dat kunnen we zien aan het affix voor object agreement *-u-* op het werkwoord, dat in woordklasse (geslacht) overeenkomt met het woord voor 'kruik'. Het werkwoord heeft ook een nieuw en ander subject agreement prefix gekregen, *a-*, dat agreement vertoont met 'meisje' (niet met 'kruik'). Tenslotte is erin (26b) een causatiefsuffix aan het werkwoord toegevoegd, *-ets*.

In het voorbeeld uit het Turks zien we opnieuw dat er een nieuw subject geïntroduceerd wordt in de causatieve constructie in (27b), en het oude subject 'directeur' is gedegradeerd tot indirect object, zoals we kunnen zien aan de datief-naamval.

gecreëerd dat weer gepromoveerd kan worden via de passief. Zo kan het ook bij de causatief gaan: een voormalig subject dat in de causatiefconstructie gedegradeerd is tot object kan in sommige talen weer tot subject gepromoveerd worden via passivisatie. Ook de causatief vormt dan de input voor de passief. Het voorbeeld in (29) laat dat zien aan de hand van het Chichewa; in (29a) hebben we de causatieve constructie, en in (29b) de passief die er van afgeleid is:

- (29) a. Buluzi a-na-wa-sek-**ets**-a wana (Chichewa)
 hagedis SU-PAST-OB-lachen-CAUS-ASP kinderen
 'De hagedis liet de kinderen lachen.'
- b. Wana wa-na-sek-**ets-w**-a ndi buluzi
 kinderen SU-PAST-lachen-CAUS-PASS-ASP door hagedis
 Letterlijk '[*]De kinderen werden laten lachen door de hagedis.'

We weten dat de NP *wana* 'kinderen' in (29a) een direct object is, vanwege de object agreement op het werkwoord — het affix *-wa-* komt in geslacht en getal met deze NP overeen. En in de passief (29b) is *wana* opnieuw gepromoveerd naar de subjectpositie, en is het object-agreement affix verdwenen.

7.3 Syntactische processen die grammaticale relaties intact laten

Naast processen van promotie en degradatie hebben talen ook andere mogelijkheden om de positie van de woordgroepen te veranderen, zonder dat hun grammaticale relatie gewijzigd wordt. In deze slotparagraaf zullen we een paar van die syntactische processen illustreren.

7.3.1 Vraagwoordvragen

In (30)-(31) illustreren we de normale manier waarop in het Nederlands vraagwoordvragen gevormd worden (die beginnen met een vraagwoord als *wie*, *wat*, *waarom*, *hoe* etc., Engels 'WH-QUESTIONS'):

- (30) a. Kim zag gisteren [dat meisje met de blauwe hoed] bij de bushalte
 b. **Wie** zag Kim gisteren ____ bij de bushalte?

- (31) a. Kim zag gisteren dat meisje met de blauwe hoed [bij de bushalte]
 b. **Waar** zag Kim gisteren dat meisje met de blauwe hoed ____ ?

De woordgroep waar we de vraag over stellen wordt eerst vervangen door een geschikt vraagwoord. Soms houdt het daarmee op, dan krijg je een echo-vraag van het type dat we in hoofdstuk 5 bespraken, zoals *Kim zag gisteren **wie** bij de bushalte?!*. Maar veel gebruikelijker is dat we in het Nederlands het vraagwoord verplaatsen naar vooraan in de zin, zoals in (30b) en (31b), met achterlating van een open plaats op de positie waar het vandaan komt, zoals aangegeven met het liggende streepje. In (30b) is dat de positie van het indirect object, in (31b) die van de adjunct-PP *bij de bushalte*. Merk op dat het verplaatste vraagwoord als het verplaatst wordt geen nieuwe grammaticale relatie aanneemt. Ook al verplaatst het zich naar vooraan in de zin in het Nederlands, het wordt toch niet het subject, en het oorspronkelijke subject, *Kim*, wordt niet gedegradeerd: het blijft het subject. Integendeel, het vraagwoord heeft dezelfde functie als de woordgroep die hij vervangt: het direct object *dat meisje met de blauwe hoed* in (30) en de adjunct-PP *bij de bushalte* in (31). Dat weten we, omdat we niet een andere woordgroep met die functie kunnen invullen op de open plek: vraagwoordvragen als **Wie zag Kim gisteren **dat meisje** bij de bushalte?* zijn onmogelijk.

Veel andere talen, zelfs die in het geheel niet aan het Nederlands verwant zijn, verplaatsen hun vraagwoorden en vraagwoordgroepen ook naar zo'n zelfde positie aan de linkerkant van de zin. Deze positie lijkt zich buiten de normale zin te bevinden, aangezien hij niet geassocieerd is met één of andere grammaticale relatie. Hier komt een ander voorbeeld, uit het Hongaars: opnieuw is de (a)-zin mededelend, en de (b)-zin een vraagwoordvraag, met de vraagwoordgroep (Engels 'WH-PHRASE') vetgedrukt — in (32a) is *meg-* een partikel (letterlijk 'deeltje'), geglost PRT, dat van het werkwoord gescheiden wordt in (32b):

- (32) a. Anna meg-találta a választ (Hongaars)
 Anna PRT-vond het antwoord:ACC
 'Anna vond het antwoord.'
- b. [**Hány választ**] talál meg Anna ____ ?
 hoeveel antwoord:ACC vond PRT Anna
 'Hoeveel antwoorden heeft Anna gevonden?'

Maar niet alle talen vormen vraagwoordvragen door het vraagwoord of de vraagwoordgroep te verplaatsen. In sommige talen vervangt het vraagwoord gewoon een constituent, zonder dat er verplaatst wordt, zoals de echo-vragen in het Nederlands. Het Chinees en het Japans zijn daar voorbeelden van. In (33) staat een

voorbeeld uit het Japans: (a) is een mededelende zin, en (b) en (c) zijn twee verschillende vraagwoordvragen die op basis van (a) gemaakt kunnen worden; de vraagwoorden staan vetgedrukt:

- (33) a. Hanako ga kinoo [tomodai to] [susi o] tukurimasita
(Japans)
Hanako NOM gisteren vriend met sushi ACC maakte
'Hanako maakte gisteren sushi met haar vrienden.'
- b. Hanako ga kinoo [**dare** to] [susi o] tukurimasita
Hanako NOM gisteren wie met sushi ACC maakte
'Met wie maakte Hanako gisteren sushi?'
- c. Hanako ga kinoo [tomodai to] [**nani** o] tukurimasita
Hanako NOM gisteren vriend met wat ACC maakte
'Wat maakte Hanako gisteren met haar vrienden?'

In (33b) is het element waar een vraag over gesteld wordt het object van de postpositie *to* 'met' (het Japans is een hoofd-finale taal, dus de P staat achter zijn object in de PP). In (33c) is het element waar een vraag over gesteld wordt het object van het werkwoord *tukurimasita* 'maakte', en opnieuw volgt de V op het object. Zoals (33b) en (33c) laten zien is er geen sprake van vooropplaatsing van het vraagwoord in het Japans.¹

7.3.2 Andere vooropplaatsingen

De mogelijkheid tot vooropplaatsing blijft in veel talen niet beperkt tot vraagwoorden en vraagwoordgroepen. In het Nederlands staan ook aanwijzend voornaamwoorden (en NPs met een aanwijzend voornaamwoord als determinator) vaak vooraan in de zin, zoals in *Die ken ik ___ niet* naast *Ik ken die niet*. Aanwijzend voornaamwoorden verwijzen in de regel naar het gespreksonderwerp, en zijn dus TOPIC. Deze vooropplaatsing wordt dan ook TOPICALISATIE genoemd. Ook om speciale nadruk te leggen op een constituent kan hij naar voren verplaatst worden, zoals in *Je PASPOORT moet je ___ niet vergeten*, waar *je paspoort* het direct object is bij het werkwoord *vergeten*, en door de vooropplaatsing (en de nadruk) FOCUS van de zin wordt.

¹ De Nederlandse vertaling van (33b) illustreert een interessante variant van de vooropplaatsing van het vraagwoord: hier is niet alleen het vraagwoord, maar de hele PP waar het vraagwoord in zit naar voren gehaald. De technische term voor dit verschijnsel is PIED-PIPING (het 'rattenvanger-effect').

(35) a. Daan kende dat boek op de tafel
b. Daan gooide dat boek op de tafel

[illegible][illegible]

(36) a. [Dat boek op de tafel] werd door Daan gekend
b. *Dat boek werd door Daan op de tafel gekend

Zulke demonstraties kun je voor alle talen geven: syntactische processen hebben altijd het effect dat CONSTITUENTEN gepromoveerd, gedegradieerd, weggelaten of verplaatst worden. Dit leidt tot de conclusie dat syntactische processen AFHANKELIJK VAN STRUCTUUR zijn, en dat afhankelijkheid van structuur een eigenschap is van de menselijke taal.

8

Iets over het taalvermogen

8.1 Hoe maak je een zin?

In de voorafgaande hoofdstukken hebben we het uitsluitend gehad over taal, en niet over de taalgebruiker. Voor veel mensen is taal (bijvoorbeeld de vorm, structuur en betekenis van zinnen) van secundair belang: interessanter is de mens, die op een of andere manier in staat is die taal te hanteren. Voor veel taalkundigen is dat net zo. Voor hen is taal juist interessant omdat het een uniek-menselijk verschijnsel is: door taal te bestuderen leren we dan iets over hoe de mens in elkaar zit.

Vaak wordt gedacht dat we daarvoor moeten kijken naar hoe mensen taal *gebruiken*. Maar dat is niet de enige manier waarop we inzicht kunnen krijgen in hoe mensen functioneren. Bij taalgebruik is vaak sprake van een min of meer bewuste keuze. Bijvoorbeeld, als je niet bij de appelmoes kan, kun je kiezen of je (1a) of (1b) of (1c) gebruikt:

- (1) a. Zou je me de appelmoes even aan kunnen reiken?
- b. Geef me de appelmoes.
- c. De appelmoes!

Maar welke keus je ook maakt, je zit toch altijd vast aan bepaalde ‘regels’ die je onbewust hanteert. In (1a) maak je een vraag: onbewust pas je dan de regels toe die je nodig hebt om een vraag te formuleren (bijvoorbeeld inversie van het hulpwerkwoord *zou* en het subject *je*). In (1b) maak je een bevel: ook hier kun je niet om bepaalde regels heen (bijvoorbeeld de vorm en positie van het werkwoord *geef*). En zelfs bij de barse uiting in (1c) hou je je braaf aan de regels voor de structuur van naamwoordgroepen (*de* staat voor *appelmoes*). Daarnaast zijn er ook nog een aantal *universele* eigenschappen van zinnen die terugkomen in welke variant je ook kiest (bijvoorbeeld de volgorde van indirect object *me* en direct object *de appelmoes*). Ook hier hanteer je onbewust een aantal regels, en daarin sta je niet alleen: elke keer wanneer een mens een zin formuleert, in welke taal of in welke gebruikssituatie dan ook, past hij zulke regels toe.

In de moderne taalwetenschap is men vooral geïnteresseerd in de regels die alle mensen onbewust toepassen bij het hanteren van hun moedertaal. We spreken van het menselijk TAALVERMOGEN (Engels: FACULTY OF LANGUAGE): datgene wat ons in staat stelt zinnen te produceren en te interpreteren. Het taalvermogen is onderdeel van het cognitieve systeem dat zetelt in onze hersenen. Daarom wordt de taalkunde sinds enige tijd ook wel gezien als een onderdeel van de cognitiewetenschap, of zelfs van de biologie (omdat cognitie een eigenschap is van een levend organisme).¹

8.1.1 Het taalvermogen als ‘kennis’

Wat moeten we ons voorstellen bij het menselijk taalvermogen? Het is in wezen een vorm van kennis, die ons in staat stelt moeiteloos iets te verrichten wat — als je er goed over na denkt — feitelijk behoorlijk ingewikkeld is. Het is te vergelijken met de kennis die je hanteert als je telt of rekent, of inschat of je ergens overheen kunt springen, of ergens op mikt of iets vangt wat met grote snelheid aan komt vliegen. Dat is geen kennis die je op kunt zoeken, of die iemand je expliciet geleerd heeft. We zagen al in hoofdstuk 1 (pagina 2) dat je je moedertaal ook ‘vanzelf’ leert. Het taalvermogen is dus ook een vorm van onbewuste kennis, en wat de taalkunde voor veel mensen zo spannend maakt is de ambitie om die onbewuste kennis te beschrijven en te begrijpen.

Het zal duidelijk zijn dat taalkennis in deze zin behoorlijk abstract is: gewapend met die kennis moet je immers elke zin van elke taal kunnen produceren en interpreteren. Je moet zelfs in staat zijn zinnen te maken die nog nooit iemand anders gemaakt heeft. En je moet zinnen kunnen maken waar geen einde aan komt. Iedereen kent immers het verschijnsel dat zinnen (van elke taal) oneindig uitgebreid kunnen worden:

- (2) a. Daan vond dat het welletjes was
- b. Teun dacht dat Daan vond dat het welletjes was
- c. Kim zei dat Teun dacht dat Daan vond dat het welletjes was
- d. (etc.)

We zoeken dus naar een soort computerprogramma dat zelf heel eenvoudig is maar dat in staat is een output te genereren die zeer gevarieerd, tamelijk complex, en in feite oneindig is.

¹ Het is een open kwestie of het taalvermogen een apart onderdeel van het cognitieve systeem is, dat specifieke eigenschappen heeft die gericht zijn op de productie en interpretatie van taal, of dat het taalvermogen meer algemene cognitieve eigenschappen toepast op communicatie.

Het antwoord is moeilijk te geven in dit hypothetische geval. We zouden een test moeten hebben die laat zien dat **B** en **C** werkelijk een constituent vormen waar **A** buiten valt. Die is in dit abstracte geval natuurlijk niet voorhanden. Maar als we zo'n test zouden hebben, dan zouden we een instrument in handen hebben *om te bepalen wat de gevolgde procedure was*.

Bij de structuur van zinnen hebben we natuurlijk wel zo'n instrument: dat zijn namelijk de constituentschapstests van hoofdstuk 5! Die stellen je in staat om te bepalen welke elementen samen een constituent vormen. En dan weten we ook welke elementen met elkaar gecombineerd zijn, en in welke volgorde.

Kijk nog eens terug naar het voorbeeld *Teun dronk thee* in § 5.3.1. In plaats van **A**, **B** en **C** hebben we hier drie andere elementen: *Teun*, *dronk*, en *thee*. Hoe zijn die drie elementen gecombineerd?

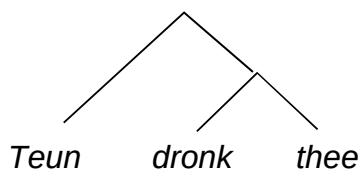
[illegible]

Pas daartoe de constituentschapstests uit hoofdstuk 5 toe. Wil je weten hoe het werkt, kijk dan in § 5.3.1.

[illegible]

De constituentschapstests laten zien dat *dronk* en *thee* samen een constituent vormen waar *Teun* buiten valt. De structuur is dus zoals in (5), precies dezelfde structuur als in ons abstracte voorbeeld met **A**, **B** en **C** (vgl. (4)):

(5)

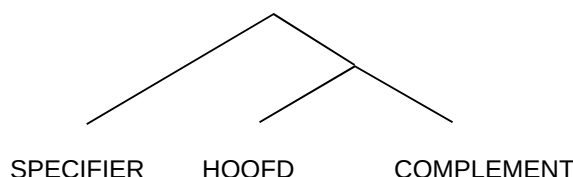
Dat betekent weer dat de procedure eerst *dronk* en *thee* combineert, en daarna *Teun* met *[dronk thee]*.

Met andere woorden, door de structuur van zinnen te bestuderen, komen we er achter langs welke procedure die zinnen opgebouwd zijn. En daarmee hebben we concrete gegevens in handen over de werking van het taalvermogen. Structuur is dus de sleutel.

8.1.3 Binaire vertakking

Nu kunnen we teruggaan naar hoofdstuk 5, waarin we de constituentstructuur van de zin geanalyseerd hebben. We kwamen daar (in § 5.3.3) tot de belangrijke conclusie dat alle woordgroepen min of meer dezelfde structuur hebben (vgl. (79) op p. 162):

(6)

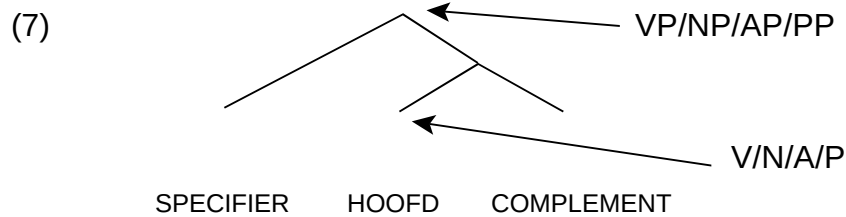
De kern van elke woordgroep (het HOOFD) vormt een constituent met zijn zuster, het COMPLEMENT. Het maakt daarbij niet uit of het hoofd een naamwoord (N), werkwoord (V), adjectief (A) of voorzetsel (P) is.

Dat betekent dat elke woordgroep opgebouwd wordt via dezelfde procedure: eerst wordt een hoofd met zijn complement gecombineerd, later komt de specifier er (eventueel) bij. Het resultaat is een structuur die telkens in tweeën vertakt. Dit noemen we **BINAIRE VERTAKKING**. Voor het taalvermogen betekent dit dat het blijkbaar niet mogelijk is om meer dan twee elementen tegelijk met elkaar te combineren. Het is een belangrijke aanwijzing dat het taalvermogen simpel in elkaar zit, of, zoals vaak gezegd wordt, **ECONOMISCH** is.⁴

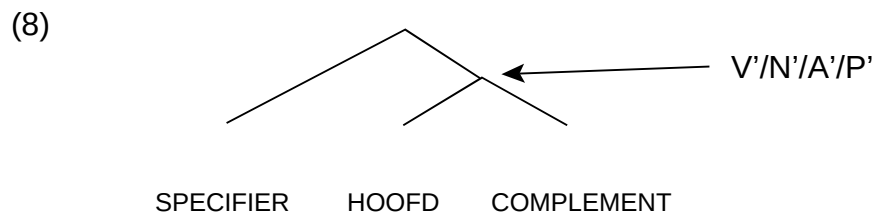
8.1.4 X'-structuur

Zoals we gezien hebben in § 5.3.3 hebben kunnen alle woordgroepen de structuur in (5) hebben. De structuur kan dus een VP (werkwoordsgroep of Verb Phrase) zijn als het hoofd een werkwoord (V) is, een NP als het hoofd een naamwoord (N) is, een AP als het hoofd een adjectief (A) is, en een PP als het hoofd een voorzetsel (P) is. Daarmee hebben we een naam (een 'label') voor twee van de drie niveaus in de woordgroep:

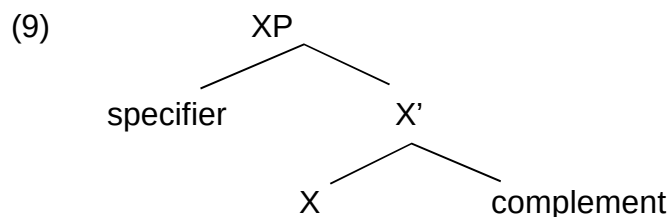
⁴ Een procedure die telkens maar twee elementen combineert is de eenvoudigst denkbare. Minder dan twee elementen combineren gaat niet (dan wordt er niets gecombineerd). Meer zou in principe wel kunnen, maar dat maakt het systeem ingewikkelder. Een reeks van drie elementen **A**, **B** en **C** zou dan afgeleid kunnen worden zoals beschreven in (3), maar ook door de drie elementen ineens te combineren. Zo heb je altijd onduidelijkheid over welke procedure gevolgd moet worden. Maar omdat je een reeks van drie elementen altijd kunt afleiden door telkens twee elementen te combineren (zoals in (3)), is de extra regel die drie elementen ineens combineert overbodig. Daarom is de procedure die niet meer dan twee elementen ineens kan combineren de eenvoudigste en de enige die we nodig hebben.

Deze niveaus noemen we ook wel PROJECTIES. Het bovenste niveau (VP/NP/AP/PP) heet dan de MAXIMALE PROJECTIE. Tussen de maximale projectie en het hoofd bevindt zich nog een middenniveau, dat we in hoofdstuk 5 'mini-VP/NP/AP/PP' genoemd hebben. De technische term daarvoor is V' oftewel V-BAR (N'/A'/P'; zie p. 163):

Als we dan generaliseren over alle woordgroepen, dan kunnen we een variabele naam geven aan het hoofd, bijvoorbeeld X, waarbij X staat voor V, N, A of P. Dan kunnen we over de algemene eigenschappen van woordgroepen spreken in termen van de variabele aanduiding X. Een woordgroep dan is een XP, met een hoofd X en een tussenliggende projectie X':

Omdat de aanwezigheid van het tussenliggende niveau bepalend is voor de structuur van de woordgroep, wordt (9) wel een X-BAR STRUCTUUR genoemd, en de analyse van woordgroepen in structuren van dit type de X-BAR THEORIE.

Ons taalvermogen, kunnen we nu zeggen, bevat een procedure die X-bar structuren genereert, door telkens twee elementen te combineren. We zullen in de rest van dit hoofdstuk zien dat allerlei syntactische processen en relaties beschreven moeten worden in termen van deze X-bar structuren.

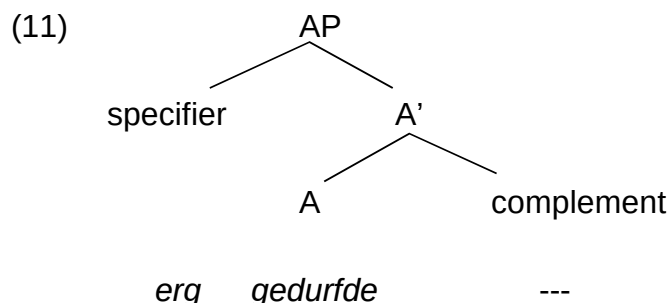
8.1.5 Recursie

In het boomdiagram in (9) is nog niet aangegeven wat voor elementen de *specifier* en het *complement* zijn. Maar uit de voorbeelden (met name de boomstructuren) in hoofdstuk 5 kun je dat al aflezen: de specifier en het complement zijn allebei ook woordgroepen. In termen van de X-bar theorie zijn het dus maximale projecties oftewel *XP*s.

Bijvoorbeeld, in de NP *gedurfde analyses van de problemen* is het hoofd de NP *analyses*. Het complement is dan de PP *van de problemen*, dus een maximale projectie met als hoofd *van*. De specifier is *gedurfde*, een adjectief. Het is dus op zijn minst een hoofd van het type A (= adjectief). Maar je kunt laten zien dat het ook een woordgroep is, omdat het zelf ook weer een specifier kan hebben:

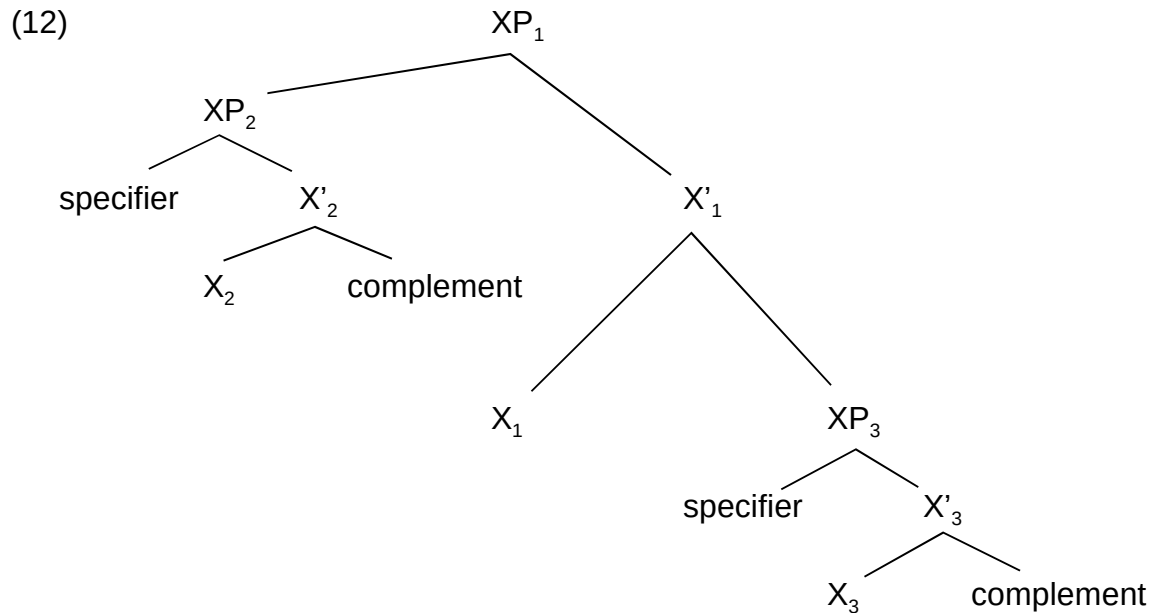
(10) [_{NP} [_{AP} erg gedurfde] [_{N'} analyses [_{PP} van de problemen]]]

De structuur van de AP in (10) is dan iets als (11), waarbij het complement van de AP niet ingevuld is:

Nu kunnen we weer dezelfde vraag stellen over de specifier van deze AP: is het een hoofd of een maximale projectie? Opnieuw is het criterium: als we *erg* kunnen aanvullen met een specifier of complement, dan moet het een woordgroep (XP) zijn. En inderdaad is dat mogelijk, want we kunnen *erg* aanvullen tot *heel erg*. En zo is de specifier van de AP in (11) ook weer een groep, een met als hoofd de graadaanduiders *erg* en als specifier *heel*. In *heel erg gedurfde analyses van de problemen* is *heel* dus de specifier van de specifier van de specifier van *analyses*. En zo is ook *problemen* het complement van het complement van *analyses*.

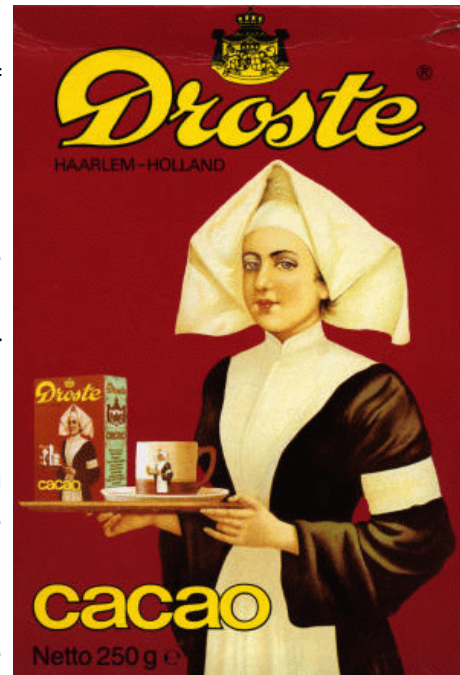
De conclusie is dus dat specifiers en complementen ook woordgroepen zijn, met mogelijk zelf weer specifiers en complementen, die ook weer woordgroepen zijn met specifiers en complementen, etc. Zo zien we dat de structuur van (9) terugkeert in bepaalde onderdelen van die structuur:

Elk van de specifiers en complementen in (12) heeft ook weer de structuur van XP_1 . Zo kan de structuur eindeloos uitgebreid worden, zoals in het befaamde Droste-cacaoblik, waarop een afbeelding staat van een verpleegster die een blad draagt met daarop een blik Droste cacao. Op dat blik staat weer dezelfde afbeelding, inclusief een nieuw blik Droste cacao, etc. tot in het oneindige.

Het verschijnsel dat de structuur van het geheel terugkeert in de structuur van de delen noemen we RECURSIE. Er is veel voor te zeggen dat recursie een centrale eigenschap is van de menselijke taal. Voor het menselijk taalvermogen betekent dit het volgende.

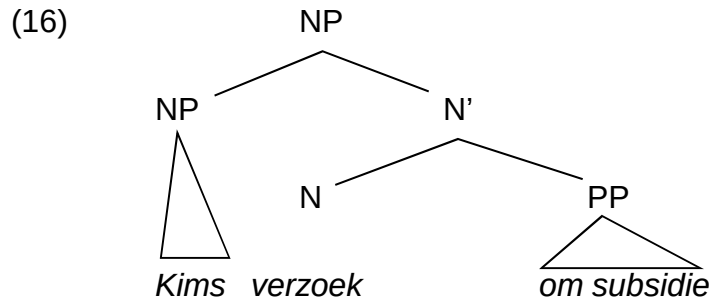
We waren er al achter dat het taalvermogen elementen combineert tot woordgroepen. Nu zien we dat elke woordgroep die op die manier gegenereerd wordt zelf ook weer met andere elementen gecombineerd kan worden tot een grotere woordgroep. Het valt eenvoudig in te zien dat dit systeem het mogelijk maakt zinnen tot in het oneindige uit te breiden, zoals we zagen in (2).

Droste cacaoblik met recursie

- (15) a. Kim verzoekt om subsidie
b. Kims verzoek om subsidie

Als *om subsidie* in (15b) het complement van *verzoek* is, dan kan de NP die de bezitter aanduidt, *Kims*, geen complement van *verzoek* zijn; het ligt dan voor de hand om te denken dat het de specifier van *verzoek* is:

En als dat zo is, dan moet *Kims* in (14a) ook de specifier van *huis* zijn, ook al heeft *huis* geen complement.

Ook de betekenis van de NPs *Kims verzoek om subsidie* en *Kims huis* wijst er op dat *Kims* in beide gevallen de specifier is. In *Kims huis* is *Kim* de eigenaar van *huis*; precies zo is *Kim* in *Kims verzoek om subsidie* de 'eigenaar' van *verzoek om subsidie*, van de hele N' in (16) dus, en niet alleen van het hoofd *verzoek*. Er is dus een bepaalde relatie tussen *Kim* en *verzoek om subsidie*, en we zullen straks zien dat die relatie vereist dat *om subsidie* onderdeel is van de zuster van *Kims*, de knoop N'.

Uiteraard kunnen we ook met behulp van de coördinatietest (§ 5.3.3) laten zien dat *verzoek* en *om subsidie* in (15b) één constituent vormen. We kunnen de N' in (16), de 'mini-NP', immers coördineren met een andere constituent *poging tot oplichting*:

- (17) [Kims [[verzoek om subsidie] en [poging tot oplichting]]] bleven lange tijd onopgemerkt.

In (17) is de beoogde interpretatie dat de *poging tot oplichting* ook het 'eigendom' (het werk) van Kim is. De structuur van het subject in (17) is dus in wezen hetzelfde als die van de woordgroep in (18) (zie (82) op p. 163):

- (18) [geachte [[dames] en [heren]]]

Je kunt zelf nagaan dat voor attributief gebruikte adjectieven, zoals *grote* in (14b) en *geachte* in (18), hetzelfde geldt als voor bezitters. In (19) bijvoorbeeld heeft

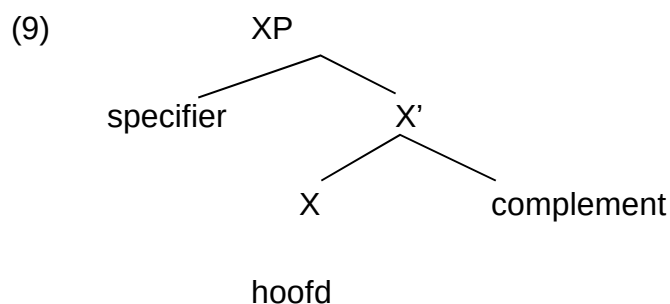
schaamteloze betrekking op de hele N' *verzoeken om subsidie*, en moet dus beschouwd worden als de specifier van *verzoeken*:

(19) $[_{NP} \text{ schaamteloze } [_{N'} \text{ verzoeken } [_{PP} \text{ om subsidie }]]]$

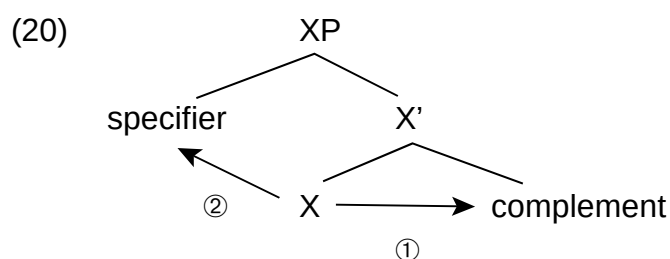
Samengevat concluderen we dus dat er twee typen afhankelijke elementen zijn: complementen en specifiers.

8.2.2 Twee typen relaties

Aan de hand van de algemene woordgroepsstructuur in (9), hier herhaald, de zogenoemde *X-bar structuur*, kunnen we de twee typen afhankelijke elementen gemakkelijk onderscheiden:

Het complement is namelijk de *zuster* van het hoofd, en de specifier is de zuster van de *projectie* van het hoofd (d.w.z., de zuster van de combinatie *hoofd + complement*).⁵ Dat betekent dat we de twee typen afhankelijke elementen eenvoudig kunnen definiëren aan de hand van hun relatie tot het hoofd. Beide relaties staan getekend in (20):

⁵ In principe is de specifier de zuster van de eerste (laagste) projectie van het hoofd. Maar sommigen hebben voorgesteld dat een woordgroep meerdere specifiers kan hebben, zodat er ook meerdere tussenliggende projecties zouden moeten zijn tussen het hoofd en de maximale projectie. Zoiets is misschien nodig voor woordgroepen waarin zowel een bezitter als een attributief adjectief optreden (*Kims schaamteloze verzoek*).

Relatie ① noemen we de REGEERRELATIE (Engels: *government*), gedefinieerd in (21). We zeggen dat het hoofd zijn complement REGEERT:

- (21) REGEREN
 α regeert β als β het complement is van α .

Relatie ② noemen we de specificer-hoofd-relatie, afgekort en verengelt tot SPEC-HEAD-RELATIE:

- (22) SPEC-HEAD-RELATIE
 α en β staan in een spec-head-relatie als β de zuster is van een projectie van α .

Afhankelijke elementen worden dus ofwel door het hoofd geregeerd (13) ofwel ze staan tot het hoofd in een spec-head-relatie (14).

8.2.3 Terug naar hoofd- vs. dependensmarkering

In § 4.2 hebben we gezien dat relaties tussen het hoofd en het afhankelijke element op twee manieren uitgedrukt (*gemarkeerd*) kunnen worden: op het hoofd (*head-marking*) en op het afhankelijke element (*dependent-marking*). Dit kunnen we nu als volgt beschrijven:

- (23) a. De regeerrelatie wordt uitgedrukt op het hoofd of op het complement.
 b. De spec-head-relatie wordt uitgedrukt op het hoofd of op de specificer.

Alle gevallen die we in § 4.2 besproken hebben worden door de formulering in (23) gedekt. We zullen ze hier nog even de revue laten passeren.⁶

Een adpositie en zijn complement (vgl. § 4.2.1.2).

Een adpositie (prepositie of postpositie) regeert zijn complement. In het Duits wordt de regeerrelatie uitgedrukt op het complement:

⁶ Helaas kunnen we niet bij elk voorbeeld motiveren dat de afhankelijke elementen specifiers dan wel complementen zijn; daartoe ontbreekt de ruimte, maar vaak ook de gegevens. We gaan daarom uit van een parallelie met de situatie in het Nederlands en het Engels, maar we moeten wel in de gaten houden dat dat wel eens misleidend zou kunnen zijn.

- (24) a. $[_{PP} \text{ für } [_{NP} \text{ mein-en Freund }]]$ (Duits)
 voor mijn-ACC vriend
 'voor mijn vriend'
- b. $[_{PP} \text{ mit } [_{NP} \text{ mein-em Freund }]]$
 met mijn-DAT vriend
 'met mijn vriend'

Dit is de klassieke betekenis van het werkwoord *regeren*: we zeggen dat het voorzetsel *für* de accusatief-naamval 'regeert', en *mit* de datief-naamval.

Maar markering van de regeerrelatie tussen een adpositie en zijn complement kan ook plaatsvinden op het hoofd, zoals op het voorzetsel in (25):

- (25) $[_{PP} \text{ ruu-majk } [_{NP} \text{ jar aachi }]]$ (Tzutujil)
 3SG-vanwege de man
 'door/vanwege de man'

Hier wordt de relatie tussen het voorzetsel en zijn complement uitgedrukt door een affix *ruu-*, dat in kenmerken (3e persoon enkelvoud) overeenkomt met het complement.

Een werkwoord en zijn complement (§ 4.2.1.3)

De regeerrelatie tussen een werkwoord en zijn complement wordt vaak uitgedrukt door middel van naamval op het complement. Dit is een vorm van dependensmarkering. Het volgende voorbeeld liet dat zien:⁷

- (26) Ja $[_{VP} \text{ daju } [_{NP} \text{ knyshk-u }]]$ (Oekraïens)
 ik gaf boek-ACC
 'Ik gaf het boek.'

Uitdrukking van dezelfde relatie op het werkwoord zien we in (27), uit het Kambera:

- (27) I ama $[_{VP} \text{ na-kei-ya } [_{NP} \text{ na rí muru }]]$ (Kambera)
 de vader 3SG:SU-kopen-3SG:OB de groente groen
 'Vader koopt de groene groente.'

⁷ We laten het indirect object *druh-owi* hier weg, dat de zaken compliceert.

Hier is *na rí muru* ‘de groene groente’ het complement van het werkwoord *nakeiya* ‘koopt’, dat een affix draagt (*ya*) dat in kenmerken (derde persoon enkelvoud) overeenkomt met het complement.⁸

Een naamwoord en zijn bezitter (§ 4.2.1.4)

Dit is een geval van een spec-head-relatie, waarbij de bezitter de specifier is van het naamwoord. Deze relatie kan uitgedrukt worden op de specifier, zoals in het voorbeeld uit het Fins:

- (28) [_{NP} tytö-n [_{N'} kissa]] (Fins)
 meisje-GEN kat
 ‘de kat van het meisje’

Hier wordt opnieuw naamval gebruikt om het afhankelijke element in de relatie te markeren. Daartegenover staat het voorbeeld uit het Saliba, waar het hoofd agreement vertoont met de specifier (wat wel SPEC-HEAD AGREEMENT genoemd wordt):

- (29) [_{NP} sine [_{N'} natu-na]] (Saliba)
 vrouw kind-3SG
 ‘de vrouw haar kind’

Hier draagt het hoofd *natuna* een suffix dat in kenmerken overeenkomt met de bezitter; het is dus een geval van hoofdmarkering in de spec-head-relatie.

Een naamwoord en zijn adjectief (§ 4.2.1.5)

Ook dit is een voorbeeld van een spec-head-relatie, waarbij het afhankelijke element, de attributieve adjectief, de specifier is van het naamwoord, het hoofd van de NP. In de voorbeelden uit § 4.2.1.5, uit het Spaans, is niet direct duidelijk dat de adjectieven specifiers zijn: ze volgen op het hoofd. Om die complicatie te vermijden gebruiken we een voorbeeld uit het Duits, waar je kunt zien dat het adjectief qua geslacht overeenkomt met het naamwoord:

- (30) a. [_{NP} groß-er [_{N'} Mann]] (Duits)
 groot-MASC:SG man_{MASC}
 ‘grote man’

⁸ Het Kamberase werkwoord draagt ook een prefix dat in kenmerken overeenkomt met het subject. Van het subject hebben we gezegd dat het niet rechtstreeks afhankelijk is van het werkwoord, omdat het buiten de VP staat. Het prefix heeft daarom een andere status: het drukt de relatie uit tussen het subject en z'n predicaat (*agreement*). Zie § 8.2.4.

- b. $[_{NP}$ groß-e $[_{N'}$ Frau $]]$
 groot-FEM:SG vrouw_{FEM}
 'grote vrouw'

De afhankelijkheid tussen hoofd en specifiek is hier uitgedrukt op het afhankelijke element, de specifiek. Interessant is dat er hier geen tegenhanger in de vorm van hoofdmarkering lijkt te bestaan.⁹

Deze voorbeelden laten zien hoe hoofd- en dependensmarkering begrepen kunnen worden als de uitdrukking van twee elementaire relaties: de regeerrelatie en de spec-head-relatie. Dat die twee relaties allebei bestaan is het direct resultaat van de manier waarop het taalvermogen de woordgroepen opbouwt: via een eenvoudige procedure die telkens twee elementen met elkaar combineert.

8.2.4 Een uitbreiding: de c-commandeerrelatie

Uit het voorafgaande zou je gemakkelijk de indruk kunnen krijgen dat grammaticale relaties zich altijd afspelen tussen hoofd, complement en specifiek van één woordgroep. Maar er zijn tal van verschijnselen die verder gaan dan dat: bijvoorbeeld, doordat een hoofd een relatie aangaat met de specifiek van z'n *complement*, of een specifiek van een hoofd α met het hoofd van het *complement* van α . Zulke verschijnselen worden wel NIET-LOKAAL genoemd. Om ze te beschrijven hebben we een nieuwe relatie nodig, die C-COMMANDEREN genoemd wordt.

In § 8.3-8.4 bespreken we de belangrijkste verschijnselen waarvoor we de c-commandeerrelatie nodig hebben. Nu willen we alleen maar even laten zien dat de markeringen die we in § 8.2.3 de revue hebben laten passeren (met name naamval en agreement) soms ook niet-lokaal zijn.

Bekijk om te beginnen eens de volgende Engelse zin:

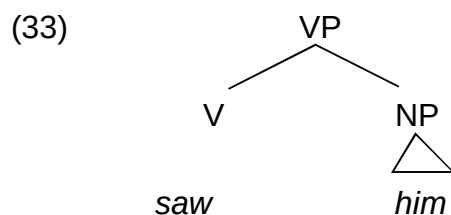
- (31) He saw him leave
 hij:NOM zien:PAST hij:ACC vertrekken:INF
 'Hij zag hem vertrekken.'

⁹ Gevallen van hoofdmarkering van de relatie tussen een naamwoord en zijn adjectief zijn zeldzaam. Het geciteerde geval in § 4.2.1.5, het Perzische *kûh-e bolând* [berg-E hoog], 'hoge berg', is waarschijnlijk een subject-predikaat-structuur ('berg die hoog is'), vergelijkbaar met het Nederlandse *roosje rood*.

Zoals te zien is heeft het Engels, net zoals het Nederlands, twee vormen voor het pronomen 3e persoon enkelvoud: een subjectvorm *he* en een objectvorm *him*. De subjectvorm (de nominatief-vorm) is een neutrale vorm, maar de objectvorm (de accusatief-vorm) drukt afhankelijkheid uit ten opzichte van een werkwoord of voorzetsel. Dat blijkt uit een voorbeeld als (32), dat minimaal van (31) verschilt:

- (32) He saw him
 hij:NOM zien:PAST hij:ACC
 'Hij zag hem.'

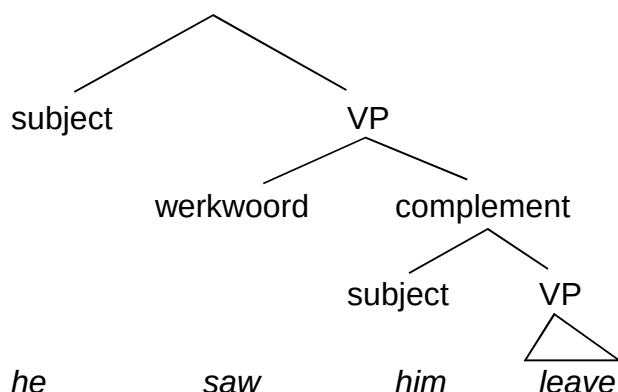
De accusatief van *him* in (32) begrijpen we natuurlijk meteen: *him* is het complement van het werkwoord *saw*, en *saw* regeert *him*. De accusatief drukt dan uit dat *saw* en *him* in een regeerrelatie staan, en de uitdrukking is gemarkeerd op het afhankelijke element. De structuur is min of meer zoals in (33):

Het ligt dan voor de hand om te denken dat in (31) de relatie tussen *saw* en *him* hetzelfde is. Maar dat is niet mogelijk.

De structuur van (31) wijkt namelijk op een belangrijk punt van die van (32) af: in (31) zien we een tweede werkwoord, de infinitief *leave*. Zoals we gezien hebben in hoofdstuk 3 betekent dit dat een zin als (31) bestaat uit twee deelzinnen (zie p. 75). Enerzijds is er de deelzin *He saw him leave*, die bestaat uit een werkwoord *saw*, een subject *he* en een object *him leave*. Dat object is de tweede deelzin, die bestaat uit een werkwoord *leave* en een subject (!) *him*. De structuur moet dus iets zijn als:

(34)

De structuur in (34) geeft weer dat het object van het werkwoord *saw* (het THEME-argument van dat werkwoord) niet een persoon is (*him*) maar een gebeurtenis (*him leave*). Meestal houdt dat ook in dat de persoon (*him*) gezien wordt, maar er zijn gevallen te construeren waarin dat niet hoeft, zoals (35):

(35) Hij zag het geloof overal ontbreken

Hier kan *het geloof* juist níet waargenomen zijn.¹⁰

Als de structuur in (34) juist is, dan is *him* dus geen complement van *saw*. *Him* wordt eerst gecombineerd met *leave*, en de groep *him leave* wordt gecombineerd met *saw*. *Saw* regeert *him* dus niet (volgens de definitie in (21)).

Toch zou het vreemd zijn om te ontkennen dat *him* in (31) afhankelijkheid ten opzichte van *saw* uitdrukt. Het probleem is niet dat die afhankelijkheid niet bestaat. Het probleem is dat die afhankelijkheid niet beschreven kan worden als een lokale afhankelijkheid tussen een hoofd en zijn complement. De relatie is er één tussen een hoofd en de *specifier* van z'n complement: een niet-lokale relatie dus.

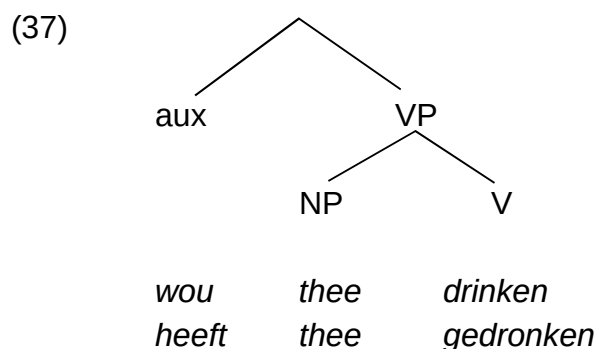
Iets vergelijkbaars zien we in de Nederlandse zinnen in (36):

- (36) a. Teun wou thee drinken
b. Teun heeft thee gedronken

¹⁰ Voorbeeld (35) is ontleend aan De Geest (1972). In deelzinnen die gevormd zijn via coördinatie (3.34-35) of nominalisatie (3.39) is het onmiskenbaar dat het subject van het ingebedde werkwoord tot de ingebedde deelzin behoort.

Deze zinnen bevatten een hulpwerkwoord (AUXILIARY) en een niet-finiët werkwoord. In (36a) is het hulpwerkwoord *wou* en het niet-finiët werkwoord een infinitief (*drinken*); in (36b) is het hulpwerkwoord *heeft* en het niet-finiët werkwoord een participium (*gedronken*).

De structuur van (36a) hebben we in hoofdstuk 5 al bekeken (voorbeeld (5.63) op p. 157). Van belang is dat het hulpwerkwoord (*aux*) een complement neemt, de VP *thee drinken*, waarvan *drinken* het hoofd is en *thee* het complement. We mogen aannemen dat de structuur van (36b) hetzelfde is:

Opvallend is nu dat er een afhankelijkheid lijkt te bestaan tussen het hulpwerkwoord en het niet-finiët werkwoord: als het hulpwerkwoord modaal is (*willen, kunnen, zullen*) dan moet het niet-finiët werkwoord een infinitief zijn, en als het hulpwerkwoord aspectueel is (*hebben, zijn, worden*) dan moet het niet-finiët werkwoord een participium van het perfectum zijn.¹¹ Maar als we naar de structuur kijken, dan blijkt dat deze afhankelijkheid van het niet-lokale type is.

In (37) zien we dat het hulpwerkwoord (net als andere werkwoorden is dat een hoofd) als complement een VP heeft. Het afhankelijke element, het niet-finiët werkwoord, is het *hoofd* van die VP. Volgens de definitie in (21) regeert het hulpwerkwoord het niet-finiët werkwoord niet: de relatie is dus niet-lokaal.

Er is wel een opvallende overeenkomst tussen de twee niet-lokale relaties die we nu gezien hebben: in beide gevallen gaat het om een relatie tussen een hoofd en een *onderdeel van* z'n complement. Dat is een belangrijke conclusie, want niet-lokale relaties lijken altijd van dat type te zijn. Het is dus een lossere variant van de strikt-lokale regeerrelatie.

¹¹ Zie § 3.1.3 voor een bespreking van de niet-finiët werkwoorden en hun hulpwerkwoorden.

Een derde verschijnsel dat lijkt te wijzen op de noodzaak niet-lokale relaties te onderkennen is iets dat we al meerdere malen aangestipt hebben: de relatie tussen het subject en het werkwoord. Het is zeer gebruikelijk dat deze relatie gemarkeerd wordt op het werkwoord. Zie bijvoorbeeld het Kamberase voorbeeld (27), waar een prefix op het werkwoord qua persoon en getal overeenkomt met het subject.

Zoals besproken in § 4.2.1.3 wordt het subject vaak gezien als een afhankelijke van het werkwoord. Het probleem daarmee is dat het subject zich zeer vaak buiten de VP bevindt, en dus niet in een lokale relatie tot het werkwoord staat. Dit kunnen we eenvoudig illustreren aan de hand van het Engels:

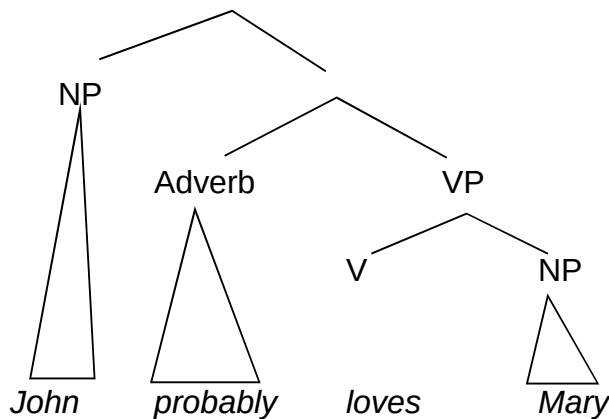
- (38) John probably [_{VP} love-s Mary]
 John waarschijnlijk houden.van-3SG Mary
 'John houdt waarschijnlijk van Mary.'

Over adverbia hebben we nog niet veel gesproken, en al helemaal niet over hun positie in de zin (zie § 2.2.5). Vaak wordt er van uit gegaan dat er (minstens) twee klassen van adverbia zijn, elk met hun eigen positie in de zin. Sommige adverbia modificeren de VP; deze adverbia zeggen iets over de wijze waarop de handeling wordt uitgevoerd. Voorbeelden zijn *snel* en *gemakkelijk*. Andere adverbia modificeren niet zozeer de VP, als wel de zin als geheel; deze adverbia zetten de hele zin in een bepaald licht. Ons voorbeeld, *probably*, is zo'n ZINSADVERBIUM. De hele propositie *John loves Mary* wordt er door gemodificeerd.

Van zinsadverbia wordt aangenomen dat ze zich buiten de VP bevinden. Aangezien *John* in (38) links van *probably* staat, moet ook *John* buiten de VP staan. Dat maakt het onmogelijk het subject (in het Engels) te zien als de specifier van het werkwoord. Als er dus een relatie tussen het subject en het werkwoord is (en die is er, gezien het feit dat het werkwoord een affix draagt dat in kenmerken met het subject overeenkomt), dan moet dat een niet-lokale relatie zijn.

De structuur van (38) moet zoiets zijn als (39):

(39)

Er is dan een niet-lokale relatie tussen de subject-NP *John* en het werkwoord *loves*. Deze relatie lijkt sterk op de niet-lokale relaties die we al eerder zagen: *John* staat niet in een relatie tot zijn zuster, maar tot een *onderdeel* van zijn zuster.

We zijn nu in staat om de niet-lokale relatie te definiëren. Zoals gezegd is de technische term voor deze relatie C-COMMANDEREN:¹²

(40)

C-COMMANDEREN

α c-commandeert β als β (een onderdeel van) de zuster van α is.

Als je de relaties c-commanderen (40) en regeren (21) vergelijkt, dan zie je dat regeren een lokale vorm van c-commanderen is.¹³ Ook de spec-head-relatie is te beschouwen als een lokale vorm van c-commanderen: de specifier van een hoofd c-commandeert dat hoofd immers automatisch. Het lijkt er dus op dat c-commanderen een centraal concept is, en dat de regeerrelatie en de spec-head-relatie lokale varianten zijn van de meer algemene c-commandeerrelatie.

In de volgende twee paragrafen bespreken we het grote belang van de c-commandeerrelatie voor een aantal centrale eigenschappen van de syntaxis.

¹² De *C* in *c-commanderen* staat voor 'constituent': de c-commandeerrelatie heeft betrekking op twee elementen die binnen een en dezelfde constituent vallen.

¹³ Er is nog een ander belangrijk verschil tussen regeren en c-commanderen: alleen hoofden hebben een complement, dus alleen hoofden kunnen regeren. De relatie c-commanderen is van toepassing op alle zusterparen.

8.3 *De interpretatie van pronomina*

8.3.1 Pronomina

Pronomina (voornaamwoorden) zijn naamwoorden die niet onmiddellijk volledig geïnterpreteerd kunnen worden. Als we bijvoorbeeld in de titel van deze paragraaf (*De interpretatie van pronomina*) het naamwoord *pronomina* vervangen hadden door een echt pronomen, dan was niet direct duidelijk geweest waar de paragraaf over ging:

- (41) a. De interpretatie **er** van
b. **Hun** interpretatie

Om een pronomen te interpreteren heb je dus altijd wat hulp nodig. De woordgroepen in (41) zijn prima te begrijpen als ze voorafgegaan worden door een zinnetje als (42):

- (42) Nu gaan we het hebben over pronomina.

Bij 'echte' naamwoorden (d.w.z. naamwoorden die geen pronomina zijn) bestaat dat probleem niet: zowel de titel van deze paragraaf als zin (42) zijn redelijk te begrijpen, zelfs als je niet weet wat pronomina zijn. Het noemen van het naamwoord *pronomina* is al voldoende om te concluderen dat er blijkbaar iets is wat we zo noemen, en dat het woord *pronomina* daarnaar VERWIJST.

De technische term voor 'verwijzen' is REFEREREN, en 'echte' (niet-pronominale) naamwoorden noemen we REFERENTIËLE UITDRUKKINGEN of R-EXPRESSIES.¹⁴ Om R-expressies goed te interpreteren moeten we vaak ook wel een en ander weten over de situatie waarin ze gebruikt worden. In (43a) weten we nog niet precies welk boek van Teun bedoeld wordt. Maar toch is de verwijzing van *het boek van Teun* aanmerkelijk concreter dan die van het pronomen *het* in (43b):

- (43) a. Ik heb het boek van Teun weggegooid
b. Ik heb het weggegooid

Pronomina (zoals *er* in (41a), *hun* in (41b), *het* in (43b), etc.) zijn dus een stuk minder referentieel dan R-expressies. Toch staan we bij pronomina niet helemaal met lege

¹⁴ Vaak wordt gedacht dat naamwoorden verwijzen naar iets in de werkelijkheid, maar het is heel goed mogelijk te verwijzen naar iets dat niet bestaat (probeer het maar eens). Daarom is het waarschijnlijk beter te stellen dat uitdrukkingen verwijzen naar een concept dat we vormen, vaak op basis van gegevens die we aan de werkelijkheid ontleen (zoals visuele prikkels). Zie hiervoor Jackendoff (2002).

handen: we weten bij (43b) dat er een niet-levend ding is weggegooid, en in (41b) dat we het over iets gaan hebben met het kenmerk [MEERVOUD]. Bij pronomina als *hij* en *zij* weten we iets over het geslacht van de persoon waar over gesproken wordt, alsook over het getal (enkelvoud) en over hun rol in de spreek situatie (niet de spreker, niet de aangesprokene, maar een 'derde' persoon). Dat helpt allemaal enorm bij de interpretatie van de pronomina.

We zeggen daarom dat pronomina SEMI-REFERENTIËLE elementen zijn. Hun verwijzing wordt pas compleet als ze in verband gebracht kunnen worden met een ander element, dat we hun ANTECEDENT zullen noemen. In (44) bijvoorbeeld kunnen we *hun* interpreteren doordat het in verband gebracht wordt met het antecedent *pronomina*:

- (44) Nu gaan we het hebben over **pronomina**. **Hun** interpretatie is behoorlijk ingewikkeld.

Het woord *pronomina* is een R-expressie, en we interpreteren (44) nu zo dat *hun* en het antecedent *van hun, pronomina*, naar hetzelfde verwijzen. We zeggen dan dat *hun* CO-REFERENTIEEL is met z'n antecedent *pronomina*.¹⁵

Een andere manier om tegen de interpretatie van (44) aan te kijken is de volgende. Je zou kunnen zeggen dat de eerste zin van (44) oproept dat er zoiets is als 'pronomina' (de referentie van het woord *pronomina*) waar we het over (gaan) hebben. Dat wil zeggen dat 'pronomina' nu een (mogelijk) onderwerp van gesprek is geworden, simpelweg doordat we het genoemd hebben. Zo'n mogelijk onderwerp (Engels *topic*) van gesprek (Engels *discourse*) noemen we een DISCOURSE-TOPIC. Het pronomen *hun*, kunnen we dan vervolgens zeggen, verwijst naar dat discourse-topic 'pronomina'. We spreken dan van DISCOURSE-REFERENTIE (en het discourse-topic is dan een DISCOURSE-ANTECEDENT).

Discourse-referentie hebben we nodig om te begrijpen dat pronomina heel goed naar iets of iemand kunnen verwijzen die nog niet genoemd is in het gesprek. Bijvoorbeeld, er is een cartoon van Peter van Straaten waarin twee wandelaars langs een kast van een huis lopen, en één van hun zegt tegen de ander, een beetje grimmig:

- (45) Hun open haard trekt niet.

¹⁵ Merk op dat het niet correct zou zijn om te stellen dat *hun* verwijst naar *pronomina*: *pronomina* is een woord met een bepaalde verwijzing. *Hun* verwijst naar de **verwijzing** van *pronomina*, niet naar het woord zelf. Willen we naar het woord verwijzen, dan kan dat ook, maar dan gebruiken we niet *hun*, maar *dat*. Bijvoorbeeld: *Nu gaan we het hebben over pronomina. Dat is een moeilijk woord.*

Het pronomen *hun* verwijst hier naar de bewoners van het huis; simpelweg door langs het huis te lopen worden zij een mogelijk onderwerp van gesprek, waarnaar pronomina kunnen verwijzen.

8.3.2 Anaforen

Het interessante is nu dat er ook pronomina zijn die niet via discourse-referentie geïnterpreteerd kunnen worden. Zulke pronomina zijn we al tegengekomen in § 6.5.2, waar het ging om een asymmetrie tussen subjecten en objecten (p. 194). Het betreft pronomina van het type *zichzelf* en *elkaar*, die we ANAFOREN noemen.¹⁶ Hun gebruik is geïllustreerd in (46):

- (46) a. Kim kent **zichzelf**
 b. Kim en Teun houden van **elkaar**

In (46a) moet *zichzelf* verwijzen naar dezelfde persoon als waar *Kim* naar verwijst; je kunt geen situatie bedenken waarin *zichzelf* verwijst naar iemand anders. In (46b) moet *elkaar* verwijzen naar de groep personen waar *Teun en Kim* naar verwijzen; een andere interpretatie is niet mogelijk.¹⁷ Met name kunnen anaforen geen discourse-antecedent hebben.

Je kunt dit speciale karakter van anaforen eenvoudig aantonen met behulp van syntactische tests. In de situatie die we beschreven rond (45) had één van de wandelaars ook kunnen zeggen:

- (47) Ik vind hun oprijlaan te breed

Nu staat er een apart subject in de zin, *ik*, maar *hun* verwijst opnieuw naar het discourse-topic, de bewoners van het grote huis. *Hun* kan dus als het ware langs het subject *ik* heen kijken: de aanwezigheid van het subject maakt niets uit voor de interpretatie van een gewoon pronomen als *hun*.

Bij anaforen ligt dat anders. Als we in (46) de subjecten vervangen door *ik*, dan worden de zinnen volkomen oninterpreteerbaar:

¹⁶ Pronomina als *zichzelf* heten meer specifiek REFLEXIEVEN en pronomina als *elkaar* RECIPROKEN.

¹⁷ Om precies te zijn, de interpretatie van (46b) is dat 'Teun' van 'Kim' houdt en 'Kim' van 'Teun'.

- (48) a. * Ik ken zichzelf
b. * Ik houd van elkaar

Zichzelf en *elkaar* kunnen dus níet langs het subject heenkijken: de interpretatie van anaforen moet tot stand komen door associatie met het subject, en niet door associatie met een discourse-topic.

Anaforen zijn dus voor hun verwijzing afhankelijk van een andere naamwoordgroep, niet van een discourse-topic. Je zou dan ook kunnen zeggen dat ze co-referentieel geïnterpreteerd moeten worden, net zoals *hun* in (44). Maar dat zou een ernstige vergissing zijn, want er is een verschil van dag en nacht tussen de interpretatie van anaforen en de interpretatie van gewone pronomina (die we van nu af aan gewoon ‘pronomina’ zullen noemen):

- **het antecedent van een pronomen kan in een andere zin staan, het antecedent van een anafoor niet.** Naast (44) kunnen we geen zinnen maken als:

- (49) a. * Nu gaan we het hebben over **Teun**. Ik hou heel erg van **zichzelf**.
b. * Nu gaan we het hebben over **Teun en Kim**. **Elkaar** zijn even oud.

- **het antecedent van een pronomen kan in een andere deelzin staan, het antecedent van een anafoor niet.** Naast (50) kunnen we geen zinnen maken als (51):¹⁸

- (50) a. **Kim** denkt dat ik van **haar** houd
b. **Kim** denkt dat **zij** van Teun houdt

- (51) a. * **Kim** denkt dat ik van **zichzelf** houd
b. * **Kim en Teun** denken dat **elkaar** even oud zijn

¹⁸ Er is één constructie waarin de anafoor wel in een andere deelzin kan staan dan z'n antecedent. Deze is geïllustreerd in (i):

- (i) **Kim** zag [**zichzelf** lopen]

De anafoor *zichzelf* is hier het subject van de deelzin *zichzelf lopen*, die als geheel het object van het werkwoord *zag* vormt (zie § 8.2.4). Interessant is dat juist in deze situatie het subject geen pronomen mag zijn als het geïnterpreteerd moet worden als coreferentieel met *Kim*:

- (ii) * **Kim** zag [**haar** lopen]

- **het antecedent van een objectpronomen kan niet het subject zijn van dezelfde deelzin, het antecedent van een anafoor kan dat wel** (en moet dat ook vaak zijn). Naast (46) kunnen we geen zinnen maken als (52), tenminste niet als *Kim* en *Kim en Teun* opgevat worden als de antecedenten van *haar* en *hun*:

- (52) a. * **Kim kent haar**
 b. * **Kim en Teun** zijn verliefd op **hun**

Het lijkt er dus op dat anaforen een zeer speciaal gebruik hebben, en dat gewone pronomina voor dat gebruik niet geschikt zijn. Omgekeerd kunnen gewone pronomina veel ruimer gebruikt worden, en zijn voor dat gebruik de anaforen weer niet geschikt. We zeggen dat anaforen en pronomina een COMPLEMENTAIRE DISTRIBUTIE hebben.

8.3.3 C-commanderen

Wat is nu precies het verschil tussen gewone pronomina en anaforen?

In de eerste plaats is duidelijk dat anaforen hun antecedent zoeken in dezelfde deelzin, zoals blijkt uit het contrast tussen (46) en (51). Gewone pronomina daarentegen lijken hun antecedent buiten hun eigen deelzin te moeten zoeken; dat wordt tenminste gesuggereerd door het contrast tussen (50) en (52). Er lijkt dus een verschil in LOKALITEIT te zijn:

- (53) *Lokaliteits-eisen*
- Een anafoor staat in dezelfde deelzin als zijn antecedent.
 - Een pronomen staat in een andere deelzin dan zijn antecedent.

Maar hoewel de stellingen in (53) een kern van waarheid bevatten, zijn lang niet alle zinnen die aan deze stellingen voldoen ook grammaticaal.

Bekijk eens de zinnen in (54):

- (54) a. * Ik dacht dat [**zichzelf Kim** sloeg]
 b. * Ik zag [**zichzelf Kim** slaan]

In beide gevallen is het de bedoeling dat *zichzelf* en *Kim* coreferentieel zijn, en dat is onmogelijk. Maar dat wordt niet verklaard door (53a): de anafoor *zichzelf* en z'n

beoogde antecedent *Kim* staan immers wel in één en dezelfde deelzin.¹⁹ Wat is er dan mis met deze zinnen?

Je zou kunnen denken dat er een extra eis gesteld is aan de relatie tussen een anafoor en z'n antecedent, namelijk dat het antecedent aan de anafoor moet voorafgaan:²⁰

(55) *Precedentie-eis*

Een anafoor moet voorafgegaan worden door z'n antecedent.

Daarmee zou je een eind in de goede richting zitten, maar de juiste generalisatie blijkt iets anders te zijn, namelijk dat het antecedent de anafoor moet *c-commanderen*:

(56) *C-commandeer-eis*

Een anafoor moet ge-c-commandeerd worden door z'n antecedent.

Je herinnert je uit § 8.2.4 de definitie van c-commanderen:

(40) C-COMMANDEREN

α c-commandeert β als β (een onderdeel van) de zuster van α is.

Je herinnert je ook uit § 5.3.1 (opnieuw besproken in § 8.1.2) dat het object een onderdeel is van de zuster van het subject: het object is immers het complement van het werkwoord, en het subject bevindt zich buiten de VP (zie bijvoorbeeld (5), (34), en (39)). Om kort te gaan, het volgende is algemeen geldig:

- (57) a. Het subject c-commandeert het object.
b. Het object c-commandeert het subject niet.

In de zinnen in (54) is *Kim* telkens het object, en de anafoor *zichzelf* is het subject (van de deelzin tussen vierkante haakjes). In deze zinnen wordt dus niet voldaan aan de c-commandeer-eis (56), omdat het antecedent de anafoor niet c-commandeert.

Dat de zinnen in (54) niet goed zijn kan dus op twee manieren verklaard worden: a) doordat niet aan de precedentie-eis (53) voldaan wordt, en b) doordat niet aan de c-commandeer-eis (54) voldaan wordt. Beide eisen komen tot nu toe op hetzelfde neer.

¹⁹ Zie § 8.2.4 voor de structuur van zinnen van het type (54b). Van belang is dat *zichzelf* hier het subject is van de deelzin *zichzelf Kim slaan* die het object is van *zag*.

²⁰ 'Antecedent' is afgeleid van de Latijnse woorden *ante* 'voor' en *cedere* 'gaan'.

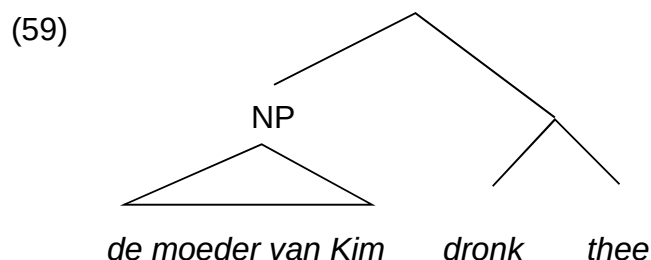
Maar dat is niet altijd het geval, en zo weten we dat niet precedentie, maar c-commanderen essentieel is.

Om dat te testen onderzoeken we zinnen waarbij het antecedent wel aan de anafoor voorafgaat (precedentie) maar hem niet c-commandeert. We nemen daarvoor eenvoudige zinnen waarbij de anafoor het object is, maar we zorgen ervoor dat niet het subject, maar een *onderdeel van het subject* de beoogde antecedent is.

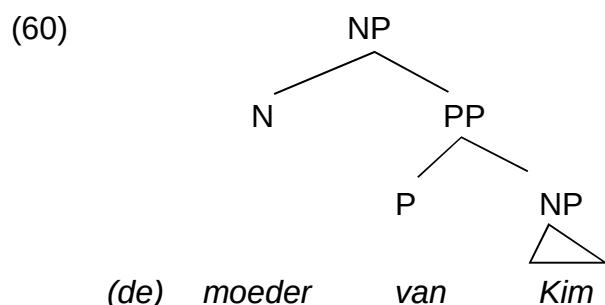
Bekijk daarvoor eerst de structuur van een eenvoudige Nederlandse zin als (58):

(58) De moeder van Kim dronk thee

Hier hebben we te maken met een subject, *de moeder van Kim*, dat gecombineerd wordt met een constituent die bestaat uit het werkwoord *dronk* en het object *thee* (vergelijk (59) met (5)):

De structuur van de subject-NP in (59) is ook (grotendeels) bekend: we hebben een hoofd *moeder* en een complement *van Kim*, een PP (zie (83) op p. 164):²¹

Het subject van (58) bevat dus twee NPs: de hele NP *de moeder van Kim* (het subject), en daarbinnen de NP *Kim* (het complement van het complement van het hoofd van het subject, *moeder*).

²¹ We negeren voor het ogenblik de status van het lidwoord *de* (zie § 4.1.2.4).

Bepaal nu voor alletwee die NPs of ze het object *thee* c-commanderen.

(62) Het antecedent α van een anafoor β

- staat binnen dezelfde deelzin als β , en
- c-commandeert β

Wanneer aan de twee eisen in (62) niet voldaan is, dan kunnen anaforen niet gebruikt worden; in die situaties zien we de gewone pronomina optreden:

- (63) Het antecedent α van een pronomen β
- staat **niet** binnen dezelfde deelzin als β , **of**
 - c-commandeert β **niet**

Willen we dus uitdrukken dat de moeder van Kim Kim kent, dan moeten we niet (61) gebruiken, met een anafoor, maar (64), met een pronomen:

- (64) De moeder van **Kim** kent **haar**

En in die situatie kan *haar* juist weer niet *de moeder van Kim* als antecedent nemen: dan zou namelijk het pronomen door z'n antecedent ge-c-commandeerd worden, en dat levert zo'n speciale situatie op waarin we een anafoor moeten gebruiken. *Haar* kan in (64) dus alleen geassocieerd worden met *Kim*, of met een discourse-antecedent (bijv. een vriendin van Kim waarover gesproken werd).

8.3.4 Binding

Zo zien we dus dat de c-commandeer-relatie van cruciaal belang is voor de distributie van pronomina. Wanneer een antecedent een anafoor c-commandeert zeggen we dat die antecedent de anafoor BINDT. Een anafoor wordt dus altijd **LOKAAL GEBONDEN**: d.w.z., z'n antecedent staat in dezelfde deelzin en c-commandeert de anafoor. Een gewoon pronomen daarentegen is lokaal niet-gebonden oftewel **VRIJ**:

- (65) *Binding*
- a. Een anafoor wordt lokaal gebonden.
 - b. Een pronomen is lokaal vrij.

Volgens deze definities kan een gewoon pronomen dus wel ge-c-commandeerd worden door een antecedent in een andere deelzin. Daarvan zagen we al een paar voorbeelden in (50):

- (50) a. **Kim** denkt dat ik van **haar** houd
 b. **Kim** denkt dat **zij** van Teun houdt

Kan het antecedent ook op het pronomen volgen? De definitie in (65b) verbiedt dat niet. Het gaat om zinnnetjes van het type:

(66) **Zij kent Kim**

Hier kan *zij* niet co-referentieel zijn met *Kim*: *zij* moet verwijzen naar iemand anders dan *Kim*. Moeten we (65b) aanscherpen zodat (66) er ook onder valt?

Het antwoord is dat dat niet nodig is: niet *zij* is het probleem in (66), maar de R-expressie *Kim*. Dat blijkt als we het pronomen in (66) vervangen door *Kim*:

(67) **Kim kent Kim**

Ook hier is het moeilijk om te denken dat *Kim* en *Kim* naar dezelfde persoon verwijzen: je wordt onmiddellijk gestuurd naar een interpretatie waarbij er sprake is van twee verschillende participanten die allebei toevallig *Kim* heten.

Als we nog verder kijken, dan zien we dat dit verschijnsel niet gevoelig is voor lokaliteit:

- (68) a. **Zij** dacht dat **Kim** verliefd was
 b. **Kim** dacht dat **Kim** verliefd was

In (68) is er sprake van twee deelzinnen, waarbij *Kim* telkens het subject is van de ingebedde deelzin; het subject van de hoofdzin, *zij* in (68a) en *Kim* in (68b), wordt niet geïnterpreteerd als co-referentieel met de *Kim* die het subject van de ingebedde deelzin is. Willen we die coreferentialiteit uitdrukken, dan gebruiken we het pronomen *zij* als subject van de ingebedde deelzin.

Dit verschijnsel, dat een element niet geïnterpreteerd wordt als coreferentieel met een ander element, noemen we OBVIATIE. Het blijkt nu dat ook hier de c-commandeer-relatie essentieel is. Een R-expressie vertoont namelijk alleen obviatie ten opzichte van een element dat hem c-commandeert. Dat blijkt uit zinnen als (69), waar beide NPs *Kim* heel goed naar dezelfde persoon kunnen verwijzen:

- (69) a. De moeder van **Kim** ként **Kim**
 b. De moeder van **Kim** denkt dat **Kim** verliefd is

In (69) is de meest linkse *Kim* telkens weggestopt in de subject-NP *de moeder van Kim*. Zoals we gezien hebben in § 8.3.3 betekent dat dat (deze) *Kim* alleen het voorzetsel

van c-commandeert, maar bijvoorbeeld niet het object *Kim* in (69a) of het subject *Kim* in de ingebedde deelzin in (69b). Een R-expressie kan dus wel coreferentieel zijn met een andere R-expressie, maar niet wanneer tussen beide R-expressies een c-commandeer-relatie bestaat.

We kunnen daarom nog een clausule aan (65) toevoegen, die stelt dat R-expressies geen c-commanderend antecedent kunnen hebben (ongeacht lokaliteit):

(70) *Binding*

- a. Een anafoor wordt lokaal gebonden.
- b. Een pronomen is lokaal vrij.
- c. Een R-expressie is vrij.

Daarmee is het belang van de c-commandeer-relatie voor de interpretatie van naamwoorden voldoende geïllustreerd. We hebben gezien dat er een asymmetrie bestaat tussen subjecten en objecten: een object kan door een subject gebonden worden, maar niet andersom (binnen één deelzin). De asymmetrie bestaat er dus in dat het subject het object c-commandeert, en niet andersom. Zoals besproken in § 6.5.2 zijn dit soort asymmetrieën van belang voor het identificeren van grammaticale relaties (zoals subject en object). Wat we hier gezien hebben met betrekking tot de interpretatie van pronomina staat model voor een hele reeks van verschijnselen die een asymmetrie laten zien tussen subjecten en objecten. Die verschijnselen kunnen allemaal beschreven en verklaard worden aan de hand van de structurele relatie c-commanderen, die zelf weer gedefinieerd is in termen van de constituenten die het taalvermogen creëert wanneer het een syntactische structuur in elkaar steekt.

8.4 C-commanderen en syntactische processen

In hoofdstuk 7 hebben we een aantal syntactische processen besproken die leiden tot een verandering van de woordvolgorde. Het ging daarbij om promotie- en degradatieprocessen (§ 7.1-7.2), zoals de passief en de causatief, en vooropplaatsingen (§ 7.3), zoals vraagwoordverplaatsing en topicalisatie. In deze paragraaf laten we zien dat ook deze processen gekarakteriseerd worden door de c-commandeer-relatie.

We beginnen met een eenvoudig voorbeeld van passivisatie (zie § 7.1.1):

- (71) a. Kim heeft Teun en Daan uitgenodigd
 b. Teun en Daan werden uitgenodigd (door Kim)

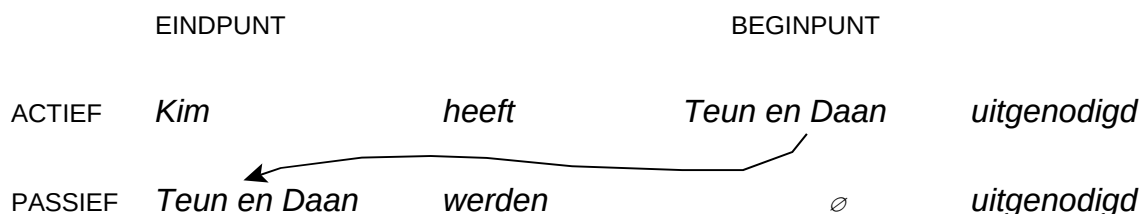
In de actieve zin (71a) is *Kim* het subject, en *Teun en Daan* het object. In de passieve variant van deze zin, (71b), is *Teun en Daan* gepromoveerd tot subject, en *Kim* is gedegradeerd. Maar *Kim* is geen object geworden. De degradatie bestaat hierin dat *Kim* geen kern-NP meer is: *Kim* kan optreden in een *door*-PP, maar het kan ook volledig weggelaten worden.

We vinden bij passivisatie dus een merkwaardige asymmetrie: objecten kunnen wel subjecten worden, maar subjecten geen objecten. Hoe is deze asymmetrie te verklaren?

De relevante observatie lijkt te zijn dat passivisatie een verplaatsing *omhoog* is: de subjectspositie zit tenslotte 'hoger in de boom' dan de objectspositie. We kunnen het proces van verplaatsing dan als volgt beschrijven.

Bij elke verplaatsing is sprake van een beginpunt en een eindpunt. In de passief is het beginpunt de objectspositie en het eindpunt de subjectspositie. Aan het begin van het proces bevindt het te verplaatsen element zich in het beginpunt. Aan het eind van het proces bevindt het zich in het eindpunt, en is het beginpunt leeg gemaakt:

(72) *Verplaatsing*

Maar je kunt je afvragen of het beginpunt in de passieve zin werkelijk leeg is. Een en ander heeft te maken met de interpretatie van het subject in een passieve constructie.

In (71a) heeft *Kim* de rol van AGENS en *Teun en Daan* de rol van THEME (of PATIENS) (zie § 2.2.2.2). In de passieve variant (71b) staat *Teun en Daan* in dezelfde positie als *Kim* in de actieve zin (71a): de subjectspositie. Maar tegelijk blijven we *Teun en Daan* interpreteren als THEME (PATIENS), en is het onmogelijk *Teun en Daan* ineens op te vatten als AGENS. *Teun en Daan* gedraagt zich in (71b) dus ten dele alsof het nog steeds het object van het werkwoord *uitnodigen* is: het draagt een semantische rol die typisch is voor objecten. Aan de andere kant is *Teun en Daan* syntactisch gezien duidelijk een subject: in het Nederlands is dat onmiddellijk af te lezen aan de congruentie van het hulpwerkwoord *hebben* met *Teun en Daan*.

Het subject in de passieve constructie heeft dus een dubbel karakter: qua syntaxis is het duidelijk een subject, maar qua semantiek gedraagt het zich nog als object. Daarom wordt vaak gesteld dat de objectspositie in de passieve constructie niet leeg is, zoals in (72), maar wordt ingenomen door een 'spoor' (Engels TRACE) of 'kopie' van het element dat naar de subjectspositie verplaatst is. De semantische rol wordt dan gedragen door het spoor, terwijl de syntactische functie uitgeoefend wordt door het verplaatste element zelf. Het spoor geven we aan met het symbool *t* voor *trace*:

(73) [Teun en Daan] werden [t] uitgenodigd (door Kim)

Het idee van een spoor is alleen zinvol als op een of andere manier een relatie gelegd kan worden met het verplaatste element. Zonder dat kunnen we niet verantwoorden dat *Teun en Daan* in (73) geïnterpreteerd worden als de THEME/PATIENS van *uitnodigen*. Omgekeerd is ook het spoor voor z'n betekenis afhankelijk van het verplaatste element, een situatie die sterk doet denken aan die van een pronomen.

De afhankelijkheidsrelatie tussen spoor en verplaatst element maakt dat we het verplaatste element kunnen beschouwen als het antecedent, en het spoor als een soort anafoor. Dat zou betekenen dat het spoor (lokaal) gebonden moet worden door het verplaatste element, met andere woorden: het verplaatste element moet z'n spoor c-commanderen. Als dat zo is, dan hebben we een verklaring voor de observatie dat verplaatsing altijd omhoog gaat: het eindpunt van de verplaatsing moet namelijk het beginpunt c-commanderen (d.w.z., het beginpunt moet een onderdeel zijn van de zuster van het eindpunt, en zit dus per definitie lager in de boomstructuur).

We hebben nu dus een hypothese, die zegt:

- (74) a. Verplaatsing laat een spoor achter
b. Het spoor is een anafoor

Uit wat we weten over binding volgt dan dat verplaatsing altijd naar een positie is die het spoor c-commandeert. Zo verklaart de hypothese de bekende feiten, maar hij doet ook een voorspelling: omdat binding strikt lokaal is moet passief ook beperkt blijven tot het domein van één enkele deelzin. En deze voorspelling lijkt uit te komen: een constructie als (75a) kan geen passieve variant als (75b) hebben:

- (75) a. Kim heeft beweerd dat Teun intelligent is
b. * Teun werd beweerd dat [t] intelligent is

De ongrammaticaliteit van (75b) zou dan verklaard kunnen worden op dezelfde manier als de ongrammaticaliteit van (51b): de anafoor en het spoor staan in een andere deelzin dan hun antecedent.

Dat binding en verplaatsing allebei gevoelig zijn voor de c-commandeer-relatie doet vermoeden dat c-commanderen een elementaire relatie is die een rol speelt in elke vorm van afhankelijkheid die we in de grammatica aantreffen.

Vraagwoordverplaatsing bijvoorbeeld (§ 7.3) heeft iets andere eigenschappen dan passief (bijvoorbeeld doordat de grammaticale relaties bij vraagwoordverplaatsing intact gelaten worden), maar ook hier wordt aangenomen dat de verplaatsing een spoor achterlaat. Een eenvoudig voorbeeld als (76a) kan dan genoteerd worden als (76b):

- (76) a. (Ik vraag me af) wie Kim gisteren zag bij de bushalte
b. (Ik vraag me af) wie Kim gisteren [t] zag bij de bushalte

Het spoor staat nu op de positie die het vooropgeplaatste element zou innemen wanneer het geen vraagwoord was, zoals bijvoorbeeld *iemand* in (77):

- (77) (Ik vraag me af of) Kim gisteren **iemand** zag bij de bushalte

Net als bij passief is het spoor gemotiveerd doordat we *wie* in (76) interpreteren als het object van *zien*, dus alsof het (ook) op de objectpositie staat.

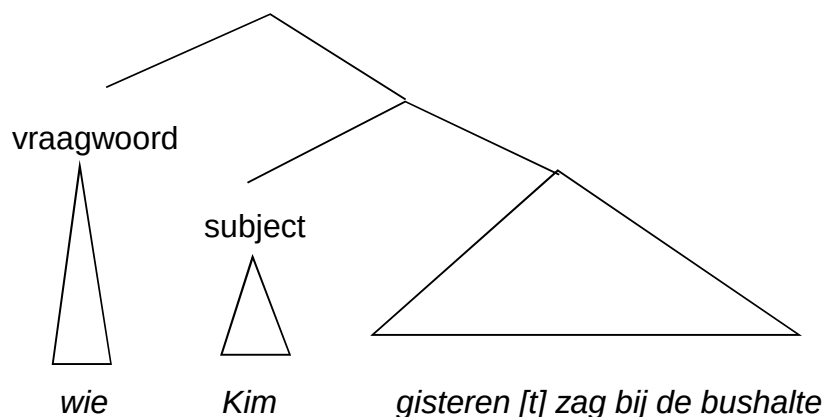
Vraagwoordverplaatsing is echter niet lokaal, zoals (78) laat zien:

- (78) Wie zei je dat Kim gisteren [t] zag bij de bushalte ?

In deze zin staat het antecedent van het spoor, *wie*, in een andere deelzin dan het spoor zelf. Dat maakt het onmogelijk om het spoor ook hier op te vatten als een anafoor.

Toch is er ook hier aanleiding om te denken dat de c-commandeer-relatie essentieel is. We hebben immers gezien dat de verplaatsingen in § 7.3 (vraagwoordverplaatsing, topicalisatie) typisch *vooropplaatsingen* zijn. Dat betekent dat het eindpunt van de verplaatsing van een object (bijv. *wie* in (76)) nog hoger moet liggen dan de positie van het subject. De structuur moet dus iets zijn als (79), met *wie* aangehecht ter linkerzijde van het subject:

(79)

Zoals deze structuur laat zien betekent vooropplaatsing (plaatsing ter linkerzijde van het subject) dat het vraagwoord automatisch zijn spoor c-commandeert.

In verband hiermee kun je je afvragen of het überhaupt mogelijk is iets te verplaatsen naar een eindpunt dat niet het beginpunt c-commandeert. In § 8.1 hebben we gesuggereerd dat het taalvermogen zinnen opbouwt door telkens twee elementen te combineren tot een constituent. Elke constituent die zo ontstaat kan dan weer met een ander element gecombineerd worden, zodat een grotere constituent ontstaat. En zo wordt de zin van onderen af aan opgebouwd door er telkens aan de buitenkant iets bij te plaatsen.

Als dit de manier is waarop het taalvermogen te werk gaat, dan kunnen we verplaatsingsprocessen als volgt beschrijven. We nemen de vraagzin (76) als voorbeeld. Het taalvermogen produceert eerst de constructie in (80), met *wie* op de objectpositie:

(80) [Kim [gisteren [wie zag bij de bushalte]]]

De vraagzin ontstaat dan doordat we *wie* toevoegen aan de structuur in (80), zoals ook afgebeeld in (79):

(81) [wie] + [Kim [gisteren [[t] zag bij de bushalte]]]

Het bijzondere is hier dat *wie* geen nieuw element is: het zat al in de structuur in (80), en is er als het ware uitgelicht om opnieuw aangehecht te worden. Het gevolg is echter dat *wie* nu automatisch z'n spoor c-commandeert: de zuster van *wie* is immers de hele constituent *Kim gisteren [t] zag bij de bushalte*, i.e. de structuur van voor de verplaatsing (80).

Meer algemeen zou je daarom het volgende kunnen veronderstellen: (i) syntactische relaties ontstaan doordat er een element x aan een structuur y wordt toegevoegd (zoals het vraagwoord *wie* in (81); (ii) x kan dan relaties aangaan met y en met alle onderdelen van y (bijvoorbeeld, *wie* kan in (81) een relatie aangaan met het spoor $[t]$ dat een onderdeel is van *Kim gisteren $[t]$ zag bij de bushalte*); (iii) dit is de enige manier waarop elementen syntactische relaties kunnen aangaan; (iv) bijgevolg worden alle syntactische relaties gekenmerkt door c-commanderen.

Volgens deze hypothese zijn syntactische relaties dus altijd een bijproduct van de wijze waarop het taalvermogen syntactische structuur genereert.

9

Besluit

Aan het eind van deze inleiding vatten we de belangrijkste onderdelen nog eenmaal samen.

De vraag die in dit boek centraal stond was: hoe moeten we zinnen analyseren? Bij de beantwoording van die vraag stonden drie aspecten centraal: (i) de DATA (het object van onderzoek), (ii) de ONDERDELEN VAN DE ANALYSE, en (iii) de metatheoretische aspecten (met name de NOTATIE en de DIAGNOSTIEK).

De data.

We hebben de zin gedefinieerd als een combinatie van een subject en een predikaat (§3.1), waaruit volgt dat een zin die meerdere predikaten bevat uit meerdere zinnen (deelzinnen) bestaat. We beschouwen een zin als grammaticaal wanneer hij geproduceerd wordt door moedertaalsprekers van de betreffende taal (§1.1).

Zinnen worden gekenmerkt door een RECURSIEVE STRUCTUUR: zinnen kunnen zinnen bevatten (§3.2), woordgroepen kunnen woordgroepen bevatten (§4.1.2.5), enz. (§1.3, H.5, §8.1). Dit roept de vraag op dank zij welke cognitieve vermogens mensen in staat zijn zulke zinnen te produceren. Stellen we deze vraag centraal, dan verschuift het object van onderzoek van de taal zelf naar de 'kennis' die mensen van hun taal hebben (§8.1.1).

De onderdelen van de analyse.

Hierbij hebben we onderscheid gemaakt tussen (a) de elementen die in de analyse een rol spelen, (b) de wijze waarop deze elementen georganiseerd zijn, en (c) de processen die op deze elementen inwerken.

De elementen die bij de analyse een rol spelen zijn de WOORDKLASSEN (naamwoord, werkwoord, adjectief/adverbium, adpositie) (H.2) en de GRAMMATICALE KENMERKEN (§1.2.2.2, §1.2.2.3, §2.3, §3.1.2).

De woorden organiseren zich in WOORDGROEPEN (naamwoordgroepen, werkwoordgroepen, etc.) (§2.2, §4.1.2); deze vormen samen grotere woordgroepen. DEELZINNEN zijn ook woordgroepen, en ook zij organiseren zich met andere deelzinnen tot grotere gehelen (H.3).

Onderdelen van een woordgroep kunnen gedefinieerd worden aan de hand van hun positie in de woordgroep (CONFIGURATIONELE definitie): hoofd, complement, adjunct/specifier (§4.1.1, §4.1.2, §5.3.3, §8.1). Als zodanig staan de elementen van een woordgroep onderling in bepaalde relaties, waarvan de REGEERRELATIE en de SPECIFIER-HOOFDRELATIE van belang zijn (§8.2.2).

Woordgroepen staan ook onderling in bepaalde relaties: SEMANTISCHE relaties (§2.2.1.1, §2.2.2.2, §4.1.2.2, §6.5.2), GRAMMATICALE relaties (§2.2.2.2, §6.3-6.5), en structurele relaties, met name de C-COMMANDEERRELATIE (§8.2.4, §8.3, §8.4).

We hebben gezien dat eigenschappen van de onderdelen van de zin in belangrijke mate bepaald worden door de relaties waarin ze voorkomen. Deze eigenschappen hebben betrekking op hun POSITIE (§2.2, §4.1.3, §6.2, §7.1-7.2, §8.2.2, §8.4), hun VORM (§2.3, §4.2, §8.2.3), en hun INTERPRETATIE (§8.3).

Bij de processen die op de elementen van de zin inwerken hebben we onderscheid gemaakt tussen processen die de grammaticale relaties (subject, object) omgooien (o.a. passivisatie, §7.1-7.2, §8.4) en processen die de grammaticale relaties intact laten (o.a. vraagwoordverplaatsing, §7.3, §8.4).

De metatheoretische aspecten.

Wat betreft de NOTATIE van de data hebben we aandacht besteed aan de wijze waarop voorbeeldzinnen gepresenteerd worden, namelijk m.b.v. GLOSSEN (§1.2; zie ook de lijst met afkortingen op p. vi). Minstens zo belangrijk is echter de manier waarop de organisatie van de zin wordt afgebeeld, namelijk m.b.v. BOOMSTRUCTUREN (§1.3.3, §5.1.3, §5.2, §8.1.4).

Daarnaast heeft in vrijwel elk hoofdstuk van dit boek de DIAGNOSTIEK centraal gestaan: hoe kunnen we bepaalde elementen, relaties, structuren, processen correct identificeren? Daartoe hebben we steeds zoveel mogelijk taalspecifieke en universele TESTS besproken. Deze tests vormen in zekere zin de kern van het boek.

De tests die besproken zijn hebben betrekking op de volgende zaken:

- de identificatie van WOORDKLASSEN aan de hand van hun vorm (§2.3) en distributie (§2.2)
- het onderscheiden van HOOFD- EN BIJZINNEN (H.3, m.n. §3.2.2)
- het onderscheiden van HOOFDEN EN AFHANKELIJKE ELEMENTEN (H.4, m.n. §4.1.1, en §8.2.3)
- het vaststellen van de omvang en structuur van CONSTITUENTEN (H.5, m.n. §5.1 en §5.3, en §7.4)
- het identificeren van SUBJECTEN en OBJECTEN (H.6, m.n. §6.5, en §8.3)

Met deze tests heb je een aantal objectieve en algemeen geldende instrumenten in handen om zinnen te analyseren van bekende, maar ook onbekende talen.

Na deze eerste inleiding zijn er verschillende manieren waarop je je studie van de syntaxis kunt voortzetten.

De verscheidenheid onder de talen van de wereld is fascinerend, maar als het goed is heb je ook opgemerkt dat bepaalde patronen en regelmatigheden telkens terugkomen, ook bij talen die in het geheel niet verwant zijn. Deze spanning tussen eenheid en verscheidenheid is wat de moderne taalkunde zo'n boeiend onderzoeksterrein maakt.

Ietwat simplificerend zou je kunnen zeggen dat in beschrijvende (DESCRIPTIEVE) taalkunde de verscheidenheid centraal staat, en in THEORETISCHE taalkunde de eenheid. De simplificatie zit hem hierin dat een goede beschrijving van een taal oog heeft voor meer algemene patronen en generalisaties (TYPOLOGIE), en dat een theoretische studie natuurlijk ook niet zonder goed beschreven data kan.

We spreken van theoretische taalkunde wanneer de taaldata in verband gebracht worden met iets wat uitstijgt boven het niveau van de data zelf. Aangezien taal een typisch menselijke eigenschap is, proberen theoretisch taalkundigen van de laatste decennia de taalverschijnselen te begrijpen in termen van wat we weten over menselijke COGNITIE. Bestudering van taalverschijnselen wordt dan gezien als het middel om inzicht te krijgen in het menselijke TAALVERMOGEN.

Het taalvermogen kan in principe op twee manieren bestudeerd worden, die elkaar niet uitsluiten maar juist aanvullen. Aangezien het taalvermogen zetelt in het menselijk brein, kan rechtstreeks onderzoek gedaan worden naar de werking van de hersenen van de taalgebruiker. Dit NEUROLINGUISTISCH onderzoek beschikt tegenwoordig over geavanceerde technieken om hersenactiviteit te meten en in kaart te brengen. In nauw verband hiermee staat ook onderzoek naar de verwerving van taal door kinderen en volwassenen (respectievelijk EERSTE- en TWEEDETAALVERWERVING) en onderzoek naar taalstoornissen (AFASIOLOGIE).

Een andere benadering is om niet te onderzoeken wat het brein dóet, maar wat het moet kúnnen. Daartoe richt men zich juist weer volledig op de taalverschijnselen zelf. De kunst is dan om die verschijnselen zodanig te analyseren dat duidelijk wordt welke operaties het brein moet uitvoeren om zinnen te produceren en te interpreteren. In dit boek, hoe elementair ook, zijn daar al wat aanzetten toe gegeven: we hebben zinnen immers geanalyseerd als recursieve, binair vertakkende structuren. Blijkbaar is ons taalvermogen in staat om alleen zulke structuren te produceren en te verwerken (en niet ingewikkeldere!). Onderzoek naar het taalgedrag van (andere) dieren wijst uit dat juist deze recursieve structuren in hun taaluitingen ontbreken (Hauser et al, 2002). Zo kan ook zuiver theoretisch onderzoek veel opleveren in onze zoektocht naar de eigenschappen van het specifiek menselijke taalvermogen.

Het zal duidelijk zijn dat beide benaderingen niet kunnen zonder elementaire kennis van en objectieve instrumenten voor de analyse van zinnen. Als dit boek zulke kennis en instrumenten aanreikt zijn we in onze opzet geslaagd. En hopelijk heeft het ook iets

overgebracht van de fascinatie die wij voelen voor enerzijds de syntactische verscheidenheid die we in de talen van de wereld kunnen aantreffen, en anderzijds de indrukwekkende homogeniteit die er bestaat tussen alle talen, ongeacht hun genetische affilatie en geografische locatie.

Opdrachten

Hoofdstuk 1, Wat is syntaxis? (pp. 1-32)

1. In § 1.1.1 wordt besproken dat dialecten niet minder 'logisch' zijn dan de standaardtaal. In de rijtjes hieronder zie je zgn. reflexiefpronomina (wederkerende voornaamwoorden) in het Algemeen Nederlands en in een Brabants dialect:

Algemeen Nederlands: <i>mezelf</i>	Brabants: <i>m'n eige</i>
<i>jezelf</i>	<i>je eige</i>
<i>zichzelf</i>	<i>z'n eige</i>
<i>zichzelf</i>	<i>d'r eige</i>
<i>onszelf</i>	<i>ons eige</i>
<i>julliezelf</i>	<i>jullie eige</i>
<i>zichzelf</i>	<i>hun eige</i>

Beantwoord de volgende vragen:

- hoe zijn de reflexiefpronomina in de twee dialecten (Algemeen Nederlands en Brabants) gevormd?
- welk paradigma (= rijtje) is regelmatiger?
- in welk dialect kun je meer nuances aanbrengen als je een reflexiefconstructie (een zin van het type *Kim ziet zichzelf*) wilt maken?
- is één van de twee dialecten logischer dan de andere?

2. In § 1.1.2 wordt besproken dat taalverandering van alle talen en van alle tijden is. Taalkundigen veroordelen het verschijnsel dus niet, maar proberen precies te definiëren welke verandering zich voordoet. Hieronder staan drie gevallen van taalverandering; beschrijf zo exact mogelijk wat er gebeurt.

(1.2) *Engels*

a. It is a hot day, isn't it?	→	It's a hot day, init?
b. I can come, can't I?	→	I can come, init?
c. We still lost in the end, didn't we?	→	We still lost in the end, init?

(1.3) *Engels*

interesting — more interesting	→	interesting — more interesting
funny — funnier	→	funny — more funnier

(1.4) *Nederlands* → *Afrikaans*

dit ding	→	hierdie ding
dat ding	→	daardie ding

3. Geef zo exact mogelijke glossen van de volgende Nederlandse zinnen. Ga als volgt te werk: a) breng streepjes die de affixen scheiden van de rest van het woord; b) geef voor elk element aan welke van de kenmerken die in §§ 1.2.2.2-1.2.2.3 besproken worden (persoon, getal, tijd) aanwezig zijn en benoem deze kenmerken zo exact mogelijk; c) gebruik daarbij de codes en afkortingen uit de lijst afkortingen op pagina v; d) de lexicale elementen kun je ongeglost laten of vertalen in een neutrale taal zoals het Engels.

- (1.5) a. Wij wandelden die zondag over de prachtige Brabantse landwegen
 b. Ik had 't 'm willen zeggen
 c. Zijn dat mijn boeken of de jouwe?

4. Van de volgende werkwoorden uit het Chaha (een Semitische taal uit Ethiopië) geef ik alleen de glossen. Gevraagd wordt een vertaling. Je zult zien dat in het Chaha de kenmerken persoon en getal apart worden weergegeven. Er is maar één argument, het subject, dat (toevallig) altijd vrouwelijk is. Het teken $\emptyset$ geeft aan dat het betreffende affix 'nul' is, zoals het enkelvoud-affix in het Nederlands 'nul' is (d.w.z. klankloos). Maak gebruik van de informatie in §§ 1.2.2.2 - 1.2.2.3, en van de lijst afkortingen op p. v. Bijvoorbeeld:

ni-səβin-nə- $\emptyset$

1-breken-PL-PRES

vertaling: wij breken

- (1.6) a. səpər-xi-ma-m
 breken-2-PL-PAST

- b. ti-səβr-əma- $\emptyset$
 2-breken-PL-PRES

- c. səpər-əč- $\emptyset$ -m
 breken-3-SG-PAST

- d. yi-səβr-əma- $\emptyset$
 3-breken-PL-PRES

5. De volgende zinnen hebben meer dan één betekenis. Bekijk pagina 31-32, en probeer op dezelfde manier als daar is aangegeven te laten zien dat de twee betekenissen van de zinnen in (1.7) corresponderen met twee verschillende structuren.

- (1.7) a. De jongens zagen de man met de verrekijker
b. Jan houdt van die vette duiven

6. De onderstaande zinnen zijn uit het Maleis. Ga ze één voor één langs, en noteer zoveel mogelijk verschillen met het Nederlands. Let vooral op de persoonlijk voornaamwoorden (woordjes als *ik*, *jij*, *hij*, etc.).

- (1.8) a. Saya sayang dia
ik houden.van hij/zij
'Ik houd van hem/haar.'
- b. Dia sayang saya
hij/zij houden.van ik
'Hij/zij houdt van mij.'
- c. Kawan saya doktor
vriend ik dokter
'Mijn vriend is dokter.'
- d. Buku ini mahal
boek dit duur
'Dit boek is duur.'
- e. Buku-buku itu murah
boek-PL dat goedkoop
'Die boeken zijn goedkoop.'
- f. Maria membeli sepasang kasut untuk saya
Maria kocht paar schoen voor ik
'Maria kocht een paar schoenen voor mij.'

Hoofdstuk 2, Woordklassen (pp. 33-73)

1. De krantenkop in (2.1) kan net als de Engelse in § 2.1.3 op meerdere manieren gelezen worden. Waar zit hem de dubbelzinnigheid? Laat zien dat het woord in kwestie in de twee lezingen tot verschillende woordklassen behoort.

(2.1) Besproeiing verzilt water volstrekt onnodig

2. In § 2.2.2.2 wordt gesproken over de semantische en syntactische functies van de naamwoordgroep. Meestal wordt de semantische rol AGENS geassocieerd met de syntactische functie SUBJECT. Bespreek in dat verband de zinnen in (2.2): welke semantische en syntactische functie hebben de onderstreepte naamwoordgroepen?

- (2.2) a. De spiegel spatte in duizend stukjes uiteen op de grond
b. Teun schrok zich een hoedje
c. Daan zag hem de stukken opvegen
d. Kim kreeg later een nieuw exemplaar

3. Natuurlijk weet je wel of een woord een werkwoord, een naamwoord, een adjectief, of een prepositie is. Maar kun je het ook bewijzen? Haal uit een willekeurige tekst telkens twee werkwoorden, naamwoorden, adjectieven, en preposities. Maak dan zinnetjes die laten zien dat die woorden inderdaad tot die woordklassen behoren. Gebruik de distributie-eigenschappen van de woordklassen die besproken worden in § 2.

4. Bekijk de volgende affixen uit het Nederlands:

(2.3) *-lijk, -heid, -baar, ont-*

- a. Noem voor elk van deze affixen drie woorden waar ze aan vastgehecht kunnen worden, zodanig dat een nieuw woord ontstaat.
- b. Bepaal aan de hand van de criteria in § 2 wat de woordklasse is van het basiswoord en van het nieuw ontstane woord.

5. Bekijk de volgende samenstellingen uit het Nederlands:

(2.4)	geelzucht	doodmoe
	voorsprong	grijpgraag
	verhuisbericht	overvallen
	veldsla	glasblazen

- a. Uit woorden van welke klasse zijn deze samenstellingen samengesteld?
- b. Wat is de woordklasse van de samenstelling als geheel?

6. Herhaal oefening 3, maar gebruik nu in plaats van de distributiekennmerken de *vormkennmerken*, zoals besproken in § 3.

7. Een oefening over agreement (congruentie), zie pp. 71-72. In het Welsh vertoont het werkwoord *agreement* met één bepaald type naamwoordgroep, maar die *agreement* is in bepaalde opzichten anders dan de *agreement* in het Nederlands. Bekijk de zinnen in (2.5), en geef dan antwoord op de volgende vragen:

- a. Met wat voor naamwoordgroep vertoont het werkwoord in het Welsh *agreement*? (Noem de grammaticale functie van die naamwoordgroep).
- b. Welke functionele categorieën van de naamwoordgroep zijn gerepresenteerd in de *agreement*-morfologie van het werkwoord? (D.w.z., met welke kenmerken van de NP vertoont het werkwoord *agreement*?)
- c. Welke beperkingen gelden er voor deze *agreement*?
- d. Waarom zijn (2.5c) en (2.5g) ongrammaticaal?

- (2.5) a. Gwel-odd fy ffrind ddreigiau
 zien-PAST:3SG mijn vriend draken
 'Mijn vriend heeft draken gezien.'

- b. Gwel-odd fy ffrind-iau ddreigiau
 zien-PAST:3SG mijn vriend-PL draken
 'Mijn vrienden hebben draken gezien.'

- c. *Gwel-son fy ffrind-iau ddreigiau
 zien-PAST:3PL mijn vriend-PL draken
 ('Mijn vrienden hebben draken gezien.')

- d. Gwel-ais i ddreigiau
 zien-PAST:1SG ik draken
 'Ik heb draken gezien.'
- e. Gwel-odd hi ddreigiau
 zien-PAST:3SG zij draken
 'Zij heeft draken gezien.'
- f. Gwel-son nhw ddreigiau
 zien-PAST:3PL zij draken
 'Zij hebben draken gezien.'
- g. *Gwel-odd nhw ddreigiau
 zien-PAST:3SG zij draken
 ('Zij hebben draken gezien.')

8. Een oefening m.b.t. actief/passief (zie p. 70 en § 1.3.2). Het Zuid-Tiwa is een inheemse Amerikaanse taal gesproken in New Mexico, die net als het Nederlands en het Engels een passiefconstructie heeft. Maar in het Zuid-Tiwa bestaan er wat beperkingen op de vorming van een passiefconstructie die we in de Europese talen niet hebben. Bekijk zinnen in (2.6) zorgvuldig en beantwoord dan de volgende vragen:

- a. Welke syntactische beperking geldt er voor de passief in het Zuid-Tiwa?
 b. Waarom zijn (2.6d), (2.6f) en (2.6j) ongrammaticaal?

Tip: je moet goed naar de glossen kijken! Daarin staan wat merkwaardige zaken. Bijvoorbeeld, in (2.6c) is er één prefix *bey-* dat uitdrukt dat het subject 2e persoon is en het object 1e persoon. Gebruik de lijst afkortingen op p. vi.

- (2.6) a. seuanide liora-mu-ban
 man dame-zien-PAST
 'De man zag de dame.'
- b. liora mu-che-ban seuanide-ba
 dame zien-PASS-PAST man-door
 'De dame werd gezien door de man.'

- c. bey-mu-ban
2SG:1SG-zien-PAST
'Jij zag mij.'
- d. *te-mu-che-ban 'ĩ-ba
1SG-zien-PASS-PAST jij-door
('Ik werd door jou gezien.')
- e. i-mu-ban
1SG:2SG-zien-PAST
'Ik zag jou.'
- f. *a-mu-che-ban na-ba
2SG-zien-PASS-PAST ik-door
('Jij werd door mij gezien.')
- g. te-mu-che-ban seuanide-ba
1SG-zien-PASS-PAST man-door
'Ik werd gezien door de man.'
- h. a-mu-che-ban seuanide-ba
2SG-zien-PASS-PAST man-door
'Jij werd gezien door de man.'
- i. a-mu-che-ban awa-ba
2SG-zien-PASS-PAST hij-door
'Jij werd gezien door hem.'
- j. *seuanide mu-che-ban na-ba
man zien-PASS-PAST ik-door
('De man werd door mij gezien.')

9. Maak voor jezelf een tabel met de vorm- en distributiekenmerken in het Nederlands van de vier belangrijkste woordklassen: naamwoorden, werkwoorden, adjectieven, preposities.

Hoofdstuk 3, Zinnen (pp. 75-104)

1. Bestudeer de zinnen in (3.1) en onderzoek door middel van welke kenmerken telkens wordt uitgedrukt dat de zin finiet is. Het gaat daarbij om functionele categorieën op het werkwoord, zoals tijd, en agreement — in persoon en getal — met het subject. Benoem deze kenmerken als ze voorkomen, en zeg hoe ze uitgedrukt worden (als prefixen, suffixen, aparte elementen, hulpwerkwoorden, etc.).

- (3.1) a. wa treanrü mwâ nrâ hôdrô mwâ (Tinrin)
 de persoon daar 3SG verbranden hut
 'Die persoon heeft de hut in brand gestoken.'
- b. Maro-n atec ir mard-u-n (Armeens)
 Maro-de haten:PAST:3SG haar echtgenoot-DAT-de
 'Maro kreeg een hekel aan haar echtgenoot.'
- c. na-mši fī amrik kulla sana (Tsjadisch Arabisch)
 IMPERF:1SG-gaan naar Amerika elk jaar
 'Ik ga elk jaar naar Amerika.'
- d. Hejeke-l-∅ oroči-l-duk bilek-u-ten tie-r (Even)
 Koryak-PL-SU Even-PL-from woonplaats-OB-PL nemen-NONFUT:3PL
 'De Koryaks namen de Even hun woonplaatsen af.'
- e. Taroo ga sono tegami o yon-da (Japans)
 Taru SU die brief OB lezen-PAST
 'Taru las die brief.'
- f. ngaju ka-rna wangka-mi (Warlpiri)
 ik AUX:PRES-1SG:SU spreken-NONPAST
 'Ik spreek.'
- g. Efallai ei bod hi yn y gegin (Welsh)
 misschien 3SG:FEM zijn zij in de keuken
 'Misschien is/was ze in de keuken.'

2. Bekijk de volgende zinnen uit het Nederlands, en probeer voor jezelf uit te maken wat de modale hulpwerkwoorden precies voor betekenis hebben in deze voorbeelden.

- (3.2)
- a. Jullie moeten je mond houden
 - b. Jan moet zo nodig hoogleraar worden
 - c. Hij moet wel rijk zijn anders zou hij niet zo met geld strooien
 - d. Die film moet heel aardig zijn
 - e. Ik wil kalief worden in plaats van de kalief
 - f. Die la wil maar niet open
 - g. Er wil hier nog wel eens een ongeluk gebeuren
 - h. Zita kan al lopen
 - i. U kunt doorlopen
 - j. Hij kan wel verongelukt zijn
 - k. Jullie mogen daar gaan zitten
 - l. Dat mag dan wel waar zijn, leuk is het niet
 - m. Teun mag nog wel eens uit zijn slof schieten

3. Bepaal van de onderstaande zinnen

- a. hoeveel deelzinnen ze bevatten;
- b. welke deelzinnen hoofdzinnen zijn;
- c. en welke deelzinnen bijzinnen zijn.

- (3.3)
- a. Ik probeer om te begrijpen waar jij het over hebt
 - b. Die oude man met die lange bakkebaarden is in de jaren '30 nog gitarist geweest bij de band "John de Mol and his Swing Specials"
 - c. Wie de schoen past trekke hem aan
 - d. Dat je dat niet weet!
 - e. En dan zeker met het smoesje aankomen dat je in de file stond!

4. Gebruik zoveel mogelijk criteria uit § 3.2.2 om te bewijzen dat zin (3.4a) een hoofdzin is en zin (3.4.b) een bijzin (zie p. 89).

- (3.4)
- a. Teun drinkt
 - b. ..dat Teun drinkt

5. De volgende paren zinnen leveren problemen op bij het bepalen van wat de hoofd- en de bijzinnen zijn. Welke problemen? Gebruik bij het beantwoorden van deze vraag de definitie van *deelzin* op p. 75.

- f. Taroo ga yonda hon (Japans)
 Taru su las boek
 'het boek dat Taru las'

Hoofdstuk 4, Hoofden en woordgroepen (pp. 105-134)

1. Bewijs aan de hand van § 4.1.1.3 dat de onderstreepte woorden in (4.1) de hoofden zijn van de woordgroepen tussen vierkante haakjes.

- (4.1) a. Kim geeft [haar oude afgedragen kleren] aan het Leger des Heils.
 b. Teun [vertrouwde op haar snelheid]
 c. Dat is een [hele goede] suggestie
 d. [Hier recht boven] woont een gezin met vijf kinderen

2. Bekijk de zinnen in (4.2) en bepaal voor elk van de woordgroepen tussen vierkante haakjes (i) wat het hoofd is, (ii) wat voor woordklasse de woordgroep heeft (NP, VP, AP, of PP), en (iii) of de woordgroep hoofdfinaal of hoofdinitieel is.

- (4.2) a. Ahmet [bu kitabı isti-yor] (Turks)
 Ahmet dit boek wil-PRES
 'Ahmet wil dit boek.'
- b. [Ondarrúra año] (Baskisch)
 Ondarroa naar
 'naar Ondarroa'
- c. [na hurat [la mbapa]] (Kamera)
 de brief aan/van echtgenoot
 'de brief aan/van mijn man'
- d. [yo-gu numa e-na] (Bare)
 POSS-mijn huis in-3SG
 'in mijn huis'
- e. [alc'houez dor an ti] (Bretons)
 sleutel deur het huis
 'de sleutel van de deur van het huis'

3. a. Bepaal aan de hand van de woordvolgorde binnen de PPs, NPs, APs, CPs (p. 116), en DPs (p. 117) of het Nederlands een hoofdinitiële of een hoofdfinale taal is.
- b. Beantwoord nu dezelfde vraag aan de hand van de woordvolgorde binnen de VP.
4. Bekijk de woorgroepen in (4.3) en bepaal (i) wat het hoofd is en wat de afhankelijke elementen zijn, (ii) wat de relatie is tussen het hoofd en zijn afhankelijke elementen (zie hiervoor tabel 4.1 op p. 124), en (iii) of de constructies *head marking* of *dependent marking* zijn.

- (4.3) a. beje halgan-in (Evenki)
 man been-3SG:POSS
 'de man z'n been'
- b. ye-sa-núhwe'-s (Mohawk)
 FEM:SG:SU-2SG:OB-leuk.vinden-HAB
 'Zij vindt jou leuk.'
- c. kungaka-r d'ari-tyn (Evenki)
 kind-PL voor-3PL:POSS
 'voor kinderen'
- d. bez brat-a (Russisch)
 zonder broer-GEN
 'zonder (mijn/jouw/zijn/haar etc.) broer'
- e. dee-n aaxča (Tsjetsjeens)
 vader-GEN geld
 'vader z'n geld'
- f. az ember ház-a (Hongaars)
 de man huis-3SG
 'de man z'n huis'

5. Deze vraag gaat over het verschil tussen *complementen* en *adjuncten* binnen de NP. In (4.4) is de zin tussen haakjes een complement van het naamwoord *bericht*, en in (4.5) is het een adjunct (het is een relatiefzin, zie § 3.4). In (4.6)-(4.8) staan

drie verschillen tussen de twee typen constructies geïllustreerd (in de a-zin is de deelzin tussen haakjes steeds een complement, in de b-zin een adjunct). Beschrijf zo precies mogelijk wat de verschillen zijn.

- (4.4) het bericht [dat jij iets zou voorlezen]
- (4.5) het bericht [dat jij zou voorlezen]
- (4.6) a. de berichten [dat/*die jij iets zou voorlezen]
b. de berichten [die/*dat jij zou voorlezen]
- (4.7) a. het bericht [dat/*wat jij iets zou voorlezen]
b. het bericht [dat/[%]wat jij zou voorlezen]

NB. het teken % geeft aan dat de zin voor sommige sprekers acceptabel is

- (4.8) a. de mededeling [dat/*die jij iets zou voorlezen]
b. de mededeling [die/*dat jij zou voorlezen]

Hoofdstuk 5, Hoe identificeer je constituenten? (pp. 135-168)

1. Bespreek het verschil tussen 'lexicale' ambiguïteit (ambiguïteit die een kwestie is van woordbetekenis) en structurele ambiguïteit aan de hand van de volgende twee moppen uit de film *Mary Poppins* (Disney, 1964).

- (5.1) The other day when she answered the bell there was a man at the door, and the man said: "I'm terribly sorry, but I just ran over your cat." And then the man said: "I'd like to replace your cat." And she said: "That's fine, but how good are you at catching mice?"
- (5.2) A: Speaking of names, I know a man with a wooden leg named Smith.
B: What's the name of his other leg?

2. Constituenten vormen een semantische eenheid: de woorden die tot een constituent behoren horen qua betekenis meer bij elkaar dan bij de woorden die niet tot die constituent behoren. Bijvoorbeeld, in *nieuwe amerikaanse auto* horen *amerikaanse*

en *auto* meer bij elkaar dan bij *nieuwe*: het is een [amerikaanse auto] die [nieuw] is. De haakjesnotatie (zie p. 136) kan die betekenisrelaties goed laten zien:

[nieuwe [amerikaanse auto]]

Gebruik nu de haakjesnotatie om aan te geven welke woorden in de voorbeelden in (5.3) bij elkaar horen (dus: een groep vormen). Ga door tot alle woorden in een groep opgenomen zijn. Denk niet aan de constituentschapstests die in dit hoofdstuk besproken worden, maar alleen aan hoe jij vindt dat de woorden qua betekenis bij elkaar horen.

- (5.3) a. the bus station manager's office
 b. your local family food store
 c. the leading leather furniture specialists
 d. the former American president's family
 e. the intelligent woman's guide to socialism and capitalism

3. Bekijk de volgende zinnen:

- (5.4) a. De jongens [bekeken de man met de verrekijker]
 b. De jongens [bekeken de man met de pruik]

- a. Bepaal aan de hand van de constituentschapstests in § 1-2 (isoleren, vervangen, verplaatsen) welke constituenten het gedeelte tussen vierkante haakjes in (5.4a) en (5.4b) bevat. Er zijn twee oplossingen voor (5.4a) en één voor (5.4b)!
- b. Teken een boomstructuur voor het gedeelte tussen vierkante haakjes in (5.4a) en (5.4b) waaruit de verschillen in constituentstructuur duidelijk worden.

4. Zet de boomstructuur in (50) op p. 152 om in een haakjesstructuur. Voorzie de haakjes ook van labels.

5. Een oefening over de verplaatsing van constituenten. Het Welsh is een taal waarbij het finiete werkwoord in principe op de eerste plaats komt, zoals *oedd* 'was' in (5.5); het niet-finiete werkwoord *dweud* 'vertellen' staat in de zin verder naar achteren:

- (5.5) Oedd fy ffrind yn dweud ei hanes wrth yr athro y bore 'ma
 was mijn vriend PROG vertellen haar verhaal aan de leraar de morgen hier
 'Mijn vriendin vertelde vanmorgen haar verhaal aan de leraar.'

Maar door veranderingen in de woordvolgorde kan op een bepaalde constituent de nadruk (focus) komen te liggen. Bekijk de zinnen in (5.6) en noem (i) het procédé dat het Welsh blijkbaar gebruikt om constituenten te focusen en (ii) welke constituent telkens gefocust wordt. Zin (5.6a) hebben we nog vertaald, kun je voor de overige zinnen zelf een geschikte vertaling bedenken?

- (5.6) a. Fy ffrind oedd yn dweud ei hanes wrth yr athro y bore 'ma
 mijn vriend was PROG vertellen haar verhaal aan de leraar de morgen hier
 'Het was mijn vriendin die vanmorgen haar verhaal aan de leraar vertelde.'
- b. Ei hanes oedd fy ffrind yn ddweud wrth yr athro y bore 'ma
 haar verhaal was mijn vriend PROG het:vertellen aan de leraar de morgen hier
- c. Wrth yr athro oedd fy ffrind yn dweud ei hanes y bore 'ma
 aan de leraar was mijn vriend PROG vertellen haar verhaal de morgen hier
- d. Dweud ei hanes wrth yr athro oedd fy ffrind y bore 'ma
 vertellen haar verhaal aan de leraar was mijn vriend de morgen hier
- e. Y bore 'ma oedd fy ffrind yn dweud ei hanes wrth yr athro
 de morgen hier was mijn vriend PROG vertellen haar verhaal aan de leraar

In zin b. en d. gebeuren nog een paar vreemde dingen; kun je zeggen wat?

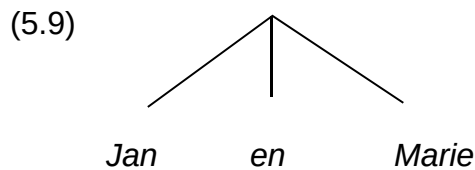
6. In opdracht 3 heb je de woordgroepen tussen haakjes in (5.7) (= (5.4)) geanalyseerd aan de hand van de drie constituentschapstests isoleren, vervangen, en verplaatsen. Pas nu ook de coördinatietest op deze woordgroepen toe, en kijk of de analyse bevestigd wordt.

- (5.7) a. De jongens [bekeken de man met de verrekijker]
 b. De jongens [bekeken de man met de pruik]

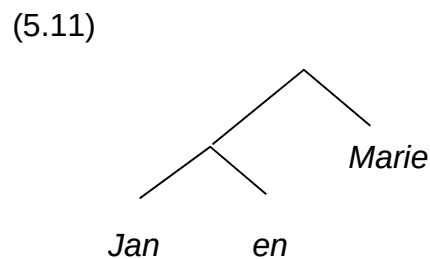
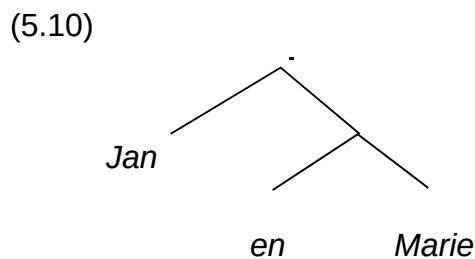
7. Geef van de woordgroepen tussen haakjes in (5.8) aan wat het hoofd, het complement, en de specifier is; teken daarna van elke woordgroep een boomstructuur.

- (5.8) a. Caesar's verovering van Rome
 b. tamelijk trots op het resultaat
 c. snel iedereen waarschuwen
 d. vlak voor sluitingstijd

8. Coördinatie hebben we in het boek weergegeven als in (5.9):

Maar het zou ook kunnen dat de structuur moet zijn als in (5.10) of (5.11):

Bespreek in dat verband de volgende verschijnselen:

- (5.12) a. Ik heb Jan en Marie gezien
 b. Ik heb Jan gezien en Marie
 c. *Ik heb Marie gezien Jan en

- (5.13) a. Ik heb Jan gezien en Marie
 b. A: Ik heb Jan gezien.
 B: En Marie?
 c. A: Ik heb Marie gezien.
 B. *Jan en?

9. Bekijk de onderstaande zinnen uit het Baskisch (uit Saltarelli 1988).

(5.14) a. te-a ala kafe-a nahi d-u-zu ?
 thee-OB:SG of koffie-OB:SG willen 3OB-AUX-2SU
 'Wil je thee of koffie?'

b. lore haundi eta usaindun-ak gusta-tzen
 bloem groot en sterk.ruikend-PL:OB houden.van-HAB

 za-izk-it
 AUX-PL:OB-1SG:SU

'Ik hou van grote, sterk ruikende bloemen.'

c. filma ikus-i d-u-zu ala ikas-ten
 film:SG:OB zien-PERF 3OB-AUX-2:SG:SU of studeren-HAB

 geldi-tu z-a-ra ?
 blijven-PERF 2SU-PRES-zijn

'Ben je naar de film gegaan of ben je blijven studeren?'

d. Mikel-ek etxe-a sal-du eta baserri-a
 Michael-SU huis-SG:OB verkopen-PERF and boerderij-SG:OB

 eros-i d-u
 kopen-PERF 3OB-AUX:3SG:SU

'Michael heeft het huis verkocht en een boerderij gekocht.'

Beantwoord nu de volgende vragen over deze zinnen:

- a. Benoem de woordklasse van de woordgroepen die in elke zin gecoördineerd worden.
- b. Teken (bij benadering) een boomstructuur voor elke zin, waarin duidelijk wordt welke constituenten gecoördineerd zijn. Gebruik de structuur in (63) op p. 157 als model, met dit verschil dat het hulpwerkwoord (AUX) in het Baskisch rechts van zijn complement staat. Als er geen subject in de zin staat mag je de NP-knoop die normaal gesproken het subject bevat leeg laten.

- c. Werpen deze zinnen een ander licht op de vraag of het Baskisch een VP-constituent heeft (zie § 5.3.4) ?

Hoofdstuk 6, Onderlinge relaties in de zin (pp. 169-206)

1. Bekijk de volgende paren zinnen uit het Nederlands:

- (6.1) a. Kim koopt een huis.
b. Kim een huis kopen? (Dat nooit!)
(vgl. *Kim kopen een huis?)
- (6.2) a. (Ik zag dat) Kim een huis kocht.
b. (Ik zag) Kim een huis kopen.
- (6.3) a. Kim koopt altijd maar huizen.
b. Kim's altijd maar huizen kopen (begint mij te irriteren).
(vgl. *Kim's kopen altijd maar huizen...)
- (6.4) a. Kim kocht een huis.
b. Kim heeft een huis gekocht.
- (6.5) a. Kim gaat huizen kopend door het leven
b. *Kim gaat kopend huizen door het leven

Beantwoord nu de volgende vragen:

- a. Het werkwoord *kopen* staat in deze zinnen soms vóór het object (VO) en dan weer er achter (OV). Welke twee factoren zijn blijkbaar relevant voor de volgorde van het werkwoord en het object?
- b. Is er een volgorde (OV of VO) die je op grond van deze zinnen als de ongemarkeerde volgorde van de Nederlandse zin zou willen beschrijven?
2. Hieronder staan drie sets met data (gegevens), achtereenvolgens uit het Yalarnnga (een Australische taal), het Swahili (een Bantutaal), en het Tongaans (een Oceanische taal). Bepaal voor elke taal a) of hij gekenmerkt wordt door een nominatief/accusatief-systeem dan wel door een ergatief/absolutief-systeem, en b)

op welke wijze het nominatief/accusatief- of ergatief/absolutief-systeem vormgegeven is (d.w.z. via naamval of agreement).

(6.6) *Yalarnnga* (Blake 1977)

- a. ngia wakamu
ik:SU viel
'Ik ben gevallen.'
- b. nga-tu kupi walamu
ik-SU vis:OB doodde
'Ik heb een vis gedood.'
- c. kupi-ngku ngia tacamu
vis-SU ik:OB beet
'Een vis heeft me gebeten.'

(6.7) *Swahili* (Dixon 1994)

- a. tu-li-anguka
1PL-PAST-vallen
'We vielen.'
- b. m-li-anguka
2PL-PAST-vallen
'Jullie vielen.'
- c. m-li-tu-ona
2PL-PAST-1PL-zien
'Jullie zagen ons.'
- d. tu-li-wa-ona
1PL-PAST-2PL-zien
'Wij zagen jullie.'

(6.8) *Tongaans* (Anderson 1976)

- a. na'e lea 'a etalavou
 PAST spreken jongeman
 'De jongeman sprak.'
- b. na'e alu 'a tevita ki fisi
 PAST gaan David naar Fiji
 'David ging naar Fiji.'
- c. na'e tamate'i 'a kolaiate 'e tevita
 PAST doden Goliath David
 'David doodde Goliath.'
- d. na'e ma'u 'e siale 'a e me'a'ofa
 PAST ontvangen Charlie DET geschenk
 'Charlie ontving het geschenk.'

3. Een oefening over agreement. De data zijn uit het Lakhota, een noordamerikaanse taal uit de Sioux-familie (bewerkt naar Van Valin 1985). Bekijk eerst de zinnen in (6.9) en beantwoord de vragen die er onder staan (het teken $\emptyset$ geeft de afwezigheid van een prefix aan dat er in andere vormen van het werkwoord wel staat).

- (6.9) a. wičháša ki mathó wã $\emptyset$ - $\emptyset$ -kté
 man de beer een 3SG:OB-3SG:SU-doden
 'De man doodde een beer.'
- b. mathó wã wičháša ki $\emptyset$ - $\emptyset$ -kté
 beer een man de 3SG:OB-3SG:SU-doden
 'Een beer doodde de man.'
- c. wičháša ki mathó óta wičhá- $\emptyset$ -kté
 man de beer veel 3PL:OB-3SG:SU-doden
 'De man doodde veel beren.'

- a. Met welke argumenten van het werkwoord vertoont het werkwoord agreement?
- b. Op welke manier wordt de agreement in het Lakhota uitgedrukt?

- c. Bekijk nu de zinnen in (6.10), vergelijk ze met die in (6.9), en probeer uit te vinden hoe het komt dat zin (6.10a) en (6.10b) grammaticaal zijn, maar zin (6.10c) en (6.10d) niet.

- (6.10) a. wičháša ki ixʔé óta ø-yāke
 man de steen veel 3SG:SU-zien
 'De man zag veel stenen.'
- b. wičháša ki mathó óta wičhá-ø-yāke
 man de beer veel 3PL:OB-3SG:SU-zien
 'De man zag veel beren.'
- c. *wičháša ki ixʔé óta wičhá-ø-yāke
 man de steen veel 3PL:OB-3SG:SU-zien
 (bedoeld: 'De man zag veel stenen.')
- d. *ixʔé ki hená hokšíla wā ø-pi-phá
 steen de DEM jongen een 3SG:OB-3PL:SU-treffen
 (bedoeld: 'Die stenen troffen een jongen.')

4. De volgende zin uit het Latijn, aangebracht op een balustrade van het Nijmeegse Valkhof (<http://www.noviomagus.nl/Stadswandeling/Natuurwandeling.htm>), bevat een aantal discontinue constituenten (zie § 6.2.2). Gebruik de glossen (met name de kenmerken naamval, getal, en geslacht) en de vertaling, om die discontinue constituenten te identificeren.

- (6.5) Quem da-bi-s haec possi-t
 welke-ACC:SG:MASC geven-FUT-2SG DEM:ACC:NTR:PL kunnen:CTF:PRES-3SG
- qui dare cuncta locu-m ?
 REL:NOM:SG:MASC geven allemaal-ACC:NTR:PL plaats-ACC:SG:MASC

'Welke plaats kun je geven (i.e. *noemen*) die dit alles kan geven (i.e. *bieden*)?'

5. In de volgende zinnen is het onderstreepte woord telkens het subject. Bewijs dat door de infinitieftest toe te passen, die besproken wordt onder (i) op p. 193.

- (6.6) a. Jan leest een boek
 b. De race wordt spannend
 c. Het regent
 d. De zittende president werd herkozen
 e. Mijn stinkende best doe ik

6. In (6.7) hebben we van de zin *Bever* *bouwen* *dammen* NPs gemaakt (nominalisatie). Je ziet dat sommige nominalisaties geslaagd zijn, en andere niet. Hoe zou je deze verschijnselen kunnen gebruiken als test om subjecten en objecten in het Nederlands te identificeren?

- (6.7) a. *het bevers dammen bouwen
 b. het dammen bouwen van bevers
 c. *het bevers bouwen van dammen
 d. het bouwen van/*door dammen van/door bevers
 e. ??het bouwen van bevers van dammen

7. Op p. 204 lees je dat in de passiefconstructie sommige talen, zoals het Nederlands, het *direct* object tot subject kunnen maken, en andere, zoals het Engels, het *indirect* object. Bekijk de onderstaande zinnen uit het Chichewa (een Bantu-taal) en bepaal welke typen objecten in het Chichewa wel en niet subject kunnen worden (m.a.w. gedraagt het Chichewa zich als het Nederlands of als het Engels?). Is er een verband met de aan- of afwezigheid van object agreement? (Zie p. 186 voor uitleg over de naamwoordklassen in de Bantu-talen, die in de glossen met nummertjes zijn aangegeven.)

- (6.8) a. Chi-tsiru chi-na-wa-gulira m-phatso a-tsikana
 7-dwaas SU:7-PAST-OB:2-kopen 9-kado 2-meisje
 'De dwaas kocht [voor] de meisjes een kado.'
- b. A-tsikana a-na-guliridwa m-phatso ndi chi-tsiru
 2-meisje SU:2-PAST-kopen:PASS 9-kado door 7-dwaas
- c. *M-phatso i-na-guliridwa a-tsikana ndi chi-tsiru
 9-kado SU:9-PAST-kopen:PASS 2-meisje door dwaas
- d. *Chi-tsiru chi-na-i-gulira a-tsikana m-phatso
 7-dwaas SU:7-PAST-OB:9-kopen 2-meisje 9-kado

8. Op p. 157-158 van hoofdstuk 5 hebben we gezien dat het indirect object en het direct object hiërarchisch georganiseerd zijn: het indirect object zit 'hoger in de boom' dan het direct object. Dan verwacht je dus dat de asymmetrieën tussen het subject en het object (besproken op p. 193-194) ook bestaan tussen het indirect object en het direct object. Bespreek in dit verband de verschijnselen in (6.9) (NB, het eerste zinsdeel is telkens het subject):

- (6.9) a. [Niemand] heeft [ook maar iemand] [geld] gegeven
 b. [Niemand] heeft [mij] [ook maar iets] gegeven
 c. [Ik] heb [niemand] [ook maar iets] gegeven
 d. *[Ook maar iemand] heeft [niemand] [geld] gegeven
 e. *[Ook maar iemand] heeft [mij] [niets] gegeven
 f. *[Ik] heb [ook maar iemand] [niets] gegeven

9. Als we in het Nederlands twee deelzinnen coördineren, dan kunnen we in de tweede deelzin het subject weglaten als dat verwijst naar hetzelfde element als het subject van de eerste deelzin:

(6.10) [Jan kwam thuis] en [(hij) pakte een boterham]

Zoals beschreven op p. 195 kunnen we dat gegeven gebruiken om het subject te vinden. Voor het IJslands bevestigt dat de conclusie van § 6.5.2.2.1 dat het element met de 'quirky' naamval een subject is. Leg dat uit aan de hand van voorbeeld (6.11):

- (6.11) a. Mér líkar vel við hana
 ik:DAT leuk.vinden met haar
 'Ik vind haar leuk.'
- b. Ég sá stúlkuna og (mér) líkaði vel við hana
 ik:NOM zag het.meisje:ACC en ik:DAT leuk.vinden:PAST met haar
 'Ik zag het meisje en (ik) vond haar leuk.'

Maar voor het Dyirbal, een Australische taal met een ergatief systeem (zie p. 181), leidt deze test (in voorbeeld 9.7) tot een merkwaardige conclusie. Welke? (Vergelijk (6.12) met de zinnen in (24) op p. 181.)

- b. Ki-tabu ki-li-somwa na Juma
 7-boek SU:7-PAST-lezen:PASS met Juma
 'Het boek werd door Juma gelezen.'

NB, zie p. 186 voor de betekenis van de cijfertjes in de glossen

2. Bestudeer de volgende zinnen uit het Kambera (een Malayo-Polynesische taal, data ontleend aan Klamer 1994) en bepaal hoe de causatiefconstructie in deze taal gevormd wordt. (Let op: één cruciaal affix hebben we ongeglost gelaten.)

NB, zie voor de morfologie van het Kambera ook p. 128.

- (7.5) a. Na pakanabu-ta weling la ài
 3SG:NOM vallen-1PL:OB bewegen uit boom
 'Hij liet ons uit de boom vallen.'
- b. Da rara hàmu da pàu
 3PL:NOM rood lekker de:PL mango
 'De mango's zijn lekker rijp.'
- c. Na lui du ...
 3SG:NOM smelten NADRUK
 'Het zou moeten oplossen ... '
- d. Na palui-ya na liling
 3SG:NOM smelten-3SG:OB de:SG kaars
 'Hij smelt de kaars.'
- e. Da pakatuda-ya na anakeda
 3PL:NOM slapen-3SG:OB de:SG kind
 'Ze lieten het kind inslapen.'
- f. Napa jàka u kabeli ...
 later als 2SG:NOM terugkeren
 'Als je straks terugkomt ... '
- g. Parara-ya na pàu
 rood-3SG:OB de:SG mango
 'Laat de mango rijpen.'

- h. Da kawàra katuda
 3PL:NOM beide slapen
 ‘Ze slapen allebei.’
- i. Ta pakabeli-ha da tentara
 1PL:NOM terugkeren-3PL:OB de:PL soldaat
 ‘We halen de soldaten terug.’
- j. Ambu ta kanabu
 NEG 1PL:NOM vallen
 ‘(We moeten) niet vallen!’

3. Bekijk de volgende paren zinnen. De b-zinnen zijn wel geglost, maar niet vertaald. Geef de vertaling.

- (7.6) a. Yemronə-na qərir-ərkən-in ekək (Chuckchi)
 Yemron-ERG zoeken-PRES-3SG:3SG zoon:ABS
 ‘Yemron zoekt zijn zoon.’
- b. Yemron ine-lqərir-ərkən akka-gtə
 Yemron:ABS ANTIPASS-zoeken-PRES:3SG zoon-DAT
- (7.7) a. Poro cise ta horari (Ainu)
 groot huis in wonen
 ‘Hij woont in een groot huis.’
- b. Poro cise e-horari
 groot huis APPL-wonen
- (7.8) a. Hanako-ga hasi-o watat-ta (Japans)
 Hanako-NOM brug-ACC over.gaan-PAST
 ‘Hanako ging de brug over.’
- b. Sensei-ga Hanako-ni hasi-o watar-ase-ta
 leraar-NOM Hanako-DAT brug-ACC over.gaan-CAUS-PAST

Bonusvraag: in het volgende paar zinnen, uit het Nivkh, zien we een alternantie die sterk lijkt op de causatiefalternantie. Toch is er een markant verschil: welk? Hoe zou je de functie van het morfeem p^h - in (7.9b) omschrijven?

- (7.9) a. Jeskinivx magazin ark-t' (Nivkh)
winkelbediende winkel sluiten-FINIET
'De winkelbediende sloot de winkel.'

- b. Magazin p^h-arkt-t'
winkel [ʔ]-sluiten-FINIET
'De winkel ging dicht.'

4. Vraagwoordzinnen worden vaak gekarakteriseerd door vooropplaatsing van het vraagwoord of de vraagwoordgroep (§ 7.3.1). Toch is er veel variatie tussen talen ten aanzien van hoe ze vraagwoordzinnen maken. Bekijk de onderstaande zinnen en beschrijf zo exact mogelijk wat er met de vraagwoorden gebeurt.

- (7.10) [De letters op de voorkant van welk boek] vind jij — het mooiste?

- (7.11) a. Njikem a kɛ? npfɛt akendɔŋ (Nweh)
Njikem SU PAST eten bakbanaan
'Njikem at bakbananen.'

- b. Njikem a kɛ? npfɛt akɔ ɔ ?
 Njikem SU PAST eten wat VRAAG
 'Wat at Njikem?'

- (7.12) Koj kŭde misliš [če — e otišŭl —] ? (Bulgaars)
 wie waar denken-2SG dat aux:3SG gaan:PART
 ‘Wie denk je dat waarheen is gegaan ?’

- (7.13) Wat tinke jo [wa 't ik — sjoen ha] (Fries)
 wat denken-2PL u wie dat ik zien:PART hebben:1SG
 'Wie denkt u dat ik gezien heb ?'

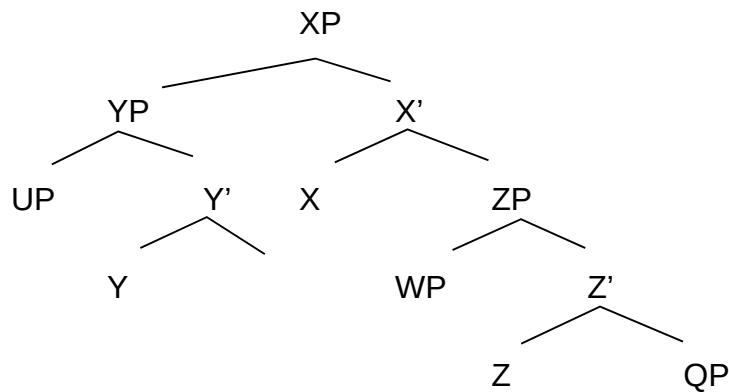
- (7.14) a. Wat voor boeken denk je [dat ik — gekocht heb] ?
b. Wat denk je [dat ik [— voor boeken] gekocht heb] ?

5. Bekijk de volgende zinnen:

- (7.15) a. De deelnemers hadden Cruijff gezien
b. Jan beweerde [dat de deelnemers Cruijff gezien hadden]

3. Bekijk de (imaginaire) structuur in (8.3) en beantwoord de vragen die er onder staan:

(8.3)

a. Welke van de volgende knopen worden geregeerd door X ?

YP, WP, ZP, QP, Y.

b. Welke van de volgende knopen staan in een spec-head-relatie tot X ?

YP, WP, UP, ZP, Y.

c. Welke van de volgende knopen worden ge-c-commandeerd door X ?

Y, Z, X', Y', Z', WP, QP, ZP.

d. C-commandeert WP Z ?

e. Regeert WP Z' ?

4. De zinnen in (8.4) hieronder zijn enigszins vergelijkbaar met die van het type (8.31) in de tekst, *He saw him leave*. Het verschil is dat er in plaats van een infinitief nu een predicatief gebruikt adjectief staat. Bespreek de vraag of de vetgedrukte NPs gezien moeten worden als object van het werkwoord (*found*, *liep*, *piekerde*) of als subject van het adjectief. Teken een structuur voor dit soort constructies, in overeenstemming met je antwoord.

- (8.4) a. We found **him** gone
 b. Kim liep **haar schoenen** stuk
 c. Daan piekerde **zich** suf

5. In de onderstaande zinnen gaat er telkens iets mis in de relatie tussen het antecedent en het pronomen. Wat gaat er mis? Het beoogde antecedent staat telkens schuingedrukt. Bepaal eerst het karakter van het pronomen (een anafoor of een 'gewoon' pronomen), en gebruik dan de conclusies in § 8.3.3- 8.3.4.

- (8.5) a. * *Iedereen* denkt dat ik *zichzelf* aardig vind.
 b. * *Kim* heeft een hekel aan *haar*.
 c. * Mensen die *Kim en Teun* kennen noemen *elkaar* geniaal.

Leg ook uit waarom de onderstaande zinnen wel goed geïnterpreteerd kunnen worden:

- (8.6) a. Wat ik van *die mensen* vind? Ze zijn niet goed wijs.
 b. *Jij* hebt een hekel aan *jezelf*.
 c. *Kim's* moeder kende *haar* niet meer terug.

6. Kijk nog eens terug naar § 5.3.4. Daar hebben we de vraag besproken of alle talen dezelfde constituentenstructuur hebben. Het Baskisch bleek toen een probleem te zijn, omdat de tests die in het Engels het bestaan van de VP aantonen in het Baskisch niet werken. Bekijk nu de volgende Baskische zinnestukjes en bespreek opnieuw de vraag of zinnen in het Baskisch syntactische structuur hebben (NB in het Baskisch wordt het reflexieve pronomen weergegeven als een NP die letterlijk betekent 'zijn/haar hoofd'):

- (8.7) a. Aita-k [bere buru-a] hil d-u
 vader-ERG POSS hoofd-SG:ABS doden 3ABS-AUX:3SG.ERG
 'Vader heeft zichzelf gedood.'
- b. * [Bere buru-a-k] Miren maite d-u
 POSS hoofd-SG-ERG Miren:ABS houden.van 3ABS-AUX:3SG.ERG
 '[*] Zichzelf houdt van Miren.'

7. De opmerkingen over de interpretatie van pronomina en anaforen beschrijven de situatie in het Nederlands en het Engels heel aardig. Maar toch zijn de generalisaties in (8.70) niet zonder problemen. De volgende zinnen, uit verschillende talen, laten een paar van die problemen zien. Probeer aan te wijzen waar de problemen zitten (antecedent en pronomen/anafoor zijn weer schuingedrukt).

(8.8) *Kim* heeft *haar* boek uit (Nederlands)

(8.9) a. *Kim* waske-t *har-sels* (Fries)
 Kim wassen-3SG haar-zelf
 'Kim wast zichzelf.'

b. *Kim* waske-t *har*
 Kim wassen-3SG haar
 'Kim wast zich.'

(8.10) aaphai-le Raam-laaii barbaad gar-yo (Nepali)
 zelf-ERG Ram-DAT verwennen AUX-PART:3SG.MASC
 'Ram heeft zichzelf verwend.'
 (letterlijk: Zichzelf heeft aan Ram verwennen gedaan)

(8.11) a. Kumaar tann-ai veru-kkir-aan (Tamil)
 Kumar REFL-ACC haten-PRES-3SG.MASC
 'Kumar haat zichzelf.' (*tannai* = Kumar)

b. Kumaar avan-ai veru-kkir-aan
 Kumar PRON-ACC haten-PRES-3SG.MASC
 'Kumar haat hem.' (*avanai* ≠ Kumar)

c. Kumaar [Raajaa tann-ai parrip peec-in-aan enru]
 Kumar Raja REFL-ACC over praten-PAST-3SG.MASC dat

ninai-tt-aan
 denken-PAST-3SG.MASC

'Kumar dacht dat Raja over {zichzelf/hem} praatte.'
 (*tannai* = Raja of Kumar)

8. Op p. 194 zagen we dat negatief-polaire uitdrukkingen (zoals ook *maar iemand*) zich hetzelfde gedragen als anaforen:

- (8.12) a. Niemand heeft ook maar iets gedaan
 b. * Ook maar iemand heeft niets gedaan

We kunnen de parallelle tussen anaforen en negatief-polaire uitdrukkingen nu als volgt formuleren:

- (8.13) Een negatief-polaire uitdrukking moet gebonden worden door een negatief element.

Bekijk nu de zinnen in (8.14) en bepaal of *binden* in (8.13) misschien *lokaal binden* moet zijn, en of het juist is dat het negatieve element de negatief-polaire uitdrukking moet c-commanderen:

- (8.14) a. *Niemand* dacht dat ik er *ook maar iets* van zou begrijpen
 b. *Niemand's* schilderij heeft *ook maar iets* opgeleverd
 c. * De deelnemers die *niets* inleverden hebben *ook maar iets* gekregen

9. Bekijk de zinnen in (8.15). Wordt *zichzelf* hier ge-c-commandeerd door z'n beoogde antecedent, *Daan*? Staan *zichzelf* en *Daan* in dezelfde deelzin? Wat voorspellen de generalisaties in § 8.3.4 over de grammaticaliteit van deze zinnen?

- (8.15) a. *Zichzelf* heeft *Daan* nooit willen schilderen
 b. *Zichzelf* denk ik niet dat *Daan* ooit zou willen schilderen

Probeer aan de hand van de stof in § 7.3 en § 8.4 een verklaring te geven voor de grammaticaliteit van de zinnen in (8.15).

Lijst van talen **die in dit boek voorkomen**

1. Niger-Congo (Afrika bezuiden de Sahara)
Mande: Bambara¹
Kwa: Akan²
Benue-Congo: Yoruba³, Nupe⁴, Urhobo⁵
Bantu: Nweh⁶, Chibemba⁷, Chichewa⁸, Mbalanhu⁹, Noord-Sotho¹⁰, Swahili¹¹
1: Bird 1968 (Keenan & Comrie 1977) 2: Schachter 1985. 3: Keenan & Comrie 1977. 4: Thompson & Longacre 1985. 5: Keenan 1985b. 6: Nkemnji 1995. 7: Chung & Timberlake 1985. 8: Baker 1988; Alsina & Mchombo 1993. 9: Fourie 1993. 10: Louwrens et al. 1995. 11: Barrett Keach 1980; Dixon 1994.
2. Nilo-Saharaans (vnl. Oost-Afrika)
Songhai (Mali)
Comrie 1985a.
3. Afro-Aziatisch (Noord-Afrika, Midden-Oosten)
Semitisch: Tsjadisch Arabisch¹, Hebreeuws², Chaha³
Tsjadisch: Hausa⁴
1: Abu-Absi 1995. 2: Keenan 1985b. 3: Petros 1996. 4: Abraham 1959 (Keenan & Comrie 1977).
4. Kaukasisch (Kaukasus)
Abaza¹, Lezgis², Tsjetsjeens³
1: Allen 1956 (Dixon 1994). 2: Haspelmath 1993. 3: Nichols 1986.
5. Indo-Europees (Indië, Voor-Azië, Europa)
Indo-Iraans: Nepali¹, Perzisch²
Europees: Armeens³, Germaans (Nederlands⁴, Engels, Duits, Zwitserduits⁵, Fries⁶, Afrikaans, IJslands⁷, Zweeds⁸, Noors), Grieks⁹, Keltisch (Bretons¹⁰, Iers¹¹, Welsh¹²), Romaans (Latijn, Frans, Spaans, Italiaans, Portugees¹³), Slavisch (Russisch¹⁴, Oekraïens¹⁵, Bulgaars¹⁶)
1: Bickel & Yadava 2000. 2: Nichols 1986. 3: Kozintseva 1995. 4: (Middel Nederlands) Stoett 1923; Van der Wal 1992. 5: Van Riemsdijk 1989. 6: Hiemstra 1986; Tiersma 1985. 7: Andrews 1982; Andrews 1985; Platzack 1987; Sigurðsson 1991; Zaenen et al. 1985. 8: Börjars 1991; Keenan 1985b. 9: Horrocks 1983; Terzi 1992; (Oudgrieks) Blake 1994. 10: Press 1986; Ternes 1992. 11: Ó Siadhail 1989; Stenson 1981. 12: Jones & Thomas 1977; Tallerman 1998; (Middelwelsh) Evans 1989. 13: Raposo 1987. 14: Nichols 1986. 15: Danylenko & Vakulenko 1995; Grube & Börner 1993. 16: Rudin 1988.
6. Uralisch (Noord-Oost Europa)
Finoegrisch: Fins¹, Hongaars²
1: Keenan 1985b; Sulkala & Karjalainen 1992. 2: Kenesei et al 1998; Nichols 1986; p.c. Piroška Rozgonyi.

7. Altaïsch (vnl. Centraal Azië)
 Turks¹
 Tungusisch: Even², Evenki³
 1: Comrie 1985a. 2: Malchukov 1995. 3: Nedjalkov 1997; Payne 1985a.
8. Koreaans/Japans (Korea/Japan)
 Koreaans¹, Japans², Ainu³
 1: Song 1996. 2: Kuno 1978. 3: Shibatani 1990
9. Chukchi-Kamchatkaans (Oost-Siberië)
 Chukchi
 Kozinsky et al 1988 (Palmer 1994)
10. Eskimo-Aleutisch (Noordpoolgebied)
 Groenlands Eskimo
 Woodbury 1977
11. Dravidisch (Zuid-Indië)
 Malayalam¹, Tamil²
 1: Mohanan 1983 (Baker 1988). 2: Lehmann 1993.
12. Sino-Tibetaans (Zuid-Oost Azië)
 Sinitisch: Mandarijn Chinees
 Li & Thompson 1978; Xu 1996.
13. Austronesisch (Indochina, Indische en Stille Oceaan)
 West-Malayo-Polynesisch: Indonesisch¹, Malagasy², Maleis³, Tagalog⁴
 Centraal/Oost-Malayo-Polynesisch: Kambera⁵
 Oceanisch: Fiji⁶, Kiribati⁷, Kwamera⁸, Paamees⁹, Rapa Nui¹⁰, Saliba¹¹, Tinrin¹², Tongaans¹³
 1: Chung 1976; Foley & Van Valin 1985. 2: Keenan 1976. 3: Tallerman 1998. 4: Andrews 1985; Foley & Van Valin 1984; Schachter 1976. 5: Klamer 1994. 6: Dixon 1995. 7: Keenan 1978; Keenan 1985a. 8: Lindstrom & Lynch 1994. 9: Crowley 2002. 10: Chapin 1978. 11: Mosel 1994. 12: Osumi 1995. 13: Anderson 1976.
14. Australisch (Australië)
 Pama-Nyungaans: Dyirbal¹, Pitta-Pitta², Warlpiri³, Yidiny⁴, Yalarrnga⁵
 Wororaans: Gunin⁶
 1: Dixon 1994. 2: Blake 1979. 3: Hale 1983. 4: Dixon 1977. 5: Blake 1977. 6: McGregor 1993.
15. Macro-Sioux (Noord-Amerika)
 Sioux: Lakhota¹
 Irokees: Mohawk²
 1: Van Valin 1985. 2: Baker 1996; Deering & Delisle 1976 (Baker 1996).

16. Penutiaans (Noord/Midden-Amerika)
Chinook¹
Maya: Tzotzil², Tzutujil³
1: Silverstein 1974. 2: Foley & Van Valin 1985. 3: Dayley 1981 (Nichols 1986).
17. Tanoaans (Noord/Midden-Amerika)
Zuid-Tiwa
Allen & Frantz 1983; p.c. Don Frantz in Tallerman 1998.
18. Arawak (Zuid-Amerika)
Apurinã¹, Bare²
1: Derbyshire & Pullum 1981. 2: Aikhenvald 1995.
19. Carib (Zuid-Amerika)
Apalai
Koehn & Koehn 1986.
20. Geïsoleerde talen
Baskisch¹ (Frankrijk, Spanje), Nivkh² (Siberië)
1: Hualde et al. 1994; Rebuschi 1989; Saltarelli 1988; p.c. Itziar Laka in Amiridze 2003. 2: Nedjalkov et al. 1995.
21. Creooltalen
Ndyuka (Suriname)
Huttar & Huttar 1994.

Verder lezen

Hoofdstuk 1, Wat is syntaxis ?

Algemene INLEIDINGEN in de moderne taalkunde, met veel aandacht voor syntaxis, zijn Jackendoff (2002), Baker (2001) en Pinker (1994). De syntaxis van het NEDERLANDS is het meest uitputtend beschreven in Paardekooper (1986); zie ook Zwart (2011). Een overzicht van de TYPOLOGIE van de syntaxis is Givón (2001). Zie ook de relevante hoofdstukken in Whaley (1997) en Shopen (2007).

Goede inleidende teksten op het gebied van TAALVERANDERING zijn McColl Millar (2007), Aitchison (2001) en McWhorter (2001).

Over de notatie van voorbeeldzinnen, met name de glossen, lees je meer op <http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>. Voor de categorie PERSOON, zie Siewierska (2004).

Wie een andere, zeer ELEMENTAIRE INLEIDING in de syntaxis zoekt kan baat hebben bij Fabb (2005).

Hoofdstuk 2, Woordklassen

Een recente BASISTEKST op het gebied van de woordklassen is Croft (1991).

De tests die in dit hoofdstuk besproken worden (a.h.v. vorm, distributie, en functie) hebben een lange traditie en zijn in vele inleidende en gevorderde werken te vinden. Een goed overzicht m.b.t. het NEDERLANDS is hoofdstuk 5 uit Van den Toorn (1982).

Over de meeste functionele categorieën zijn de laatste tijd goede inleidingen verschenen: Corbett (2000) over GETAL, Corbett (1991) over GESLACHT, Lyons (1999) over DEFINIETHEID, Blake (1994) over NAAMVAL, Comrie (1985b) over TIJD, Comrie (1976) over ASPECT, Palmer (1986) over MODUS, en Palmer (1994) over ACTIEF/PASSIEF. Voor de passief kun je ook terecht bij Keenan (1985a).

Hoofdstuk 3, Zinnen

Cristofaro (2003) is een typologische studie op het gebied van ZINSINBEDDING. Van der Heijden (1999) bevat een uiteenzetting van de verschillen tussen NEVENSCHIKKING EN ONDERSCHIKKING in het Nederlands. De asymmetrie tussen HOOFD- EN BIJZINNEN in talen als het Nederlands is uitgebreid bestudeerd; een klassieke tekst is Koster (1975).

Een standaardwerk op het gebied van HULPWERKWOORDEN is Heine (1993). Voor NOMINALISATIES kun je terecht bij Koptjevskaja-Tamm (1993), voor WERKWOORDREEKSEN bij Crowley (2002), en voor RELATIEFZINNEN bij Keenan (1985b) en De Vries (2002).

Hoofdstuk 4, Hoofden en woordgroepen

Besprekingen van de STRUCTUUR VAN WOORDGROEPEN vind je in vrijwel alle inleidende teksten over syntaxis (in het algemeen of van bepaalde talen in het bijzonder) van de afgelopen 50 jaar. Zie voor het idee dat de determiner het HOOFD VAN DE NAAMWOORDGROEP is Abney (1987).

Een klassieke tekst op het gebied van HOOFD-INITIËLE EN HOOFD-FINALE TALEN is Greenberg (1966); zie Dryer (1992) voor een update. Nichols (1986) introduceert het onderscheid tussen HOOFD- EN DEPENDENSMARKERING.

Hoofdstuk 5, Hoe identificeer je constituenten?

De gedachte dat syntactische tests bewijzen dat de structuur van woordgroepen en zinnen gelaagd is vind je in detail uitgewerkt in Jackendoff (1977), maar dat is een werk voor gevorderden. Je kunt de gedachtegang nog eens nalezen in bijv. hoofdstuk 4 van Von Stechow & Sternefeld (1988) of hoofdstuk 3 van Fromkin (2000).

Een elementaire tekst over boomstructuren is Fabb (2005).

Hoofdstuk 6, Onderlinge relaties in de zin

Voor de VOLGORDE van S, V, en O en wat daarmee samenhangt moeten we opnieuw Greenberg (1966) en Dryer (1992) noemen, alsook Tomlin (1986).

Basisteksten op het gebied van ERGATIVITEIT zijn Plank (1979) en Dixon (1994), en in het Nederlands Bok-Bennema & Groos (1984). Voor de typologie van AGREEMENT, zie Corbett (2006).

Voor de notie 'SUBJECT' is Keenan (1976) een goed begin. De status van het subject in het IJlands en Tagalog wordt besproken in respectievelijk Zaenen et al. (1985) en Kroeger (1993).

Hoofdstuk 7, Syntactische processen

Voor de processen die grammaticale relaties omgooien is Palmer (1994) weer een goed uitgangspunt. Een theoretische studie van deze processen is Baker (1988). Voor CAUSATIEVEN, zie Comrie (1985a) en Song (1996).

De analyse van VRAAGZINNEN is een vast onderdeel van elke syntaxis-inleiding, zie bijv. Bennis (2000, hoofdstuk 9) voor het Nederlands en Radford (1988, hoofdstuk 9) voor het Engels.

Hoofdstuk 8, Iets over het taalvermogen

De gedachte dat het bij de taalkunde niet gaat om 'taal' maar om 'KENNIS VAN TAAL' is een constante in het werk van Noam Chomsky, o.a. Chomsky (1986, hoofdstuk 1). Een nuttige uiteenzetting in dit verband is Baker (2001). Een state-of-the-art artikel over wat we weten van het menselijk TAALVERMOGEN is Hauser, Chomsky, & Fitch (2002). Isac & Reiss (2008) is een inleiding in de taalwetenschap die het taalvermogen als uitgangspunt neemt.

Voor de X'-THEORIE en de noties SPECIFIER, COMPLEMENT, C-COMMANDEREN kun je terecht bij inleidingen in de (theoretische) syntaxis, zoals Haegeman (1994, hoofdstuk 2), Radford (1997, hoofdstuk 3), Von Stechow & Sternefeld (1988, hoofdstuk 4), Sybesma (2002, hoofdstuk 4), enz.

Voor de typologie van ANAFOREN, zie Huang (2000). De analyse van BINDING die in dit hoofdstuk gegeven wordt is in essentie die van Chomsky (1981), samengevat in o.a. Haegeman (1994, hoofdstuk 4) en Sybesma (2002, hoofdstuk 16).

Bibliografie

- Abney, Steven P. 1987. *The English noun phrase in its sentential aspect*. Proefschrift Massachusetts Institute of Technology.
- Abraham, Roy C. 1957. *The language of the Hausa people*. London: University of London Press.
- Abu-Absi, Samir. 1995. *Chadian Arabic*. München: Lincom Europa.
- Aikhenvald, Alexandra. 1995. *Bare*. München: Lincom Europa.
- Aitchison, Jean. 2001³. *Language change: progress or decay?* Cambridge: Cambridge University Press.
- Allen, Barbara J. en Donald G. Frantz. 1983. Advancements and verb agreement in Southern Tiwa. In David Perlmutter, ed., *Studies in Relational Grammar 1*, 303-314. Chicago: The University of Chicago Press.
- Allen, W. Sidney. 1956. Structure and system in the Abaza verbal complex. *Transactions of the Philological Society* 1956, 127-176.
- Alsina, Alex en Sam A. Mchombo. 1993. Object asymmetries and the Chicheŵa applicative construction. In Sam A. Mchombo, ed., *Theoretical aspects of Bantu grammar 1*, 17-45. Stanford: CSLI Publications.
- Amiridze, Nino. 2003. The anaphor agreement effect and Georgian anaphors. In C. Beyssade et al., eds., *Empirical issues in formal syntax and semantics, vol. 4*, 99-114. Paris: Presses de l'Université de Paris-Sorbonne.
- Anderson, Stephen. 1976. On the notion of subject in ergative languages. In Charles N. Li, ed., *Subject and topic*, 1-23. New York: Academic Press.
- Andrews, Avery. 1982. The representation of case in Modern Icelandic. In Joan Bresnan, ed., *The mental representation of grammatical relations*, 424-503. Cambridge: MIT Press.
- Andrews, Avery. 1985. The major functions of the noun phrase. In Timothy Shopen, ed., *Language typology and syntactic description, vol 1: clause structure*, 62-154. Cambridge: Cambridge University Press.
- Baker, Mark C. 1988. *Incorporation: a theory of grammatical function changing*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Baker, Mark C. 1996. *The polysynthesis parameter*. New York: Oxford University Press.
- Baker, Mark C. 2001. *The atoms of language: the mind's hidden rules of grammar*. New York: Basic Books.
- Barrett Keach, Camillia Nevada. 1980. *The syntax and interpretation of the relative clause construction in Swahili*. Amherst: proefschrift University of Massachusetts.
- Bennis, Hans. 2000. *Syntaxis van het Nederlands: 11 hoofdstukken van de zin*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

- Bickel, Balthasar en Yogendra P. Yadava. 2000. A fresh look at grammatical relations in Indo-Aryan. *Lingua* 110, 343-373.
- Bird, Charles. 1968. Relative clauses in Bambara. *Journal of West African Languages* 5, 35-47.
- Blake, Barry J. 1977. *Case marking in Australian languages*. Canberra: Australian Institute of Aboriginal Studies.
- Blake, Barry J. 1979. Pitta-Pitta. In R.M.W. Dixon en Barry J. Blake, eds., *Handbook of Australian languages 1*, 182-342. Amsterdam: John Benjamins.
- Blake, Barry J. 1994. *Case*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Börjars, Kersti. 1991. Complementation in the Scandinavian languages. In Nigel Vincent en Kersti Börjars, eds., *Complement structures in the languages of Europe: more preliminary surveys*, 65-91. EUROTYPE Working Papers III:2.
- Bok-Bennema, Reineke en Anneke Groos. 1984. Ergativiteit. *GLOT* 7, 1-49.
- Chapin, Paul G. 1978. Easter Island: a characteristic VSO language. In Winfred P. Lehmann, ed., *Syntactic typology: studies in the phenomenology of language*, 139-168. Sussex: Harvester Press.
- Chomsky, Noam. 1981. *Lectures on government and binding*. Dordrecht: Foris.
- Chomsky, Noam. 1986. *Knowledge of language: its nature, origin, and use*. New York: Praeger.
- Chung, Sandra. 1976. An object-creating rule in Bahasa Indonesia. *Linguistic Inquiry* 7, 1-37.
- Chung, Sandra en Alan Timberlake. 1985. Tense, aspect and mood. In Timothy Shopen, ed., *Linguistic typology and syntactic description, vol 3: grammatical categories and the lexicon*, 219-271. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, Bernard. 1976. *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, Bernard. 1985a. Causative verb formation and other verb-deriving morphology. In Timothy Shopen, ed., *Language typology and syntactic description vol. 3: grammatical categories and the lexicon*, 309-348. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, Bernard. 1985b. *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cook, Anthony. 1988. Participle sentences in Wakiman. In Peter Austin, ed., *Complex sentence constructions in Australian languages*, 561-593. Amsterdam: John Benjamins.
- Corbett, Greville. 1991. *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Corbett, Greville. 2000. *Number*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Corbett, Greville. 2006. *Agreement*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cristofaro, Sonia. 2003. *Subordination*. Oxford: Oxford University Press.
- Croft, William. 1991. *Syntactic categories and grammatical relations: the cognitive organization of information*. Chicago: University of Chicago Press.
- Crowley, Terry. 2002. *Serial verbs in Oceanic: a descriptive typology*. Oxford: Oxford University Press.
- Danylenko, Andrii en Serhii Vakulenko. 1995. *Ukrainian*. München: Lincom Europa.
- Dayley, Jon P. 1981. *A Tzutujil grammar*. Berkeley: proefschrift University of California.

- Deering, Nora en Helga Delisle. 1976. *Mohawk: a teaching grammar*. Kahnawake: Thunderbird Press.
- Derbyshire, Desmond C. en Geoffrey K. Pullum. 1981. Object initial languages. *International Journal of American Linguistics* 47, 192-214.
- Dixon, R.M.W. 1972. *The Dyirbal language of North Queensland*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dixon, R.M.W. 1977. *A grammar of Yidiny*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dixon, R.M.W. 1979. Ergativity. *Language* 55, 59-138.
- Dixon, R.M.W. 1994. *Ergativity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dixon, R.M.W. 1995. Complement clauses and complementation strategies. In F.R. Palmer, ed., *Grammar and meaning: essays in honour of Sir John Lyons*, 175-220. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dryer, Matthew. 1991. SVO languages and the OV:VO typology. *Journal of Linguistics* 27, 443-482.
- Dryer, Matthew. 1992. The Greenbergian word order correlations. *Language* 68, 81-138.
- Evans, D. Simon. 1989. *A grammar of Middle Welsh*. Dublin: Dublin Institute for Advanced Studies.
- Fabb, Nigel. 2005². *Sentence structure*. London: Routledge.
- Foley, William A. en Robert D. Van Valin, Jr. 1984. *Functional syntax and universal grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Foley, William A. en Robert D. Van Valin, Jr. 1985. Information packaging in the clause. In Timothy Shopen, ed., *Language typology and syntactic description, vol 1: clause structure*, 282-364. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fourie, David J. 1993. *Mbalanhu*. München: Lincom Europa.
- Fromkin, Victoria, ed. 2000. *Linguistics: an introduction to linguistic theory*. Malden: Blackwell.
- Geest, Wim de. 1972. *Complementaire constructies bij verba sentiendi in het Nederlands*. Proefschrift Katholieke Universiteit Nijmegen.
- George, Leland M. en Jaklin Kornfilt. 1981. Finiteness and boundedness in Turkish. In Frank Heny, ed., *Binding and filtering*, 105-127. London: Croom Helm.
- Givón, Talmy. 2001. *Syntax*. Amsterdam: John Benjamins.
- Greenberg, Joseph. 1966. Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements. In Joseph Greenberg, ed., *Universals of language*, 73-113. Cambridge: MIT Press.
- Grube, Ulrike en Natalja Börner. 1993. *Ukrainisch für Globetrotter*. Bielefeld: Peter Rump.
- Haegeman, Liliane. 1994². *Introduction to Government and Binding theory*. Oxford: Blackwell.
- Hale, Ken. 1983. Warlpiri and the grammar of non-configurational languages. *Natural Language and Linguistic Theory* 1, 5-47.
- Haspelmath, Martin. 1993. *A grammar of Lezgian*. Berlin: Mouton de Gruyter.

- Hauser, Mark, Noam Chomsky, and W. Tecumseh Fitch. 2002. The Faculty of Language: what is it, who has it, and how did it evolve? *Science* 298, 1569-1579.
- Heine, Bernd. 1993. *Auxiliaries: cognitive forces and grammaticalization*. New York: Oxford University Press.
- Heijden, Emmeken van der. 1999. *Tussen nevenschikking en onderschikking: een onderzoek naar verschillende vormen van verbinding in het Nederlands*. Proefschrift Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Hiemstra, Inge. 1986. Some aspects of wh-questions in Frisian. *NOWELE* 8, 97-110.
- Horrocks, Geoffrey. 1983. The order of constituents in Modern Greek. In Gerald Gazdar, Ewan Klein, and Geoffrey K. Pullum, eds., *Order, concord and constituency*, 95-111. Dordrecht: Foris.
- Hualde, José Ignacio, Gorka Elordieta en Arantzazu Elordieta. 1994. *The Basque dialect of Lekeitio*. Bilbao: University of the Basque Country.
- Huang, Yan. 2000. *Anaphora: a cross-linguistic study*. Oxford: Oxford University Press.
- Huttar, George L. en Mary L. Huttar. 1994. *Ndyuka*. London: Routledge.
- Isac, Daniela en Charles Reiss. 2008. *I-language: an introduction to linguistics as cognitive science*. Oxford: Oxford University Press.
- Jackendoff, Ray. 1977. *X'-syntax: a study of phrase structure*. Cambridge: MIT Press.
- Jackendoff, Ray. 2002. *Foundations of language: brain, meaning, grammar, evolution*. Oxford: Oxford University Press.
- Jones, B.M. en Alan R. Thomas. 1977. *The Welsh language: studies in its syntax and semantics*. Cardiff: University of Wales Press.
- Keenan, Edward L. 1976. Towards a universal definition of 'subject'. In Charles N. Li, ed., *Subject and topic*, 303-333. New York: Academic Press.
- Keenan, Edward L. 1978. The syntax of subject-final languages. In Winfred P. Lehmann, ed., *Syntactic typology: studies in the phenomenology of language*, 267-327. Sussex: Harvester Press.
- Keenan, Edward L. 1985a. Passive in the world's languages. In Timothy Shopen, ed., *Language typology and syntactic description, vol 1: clause structure*, 243-281. Cambridge: Cambridge University Press.
- Keenan, Edward L. 1985b. Relative clauses. In Timothy Shopen, ed., *Language typology and syntactic description, vol 2: complex constructions*, 141-170. Cambridge: Cambridge University Press.
- Keenan, Edward L. en Bernard Comrie. 1977. Noun phrase accessibility and universal grammar. *Linguistic Inquiry* 8, 63-99.
- Kenesei, István, Robert M. Vago en Anna Fenyesi. 1998. *Hungarian*. London: Routledge.
- Klamer, Marian. 1994. *Kambera: a language of Eastern Indonesia*. Amsterdam: proefschrift Vrije Universiteit.
- Koehn, Edward en Sally Koehn. 1986. Apalai. In Desmond C. Derbyshire en Geoffrey K. Pullum, eds., *Handbook of Amazonian languages 1*, 32-127. Berlijn: Mouton de Gruyter.
- Koptjevskaja-Tamm, Maria. 1993. *Nominalizations*. London: Routledge.

- Koster, Jan. 1975. Dutch as an SOV language. *Linguistic Analysis* 1, 111-136.
- Kozinsky, I.Š., V.P. Nedjalkov en M.S. Polinskaya. 1988. Antipassive in Chukchee: oblique object, object incorporation, zero object. In Masayoshi Shibatani, ed., *Passive and voice*, 651-706. Amsterdam: John Benjamins.
- Kozintseva, Natalia. 1995. *Modern Eastern Armenian*. München: Lincom Europa.
- Kroeger, Paul. 1993. *Phrase structure and grammatical relations in Tagalog*. Stanford: CSLI Publications.
- Kuno, Susumo. 1978. Japanese: a characteristic OV language. In Winfred P. Lehmann, ed., *Syntactic typology: studies in the phenomenology of language*, 57-138. Sussex: Harvester Press.
- Lehmann, Thomas. 1993. *A grammar of modern Tamil*. Pondicherry: Pondicherry Institute of Linguistics and Culture.
- Li, Charles N. en Sandra A. Thompson. 1978. An exploration of Mandarin Chinese. In Winfred P. Lehmann, ed., *Syntactic typology: studies in the phenomenology of language*, 223-266. Sussex: Harvester Press.
- Lindstrom, Lamont en John Lynch. 1994. *Kwamera*. München: Lincom Europa.
- Louwrens, Louis J., Ingeborg M. Kosch en Albert E. Kotzé. 1995. *Northern Sotho*. München: Lincom Europa.
- Lyons, Christopher. 1999. *Definiteness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McColl Millar, Robert. 2007. *Trask's Historical Linguistics*. London: Hodder Arnold.
- McGregor, William B. 1993. *Gunin/Kwini*. München: Lincom Europa.
- McWhorter, John. 2001. *The Power of Babel*. New York: Times Books.
- Malchukov, Andrei L. 1995. *Even*. München: Lincom Europa.
- Mohanan, K.P. 1983. Move NP or lexical rules? Evidence from Malayalam causativization. In L. Levin, M. Rappaport, and A. Zaenen, eds., *Papers in Lexical-Functional Grammar*, 47-111. Bloomington: Indiana University Linguistics Club.
- Mosel, Ulrike. 1994. *Saliba*. München: Lincom Europa.
- Nedjalkov, Igor. 1997. *Evenki*. London: Routledge.
- Nedjalkov, V.P., G.A. Otaina, en A.A. Xolodovič. 1995. Morphological and lexical causatives in Nivkh. In David C. Bennett, Theodora Bynon, en B. George Hewitt, eds., *Subject, voice and ergativity: selected essays*, 60-81. London: School of Oriental and African Studies.
- Nichols, Johanna. 1986. Head-marking and dependent-marking grammar. *Language* 62, 56-119.
- Nkemnji, Michael. 1995. *Heavy pied-piping in Nweh*. Los Angeles: proefschrift University of California.
- Ó Siadhail, Mícheál. 1989. *Modern Irish: grammatical structure and dialectal variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Osumi, Midori. 1995. *Tinrin grammar*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Paardekooper, Piet. 1986⁷. *Beknopte ABN-syntaksis*. Eindhoven: eigen beheer.
- Palmer, F.R. 1976. *Mood and modality*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Palmer, F.R. 1994. *Grammatical roles and relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Payne, John. 1985a. Negation. In Timothy Shopen, ed., *Language typology and syntactic description, vol 1: clause structure*, 197-242. Cambridge: Cambridge University Press.
- Petros, Degif. 1996. On the absence of AgrS: evidence from Ethiopian Semitic languages. In Anna-Maria Di Sciullo, ed., *Configurations: essays on structure and interpretation*, 129-160. Somerville: Cascadilla Press.
- Pinker, Steven. 1994. *The language instinct*. London: Penguin Books. (vert. *Het taalinstinct*, 1995, Amsterdam: Contact)
- Plank, Frans, ed. 1979. *Ergativity: towards a theory of grammatical relations*. London: Academic Press.
- Platzack, Christer. 1987. The Scandinavian languages and the null-subject parameter. *Natural Language and Linguistic Theory* 5, 377-401.
- Press, Ian. 1986. *A grammar of Modern Breton*. Berlijn: Mouton de Gruyter.
- Radford, Andrew. 1988. *Transformational grammar: a first course*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Radford, Andrew. 1997. *Syntax: a minimalist introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Raposo, Eduardo. 1987. Case theory and Infl-to-Comp: the inflected infinitive in European Portuguese. *Linguistic Inquiry* 18, 85-109.
- Rebuschi, Georges. 1989. Is there a VP in Basque? In László Marác en Pieter Muysken, eds., *Configurationality: the typology of asymmetries*, 85-116. Dordrecht: Foris.
- Riemsdijk, Henk van. 1989. Swiss relatives. In Dany Jaspers, Wim Klooster, Yvon Putseys en Pieter Seuren, eds., *Sentential complementation and the Lexicon: studies in honour of Wim de Geest*, 343-354. Dordrecht: Foris.
- Rudin, Catherine. 1988. On multiple questions and multiple WH fronting. *Natural Language and Linguistic Theory* 6, 445-501.
- Saltarelli, Mario. 1988. *Basque*. London: Croom Helm.
- Schachter, Paul. 1985. Parts-of-speech systems. In Timothy Shopen, ed., *Language typology and syntactic description vol. 1: clause structure*, 3-61. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shibatani, Masayoshi. 1990. *The languages of Japan*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shopen, Timothy, ed. 2007. *Language typology and syntactic description*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Siewierska, Anna. 2004. *Person*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sigurðsson, Háldor Ármann. 1991. Icelandic case-marked PRO and the licensing of lexical arguments. *Natural Language and Linguistic Theory* 9, 327-363.
- Silverstein, Michael. 1974. Dialectal developments in Chinookan tense-aspect systems: an areal-historical analysis. *International Journal of American Linguistics* 40.4, part 2: S45-S99 (=memoir 29).

- Song Jae Jung. 1996. *Causatives and causation: a universal-typological perspective*. London: Longman.
- Stechow, Arnim von en Wolfgang Sternefeld. 1988. *Bausteine syntaktischen Wissens*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Stenson, Nancy. 1981. *Studies in Irish syntax*. Tübingen: Gunter Narr.
- Stoett, F.A. 1923. *Middelnederlandsche spraakkunst: syntaxis*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- Sulkala, Helena en Merja Karjalainen. 1992. *Finnish*. London: Routledge.
- Sybesma, Rint. 2002. *Syntaxis: een generatieve inleiding*. Bussum: Coutinho.
- Tallerman, Maggie. 1998. *Understanding syntax*. London: Arnold.
- Ternes, Elmar. 1992. The Breton language. In Donald MacAuley, ed., *The Celtic languages*, 371-452. Cambridge: Cambridge University Press.
- Terzi, Arhonto. 1992. *PRO in finite clauses: a study of the inflectional heads of the Balkan languages*. New York: proefschrift CUNY.
- Thompson, Sandra A. en Robert E. Longacre. 1985. Adverbial clauses. In Timothy Shopen, ed., *Language typology and syntactic description vol. 2: complex constructions*, 171-234. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tiersma, Pieter Meijes. 1985. *Frisian reference grammar*. Dordrecht: Foris.
- Tomlin, Russell. 1986. *Basic word order: functional principles*. London: Croom Helm.
- Toorn, Maarten C. van den. 1982⁸. *Nederlandse grammatica*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Van Valin, Robert D., Jr. 1985. Case marking and the structure of the Lakhota clause. In Johanna Nichols en Anthony C. Woodbury, eds., *Grammar inside and outside the clause: some views of theory from the field*, 363-413. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vries, Mark de. 2002. *The syntax of relativization*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam.
- Wal, Marijke van der. 1992. *Geschiedenis van het Nederlands* (i.s.m. Cor van Bree). Utrecht: Het Spectrum.
- Whaley, Lindsay J. 1997. *Introduction to typology: the unity and diversity of language*. Thousand Oaks/London: Sage Publications.
- Woodbury, Anthony. 1977. Greenlandic Eskimo: ergativity and relational grammar. In Peter Cole en Jerry Sadock, eds., *Syntax and semantics 8: grammatical relations*, 307-336. New York: Academic Press.
- Xu, Dan. 1996. *Initiation à la syntaxe chinoise*. Parijs: Langues & Mondes.
- Zaenen, Annie, Joan Maling, en Höskuldur Thráinsson. 1985. Case and grammatical functions: the Icelandic passive. *Natural Language and Linguistic Theory* 3, 441-483.
- Zwart, Jan-Wouter. 2011. *The syntax of Dutch*. Cambridge: Cambridge University Press.

Index

Deze lijst geeft in principe alleen aan waar de termen geïntroduceerd worden. De getallen verwijzen naar de pagina's.

- absolutief, 178, 179
- accusatief, 177, 178, 205
- actief, 70, 208
- adjectief, 35, 38, 52, 72
- adjunct, 109
- adpositie, 56
- adverbium, 58
 - zinsadverbium, 250
- afhankelijk, 105, 124
- affix, 20
- agens, 48
- agreement, 47, 50, 61, 62, 71, 73, 184
 - ergatieve, 188
- ambigu, 135
- anafoor, 194, 254
- antecedent, 253
 - discourse antecedent: discourse
- antipassief, 215, 217
- applicatief, 217, 219
- argument, 40
- aspect, 67, 80
- attributief, 53
- bar* (streepje): X'
- bepaling: adjunct
- beschrijvend, 2
- binaire vertakking, 236
- binding, 194, 260
- boomstructuur, 144v
- causatief, 220
 - lexicaal, 224
 - morfologisch, 222
- c-commanderen, 246, 251, 257
- circumpositie, 56
- complement, 109, 236
- congruentie: agreement
- conjunctie, 39
- conjunctief, 69
- constituent, 135, 153, 167
 - discontinue, 174
- constituentschapstests, 138v, 153v, 159v, 168, 235
 - coördinatie, 159
 - isolatie, 138
 - verplaatsing, 141
 - vervanging, 140
- coördinatie, 85, 94, 159
- datief, 196, 198, 203
 - datiefconstructie, 218
- deelwoord: participium
- deezin (*clause*), 75
- definitief, 47, 63
- degradatie, 28, 207
- dependensmarkering, 123, 243
- determinator, 44, 116
- direct object: object
- discourse, 253
 - discourse antecedent, 253
 - discourse referentie, 253
 - discourse topic, 253
- distributie, 34, 36, 40
 - complementaire, 58, 256
- ditransitief, 41, 113
- diversiteit, 16
- dochter, 151
- domineren, 151
- economie, 236
- ellipsis, 146
- enkelvoud, 62
- ergatief, 178, 179, 205
 - agreement, 188
 - gespleten, 181
 - morfologisch vs. syntactisch, 190, 198
- experienter, 48
- expletief, 214
- finiet, 76, 82, 93
 - niet-finiet, 82, 90
- functioneel, 19
- gebonden, 260
- gemarkeerd/ongemarkeerd, 24, 172, 183
- geslacht, 10, 63
- gesloten klasse: open/gesloten klasse
- getal, 21, 62
- glosse, 17
- goal, 48
- graad, 52, 72
- grammaticale relatie, 49, 190

- grammaticaliteitsoordeel, 32, 144
- hoofd, 99, 105, 124, 236
 - finaal, 119, 175
 - initeel, 119, 175
 - markering, 123, 243
- hoofdwerkwoord, 78
- hoofdzin, 76, 85
- hulpwerkwoord, 78, 98, 249
 - aspectueel, 80
 - modaal, 69, 79
- inbedding, 29, 86, 92
- indicatief, 69
- indirect object: object
- infinitief, 82, 95
- instrument, 48
- intransitief, 40, 113
- inversie, 43, 91
- knoop, 151
- kwantor, 45
- lexicaal, 19
- lexicon, 16
- lidwoord, 39, 45, 63
- locatief, 57
- lokaal, 256
 - gebonden, 260
 - niet-lokaal, 246
- meervoud, 62
- modaal: hulpwerkwoord
- modus (*mood*), 68
- moeder, 151
- morfologie, 35
- naamval, 50, 64, 177, 196
- naamvalssysteem, 178
- naamwoord, 34, 35, 44, 62
 - bijvoeglijk: adjectief
 - groep (NP of DP), 116, 118
 - klasse: geslacht
- neutrale volgorde, 24
- nevenschikking: coördinatie
- nominalisatie, 95
- nominatief, 127, 177, 178
- object, 176, 190, 202, 257
 - direct, 49
 - indirect, 57
- obviatie, 261
- open/gesloten klasse, 38
- paradigma, 21
- participium, 82
 - perfectum, 71, 83
 - presens, 83
 - passief, 70, 208, 209, 220, 225, 262
 - bij ergatieve talen, 212
 - morfologisch, 211
 - onpersoonlijk, 214
 - perfectief (aspect), 67
 - persoon, 21
 - postpositie, 56
 - precedentie, 257
 - predikaat, 40, 51, 53
 - predikatief, 53
 - prefix, 20
 - prepositie, 39, 55, 73
 - prescriptief, 2
 - productief, 38
 - progressief (aspect), 67
 - projectie, 237
 - maximale, 237
 - promotie, 28, 207, 263
 - pronomen, 252, 260
 - anaforisch: anafoor
 - relatief: voornaamwoord, betrekkelijk
 - recursie, 239
 - referentie, referentieel, 252
 - co-referentieel, 253
 - discourse referentie: discourse
 - semi-referentieel, 253
 - R(eferentiële)-expressie, 252, 262
 - regeren, 243
 - relatief
 - pronomen: voornaamwoord, betrekkelijk
 - zin, 99
 - root* (wortelknoop), 145, 158
 - semantische rol, 48
 - spec-head: specificieerder
 - specificieerder, 117, 162, 236
 - specificieerder-hoofd-relatie, 243
 - specificieerder-hoofd-agreement, 245
 - spoor, 264
 - standaard/substandaard, 4
 - structuur, 29, 135, 235
 - structuurafhankelijk, 32
 - subject, 49, 176, 190, 257
 - suffix, 20
 - syntaxis, 1, 16
 - taalvermogen, 232
 - tak (*branch*), 151, 236
 - theme*, 48
 - tijd, 65
 - tegenwoordige, 65
 - toekomstige, 66

verleden, 65
topic, 200
 discourse topic: discourse
topicalisatie, 227
transitief, 41, 113
typologisch, 2
universeel, 6
 Universele Grammatica, 233
verb second, 142
verbuiging, 61
voegwoord, 86, 90
voltooid/onvoltooid: aspect
voornaamwoord, 39, 45, 46
 aanwijzend, 45
 betrekkelijk, 99
 bezittelijk, 45
 persoonlijk, 46

vragend, 45
 zie ook: pronomenen
voorzetsel: prepositie
vraagwoord (*Wh*), 225
 groep, 226
 vraag, 225
vrij, 260
werkwoord, 33, 35, 40, 65
 groep (VP), 112
wijze: modus
woordgroep, 23, 105
woordvolgorde, 169, 171
X', 163, 237
 X'-structuur, 236, 242
 X'-theorie, 237
zuster, 151, 242